

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського
Гуманітарний інститут
Кафедра суспільних наук
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ ТА
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ
ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ
В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ
Матеріали науково-практичної
конференції

07 червня 2018 року
м. Київ

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
Головне управління морально-психологічного
забезпечення Збройних Сил України
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського
Національна академія педагогічних наук України
Інститут психології імені Г.С. Костюка

ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ
ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ
ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ
В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Матеріали науково-практичної конференції
07 червня 2018 року

Київ – 2018

УДК: 159.9.(355).1

Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах (Київ, 7 червня 2018 р.) / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – К. : НУОУ, 2018. – 277 с.

До збірника увійшли тези доповідей, що містять теоретичні та практичні результати наукових досліджень і розробок учасників науково-практичної конференції, присвячені проблемам підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції.

Редакційна колегія:

Осьодло Василь Ілліч

начальник гуманітарного інституту НУОУ імені Івана Черняхівського, доктор психологічних наук, професор, полковник, (голова редакційної колегії).

Хміляр Олег Федорович

начальник кафедри суспільних наук НУОУ імені Івана Черняхівського, доктор психологічних наук, доцент, полковник (заступник голови редакційної колегії).

Ковальчук Олександр Петрович

заступник начальника кафедри суспільних наук НУОУ імені Івана Черняхівського, кандидат психологічних наук, полковник.

Богайчук Вадим Жоржевич

доцент кафедри суспільних наук НУОУ імені Івана Черняхівського, кандидат політичних наук, доцент (відповідальний редактор і упорядник).

Москальов Ігорь Олександрович

ад'юнкт кафедри суспільних наук НУОУ імені Івана Черняхівського

З М І С Т

<i>Вітальне слово кандидата технічних наук, начальника Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, генерал-лейтенанта Сиротенко А. М.....</i>	9
<i>Агаєв Н. А. Проблеми психологічного забезпечення у Збройних Силах України та шляхи їх вирішення.....</i>	11
<i>Алещенко В. І. Побудова моделі психологічної реабілітації учасників АТО..</i>	13
<i>Андрущенко Т. В. Формування духовних цінностей військовослужбовців Збройних Сил України на сучасному етапі.....</i>	16
<i>Арістархова М. С. Діагностика сформованості іншомовної комунікативної компетентності викладачів ВВНЗ.....</i>	19
<i>Базарний С. В. Особливості організації взаємодії в інтересах морально-психологічного забезпечення виконання окремою механізованою бригадою завдань у стабілізаційній операції оперативно-тактичного угруповання військ...</i>	21
<i>Балуцак Л. А. Особливості негативного інформаційного впливу Росії на країни Євросоюзу та їх досвід протидії.....</i>	25
<i>Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Напрями забезпечення психологічного здоров'я поліцейських Національної поліції України.....</i>	27
<i>Березовська Л. І. Психічні стани військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій.....</i>	30
<i>Блінов О. А. Особливості прояву бойового стресу в поранених комбатантів та шляхи корекції його наслідків.....</i>	33
<i>Богайчук В. Ж. Досвід іноземних держав по захисту прав військовослужбовців.....</i>	37
<i>Болтівець С. І. Національна мережа збереження психічного здоров'я і психологічної реабілітації учасників бойових дій.....</i>	39
<i>Будагьянц Л. М., Стратегічні комунікації як складова постсучасної демократії.....</i>	43
<i>Буцька Л. В., Абдулаєв Ф. Р. Фізіологічні механізми взаємозв'язку бойового стресу із розвитком больових синдромів у комбатантів.....</i>	45
<i>Буцька Л. В. Аналіз причин виникнення больових синдромів, не пов'язаних із пораненнями у учасників антитерористичної операції (УАО).....</i>	48
<i>Варивончик Д. В., Мальцев О. В., Кальниш В. В., Пишинов Г. Ю. Система психофізіологічної реабілітації військовослужбовців – ключова ланка у збереженні психічного здоров'я учасників антитерористичної операції.....</i>	52
<i>Вінтоняк В. Ф. Психологічні аспекти розвитку лідерства за стандартами НАТО</i>	56
<i>Вітченко А. О., Вітченко А. Ю. Місце і роль ланцюгового кейсу у системі інтерактивного навчання ВВНЗ.....</i>	58
<i>Волосян В. І. Сучасні підходи до розвитку культури педагогічного спілкування викладача ВВНЗ.....</i>	61
<i>Доброноженко Ю. В. Особливості та перспективи підвищення ефективності функціонування системи військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України.....</i>	63

<i>Драчишин А. А.</i> Деякі аспекти морально-психологічного забезпечення військ (сил) в умовах “гібридної війни”.....	65
<i>Дубей І. М.</i> Особливості та перспективи удосконалення психологічної підготовки льотного складу авіаційних частин Пс Зс України до виконання завдань за призначенням з урахуванням досвіду АТО.....	67
<i>Дубова І. О., Кириєнко Л. А.</i> Види психологічної допомоги, що надається учасникам антитерористичної операції.....	70
<i>Дубровинський Г. Р.</i> Особистість в умовах відродження Донбасу.....	74
<i>Думбрава О. П.</i> Роль психічної ригідності в виникненні та протіканні нервово психічних розладів.....	75
<i>Дьячок С. М.</i> Психологічні аспекти снайперської роботи.....	77
<i>Єргідзей К. В.</i> Професіограма викладача вищої військової школи.....	80
<i>Жуляк Н. В.</i> Врахування ідеї рефлекторного кільця щодо пояснення поведінки суб’єкта та збереження його психічного здоров’я.....	83
<i>Замотаєва Н. В.</i> Психолого-педагогічні умови організації інтерактивного навчання у вищій військовій школі.....	85
<i>Зубовський Д. С.</i> Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період.....	87
<i>Іванова Н. Г.</i> Психологічна характеристика посттравматичних стресових розладів військовослужбовців, які перебували під впливом психотравмуючих чинників.....	92
<i>Іванова О. В., Гребенюк М. О.</i> Про використання новітніх засобів психологічного супроводження службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ.....	96
<i>Каменюк Ю. В.</i> Патріотизм як психологічний ресурс особистості в умовах інформаційної агресії.....	98
<i>Кіричевська Е. В.</i> Психологія снайперської діяльності.....	101
<i>Кішук Л. А.</i> Умова ефективності професійної діяльності - збереження психологічного здоров’я.....	103
<i>Ковальчук О. П.</i> Психофізіологічні індикатори станів особистісної готовності льотного складу до виконання завдань в особливих умовах.....	106
<i>Корольчук В. М., Корольчук М. С.</i> Інтегральна оцінка чинників професійного стресу у військовослужбовців.....	108
<i>Костів С. Ф.</i> Критерії, показники і рівні оцінювання розвитку психофізичної витривалості офіцерів військового управління.....	110
<i>Красницька О. В.</i> Стратегії та моделі профілактики суїцидальної поведінки військовослужбовців.....	112
<i>Кримець Л. В.</i> Філософсько-аксіологічні засади формування ментальності військовослужбовців Збройних Сил України у системі вищої військової освіти..	115
<i>Криничанський Р. С.</i> Сучасна система комунікацій як рушійна сила процесу подальшого реформування Збройних Сил України.....	119
<i>Кузіна В. Д.</i> Розвиток конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості офіцера засобами професійно-психологічного тренінгу.....	121

Кузнєцов С. А. Педагогічні конфлікти між викладачем та курсантом (слухачем) у ВВНЗ.....	123
Лазоренко Б. П. Засвоєння негативних станів як технологія забезпечення морально-психологічної готовності особистості до виконання завдань в особливих умовах.....	126
Makarov A. Stress simulation as a method of studying in military psychology.....	128
Максименко С. Д. Психологічна підготовка особистості військовослужбовця.....	130
Манзяк М. О., Андрієнко А. М., Канчуга М. К. Стан та перспективи використання технологій дистанційного навчання у Збройних Силах України....	133
Мар'яненко Л. В. Міжособистісна взаємодія хворого і православного психолога-психотерапевта.....	137
Мельник О. А. Проблеми вибору і прийняття рішення: історико-психологічний дискурс.....	141
Миронець С. М. Актуальні проблеми формування психологічної готовності до діяльності у складі міжнародних гуманітарних місій.....	144
Мозговий В. І. Застосування експрес-анкети при професійно-психологічному відборі молодого поповнення.....	148
Мойсєєнко Т. В. Особливості психологічної підготовки особового складу до здійснення пересування окремої механізованої бригади в бойових умовах.....	151
Мороз Р. А. Супервізія як засіб професійної підтримки та підвищення професійної кваліфікації військового психолога.....	152
Москальов І. О. Закономірності прояву практичного мислення офіцерів-артилеристів у ході виконання вогневих завдань.....	154
Московчук Д. Ю. Гідність – складова формування офіцера лідера.....	157
Невмержицький В. М. Попередження суїцидів у перебігу військово-професійної діяльності.....	162
Недвиг О. В., Хачатурян Ю. О. Особливості прояву довіри у ланці взаємин “командир – підлеглі” в особливих умовах діяльності.....	166
Овсяннікова Я. О., Похілько Д. С. Використання соціально-психологічного тренінгу в межах психологічної підготовки фахівців ризиконебезпечних професій.....	170
Олексієнко С. Б. Соціально-психологічна характеристика образу ворога як феномену соціальної дійсності.....	173
Осьодло В. І., Зубовський Д. С. Перевірка факторної структури україномовної методики “опитувальник посттравматичного зростання”	177
Пашинський В. Й. Права і свободи військовослужбовців як фактор забезпечення оборони держави.....	182
Поздишев С. О., Мозальов В. Є. Психологічна підготовка військовослужбовців до дій в бойових умовах.....	183
Поливанюк В. В., Остапчук В. В. Психологічна підготовка військовослужбовців Збройних Сил України до виконання бойових завдань в екстремальних умовах як елемент превентивної реабілітації.....	186

Приходько І. І. Бойовий стрес у військовослужбовців: профілактика, діагностика, допомога.....	189
Птуха І. С. Особливості професійного-психологічного відбору персоналу в міжнародні організації.....	193
Пучков О. О., Уваркіна О. В. Впровадження педагогічних технологій як умова підготовки сучасних військових фахівців для національної системи кібербезпеки.....	194
П'янківська Л. В. Психологічні техніки розвитку стресостійкості військовослужбовців.....	197
Рибчук О. О. Методичні аспекти впровадження педагогічної моделі розвитку фахової компетентності викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ...	199
Рижак О. М. Прийоми і засоби моделювання психологічних факторів бойової обстановки.....	203
Рингач Н. О. Вплив на здоров'я соціально-економічної кризи та воєнних дій: роль стресу.....	204
Рингач Н. О., Котенко Т. М. Заходи з забезпечення оздоровлення та відпочинку учасників антитерористичної операції та членів їх сімей в системі соціального захисту України.....	207
Рогов П. Д. До питань забезпечення та управління системою протидії негативному інформаційно-психологічному впливу у воєнній сфері.....	211
Романишин А. М., Неурова А. Б. Структурна модель надання психологічної допомоги учасникам бойових дій.....	213
Сичевський А. С. Психологічний захист населення як складова державної політики у сфері цивільного захисту.....	216
Степовий А. А. Психічне здоров'я особистості військовослужбовця.....	219
Титаренко Т. М. Як подолати наслідки травматизації: контури соціально-психологічної реабілітації.....	221
Фалько С. А. Модернізація сектора оборони України: проблеми діяльності військових навчально-тренувальних місій НАТО у 2014-2018 рр.....	224
Федоненко А. С. Психологія професійної придатності особистості.....	227
Філіпов В. К. Процеси глобалізації і сучасна освіта.....	230
Фомич М. В. Аналіз сутнісних характеристик психічного здоров'я особистості.....	232
Хайрулін О. Ігрове моделювання як засіб підготовки сучасного офіцера.....	236
Хміляр О. Ф. Психологія регуляції поведінки військовослужбовця в різних зонах бойового стресу.....	242
Tsibaniuk T., Kraiova O. Lacks and Problems Encountered in a Military English Course.....	244
Черевичний С. В. Амбівалентність як вид психологічного конфлікту та неспроможність прийняття рішення командиром.....	246
Чорна І. В. Нові соціальні медіа та соціальні мережі в інформаційних війнах сучасності.....	248

Чорний В. С. Сучасне російсько-українське протистояння: морально-психологічний вимір.....	252
Шаповал А. С. Актуальні питання формування позитивного іміджу Збройних Сил України.....	256
Шевченко М. М. Релевантні знання про війну як системна основа формування воєнно-політичної свідомості.....	259
Шостак Р. Г. Актуальні питання удосконалення інформаційно-пропагандистського забезпечення дій військових частин військ протиповітряної оборони сухопутних військ Збройних Сил України з урахуванням досвіду АТО.....	262
Юрова Т. М. Проблеми суїцидального стану учасників бойових дій і шляхи її вирішення в реабілітаційний період.....	265
Яблонська Т. М. Психологічна допомога сім'ї як складова реабілітації військовослужбовців, які повернулися із зони АТО.....	268
Ягунов В. В. Педагогічне проектування як провідний вид діяльності військових педагогів.....	272

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні товариші, науковці, колеги!

Дозвольте мені у цей літній день щиро привітати усіх із початком нашої чергової, уже традиційної науково-практичної конференції у стінах Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського!

Сьогодні ми зібралися щоб обговорити дуже важливі проблеми для нашої держави та її Збройних Сил, актуальність яких закладена в самій назві конференції. Адже процес розбудови Збройних Сил потребує всебічного аналізу та врахування, насамперед, соціально-гуманітарних, політичних і правових питань, які в комплексі і визначають вирішальну роль людського фактора в сучасній війні. Це ще раз підтверджує думку К.Клаузевіца, про те, що у кожній війні моральні сили наскрізь пронизують усю військову стихію, здійснюючи вплив на хід збройної боротьби. До головних моральних сил він відносив талант полководця, військову доблесть армії та дух народу, який її комплектує. Людський фактор органічно пов'язаний з економічним, науковим, воєнним потенціалами і значною мірою визначає ефективність їх використання. Без людей техніка та зброя недієздатні.

Зараз, на наших очах, у житті України відбуваються надзвичайно важливі, епохально-історичні, революційні події, які мають не тільки українське, національне, а й світове значення. Ці події і є найважливішим фактором актуальності нашої конференції, оскільки викликали дійсно революційні зрушення, насамперед, у соціальних, гуманітарних і правових сторонах життя українського народу та його Збройних Сил.

Одним із основним напрямів формування такого високопатріотичного духу, зміцнення людського чинника обороноздатності держави в цілому, безумовно є вирішення філософсько-соціологічних та психолого-педагогічних проблем підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах.

У сьогоднішніх надскладних умовах, коли від армії значною мірою залежить омріяний суверенітет нашої держави, вимоги Міністра оборони України щодо формування вірного та відданого народові військовослужбовця, для якого характерні патріотизм, досконалий професіоналізм, непохитність духу, дисциплінованість, вірність кращим бойовим традиціям та психологічна стійкість є надзвичайно актуальними.

Шановні колеги! Крім зовнішньополітичних факторів, актуальність нашої конференції обумовлена також вимогами сьогодення щодо вирішення нагальних проблем підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах.

Дуже важливо акцентувати увагу і на необхідності відновлення та підтримання належного рівня морально-психологічного стану особового складу у зв'язку з постійним зростанням психологічного, морального та фізичного навантаження в умовах його повної готовності до застосування.

Крім цього, розв'язання філософсько-соціологічних та психолого-педагогічних проблем підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах буде значною мірою сприяти їх наближенню до

європейських і світових стандартів з подальшим формуванням сучасної європейської армії.

Тому зараз, в умовах реальної воєнної загрози державному суверенітету та територіальній цілісності України, виникає нагальна необхідність спрямувати роботу на швидке та ефективне вирішення філософсько-соціологічних та психолого-педагогічних проблем підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах та значного посилення боєздатності Збройних Сил України.

Вважаю, що саме зазначені вище питання постануть сьогодні в центрі нашої уваги. У моєму розумінні така реалістичність, зосередження на практичних аспектах роботи значною, якщо не вирішальною мірою, визначають рівень науковості і дієвості конференції. Переконаний, що це нам під силу.

У цьому залі зібралася досить велика і поважна аудиторія. Виходячи з важливості та складності означених проблем, я ще раз запрошую всіх учасників конференції до їх активного та творчого обговорення, пошуку шляхів і конкретних пропозицій щодо їх вирішення.

Бажаю вам побільше ділових та цікавих доповідей, плідних дискусій і вагомих результатів. Сподіваюся, що вам додадуть енергії і натхнення не лише важлива мета нашої зустрічі, але й творча атмосфера, яка панує в одному з провідних вишів України - Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського

Слава Україні – Героям Слава.

Сиротенко А. М., кандидат технічних наук, генерал-лейтенант,
начальник Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Досвід ведення бойових дій на сході України свідчить, що існуюча система психологічного забезпечення службово-бойової діяльності особового складу Збройних Сил України за своїми методологічними підходами, наявними силами та засобами, залученими профільними установами не відповідає вимогам сьогодення.

Відомча нормативна база у сфері психологічного забезпечення має критично недостатнє наповнення. Так, наприклад, наказ МО України від 09.12.2015 № 702 “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)” у військах (силах) фактично не виконується.

Довідково.

1. *Наказ начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України від 16.11.2012 № 240 “Про впровадження психологічної підготовки особового складу в навчальний процес підготовки органів управління та військ (сил)”.*

2. *Наказ МО України від 10.12.2014 № 883 “Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України”.*

Функціональні обов’язки фахівців-психологів та єдині протоколи їх діяльності достеменно не розроблені, контроль ефективності проведених заходів та якості дій посадових осіб фактично не здійснюється. Штатних психологів у військах (силах) критично не вистачає, їх професійна підготовленість за практичними напрямками діяльності є недостатньою. До того ж вони, будучи інтегрованими до системи морально-психологічного забезпечення, наразі переважно виконують непритаманні їм функції виховної роботи.

Внаслідок цього психологічна підготовка не спроможна забезпечити належний рівень готовності особового складу до виконання завдань за призначенням, виконувати заходи психологічного супроводу діяльності особового складу військ (сил) не реалізують основну вимогу щодо збереження та підтримання психічного здоров’я військовослужбовців, здійснюються формально.

Заходи психологічної реабілітації у військах (силах) виявляються в основному безсистемними та малоєфективними. Численні явища перевтоми та виснаження функціональних резервів військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях, відновлювальними заходами також не компенсуються.

Усе зазначене у результаті призводить до розвитку психічних розладів у військовослужбовців, зокрема, хронічних посттравматичних змін особистості, наслідком чого є зростання кількості небойових втрат серед особового складу ЗС України, випадків девіантної та адиктивної поведінки, руйнації родин.

Довідково. За офіційною статистикою Єдиного реєстру досудових розслідувань, станом на 01.04.2018 за час проведення АТО щонайменше 554 учасників бойових дій вчинили самогубство.

Реабілітаційний центр для військовослужбовців на спортивно-навчальній базі зимових видів спорту МО України “Тисовець” та санаторне відділення Військово-медичного клінічного центру Південного регіону МО України “Затока”, на які покладено завдання з психологічної реабілітації військовослужбовців ЗС України – учасників бойових дій, мають іншу профільну спрямованість (проведення

фізкультурно-спортивної реабілітації та кліматотерапії й фізіотерапії відповідно). Штатних фахівців-психологів для проведення заходів психологічної реабілітації особового складу у цих закладах не вистачає.

Загалом доводиться констатувати, що наразі ми, копіюючи російській підхід до реалізації психологічного забезпечення діяльності особового складу військ (сил) як елементу системи морально-психологічного забезпечення ЗС України, не маємо змоги ефективно розвивати зазначений напрямок, про що свідчить більш ніж чотирирічний досвід ведення бойових дій на сході України.

Усе наведене переконливо свідчить про необхідність створення у Збройних Силах України окремої профільної структури, покликаної вирішувати виключно завдання психологічного забезпечення. На користь цього рішення свідчить позитивний досвід збройних сил провідних країн світу, у яких усі зазначені завдання виконуються окремими профільними силами. При цьому слід відзначити, що стандарти НАТО, перехід на які заплановано, не передбачають посад психологів у складі військових підрозділів.

Довідково. У збройних силах США психологічна допомога особовому складу здійснюється на запит командирів силами та засобами медичних бригад та спеціальних підрозділів з контролю бойового та оперативного стресу (COSC).

У бундесвері ФР Німеччина завдання з психологічного забезпечення військовослужбовців покладені на фахівців Центру внутрішнього керівництва бундесверу (Zentrum Innere Führung) у м.Кобленці. Для виконання завдань реабілітації військовослужбовців за запитом командирів формуються міждисциплінарні пацієнтоцентровані команди реабілітації (Interdisziplinäre, patientenzentrierte Rehabilitationsteams) (IPR).

Вітчизняний позитивний досвід діяльності Психологічної служби Національної гвардії України також свідчить на користь існування окремої профільної структури для вирішення таких завдань.

Враховуючи вище наведене, з метою комплексного вирішення зазначеної проблеми доцільним вбачається виконання таких заходів:

1. Створити у Збройних Силах України окрему Психологічну службу з її прямим підпорядкуванням заступнику начальника Генеральному штабу – Головнокомандувача ЗС України, та покладанням на неї завдань з планування, організації та здійснення психологічного забезпечення службово-бойової діяльності (військ (сил) та наданням їй повноважень органа військового управління, нормотворчих функцій, можливостей щодо підготовки кадрів.

Довідково. Існуючий наказ Генерального штабу ЗС України від 04.12.2014 № 317 “Про затвердження Положення про Психологічну службу Збройних Сил України” за більшістю своїх позицій не врегулював проблемні питання або врегулював їх формально, внаслідок чого зазначена служба фактично так і не була створена.

У складі оперативних командувань Сухопутних військ, повітряних командувань Повітряних Сил, командувань Військово-Морських Сил, Десантно-штурмових військ та Сил спеціальних операцій Збройних Сил України створити відповідні підрозділи Психологічної служби.

У структурі бригади (полку) створити групу психологічного забезпечення (за рахунок скорочення посад психологів у батальйонах).

2. Для виконання планової роботи та оперативної діяльності з психологічного забезпечення у військах (силах) створити та підпорядкувати Психологічній службі мережу Центрів психологічного забезпечення діяльності

військовослужбовців (перспективно – “Захід”, “Північ”, “Схід”, “Південь” та “Центр”). Оперативну діяльність передбачити у форматі мультидисциплінарних бригад з чітко визначеними цілями, завданнями, суб’єктно-об’єктними напрямками психологічної роботи та у взаємодії зі структурою морально-психологічного забезпечення.

3. Комплектування посад Психологічної служби, підрозділів Психологічної служби та Центрів психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців провести за рахунок існуючої чисельності посад психологів. Відбір до Психологічної служби проводити на конкурсній основі з числа кращих фахівців-психологів з військ (сил), органів військового управління.

4. Питання перспективного кадрового комплектування вирішити шляхом навчання військових психологів у військових закладах вищої освіти за новими програмами навчальних дисциплін. Передбачити засвоєння ними знань та вмій з психологічного супроводу, допомоги та реабілітації особового складу, який виконує службово-бойові завдання в екстремальних умовах.

5. Розглянути можливість питання щодо курсової підготовки офіцерів та військовослужбовців військової служби за контактом навичкам надання першої психологічної допомоги.

Реалізація зазначених пропозицій дозволить суттєво підвищити рівень збереження психічного здоров’я військовослужбовців, оптимізувати процес відновлення їх боєздатності й загалом повноцінно реалізовувати весь спектр завдань психологічного забезпечення службово-бойової діяльності особового складу Збройних Сил України.

Алещенко В. І.

ПОБУДОВА МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ АТО

З початком проведення антитерористичної операції (АТО) на Сході України разом з набуттям військового досвіду, учасники бойових дій зазнають фізичних та психічних бойових травм, що призводить до зниження адаптаційних систем організму та проявів у значній кількості осіб так званої бойової психічної травми (БПТ), бойової втоми; психічного виснаження, іншими словами, йдеться сьогодні про виникнення в Україні «синдрому АТО» [1,2].

На важливість виявлення чинників ПР учасників АТО, як в особливий період, та і після звільнення, імовірних детермінант їх поведінки, звертає на себе увагу і статистика втрат серед військовослужбовців ЗС України в ході бойових дій на сході державі. Так, Головний військовий прокурор України Анатолій Матіос повідомив, що станом на 1 квітня 2018 року щонайменше 554 учасників бойових дій на Донбасі вчинили самогубство. *Крім того, головний військовий прокурор заявив, що з початку проведення АТО статус учасника бойових дій отримали майже 326 тис. осіб, 8489 з них зазнали каліцтва та поранень, а 3784 військовослужбовців загинули. Вимушені констатувати, що через об’єктивну відсутність достатньої кількості фахівців-психологів з практичним досвідом (їх трохи більше 300, що катастрофічно мало на всіх військових держави) у військових частинах підхід до психологічної реабілітації з об’єктивних причин залишається вимушено формальним".* Крім того, за його словами, військові прокурори встановили, що централізовані заходи з психологічної реабілітації учасників АТО в Україні у 2018 році не здійснюються взагалі [3].

Наведена статистика свідчить про необхідність покращення ПР військовослужбовців сил АТО під час відновлення боєздатності, підготовки відповідних фахівців для цієї важливої роботи. Маємо наголосити, що психологічної допомоги і реабілітації потребують всі учасники бойових дій

Важливе значення для розв'язання даної проблеми має затверджений Урядом України «Порядок проведення психологічної реабілітації учасників АТО» від 27 грудня 2017 р. № 1057. Документом схвалено механізм організації проведення реабілітації структурними підрозділами з питань соціального захисту населення обласних, міських, районних держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад.

Водночас актуальним залишається питання побудови моделі ПР учасників АТО, створення її ефективної системи, яка базується як на здобутках зарубіжного досвіду, так і враховує українські реалії.

Психологічна реабілітація — комплекс заходів, що здійснюються з метою збереження, відновлення або компенсації порушених психічних функцій, якостей, особистого та соціального статусу особи, сприяння психосоціальній адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмислення досвіду, отриманого в екстремальній ситуації, та застосування його в житті [1].

Виходячи з аналізу і узагальнення наявного досвіду, *побудова моделі управління психологічною реабілітацією учасників АТО* у сучасних умовах має бути заснована на: а) створенні інституціональних основ управління соціальною реабілітацією інвалідів і б) розробці й використанню сучасних технологій управління. При цьому модель включає механізм самодіагностики змісту й ефективності управління як по всій страті учасників бойових дій, так і по окремих типах [5,6].

Модель у частині створення інституціональних основ включає наступні заходи: побудова концептуальної інституціональної моделі психологічної реабілітації учасників бойових дій; підвищення наукового забезпечення реалізації моделі в управлінських рішеннях; побудова організаційних основ системи психологічної реабілітації учасників АТО; визначення принципів добору кадрів для системи психологічної реабілітації.

У частині розробки й використання сучасних технологій управління в моделі передбачені заходи забезпечення окремих елементів психологічної реабілітації учасників бойових дій (впровадження технологій підвищення соціального статусу інвалідів, поліпшення їх психологічної інтеграції, підвищення морального благополуччя), а також удосконалювання соціологічно-психологічного забезпечення.

Розглядаючи процес моделювання, виходимо з того, що модель, це уявна або матеріально здійснювана система, яка відображає або відтворює об'єкт дослідження й здатна змінити його так, що вивчення його дає нам нову інформацію про об'єкт.

Отже, можна виділити наступні етапи моделювання:

- 1) попередній аналіз процесу;
- 2) побудова й вивчення моделі;
- 3) перенесення отриманої інформації на досліджуваний об'єкт;
- 4) аналіз вірогідності ефективності моделі;
- 5) корегування моделі.

Метою створення моделі є: 1. надання допомоги учасникам АТО у гармонійному поверненні до суспільства; 2. Розробка рекомендацій для

психологічної реабілітації у процесі соціально-психологічної адаптації у новому соціальному середовищі. Як варіант, *Модель психологічної реабілітації* має включати: мету, завдання, засоби психологічної реабілітації, процес, принципи, функції, механізми психологічної реабілітації

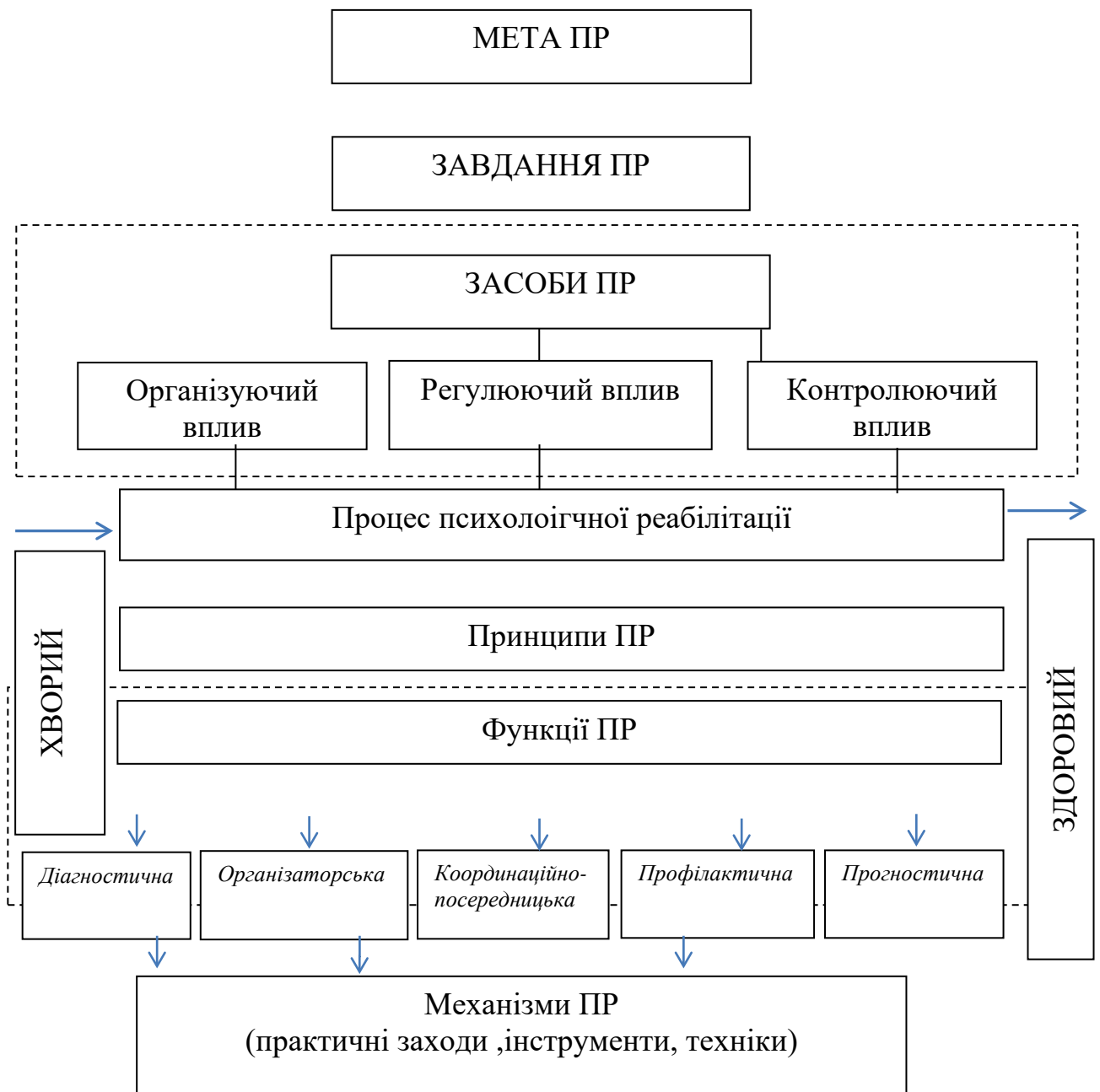

Рис.1. Варіант моделі психологічної реабілітації учасників АТО

Також до основних компонентів моделі ПР учасників АТО слід віднести розробку комплексу заходів щодо ПР відбудовного періоду військової діяльності; соціально-психічну адаптацію учасника бойових дій у суспільстві.

Висновки. Побудова моделі управління психологічною реабілітацією учасників АТО у сучасних умовах має бути заснована на: створенні інституціональних основ управління соціальною реабілітацією інвалідів і розробці й використанню сучасних технологій управління.

Ефективна система психологічної реабілітації має стати одним з інструментів подолання негативних наслідків участі особового складу Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та інших

збройних формувань та правоохоронних органів в ході операції об'єднаних сил і повинна спрямовуватись на відновлення психічних функцій, особистісних властивостей і системи відносин особистості військовослужбовця, що дозволяють йому успішно вирішувати бойові завдання і функціонувати після їх виконання в мирному соціумі.

Подальшої розвідки вимагають питання ефективності функціонування системи допомоги учасникам АТО в Центрах психологічної реабілітації і лікування учасників АТО; вивчення психологічної стійкості військовослужбовців до впливу стрес-факторів бойових дій.

Література: 1. Алещенко В. І. Психологічна реабілітація військовослужбовців з постстресовими психічними розладами : навч. посіб. / В. І. Алещенко, О. Ф. Хміляр. – Харків : ХУПС, 2005. – 84 с. 2. Алещенко В. І. Посттравматичний стрес військовослужбовців – учасників бойових дій: психологічний аналіз. / В. І. Алещенко // Вісник. Київ. Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військ.- спеціальні науки. – К., 2015. – Вип. 1 (32). – С. 5–10. 3. Матіос назвав кількість самогубств серед військових за час проведення АТО. Тиждень. ua [Електронний ресурс]. Режим доступ: <http://tyzhden.ua/News/212992> 4. Сафін О. Д. Основні підходи до функціонування системи психологічної реабілітації та реадптації учасників антитерористичної операції / О. Д. Сафін/ Наука і оборона, 2016. – № 1. – С. 24–30. 5. Сторожук Н. А. Сучасний стан системи психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції / Н. А. Сторожук, Н. М. Мась, В. В. Покотило. – Зб. наук. пр., Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Військ.-спеціальні науки. – К., 2016. – Вип. 1(34) – С. 34–38.

Андрущенко Т. В.

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Глобальні зміни політичної та соціокультурної реальності останніх років істотно впливають не лише на розвиток економічних, правових, світоглядних відносин, а й на політичну ситуацію у світі, суспільствах, державах. Серед багатьох проблем, породжених динамізмом політичного життя, особливе місце посідає російська експансіоністська політика, яка кардинально змінила військово-політичну обстановку у світі, вперше після Другої світової війни поставила під сумнів усталеність кордонів між державами, здійснивши анексію Криму та окупацію східних теренів України. Як тут не згадати великого Сунь Цзи, який зазначав, що той, хто до кінця не розуміє усієї шкоди від війни, не зможе до кінця зрозуміти й усієї вигоди від неї. Зазначене вимагає нових підходів до сучасних суспільно-політичних процесів, до проблеми гарантування військової безпеки і, зрештою, до формування духовних цінностей військовослужбовців Збройних Сил України [1, с. 6].

Як свідчить суспільно-історичний досвід, будь-яка армія повинна бути сильною духом та прагненням до перемоги. Звичайно, “сила духу” ефективно виявляє себе при належному озброєнні, організаційно-штатній структурі та фаховій підготовці особового складу, високій дисципліні, розвиненій військовій науці тощо. Одним з визначальних чинників боєздатності армії є морально-психологічний стан особового складу.

На думку К. Клаузевіца, у кожній війні моральні сили “наскрізь пронизують усю військову стихію”, здійснюючи вплив на хід збройної боротьби. До головних

моральних сил він відносив талант полководця, військову доблесть армії та дух народу, який її комплектує [2, с. 707–714].

Видатний український мислитель Г. Сковорода вважав, що сила духу є гарантом боєздатності армії, оскільки не “однострої і зброя воїна, а безстрашність, мужество, хоробрість його, ... дух воїна”, свідчать про могутність армії [3, с. 140]. У свою чергу М. Колодзінський, творець першої Української військової доктрини, зазначав, що “без великого духа не буде йти перемога за нашими прапорами” [4, с. 31].

Відтак без відповідного “духу”, який би спонукав до подвигу, збройні сили існувати не можуть. Справедливим є й те, що “дух” треба вирощувати, формувати, зміцнювати морально-психологічним та релігійним забезпеченням. Практично в усіх арміях різних народів і часів проблема “формування духу воїна” розглядається як основне завдання підготовки особового складу. Актуальним це завдання є й для Збройних Сил України, становлення яких розпочалося практично відразу ж після проголошення незалежності України.

Його практична реалізація потребувала вирішення чотирьох взаємозалежних проблем: 1) принципової відмови від колишньої імперської тоталітарної ідеології, яка швидше за все фальшувала “бойовий дух”, а не плекала його; 2) відродження та використання в системі духовного виховання сучасних українських захисників національних традицій військового виховання (починаючи з традицій Русі, через козаччину, гетьманщину, героїку українських змагань 1918–1921 рр., воїнів УПА та сучасних героїв російсько-української війни); 3) вивчення та впровадження досвіду військового виховання провідних армій світу, зокрема членів НАТО; 4) удосконалення діяльності військового духовенства (капеланської служби) у Збройних Силах України [5].

Первинне ціннісне підґрунтя формування бойового духу захисників Вітчизни становлять ідеї та принципи історичних документів, що відроджували незалежність України: “Декларація про державний суверенітет України” (1990 р.) та “Акт проголошення незалежності України” (1991 р.). Загальні підвалини цього процесу були закріплені Конституцією України (1996 р.).

Зазначені документи проголошували Україну як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу, єдиним джерелом влади в якій є народ. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначалися в Україні найвищою соціальною та духовною цінністю. Утвердження та забезпечення цих прав визначалося як головний обов'язок держави, а їхній захист покладался на Збройні Сили України. Принциповою конституційною нормою є й положення про те, що Збройні Сили та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу.

На жаль, через низку об'єктивних та суб'єктивних обставин практична реалізація цих принципових положень здійснювалася лише частково і вкрай непослідовно. У період, від часу проголошення незалежності (1991 р.) і до сьогодні Збройні Сили України фактично руйнувалися, без належної державної і суспільної підтримки, концептуально визначених напрямів і стандартів модернізації. Про “формування духу захисника Вітчизни” в цей час можна говорити лише умовно. Щоправда, деякі норми військового виховання декларувалися, проте подальший розвиток подій засвідчував поступове згортання декларативних заяв, зниженні уваги до морально-психологічного забезпечення військ (сил). Мова про релігійне забезпечення взагалі не велася. А ще пізніше

суспільство швидше за все відчуло, а ніж зрозуміло, злочинне небажання влади мати власні боездатні збройні сили. Українське суспільство в буквальному розумінні роздирали нав'язані доморощеними оракулами дискусії про “переваги та ризики вступу до НАТО”. А Збройні Сили в цей час деградували все більше і більше.

Агресія Російської Федерації проти України ще раз підтвердили просту та незаперечну істину: народ і держава, які не хочуть утримувати, розвивати, зміцнювати власну армію, рано чи пізно будуть утримувати армію завойовника. Тому, на сьогодні, розбудова власних Збройних Сил є першочерговим завданням для нашої держави. Головним при цьому є морально-психологічне та релігійне забезпечення особового складу, формування належних духовних цінностей воїна – захисника Вітчизни.

Найголовнішим принципом створеної ціннісної моделі зазначеного процесу є принцип людиноцентризму – людського ставлення до військовослужбовців у повному вимірі їхньої суспільної та індивідуальної життєдіяльності. Зрозуміло, що у збройних силах служать військовослужбовці, які у разі необхідності підуть у бій, а відтак можуть загинути. Цю прозу життя ні відмінити, ні заперечити ніхто не зможе. Проте, загинути не як самурай чи смертник, а як людина, самоцінність якої доведена цивілізацією та освячена релігією. Саме в тому й полягає сенс морально-психологічного та релігійного забезпечення у військах (силах), щоб на запитання “за що ти віддав чи готовий віддати своє життя”, кожен з військовослужбовців мав внутрішньо і зовнішньо переконливу, вмотивовану відповідь: за рідну українську землю, родину, державу і суспільство, права і свободи громадян, за найбільш гуманістичні та релігійні цінності, даровані людям Господом нашим, Ісусом Христом.

Відтак стрижневим духовно-ідеологічним підґрунтям морально-психологічного та релігійного забезпечення повинна стати національна ідея. Саме вона, втілюючи в собі об'єктивно сформовані знання про світ і місце українства в ньому, формує прагнення, потребу, бажання до його конструктивного перетворення в інтересах людини, спонукає до захисту духовного світу українців, над яким нависла загроза завоювання та знищення російським агресором. Національна ідея пронизує усю українську історію. І кожен крок щодо її утвердження був кроком захисту українців від ворожої навали. Дотичність до неї плекає український національний дух, формування якого є першочерговим і невідкладним завданням виховання свідомого українського воїна.

Не менш важливим ціннісним принципом духовного зростання українських військовослужбовців є принцип демократії – справжнього народовладдя, до якого прагне історія будь-якого народу. Звичайно, армія – це єдиновладдя і безумовне виконання наказів командирів (начальників). Проте, ні прав, ні свобод людини як громадянина вони не відмінюють і не перекреслюють. Український військовослужбовець не є простим і бездумним “гвинтиком” у складному армійському механізмі. Він – людина у повному розумінні власних прав і свобод, дотримання яких (навіть за умов ведення бойових дій) є святим обов'язком.

Формування духовно-ціннісного підґрунтя воїна відбувається засобами освіти і виховання. В Україні сформована досить збалансована система військової освіти. Проте говорити про її цілісність та ефективність, вочевидь, ще зарано. Найбільше в цій системі потерпає виховання, в контексті посилення якого світська військова освіта поєднує свої зусилля з релігією.

Як відомо, у царсько-імперський період вітчизняної історії духовне виховання воїнів покладалося виключно на інститут військового духовенства. Капеланами називали священників, до функцій яких входило здійснення богослужіння серед військовослужбовців, контроль за їхнім морально-психологічним станом, прощання з померлими чи загиблими. Відкидаючи колишню імперську ідеологію, цей інститут активно відроджується в сучасних Збройних Силах України, поєднує свої зусилля із структурами морально-психологічного забезпечення [6], формує дух української звитяги та прагнення до перемоги.

Отже, формування духовних цінностей, духовного ества українського воїна – завдання глибоке і широке за змістом, довготривале і вкрай відповідальне. До його виконання повинні бути залучені не тільки органи військового управління, командири (начальники) усіх рівнів, структури морально-психологічного забезпечення та релігійні організації, але й інститути громадянського суспільства.

Література: 1. Суспільно-комунікативні процеси у Збройних Силах України: підручник / [В. І. Алещенко, Т. В. Андрущенко, В. В. Стасюк та ін.]; за заг. ред. В. С. Чорного. – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 372 с. 2. Клаузевиц К. О войне / Карл фон Клаузевиц. – М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Изд-во Terra Fantastika, 2003. – 864 с. 3. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. Вид. 2-ге. – Дрогобич: Видавництво “Відродження”, 1991. – 341 с. 4. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина / Михайло Колодзінський. Частина І. – Львів, 1936. – 62 с. 5. Наказ Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України” № 685, від 14.12.2017. 6. Настанова з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України, затверджена Наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 173, від 27.04.2018 ДСК. 7. Чорний В.С. Роль релігії у формуванні патріотизму захисників Української держави / Чорний В.С. // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Випуск 6. – К., 2006. – С. 218–226. 8. Чорний В.С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія / Чорний В.С. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2009. – 368 с.

Арістархова М. С.

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВВНЗ

Реформування Збройних Сил України задля досягнення оперативної і технічної сумісності з країнами НАТО ставить перед вищою військовою школою нові завдання щодо якості підготовки фахівців. Недостатній рівень володіння іноземною мовою залишається однією із перешкод на шляху залучення викладачів вітчизняних ВВНЗ до спільних освітньо-наукових проєктів, розроблення інтегрованих освітніх програм, активізації міжнародного співробітництва в галузі освіти та науки. Звідси пріоритетного значення набуває питання діагностики сформованості іншомовної комунікативної компетентності викладачів ВВНЗ.

Під діагностикою сформованості іншомовної комунікативної компетентності розуміємо процес цілеспрямованого вивчення актуального стану володіння фахівцями необхідними комунікативними якостями з використанням діагностичного інструментарію на основі розроблених критеріїв та моделей іншомовної комунікативної поведінки.

Найбільш ефективним діагностичним інструментарієм вважаємо: методику «ділові ситуації» Н. Г. Хитрової, методику діагностики комунікативної установки В.В. Бойка, методику діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н.В. Грішиної), методику діагностики оцінювання

самоконтролю у спілкуванні М. Снайдера, методику виявлення «комунікативних та організаторських схильностей», тест для визначення самоефективності Маддукса-Шеєра.

Методика «ділові ситуації» Н. Г. Хитрової – це модифікація асоціативно-рисуночного тесту С. Розенцвейга. Вона використовується для діагностування вмінь особистості орієнтуватися у відповідній ситуації спілкування, вироблення тактики та налагодження продуктивної комунікації з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних обставин, вербальних та невербальних особливостей мови. З метою діагностування розробили типології реакцій на фрустрацію, яка покладена в основу оцінювання емоційної поведінки особистості в напружених умовах, у ситуації ухвалення рішення [1, с. 594].

Методика діагностики комунікативної установки В.В. Бойка призначена для виявлення негативних видів установок особистості по відношенню до інших (завуальована жорстокість, відкрита жорстокість по відношенню до інших у спілкуванні та обґрунтований негативізм). Ця методика дає можливість перевірити, наскільки викладачі ВВНЗ здатні приймати або не приймати індивідуальні особливості учасників комунікації [1, с. 298].

Методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н.В. Грішиной) спрямована на вивчення особистісної схильності до конфліктного поводження під час різних комунікативних ситуацій, виявлення певних стилів вирішення конфліктної ситуації, професійних проблем [1, с. 470].

Методика виявлення «комунікативних та організаторських схильностей» застосовується для діагностування комунікативних та організаторських потенційних прагнень особистості (вміння швидко і чітко встановлювати ділові та товариські контакти з людьми, прагнення до розширення сфери контактів, участі у громадських та групових заходах, вміння впливати на людей, проявляти ініціативу, налаштування на продуктивну комунікацію, налагодження активної взаємодії учасників комунікативного процесу, відпрацювання комунікативних навичок і т.д.) [1, с. 581].

Методика діагностики оцінювання самоконтролю у спілкуванні М. Снайдера для визначення рівня комунікативного контролю. За М. Снайдером, люди з високим комунікативним контролем постійно стежать за собою, добре обізнані, де і як себе поводити, керують своїми емоційними проявами. Разом з тим вони відчують значні труднощі у спонтанності самовираження не люблять непрогнозованих ситуацій. Люди з низьким комунікативним контролем безпосередні і відкриті, але можуть сприйматися оточуючими як надто прямолінійні і нав'язливі [1, с. 558].

Тест має розподіл рівнів комунікативного контролю за такими градаціями: низький рівень комунікативного контролю – особистість характеризується високим показником імпульсивності у спілкуванні і взаємодії з оточуючими, низькою диференціацією поведінки, що викликає розкутість у взаємодії з партнерами по спілкуванню; середній рівень комунікативного контролю – особистість характеризується стриманістю і низькою емоційністю в спілкуванні, щирістю і безпосередністю при взаємодії з оточуючими; високий рівень комунікативного контролю – особистість характеризується досить високим рівнем емоційної стриманості і контролю своєї поведінки при взаємодії з оточуючими [1, с. 559].

Діагностика Маддукса-Шеєра має на меті визначити людський потенціал у сфері фахової діяльності та іншомовного професійного спілкування на основі 23 тверджень. Вона дає змогу отримати інформацію про самооцінку особистості, її самореалізацію та саморозвиток [2, с. 38].

Діагностика сформованості іншомовної комунікативної компетентності викладача ВВНЗ у системі військово-педагогічного співробітництва є важливою складовою системи неперервної професійної освіти і складається з комплексу заходів, спрямованих на вивчення актуального рівня розвитку комунікативних здібностей викладачів, їх готовності до іншомовної комунікації. Володіння іншомовною компетентністю для викладача ВВНЗ є одним із пріоритетних завдань у контексті розширення військово-педагогічного співробітництва, підвищення професіоналізму військових педагогів як провідників ідей реформування Збройних Сил України і вищої військової школи за стандартами НАТО.

Література: 1. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д.Я. Райгородский — Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2001. — 672 с. 2. Краснорядцева О.М., Кабрин В.И., Муравьева О.И., Подойнищина М.А., Чучалова О.Н. Психологические практики диагностики и развития самоэффективности студенческой молодежи : учеб.пособие. – Томск : Издательский Дом ТГУ, 2014. –274 с.

Базарний С. В.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ В ІНТЕРЕСАХ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ОКРЕМОЮ МЕХАНІЗОВАНОЮ БРИГАДОЮ ЗАВДАНЬ У СТАБІЛІЗАЦІЙНІЙ ОПЕРАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНОГО УГРУПОВАННЯ ВІЙСЬК

Морально-психологічне забезпечення - це комплекс заходів щодо формування та підтримки у особового складу високого бойового духу, стійкого психологічного стану, розвитку інших морально-психологічних і бойових якостей, необхідних для досягнення високої бойової готовності, успішного виконання бойових завдань.

Взаємодія – узгоджені і взаємозв'язані за метою, завданнями, місцем, часом, способами виконання завдань дій військових частин і підрозділів для досягнення мети бою.

Взаємодія організовується командиром бригади між штатними і доданими підрозділами за участю заступників, основних посадових осіб штабу, начальників родів військ і служб, а також командирів штатних і доданих військових частин і підрозділів. Взаємодія організовується на місцевості (на глибину бачення), на макеті місцевості, по карті та за допомогою інших засобів відображення обстановки.

При організації взаємодії необхідно: узгодити зусилля підрозділів, які діють на напрямку зосередження основних зусиль (головного удару); домогтися єдиного розуміння усіма командирами мети бою, бойових завдань і способів їх виконання; узгодити варіанти дій військових частин і підрозділів та заходи щодо введення противника в оману; визначити сигнали оповіщення, управління, взаємодії, взаємного розпізнавання та цілевказівок. Взаємодія між військовими частинами і підрозділами здійснюється безперервно, а при порушенні негайно відновлюється.

У ході бою питання взаємодії можуть уточнюватися, а при різких змінах обстановки організовуватися заново.

Планування взаємодії полягає у детальному розробленні заходів щодо реалізації спільних дій та їх документальному оформленні у вигляді планів, інструкцій та інших документів. При плануванні визначаються: бойові завдання, під час виконання яких здійснюється взаємодія; питання (завдання) взаємодії; сили та засоби підтримання взаємодії; сигнали оповіщення та взаємного розпізнавання, періодичність та способи перевірки каналів та засобів зв'язку взаємодії. Після завершення планування до підпорядкованих військових частин, підрозділів доводяться відповідні вказівки з взаємодії.

Взаємодія може організовуватися такими методами: розпорядчий; спільної роботи; обмін оперативними групами та обмін документами взаємодії, або їх поєднанням.

Розпорядчий метод застосовується, зазвичай, в умовах обмеженого часу на підготовку бою, а також у ході його ведення. Передбачає доведення вказівок командира, штабу до підлеглих та координацію їх дій в інтересах підрозділів, на які покладається виконання головного завдання.

Метод спільної роботи може використовуватися у ході завчасної та безпосередньої підготовки бою за наявності достатнього часу. Полягає у взаємному узгодженні спільних дій між силами та засобами, в інтересах яких вона організовується, та тими, які залучаються до виконання завдань.

Взаємодія методом обміну оперативними групами організовується під час безпосередньої підготовки бою та у ході його ведення. Цей метод найбільш доцільно використовувати для підтримання взаємодії та її відновлення у разі втрати. Оперативні групи, зазвичай, направляються з необхідними засобами зв'язку до підрозділів, в інтересах яких взаємодія організовується. Керівнику оперативної групи можуть надаватися повноваження щодо безпосереднього доведення розпоряджень силам і засобам, які залучаються до виконання завдань взаємодії.

Метод обміну документами взаємодії використовується, зазвичай, під час завчасної і безпосередньої підготовки бою. Передбачає розроблення взаємоузгоджених формалізованих документів, які заповнюються кожним органом військового управління у частині, що його стосується, та подальший обмін ними. Обмін документами може здійснюватися з використанням комплексів інформаційних систем по захищених каналах зв'язку між декількома органами військового управління одного рівня та взаємодіючих (доданих) на підставі вказівок вищого штабу або командира.

У ході підготовки бою, з урахуванням складу сил і засобів ЗС України, приданих підрозділів, наявного часу, за рішенням командира бригади можливе поєднання зазначених методів організації взаємодії.

Робота з організації взаємодії залежно від умов обстановки та обраних методів може проводитись безпосередньо на місцевості (основний метод), у тому числі у ході проведення рекогносцировок, на макетах місцевості або на картах, а також з використанням комплексів інформаційних систем.

Здійснення взаємодії у ході бою полягає у проведенні командирами і штабами заходів щодо постійного уточнення, підтримання взаємодії та своєчасного відновлення у разі її втрати.

Одним з основних елементів є розроблення та втілення в життя такого документу як:

ПЛАН

морально-психологічного забезпечення

оборонного(наступального) бою __ омбр

До складу цього плану як варіант може входити один з розділів:

РОЗДІЛ __. ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ та може мати такий вигляд

З метою підвищення ефективності заходів морально-психологічного забезпечення застосування підрозділів організувати взаємодію:

з начальником розвідки (з питань дій противника, зміни воєнно-політичної обстановки, морально-психологічного стану населення та військ противника, надання допомоги в організації обробки трофейних документів, підготовки даних для проведення радіо-та усної пропаганди);

з начальником зв'язку (з питань використання засобів військового зв'язку в інтересах інформування особового складу, забезпечення технічного обслуговування та ремонту технічних засобів пропаганди, доставки та відправки поштової кореспонденції військовослужбовців, забезпечення їх періодичними виданнями);

з начальником артилерії (з питань планування і організації розповсюдження агітаційно-пропагандистських матеріалів, знищення засобів психологічних операцій противника);

з начальником медичної служби (з питань надання психологічної допомоги, організації виявлення ознак психічних порушень у військовослужбовців та своєчасного ізолювання таких військовослужбовців).

Взаємодію в інтересах МПЗ організувати також з органами місцевого самоврядування, відповідними органами Національної гвардії України, Національної поліції, Державної прикордонної служби та Служби безпеки України, представниками зональних відділень Військової служби правопорядку Збройних Сил України.

Основними питаннями взаємодії визначити:

а). з представниками Служби безпеки України щодо:

надання інформації про отримання погроз, загрози життю, здоров'ю, житлу чи майну військовослужбовців, членів сімей та їх близьких родичів для забезпечення їх захисту;

виявлення ознак інформаційно-психологічного впливу на населення та особовий склад ЗС України та інші можливості впливу на них в інтересах виконання завдань визначених військам.

б). з представниками Державної прикордонної служби України щодо:

вивчення суспільно-політичної обстановки у прикордонній смузі;

вивчення міграційних процесів в прикордонних районах та місцях компактного проживання етнічних меншин;

в). з представниками Головного управління Національної поліції та Національної гвардії України щодо:

обміну інформації про криміногенну обстановку в районах виконання завдань за призначенням;

надання інформації спрямованої на виявлення, розкриття та припинення злочинів пов'язаних з тероризмом, організованою злочинністю, організації спільних профілактичних заходів щодо запобігання злочинам та іншим правопорушенням, протидія НЗФ та ДРГ;

проведення спільних заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, запобігання провокування кризових ситуацій тощо;

г). з представниками Державної служби України з надзвичайних ситуацій щодо обміну інформацією про наземну, повітряну, радіаційну, хімічну та біологічну обстановку;

д). з органами державної влади та місцевого самоврядування щодо:

виконання підприємствами, установами та організаціями завдань (замовлень) по виготовленню поліграфічної продукції, надання послуг телерадіомовлення та культурологічного забезпечення військ, використання місцевих ЗМІ, поліграфічної бази в інтересах морально-психологічного забезпечення;

надання психологічної допомоги та реабілітації психотравмованих військовослужбовців на базі лікувальних закладів місцевої інфраструктури;

забезпечення законності і правопорядку у місцях розташування військових частин;

заборона продажу алкогольних напоїв в місцях дислокації військ;

організації спільних заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, розповсюдження серед місцевого населення контрпропагандистських матеріалів;

е). зі структурами Військової служби правопорядку щодо:

відновлення та підтримання правопорядку і дисципліни у військових частинах, недопущення зборів та проявів громадської непокори у місцях дислокації військових частин, поблизу контрольно-перепускних пунктів та на маршрутах руху військової техніки;

затримання військовослужбовців в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння;

розшуку військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини;

є). з релігійними об'єднаннями та конфесіями щодо надання можливості відвідування та визначення порядку організації зустрічей священиків, пастирів, пресвітерів з особовим складом військових частин, підрозділів, медичних закладів Збройних Сил України у місцях їх дислокації з метою проведення душпастирської роботи, освячення озброєння та військової техніки.

Нарощення оперативних і бойових спроможностей Збройних Сил України було і залишається головним завданням поточного та наступного року, - наголосив під час підбиття підсумків та постановки завдань на 2018 рік генерал армії України Віктор Муженко. - Поряд з цим, завданнями 2018 року є забезпечення реалізації завдань з реформування та розвитку Збройних Сил, організація всебічного забезпечення військ (сил) та удосконалення нормативно-правової бази їх діяльності.

Література: 1. Закон України “Про Збройні Сили України” від 06.12.1991 р. № 1934-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 9.– С. 108–117. 2. Закон України “Про Службу безпеки України” від 25.03.1992 р. № 2229 // Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 27.– С. 382–390. 3. Закон України “Про інформацію” від 02.10.1992 р. № 2657 // Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 48.– С. 650–655. 4. Закон України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” від 16.11.1992 р. № 2782 // Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 1.– С. 1–6. 5. Закон України “Про телебачення і радіомовлення” від 21.12.1993 р. № 3759 // Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 10.– С. 43–50. 6. Закон України “Про інформаційні агенства” від 28.02.1995 р. № 74/95 // Відомості Верховної Ради України. – 1995, № 13.– С. 83–88. 7. Закон України “Про правовий режим надзвичайного стану” від 16 березня 2000 р. №1550 // Відомості Верховної Ради України. –

2000. – №23.– С. 223–229. 8. Закон України “Про правовий режим воєнного стану” від 06. 04. 2000 р. №1647 // Відомості Верховної Ради України. – 2000, № 28.– С. 224–231. 9. Закон України “Про оборону України” від 05.04. 2000 р. № 2020 . // Відомості Верховної Ради України. – 2000, № 49.– С. 420–428. 10 Закон України “Про боротьбу з тероризмом” від 20.03.2003 р. № 964 // Відомості Верховної Ради України. – 2003, № 25.– С. 180–188.

Балуцак Л. А.

ОСОБЛИВОСТІ НЕГАТИВНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ РОСІЇ НА КРАЇНИ ЄВРОСОЮЗУ ТА ЇХ ДОСВІД ПРОТИДІЇ

Німецькі видання повідомляють, що керівництво РФ проводить невоєнну інформаційну війну проти Заходу. Застосовуючи пропаганду та фінансову підтримку радикальних партій ЄС, Росія намагається розширити зони свого впливу. Тому для країн ЄС в пріоритеті швидко розкривати маніпуляції із засобами масової інформації та дотримуватися послідовної політики санкцій.

Німецькі джерела інформації зазначають, що згідно з повідомленнями в російських ЗМІ, Захід, особливо США, впливають на внутрішні події в пострадянських країнах через соціальні мережі, молодіжні групи та неурядові організації. Ці заходи сприймаються московським керівництвом як прямий напад на російську владу. Росія боїться втрати влади в своїй сфері впливу, позиціонуючи себе «Великою державою». Тому країни Заходу повинні правильно відповісти на цю загрозу. Отже є два способи вибору: ізоляція та наступальна пропаганда.

Зазначається, що російські державні телевізійні станції, які інформують близько 90 відсотків громадян, контролюються президентом В.Путіним. Інформація фактично викривлена. Навіть за кордоном російське керівництво покладається на цільову дезінформацію: Інтернет-тролі нападають на критичні повідомлення про російську політику в європейських онлайн-ЗМІ, реальні події навмисне спотворені чи неправильно представлені. Останні, зокрема, надзвичайною сумою фінансувалися зарубіжними засобами масової інформації, контрольованими урядом, такими як телевізійна станція РТ або радіо та Інтернет-канали «Супутник», що зараз випускається в 34 країнах місцевими мовами.

В той же час російські організації почали співпрацювати і частково підтримувати радикальні групи на Заході. Це праві партії, такі як наприклад «Національний фронт» у Франції, а також підтримання Лівої партії в Німеччині. Важливо, що ці групи можуть допомогти послабити існуючу систему.

Впливаючи на окремі країни-члени, альянси ЄС та НАТО на основі консенсусу повинні бути саботажними. Так, наприклад проводилися переговори поставок енергоносіїв в ЄС з президентом Угорщини В. Орбан, щоб показати, з одного боку, що у Росії є союзники в ЄС, з іншого боку, ослаблення загальної політики ЄС щодо цих двосторонніх переговорів. Те саме стосується і переговорів В.Путіна про інвестиції в трубопровідну інфраструктуру Греції. Росія стала партнером для різних антиамериканських, антисвоєвропейських та антиглобалістських груп. Заперечуючи Захід, В.Путін стає проєкційним екраном для можливої альтернативної політики.

В свою чергу, Кремль визнав, що його пропаганда в ЄС найбільш успішна у виявленні слабких сторін противника.

Популістські та расистські партії, такі як «Національний фронт» у Франції, «Jobbik» (*Рух за кращу Угорщину*) в Угорщині та UKIP (*Партія Незалежності*)

Об'єднаного Королівства) у Великобританії (політична партія, що вимагає виходу країни із ЄС), отримують від цього користь і стають соціально прийнятними. Це посилює кризу довіри ЄС у власних державах-членах.

Навіть у найближчому сусідстві ЄС втрачає свій вплив та привабливість. Наприклад, на Західних Балканах, де вплив Росії, особливо в Сербії, відбувається на благодатному ґрунті, «Газпром» купив великі енергопостачальники країни і зробив важливу роль у формуванні енергетичної політики.

На саміті Європейської народної партії, який проходив 29.03.2017 на Мальті, була прийнята резолюція (під назвою «Російська дезінформація підриває західну демократію») щодо засудження політики Росії, в тому числі поширення російської пропаганди. Європейська Народна партія закликала країни НАТО і ЄС до єдності в протистоянні російській пропаганді, спільно відстоювати ліберальні цінності, засновані на правах людини і верховенства права, незалежну судову систему. У резолюції наголошується, що президент Росії В.Путін і його агресивна політика підриває і проєкт об'єднаної Європи в цілому. Європейська народна партія звинуватила Росію в загрозі ліберальним цінностям і суверенітету Європи, закликавши Євросоюз розробити стратегію протистояння російській інформаційній війні.

Також, 17.01.2018 на дебатах в Європарламенті було обговорено питання щодо впливу російської пропаганди на країни Євросоюзу та необхідності запровадження активних дій у протистоянні спробам Кремля зруйнувати європейські цінності. Зокрема, було наголошено, що Європейський Союз створить ефективну медійну політику та детальну стратегію негайної протидії російській інформаційній війні.

Приймаючи до уваги багато чинників негативного інформаційного впливу РФ в країнах Європи, представниками Європейського Союзу були оголошені відповідні рекомендації для подальшої європейської політики.

1. ЄС має працювати над своєю репутацією та впливом. Дефіцит реформ та економічні проблеми багатьох країн-членів надають можливість розвиватися російським шаблонам пропаганди. Національні уряди повинні протистояти анти-ЄС настроям правих і лівих популістів. Для цього потрібно запровадити санкції по відношенню до урядів країн, які хочуть послабити згуртованість в ЄС.

2. Політика санкцій щодо Росії також повинна бути продовжена. Це підкреслює згуртованість і довіру держав-членів ЄС щодо російської агресії в Україні. Зазначається, що російське керівництво продовжить нарощувати свої зусилля, маніпулюючи окремими країнами-членами, наприклад, через низькі ціни на енергоносії. Якщо Росія відмовляється приймати поступки у кризі в Україні, держави-члени ЄС повинні залишатися жорсткими. Санкції призвели до того, що російське керівництво не завоювало велику частину території України і більш обережно поводить себе в Молдові та Грузії.

3. ЄС повинен виявити шляхи щодо розкриття російської пропаганди. Федеральний уряд Німеччини здійснив реальний крок до фінансового зміцнення «Deutsche Welle» та його російських і українських програм. А Британське «BBC» повинне також розширити свою російську програму як серйозну альтернативу «Супутнику». Водночас, провідні європейські ЗМІ повинні розширити свою мережу кореспондентів в Росії, Україні та інших пострадянських державах, щоб протистояти російській пропаганді з фактами.

4. ЄС недостатньо займається аналізом ситуації в Росії та інших пострадянських країнах. Тому існує потреба у зміцненні національних аналітичних

центрів з метою підвищення рівня знань про дані регіони. Водночас, політичні центри в пострадянських столицях повинні взяти на себе зобов'язання роз'яснювати об'єктам інформації про ЄС та його політику. Значний брак інформації продовжує підтримувати стереотипи з часів «холодної війни» до сьогодні як пояснювальну модель.

5. У довгостроковій перспективі, необхідно піднімати позитивний імідж ЄС для консолідації в тих областях, де російська пропаганда найбільш успішна. Потрібно продовжувати розвивати зовнішню політику, вирішувати економічні проблеми південних країн ЄС і створити хороше управління по всіх країнах в рамках ЄС. Це включає посилення прав меншин в ЄС, боротьбу з корупцією та посилення родинних фінансових потоків у ЄС та на глобальному рівні.

6. Разом з тим, ЄС повинно надавати серйозну підтримку країнам східної Європи. В інтересах держав-членів ЄС стабілізувати Україну економічно та політично. Якщо вдасться розвинути Україну в успішну модель, це може бути передано іншим пострадянським державам. Великою перевагою ЄС є те, що в Росії немає ні економічної потужності, ні політичної моделі для реального розвитку цих країн. Москва підтримує дестабілізацію, корумпованість та слабкі сторони, щоб зберегти відношення залежності. ЄС має більш привабливі пропозиції для суспільства цих країн і має більше використовувати цю стратегічну перевагу.

Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В.

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Національна поліція України являє собою новий державний правоохоронний орган, який розпочав функціонувати у липні 2015 році. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р., метою її діяльності є реалізація державної політики у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства; захист об'єктів права власності; протидія злочинності; охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Національна поліція України побудована за зразком поліції передових західноєвропейських країн; працівники української поліції виконують службові завдання у тісній взаємодії з населенням, вони діють на основі неухильного дотримання законності, прав людини і громадянина. Службова діяльність поліцейських традиційно відноситься до складних видів професійної діяльності, вона супроводжується значними психофізіологічними і фізичними навантаженнями на працівників, багатьма чинниками ризику для їх життя і здоров'я, характеризується стресогенністю, необхідністю протидіяти кримінальному оточенню, застосовувати заходи фізичного впливу, зброю, спеціальні засоби тощо.

Дослідження зарубіжних авторів показують, що складні умови роботи поліцейських нерідко призводять до порушень у психічній діяльності працівників поліції, появи посттравматичних розладів, схильності до девіантної поведінки і професійної деформації [1-4; 6; 7]. Тому важливим напрямом підвищення ефективності функціонування нового правоохоронного органу є проведення спеціальної роботи з персоналом поліцейських підрозділів, завданнями якої є усебічне забезпечення психологічного здоров'я працівників, здатності успішно

протидіяти стресовим чинникам, конфліктам та іншим факторам ризику, які супроводжують їх професійну діяльність.

Відповідно до формулювання Всесвітньої організації охорони здоров'я, людське здоров'я – це не просто відсутність хвороби, а повне фізичне, душевне та соціальне благополуччя. Психологічне здоров'я є головною складовою душевного благополуччя і забезпечується на різних, але взаємозалежних рівнях функціонування, воно пов'язане з особистістю людини і може бути порушене домінуванням негативних рис характеру, дефектами в моральній сфері, неправильним вибором ціннісних орієнтацій тощо. Психологічне здоров'я є основою повноцінного розвитку людини.

Сучасна наука розмежовує сфери психічного і психологічного здоров'я. Психологічне здоров'я сьогодні розглядається науковцями як динамічна сукупність психічних властивостей особистості, що забезпечують гармонію між потребами індивіда й суспільства і виступають передумовою орієнтації людини на виконання своєї життєвої задачі. Для визначення норми психологічного здоров'я важлива наявність певних особистісних характеристик, які забезпечують не лише успішну адаптацію людини, але також її продуктивний розвиток на благо собі й суспільству через саморозуміння, самоприйняття та самовдосконалення, самореалізацію. До основних ознак психологічного здоров'я також відносять позитивну установку стосовно своєї особистості, духовне зростання і самореалізацію, особистісну інтеграцію, автономію, самодостатність, адекватність сприйняття реальності і компетентність у подоланні вимог оточуючого світу. Психологічне здоров'я є вищим рівнем прояву здоров'я психічного, воно визначається ціннісно-смісловим змістом розвитку особистості. Очевидно, що психологічно здоровою може бути тільки людина, яка є здоровою психічно [2; 3; 7].

Науково обґрунтована система збереження психологічного здоров'я працівників поліції є важливим чинником зростання їх професійної надійності і готовності до діяльності, дозволить створити та підтримати позитивний імідж поліцейських, відкрити перспективи для їх подальшого професійного і особистісного розвитку.

Відомо, що психологічне здоров'я особистості є необхідною умовою її ефективної діяльності загалом і професійної зокрема. В умовах сьогодення відбувається перегляд уявлень про людину як особистість, її неповторну цінність, напрацьовуються нові теоретичні підходи до вирішення проблем психологічного характеру, які виникають у складній і екстремальній професійній діяльності. Різноманітні й тривала дія несприятливих соціальних, психологічних, економічних та інших чинників зумовлює виникнення в людини високої нервово-психічної напруги. Це викликає різноманітні негативні прояви в її поведінці та психіці, зокрема відчуття душевного дискомфорту, появу негативних психічних станів, межових нервово-психічних розладів. Відповідальні завдання, які виконують працівники поліції висувають підвищені вимоги до стану їх фізичного і психологічного здоров'я. Зважаючи на специфіку діяльності, працівник поліції з вадами психологічного здоров'я не може бути достатньо надійним при виконанні службових завдань [5].

Особлива роль у збереженні психологічного здоров'я підлеглих належить керівнику поліцейського підрозділу. Саме він здійснює безпосередній вплив на особистість працівника, на весь колектив і на соціально-психологічні процеси, які у ньому виникають. У зв'язку з цим зростають вимоги до загальної та професійної підготовки керівників поліції, від управлінських якостей яких залежить

забезпечення високої готовності поліцейських підрозділів до діяльності, збереження життя і здоров'я особового складу.

Слід зазначити, що питання, пов'язані з вивченням психічного здоров'я людини та шляхів його збереження тривалий час викликають інтерес у дослідників. Найбільшу увагу йому приділяли представники медичних наук (медичної психології, патопсихології, психіатрії, психотерапії). У дослідженнях переважно йдеться про нервові та психічні захворювання, відхилення у функціонуванні психічних процесів та особистісному розвитку людини, органічні синдроми й розлади тощо [6; 7].

Щодо забезпечення психологічного здоров'я працівників правоохоронних органів, слід зазначити, що проблема залишається недостатньо теоретично і методично розробленою. Наразі існує нагальна потреба у пошуку шляхів збереження психологічного здоров'я працівників поліції з урахуванням складних умов їх діяльності. Сьогодні практика ставить перед дослідниками багато актуальних питань, пов'язаних із забезпеченням психологічного здоров'я поліцейських. Якщо проблеми, що пов'язані з їх фізичним здоров'ям у цілому знаходять своє вирішення, то питання, пов'язані зі збереженням психологічного здоров'я навіть не завжди усвідомлюються керівництвом, їх вирішення часто носить фрагментарний, не системний характер.

Серед широкого спектру проблем, пов'язаних із створенням і функціонуванням нового правоохоронного органу, в якості найбільш актуальних можна виокремити питання, пов'язані із визначенням напрямів збереження психологічного здоров'я поліцейських. На нашу думку, до основних із таких напрямів належать:

виявлення чинників та умов ефективного збереження психологічного здоров'я працівників поліції;

розробка критеріїв і показників оцінювання стану і рівня психологічного здоров'я поліцейських;

розробка і впровадження в діяльність поліції здоров'язберігаючих психологічних технологій;

науковий аналіз психологічних аспектів діяльності керівника поліцейського підрозділу як суб'єкта впливу на психологічне здоров'я підлеглого особового складу;

виявлення та обґрунтування критеріїв та показників готовності керівника поліцейського підрозділу до збереження психологічного здоров'я працівників поліції;

розробки методичних рекомендацій для керівників та порад для поліцейських щодо збереження власного психологічного здоров'я.

Таким чином, актуальність розглядуваної проблеми, відсутність систематизованих теоретичних і методичних її розробок, а також потреби практики обумовлюють важливість проведення наукових досліджень і практичних заходів щодо збереження і забезпечення психологічного здоров'я поліцейських Національної поліції України.

Література: 1. Барко В.І. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України / В.І. Барко, Ю.Б. Ірхін, Т.В. Нещерет, О.В. Шаповалов. – К. : РВЦ КНУВС, ДП «Друкарня МВС», 2007. – 100 с. 2. Поляков А.В. Психологическое сопровождение сотрудников полиции / А.В. Поляков // Ученые записки СПбГИПСР. – 2014. – Вып. 2. – Т. 22. – С. 53–57. 3. Чарльз М.Т. Современное состояние и перспективы профессиональной подготовки сотрудников полиции (милиции) США и России / М.Т. Чарльз. – СПб. : Алетейя, 2000. – 268 с. 4. Цветков В.Л. Полицейская психология: опыт

Испании / В.Л. Цветков // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2014.– № 4. – С. 86–90. 5. Криволапчук В.О. Психологічне забезпечення працівників МВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної операції. / В.О. Криволапчук, В.Р. Слівінський, Л.А. Кірієнко, С.В. Кушнар'єв – К.: ДНДІ МВС України, 2016. – 124с. 6. Aldwin, C.M. Stress, coping, and development, Second Edition: An Integrative Perspective / C.M. Aldwin. – New York : Guilford, 2007. – 432 p. 7. Maddi, S. Hardiness training for high risk undergraduates / S. Maddi, D.M. Khoshaba, K. Jensen, E. Carter, J.L. Lu, R.H. Harvey // NACADA Journal. – 2002. – № 22. – P. 45–55.

Березовська Л. І.

ПСИХІЧНІ СТАНИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЩО ПЕРЕЖИВАЮТЬ НАСЛІДКИ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Учасники військових дій на Сході України відчувають значну психологічну і емоційну напругу, з якою досить важко впоратись. У багатьох військових виникають проблеми з психічним здоров'ям. Психічні розлади, які пов'язані зі стресом під час військових дій, стають надалі одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху подальшої реадaptaції до повоєнного життя. При цьому після повернення до мирної обстановки на посттравматичні стресові розлади, які пов'язані з попередньою участю в бойових діях, нашаровуються нові психічні розлади, які обумовлені вже тривалою соціальною дезадаптацією військовослужбовців після повернення з війни. Останні, як правило, стикаються з нерозумінням, засудженням, складнощами в спілкуванні і професійному самовизначенні, з проблемами у сфері фінансів, освіти, створення або збереження сім'ї, сексуального життя тощо.

Дослідження психічних станів військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій здійснено із застосуванням ряду методик: методика самооцінки психічних станів (Г.Айзенк); опитувальник САН (самопочуття, активність, настрої); опитувальник реактивної та особистісної тривожності Ч.Д.Спілбергера – Ю.Л.Ханіна; методика діагностики нервово-психічної стійкості В.А.Бодрова «Прогноз»; методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д.Расел, М. Фергюсон); опитувальник «Індекс життєвої задоволеності» (адаптований Н.В. Паніною) [1].

Опитування військовослужбовців показало, що у всіх них можна виділити однотипні проблеми. Це – безсоння, почуття провини, проблеми з пам'яттю. Вони відчувають невпевненість у собі і своїх силах, підвищену роздратованість, недовірливість та підозрілість відносно оточуючих, що в свою чергу призводить до труднощів в міжособистісному спілкуванні.

Результати діагностики показали, що дві третини респондентів зовсім не задоволені тим, як вони живуть, і тільки третина посередньо в загальному задоволена своїм життям. У незадоволених життям військовослужбовців немає інтересу, ентузіазму, захопленого ставлення до звичайного повсякденного життя. У них проявляється пасивне примирення з життєвими невдачами, покірне прийняття всього, що приносить життя. Неможливість досягнення або нездатність досягти тих цілей, які вважають для себе важливими. А також негативне оцінювання своїх зовнішніх і внутрішніх якостей. Отже, загальний емоційний стан військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій є негативним.

Серед опитаних виявлено 68% військовослужбовців, що переживають високий рівень особистісної тривожності. Тривожність у них проявляється як

стійка індивідуальна особливість, ситуації сприймають як загрозливі, що небезпечні для самооцінки і самоповаги. Середнього рівня тривожність також не сприяє хорошему самопочуттю, яка проявляється у 32% досліджуваних. Психологи зазначають, що підвищена тривога є основним механізмом неадаптивної поведінки, що підтверджується даними за іншими методиками. Перебування військових в зоні бойових дій впливає на формування та розвиток у них особистісної тривожності, а це заважає їм успішно реадатуватися до мирного життя, включитися у суспільні стосунки, у мирну діяльність.

Середній рівень суб'єктивного відчуття самотності виявлено у 20% досліджуваних, що може бути пов'язано з тривожністю, соціальною ізоляцією, депресією, нудьгою. Очевидно вони гостро суб'єктивно, суто індивідуально і унікально переживають стан повної заглибленості в себе. А це є дуже тривожним сигналом, адже легше ввійти в мирне життя тим хто є не самотнім та не відсторонюється від родини, друзів, суспільства. Погане самопочуття, фізіологічний та психологічний комфорт демонструють біля 40% нами опитаних. 50% опитаних не проявляють активності, що не прагнуть розширювати сферу своєї діяльності, не мають потенціалу енергії, сили, творчості. Очевидно, військовослужбовці стикнувшись з негараздами у житті, неможливістю змінити у них опускаються руки і знижується активність. 36% опитаних часто мають негативний настрій, який пригнічує, демобілізує, викликає пасивність. Причинами такого настрою бувають такі як: невідповідність до діяльності, страх перед очікуваною невдачею, хворобливі стани тощо.

У 28% опитаних визначено середній рівень переживання фрустрації, що виникає в ситуації розчарування, нездійснення якої-небудь значущої для них мети, потреби. Переживають гнітючу напругу, тривожність, відчуття безвихідності і відчаю. У 12% опитаних визначається високий рівень агресивності як стійкої характеристики та у 36% агресивність проявляється час від часу. Половина досліджуваних проявляють ригідність, утрудненість у зміні наміченої програми діяльності в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови.

Таким чином, у військовослужбовців, що переживають військові дії проявляються такі психічні стани як: тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність.

Визначено особливості взаємовпливу психічних станів та адаптації військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій за допомогою кореляційного аналізу [2].

Як свідчать отримані дані шкала «адаптація» має прямі кореляційні зв'язки із шкалами: «загальна життєва задоволеність» ($R=0,667$ при $p \leq 0$), «ригідність» ($r=0,646$), «відчуття самотності» ($r=0,536$) та «фрустрація» ($r=0,442$). Підвищення адаптації залежить від збільшення ригідності, відчуття самотності та фрустрації. Тобто в досліджуваних підвищення адаптованості буде залежати від збільшення небажання змінюватися, уникнення труднощів, боязні невдач, відчуття повної заглибленості в самого себе. Це може свідчити про потенційну неможливість адаптуватися до нової, життєвої ситуації.

Шкала «відчуття самотності» має взаємозалежності із шкалами: «загальна життєва задоволеність» ($r=0,562$), «цікавість до життя» ($r=-0,654$), «послідовність у досягненні цілей» ($r=-0,572$). Тобто зі зниженням відчуття самотності знижується задоволеність життям, однак підвищується цікавість до життя та посилюється послідовність у досягненні цілей.

Шкала «особистісна тривожність» має взаємозв'язки з шкалами: «цікавість до життя» ($r=0,884$), «позитивна оцінка себе та власних вчинків» ($r=0,769$), «послідовність у досягненні цілей» ($r=0,603$), «загальний фон настрою» ($r=0,567$), «узгодженість між поставленими та досягнутими цілями» ($r=0,524$). Тобто із підвищенням цікавості до життя, позитивною оцінкою себе та власних вчинків, послідовності у досягненні цілей, загального фону настрою, узгодженості між поставленими та досягнутими цілями буде підвищуватися особистісна тривожність, і навпаки. Очевидно переживання наслідків військових дій буде супроводжуватися підвищенням особистісної тривожності.

Агресивність демонструє кореляційні зв'язки із загальною життєвою задоволеністю ($r=0,481$), цікавістю до життя ($r=-0,689$), позитивною оцінкою себе та власних вчинків ($r=-0,516$), загальним фоном настрою ($r=-0,507$), узгодженістю між поставленими та досягнутими цілями ($r=-0,494$), послідовністю у досягненні цілей ($r=-0,484$). Тобто із зниженням агресивності у досліджуваних підвищуватиметься цікавість до життя, позитивна оцінка себе та власних вчинків, загальний фон настрою, узгодженість між поставленими та досягнутими цілями та послідовність у досягненні цілей.

Шкала «ригідність» має кореляційний зв'язок з шкалою «загальна життєва задоволеність» ($r=0,438$), тобто підвищення загальної життєвої задоволеності залежить від підвищення ригідності. Очевидно, досліджувані отримуватимуть задоволеність від життя тоді, коли у них нічого не змінюватиметься, що пояснюється і показниками тривожності.

Шкала «фрустрація» має кореляційні зв'язки зі шкалами «узгодженість між поставленими та досягнутими цілями» ($r=-0,504$), цікавість до життя ($r=-0,466$). Тобто підвищення узгодженості між поставленими та досягнутими цілями, цікавості до життя буде відбуватися із зниженням рівня прояву фрустрації.

Таким чином, визначено взаємозалежність між психічними станами (агресивність, тривожність, фрустрація, ригідність) та загальною життєвою задоволеністю, цікавістю до життя, послідовністю у досягненні цілей, узгодженістю між поставленими та досягнутими цілями, позитивною оцінкою себе та власних вчинків, загальним фоном настрою та відчуттям самотності.

Отримані результати можуть свідчити про ресурси особистості досліджуваних, про основу, на якій можна запропонувати методи реадaptaції військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій. А це дозволяє дані результати використовувати для створення корекційних та психотерапевтичних програм.

Таким чином, результати емпіричного дослідження свідчать, що значна частина військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій зовсім не задоволена тим, як вони живуть, інші посередньо у загальному задоволенні своїм життям. Проявляється високий рівень особистісної тривожності, середній рівень суб'єктивного відчуття самотності, погане самопочуття, фізіологічний та психологічний комфорт. Половина нами опитаних не проявляють активності, не прагнуть розширювати сферу своєї діяльності, не мають здатності нести в собі потенціал енергії, сили, творчості. Частина опитаних часто мають негативний настрій, який пригнічує, демобілізує, викликає пасивність, а також переживає стани фрустрації, половина – агресивності, ригідності.

Визначено взаємозалежність між такими показниками як: агресивність, тривожність, фрустрація, ригідність, загальна життєва задоволеність, цікавість до життя, послідовність у досягненні цілей, узгодженість між поставленими та

досягнутими цілями, позитивна оцінка себе та власних вчинків, загальний фонем настрою, відчуття самотності.

Перспективи дослідження вбачаємо у активізації розробок і втілення заходів соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій.

Література: 1. Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г. В. Дьяконов / за ред.. Т.І. Пашукової. – 2-ге вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 203 с. 2. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учеб. пособие. 3-е изд., стереотип. / А.Д. Наследов – СПб. : Речь, 2008. – 392 с.

Блінов О. А.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ БОЙОВОГО СТРЕСУ В ПОРАНЕНИХ КОМБАТАНТІВ ТА ШЛЯХИ КОРЕКЦІЇ ЙОГО НАСЛІДКІВ

Наслідки війн і збройних конфліктів вимагають вивчення проблеми бойового стресу. В межах психологічного наукового напрямку досліджувалися різні аспекти наслідків бойового стресу, як результату діяльності в екстремальних умовах [1].

Бойовий стрес – це реакція психіки на загрозу життя та здоров'я у вигляді процесу переживань психічних станів за етапами адаптації з використанням потенціалу її ресурсів [4, с. 5].

При виконанні службових обов'язків в стані бойового стресу знаходяться від 20 до 90% комбатантів. Вони оцінюють рівень страху (за 10-ти бальною шкалою): до початку бою в 4-10 балів, під час його проходження 1-7 балів, після його завершення 1-5 балів.

Емпіричне дослідження бойового стресу в поранених та тих, хто отримав травматичні ушкодження головного мозку (контузії) за допомогою сучасних опитувальників дозволяє з нових позицій розглянути особливості його прояву.

У дослідженні бойового стресу використовувався психодіагностичний інструментарій у вигляді опитувальника бойового стресу Блінова О. А. (ОБСБ), також був використаний опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу (ОС ПТСР) [2; 3].

У дослідженні взяли участь 66 військовослужбовців, які пройшли процедуру психодіагностичного обстеження за допомогою опитувальників ОБСБ і ОС ПТСР у 2017-2018 роках. Всі військовослужбовці були учасниками бойових дій. Серед них пораненими були 43 особи та 23 військових отримали контузії. Також за допомогою цих опитувальників були обстежені 168 військовослужбовців, які не приймали участь в бойових діях.

За віком учасники дослідження були об'єднані у 4 вікові групи: до 20 років, від 21 до 30 років, від 31 до 50 років й тих, кому за 50. Дані групи, певною мірою, відповідають життєвим періодам соціально-психологічного розвитку дорослої людини – юнацький вік, зрілість, люди старшого віку [5].

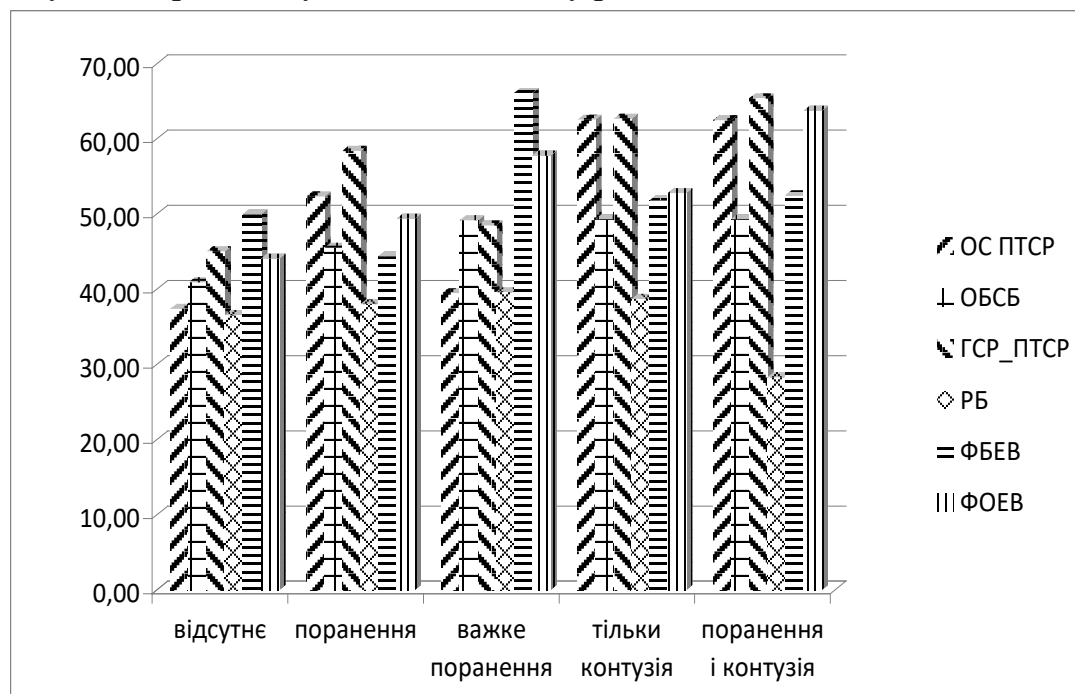
Було проаналізовано особливості переживання бойового стресу в бійців у зв'язку з їх пораненнями. Для цього ми об'єднали респондентів у п'ять груп за типом отриманої травми.

До першої були включені ті, у кого були відсутні поранення та контузії. До другої групи включили тих, хто отримав легке поранення. У третю групу увійшли воїни, що мали важкі поранення (з ампутацією кінцівок). До складу четвертої

групи увійшли військові, які мали контузію (є відповідна запис у медичній картці хворого). У п'яту групу увійшли бійці як з пораненнями, так і з контузіями.

Ми вважали, що вказаний порядок (від 1-ї до 5-ї групи) визначає суб'єктивний ступінь оцінки важкості бойової травми, й, таким чином, може відповідно й відобразитися в показниках бойового стресу.

Результати розподілу даних наведено у рис.

Розподіл зведених показників бойового стресу залежно від характеру бойової травми

Примітка:

ГСР_ПТСР – Субшкала № 1 опитувальника ОБСБ. Для скринінгового обстеження гострих стресових розладів (ГСР) і посттравматичних стресових розладів (ПТСР).

РБ – Субшкала № 2 опитувальника ОБСБ. Ресурсний блок (РБ).

ФБЕВ – Субшкала № 3. Для визначення впливу стрес-факторів, що безпосередньо емоційно впливають на особистість військовослужбовця (ФБЕВ).

ФОЕВ – Субшкала № 4. Для визначення впливу стрес-факторів, що опосередковано емоційно впливають на особистість військовослужбовця (ФОЕВ).

Перша особливість, на яку варто звернути увагу, це неочікувана відмінність в переживанні бойового стресу між пораненими й важко пораненими. Показник ОС ПТСР в першому випадку значно перевищує показник другого (3,7 балів проти 2,8 балів), хоча щодо інтегрованого показника ОБСБ очікувано важкопоранені більше переживають бойовий стрес (71,2 бала проти 67,7 балів).

Пояснення цієї ситуації можна знайти у його складових. А саме, спостерігаємо аналогічне відносно показника ГСР_ПТСР (відповідно 22,5 балів і 19,6 балів). Це ще раз підтверджує близькість показника скринінгу до гострого стресового і посттравматичного розладів.

Показники ОС ПТСР і ГСР_ПТСР відображають рівень травматичних переживань для особистості військовослужбовця. Важкопоранені завжди знаходяться в центрі уваги інших людей. Менший рівень переживань у важкопоранених засвідчує значний позитивний ресурсний вплив зовнішніх факторів, а саме: підвищена увага з боку медичного персоналу та надання послуг (кращі умови проживання, забезпечення ліками, контроль процедурних заходів з боку керівництва медичних закладів, частота та якість спілкування з психологами медичних закладів та ін.), підтримка родини, бойових командирів та друзів,

підвищена увага до них з боку преси, телеканалів, народних депутатів, волонтерів, фінансова підтримка приватних осіб, державних органів, різних фінансових фондів та міжнародних організацій та ін.

Тому незважаючи на низький рівень ресурсного балу (16,9 балів) соціальність заходів і фінансова підтримка важкопораненим має провідний характер і таким чином якісно відрізняється від допомоги легкопораненим. Такого рівня уваги та допомоги не мають, у переважній більшості військовослужбовці, які отримали легкі поранення.

Друга особливість – майже абсолютна ідентичність показників інтегрованого бойового стресу і скринінгу в ситуації «лише контузія» і «поранення і контузія» (71,4 балів і 4,4 балів відповідно), що може свідчити про домінування фактору контузії, а не поранення в переживанні бойового стресу.

Третє, що звертає на себе увагу – різниця між показником ОС ПТСР і інтегрованим показником ОБСБ в ситуації важкого поранення. Якщо останній є майже таким високим як і при контузіях (71,2 бала й 71,4 балів), то показник ОС ПТСР значуще менший (2,8 балів і 4,4 балів). Високе значення інтегрованого показника пояснюється найвищим серед усіх значенням фактору ФБЕВ (18,2 бала) й другим після групи «поранення і контузія» показником ФОЕВ (16,6 балів).

Четверте, показник ресурсного блоку в чотирьох з п'яти випадків майже незмінний – близько 16,5 балів. І лише в ситуації наявності двох типів травм – поранення і контузії він суттєво знижується – до 13,5 балів. Такий рівень значно вищий (чим менший рівень у балах у ресурсному блоці ОБСБ тим вище рівень психологічних ресурсів військовослужбовця) ніж в осіб, які отримали тільки поранення (мають 16,4 балів) і контузії (16,6 балів).

Пояснення такого факту знаходимо в якісній характеристиці осіб, які отримали разом з пораненнями і контузією. Індивідуально-психологічні характеристики цих осіб значно вищі ніж в інших постраждалих категорій бійців. Ці військовослужбовці мають значно вищий рівень психологічного потенціалу (віри, мотивації, цілеспрямованості та ін.) у порівнянні з бійцями, які отримали поранення або тільки контузію.

П'яте. Спостерігається тенденція зменшення рівня переживань травматичного стресу у поранених з 3,7 балів до 2,8 балів (рівень стресу у військовослужбовців, які не приймали участь в бойових діях оцінюються в 2,6 балів) свідчить про незначний рівень розповсюдження ПТСР у важкопоранених. Це також підтверджується результатами за шкалою ГСР_ПТСР.

Але при цьому загальний рівень ОБСБ збільшився на 3,5 балів за рахунок збільшення рівня навантаження показників ФБЕВ і ФОЕВ. Рівень ресурсного блоку також збільшився, але не значно.

Аналізуючи складові інтегрованого показника переживання бойового стресу ОБСБ, було виявлено його специфіку для кожного типу бойової травми.

При звичайному пораненні домінуючим є показник ГСР_ПТСР. При важкому пораненні «зашкалює» показник ФБЕВ й достатньо високим є показник ФОЕВ. Ситуація «контузія» та «поранення і контузія» при найвищих значеннях показника ГСР_ПТСР відрізняється максимальним зростанням показника ФОЕВ і суттєвим зменшенням показника РБ в більш складній ситуації.

Серед поранених комбатантів мають підпорогові ознаки ПТСР (реакції дезадаптації) 12% військових, мають неповні клінічні прояви ПТСР 13% осіб, ймовірність ПТСР встановлена у 46% бійців.

Серед хворих хто проходив курс лікування у військовому госпіталі і не є учасником бойових дій мають підпорогові ознаки ПТСР (реакції дезадаптації) –

3% військових, неповні клінічні прояви ПТСР діагностовані у 3% осіб, ймовірність ПТСР встановлена у 8% комбатантів.

Наслідками впливу бойового стресу є різнобічні психологічні розлади, які вимагають психокорекційної роботи на когнітивному, афективному та поведінковому рівні.

В процесі роботи з військовослужбовцями позитивно зарекомендували себе наступні іноваційні шляхи корекції наслідків бойового стресу:

1. Опитувальник бойового стресу Блінова О.А. (ОБСБ), який крім психодіагностичної функції дозволяє за встановленими рівнями ознак посттравматичного стресового розладу та ресурсів людини для подолання наслідків травматичного стресу, організувати і здійснювати психокорекційну роботу. З цією метою використовується перша та друга шкала опитувальника.

2. Метафоричні асоціативні карти. Колода фотокарт «Стрес-стоп!» і колода карт «Компас вибору професії». Використовуються для індивідуального та групового консультування, психодіагностики та психокорекції; у роботі з гострими стресовими і посттравматичними стресовими розладами; у процесі психологічної реабілітації комбатантів з ампутованими кінцівками для вибору нової професії та ін.

3. Інтегративна методика управління стресом (ІМУС-ІМСМ). Методика дозволяє стабілізувати емоційні та функціональні стани пацієнтів, зміцнює їх фізичне та психічне здоров'я, навчає саморегуляції негативних психічних станів та ін.

4. Корекція фантомно-больового синдрому методами психотерапії. Пропонується використовувати методики для лікування фантомних болюв: «когніція», «самонавіювання», «релаксація», «дзеркальна терапія», «арт-терапія», «вода», «моя оселя» та ін.

5. Пристрій для роботи з восьмикольоровим тестом М. Люшера. Запропонований винахід відноситься до психологічного інструментарію. Він має вигляд прямокутного планшета, який допомагає працювати з тестом як в стаціонарних так і в польових умовах.

6. Експрес-шкала визначення самопочуття, настрою та активності (СНА). Вона є компактним, інформативним експрес-інструментарієм визначення в бальних оцінках функціональних станів пацієнтів та ін.

Таким чином, бойовий стрес – це реакція психіки на загрозу життя та здоров'я у вигляді процесу переживань психічних станів за етапами адаптації з використанням потенціалу її ресурсів. Він має в поранених комбатантів певні особливості і вимагає проведення психокорекції його наслідків.

Література: 1. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми : монографія / О. А. Блінов. – К. : Талком, 2016. – 246 с. 2. Блінов О. А. Опитувальник бойового стресу Блінова О. А. (ОБСБ) / Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. – № 5 (9). – Вип. 9. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2017. – С. 32-43. 3. Блінов О. А. Опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу (ОС ПТСР) / Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. – № 1 (11). – Вип. 11. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. – С. 26-37. 4. Блінов О. А. Бойовий стрес та результати його емпіричного дослідження / Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. – № 2 (12). – Вип. 12. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. – С. 5. 5. Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М. : ТЦ «Сфера», при участии «Юрайт-М», 2001. – С. 140.

ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ПО ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей, дотримання прав військовослужбовців й дотримання прав цивільного населення, яке перебуває на території проведення воєнних операцій, є одними з найактуальніших потреб суспільства і важливим завданням Української держави.

Досвід розвинених демократичних країн свідчить, що сучасний сектор національної безпеки має бути імплементований у демократичне суспільство, яке є своєрідним гарантом забезпечення гуманітарно-політичних прав всередині сектора безпеки.

В світі не існує загальної моделі демократичного цивільного контролю, як і не має єдиної моделі демократії. Навіть найдосконаліша модель цивільного контролю над воєнною організацією не може бути панацеєю від усіх проблем, що існують у цивільно-військових відносинах сучасного суспільства.

Поняття «омбудсмен», як правило, означає інститут конкретного типу, створений за оригінальною скандинавською моделлю: в Швеції та Фінляндії омбудсмен наділений повноваженнями щодо порушення кримінальних справ, а сфера повноважень поширюється і на судову систему; в данській моделі існують окремі інститути омбудсмена для різних сфер діяльності.

Вперше військовий омбудсмен був введений на батьківщині парламентських омбудсмена — у Швеції, в 1915 р., який діючи паралельно з ним, зіграв сильну роль під час двох світових воєн.

Після Другої світової війни, проте, випадки скарг до військового омбудсмену, сильно зменшилися і в 1968 р. його повноваження переходили до загального парламентських омбудсмену.

Характерною рисою інститутів омбудсмена є їх незалежність від органів, за якими вони уповноважені здійснювати контроль, а також об'єктивність і неупередженість при виконанні своїх обов'язків. Інститути омбудсмена приймають і розслідують скарги, виступаючи в такий спосіб важливим елементом будь-якої системи незалежного контролю.

Інститут омбудсмена як незалежний і об'єктивний орган сприяє дотриманню як мінімум трьох із цих принципів:

- зворотній зв'язок із суспільством (приймає скарги безпосередньо від представників суспільства і має можливість проводити відповідні розслідування);
- відповідальність і підзвітність (виробляє рекомендації щодо усунення виявлених недоліків);
- прозорість (оприлюднює звіти та результати тематичних досліджень з різних питань, що стосуються збройних сил).

Існує низка різних інститутів омбудсмена, які уповноважені вирішувати питання, пов'язані безпосередньо з діяльністю збройних сил. Статус і функції цих інститутів можуть змінюватися в широких межах залежно від кожної конкретної держави і, безумовно, визначаються національною військовою традицією,

правовою системою та форматом цивільно-військових відносин, а також тим, для кого створювався той чи інший інститут. Наявність великої кількості різновидів інститутів омбудсмена засвідчує, що розвитку інституту омбудсмена сприяла, в тому числі, гнучкість інституційної моделі. Ця гнучкість дала змогу інституту омбудсмена адаптуватися до різних культурних, конституційних і правових умов. Вона дістає відображення у назвах цих органів. Наприклад, це може бути комісар (уповноважений), генеральний інспектор, військовий омбудсмен, менеджер з роботи зі скаргами, народний захисник чи канцлер юстиції.

Інститути омбудсмена можна умовно поділити на три категорії, або моделі:

- інститути, створені у складі збройних сил;
- незалежні інститути, юрисдикція яких поширюється тільки на збройні сили;
- інститути загальної юрисдикції. Кожна із цих моделей має свої переваги й

недоліки.

Інститут Генерального інспектора в ЗС США.

Епоха війни за незалежність, коли генерал Дж Вашингтон призначив барона Штойбена на посаду першого в історії США Генерального інспектора ЗС. С початку для поліпшення якості бойової підготовки та рівня боєздатності. З годом континентальний конгрес побачив у новому інституті механізм контролю за витрачанням військового бюджету а прізніше і механізм для забезпечення ДЦК над ЗС. Спочатку інститут П існував в середині структури ЗС, ала не входив до командної вертикалі. У 1876 році міністр війни підпорядкував всіх польових П командувачам армії. Ця система збереглась до сьогоднішнього дня.

Комісар парламенту у справах ЗС Норвегії.

Створений у 1952 році. І став першим парламентським інститутом омбудсмена. Його головне завдання захист військовослужбовців від свавілля та несправедливості начальників. Він призначається парламентом та не залежить від Міністра оборони. Уповноважений відстоювати права всіх представників ЗС діючих, так і колишніх.

Консультативна система Данії

Створена для консультації військовослужбовців які стикаються з проблемами дискримінації. Система складається з консультантів які не входять до структур командної вертикалі та виконують консультації паралельно зі своїми основними службовими обов'язками. При виконанні консультації підпорядковуються Головному консультанту кадрового управління армії. Також консультують та надають допомогу в складанні та поданню скарг.

У Нідерландах і донині діє генеральний військовий інспектор.

У Чехії після демократичних змін створюється громадський захисник з питань збройних сил.

У 1956 р. парламент ФРН запровадив інститут уповноваженого Бундестагу з питань Бундесверу. Згідно із ст. 45Б Конституції ФРН він повинен захищати права військовослужбовців і бути допоміжним органом при здійсненні парламентського контролю над збройними силами (ця стаття єдина в Основному Законі ФРН, у якій використано термін «парламентський контроль»). Закон про Уповноваженого Бундестагу з питань Бундесверу (1957 р.) конкретизує його конституційний статус.

Вагоме значення мають щорічні доповіді Уповноваженого Бундестагу у справах Бундесверу, які викликають значний суспільний резонанс (у випадку заперечень з боку Міністерства оборони).

Військового омбудсмена у ФРН обирає Бундестаг без попередніх дебатів таємним голосуванням. Ним може стати будь-який громадянин держави, який

досяг 35-річного віку. Знання про повсякденну військову службу, здобуті безпосередньо, не є обов'язковою умовою для обрання. Для зайняття посади необхідне голосування абсолютної більшості членів Бундестагу. Повторне обрання не допускається. В період виконання своїх обов'язків військовий омбудсмен не може паралельно займати іншу посаду або володіти політичним мандатом.

Уповноважений Бундестагу з питань оборони не є ні членом Бундестагу, ні чиновником. Він починає діяти у разі виникнення порушень основних прав військовослужбовців або принципів внутрішнього керівництва; особливим обов'язком є розгляд петицій.

Ефективний цивільний контроль, зокрема у ФРН, передбачає такий баланс відповідальності, коли цивільні відповідають за формулювання воєнної політики, підготовку військового бюджету, забезпечення озброєнням та військовою технікою, соціальне забезпечення, а військові відповідають за планування операцій, бойову підготовку, експлуатацію озброєння та військової техніки тощо.

Таким чином стан цивільно-військових відносин у державі є індикатором її демократичної зрілості.

Якій би моделі не було надано перевагу, важливо, щоб інститут омбудсмена був наділений необхідними для виконання функцій повноваженнями і ресурсами. Інститут омбудсмена у справах збройних сил повинен мати можливість діяти незалежно від впливу з боку командної вертикалі та виконавчої влади, прагнути до накопичення спеціальних знань і досвіду.

Болтівець С. І.

НАЦІОНАЛЬНА МЕРЕЖА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я І ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Психогігієна є системою засобів, які вживає людина і суспільство в цілому для збереження власного психічного здоров'я. Ці засоби містяться в самому психічному здоров'ї людини і в самому суспільстві та неусвідомлено витребовуються в повсякденному житті так само, як не усвідомлюються потреби гомеостазу організму до часу, коли стає явною необхідність спеціальних зусиль для збереження цілісності власного функціонування. Отже, це засоби збереження психічного стану і докладені зусилля для того, щоб його не втратити. Це неможливо без усвідомлення цінності того, що є, бо несвідоме у самозбереженні кожної живої істоти безумовно спрямоване на збереження її життя в цілому. Відсутність такого усвідомлення, яке полягало в хибному уявленні про близькість або й еквівалентність психічних станів людини в звичних і особливих умовах, на початку ХХ століття відображена у праці П.М.Автократова і Ю.С.Боришпольського «Організація піклування, лікування і евакуації душевно хворих на театрі воєнних дій», представленій другому з'їзду вітчизнаних психіатрів, що відбувся в Києві 4 – 11 вересня 1905 року: «Про те, що будуть або можуть бути душевно хворі на війні, ніхто і не думав раніше, оскільки для піклування про цих хворих завчасно у мирний час нічого не було підготовлено військово-медичним відомством. Завдяки цьому перші душевно хворі воїни, які з'явилися на театрі війни, як офіцери, так і нижчі чини, розміщувались у різноманітних госпіталях і лазаретах і утримувались у загальних палатах з соматичними хворими[1, с. 509]. Клінічні висновки Ю.С.Боришпольського, на той

час завідувача відділення душевно хворих нижчих чинів і офіцерів в м.Харбіні під час російської агресії проти Японії: «тут дуже багато спостерігається так званих «епілептичних психозів». Пояснюється це тією ж концентрацією несприятливих умов, за яких епілептичні приступи посилюються і частішають... Така низка душевних захворювань, що які війна викликає «опосередковано».

- Отже, є захворювання, викликані війною безпосередньо?

- Так, приклад полковник С., якого ви бачили. До психічних захворювань, безпосередньо викликаних війною, належать ті, які походять від травматичного ушкодження голови і спинного мозку...»[2].

Не вдаючись до розгляду термінологічних позначень наслідків психічної травматизації війною більш як столітньої давнини, вважаємо за необхідне відзначити психогігієнічну складову, належну до професійної компетенції військової психології, що, умовно висловлюючись, «передуює попередженню», а отже становить собою необхідний і достатній ресурс сил, психофізичної готовності, яка багатократно втілювались у діяльності у формі переживань несподіваних, раптових станів передчуття і подолання уявних і реальних ризиків та небезпек. Місія психології і військового психолога у 1905 році в Києві на зазначеному раніше зібранні була внесена до правил З'їзду: «3. Зокрема предмети занять З'їзду становлять:

а) психологія взагалі і в її застосуванні до педагогіки, питань права і гігієни як особистої, так і суспільної»[3, с. 3].

«7. При З'їзді практикується облаштування виставки наукових інструментів, апаратів, діаграм, планів лічниць та інших об'єктів, належних до невропатології і психіатрії»[3, с.4]. ХХ століття, що проминуло у війнах на землях сучасної України, разом з розвитком техніки озброєнь незмірно розвинуло психофізіологічну техніку української військової психології.

Так, широкого застосування у сфері збереження здоров'я і життів людей, які за професійним покликанням діють в особливих умовах, набув метод проф. С.І.Болтівця, пов'язаний із застосуванням психофізіологічного апарату «Хист», що дозволяє здійснити апаратурно-психологічну об'єктивізацію основних індикаторів психічного здоров'я. Це має важливе психогігієнічне значення для здобуття кожною людиною знань про власну індивідуальність, здатність до вияву активності і здійснення саморегуляції власних психічних станів. Самоконтроль власного психічного функціонування особливо важливий в процесі лікування психічних розладів і тривалому процесі реабілітації пацієнтів з хронічними психічними захворюваннями, оскільки дозволяє активізувати усвідомлення основних об'єктивних параметрів власних психічних можливостей у співвіднесенні їх бажаними, необхідними для повносправного життя. Суб'єктивне сприймання пацієнтом свого психолога як довіреної особи у справі відновлення психічного здоров'я завдяки апаратурно-психологічним даним здобуває надійну основу об'єктивного опосередкування у саморусі до покращення власних здатностей до вияву індивідуальних можливостей, власної активності і саморегуляції. Для визначення індивідуально психологічних здатностей і стану кожної людини нами і було розроблено зазначений метод і застосовано психологічний апаратурний комплекс «Хист», що узагальнює отримані дані у психограмах.

Однак важливо знати, що потреба у відновленні, поверненні до попереднього стану психофізіологічного функціонування, що позначається терміном психологічної реабілітації, значно зменшується за рахунок застосування технік особистої психогігієни, які в особливих умовах є потужним антидистресовим засобом для кожної особи.

Важливе індивідуально-психогігієнічне значення для кожної особи має визначення шляхом проведення реактометрії коефіцієнтів загальної активності психічного функціонування, які мають такі значення: менше 132 мс – гіперактивне психічне функціонування; 133 – 160 мс – напружене психічне функціонування; 161 – 180 мс – оптимальне психічне функціонування; 181 – 289 мс – прийнятне психічне функціонування; 290 – 340 мс – помірне психічне функціонування; 341 – 380 мс – уповільнене психічне функціонування; 381 і більше – знижене психічне функціонування. Подальше зниження психічного функціонування, що сягає показників 420 і більше мілісекунд надійно корелює зі зниженням інтелектуальних здатностей обстежуваних осіб, зокрема, з легким ступенем розумової відсталості в межах до 499 мс, помірною розумовою відсталістю в межах 630 мс, важкою розумовою відсталістю – більше 738 мс і глибокою розумовою відсталістю – більше 831 мс з епізодичною можливістю розуміння сутності виконуваної психомоторної дії.

Коефіцієнт напруженості відображає кількість випереджень і пропусків сигналу до загальної кількості проб, де найвище значення має відсутність випереджень і пропусків. Коефіцієнт психологічної стійкості становить собою кількість повторень однакових результатів в складі варіаційного ряду з 10 реактометричних проб. Коефіцієнт депресії виражає позитивне значення алгебраїчної величини й відносно велика кількість запізнених реакцій як переважання гальмівних процесів над здатністю до збудження і пов'язаною з ним сконцентрованою увагою. Коефіцієнт надмірного збудження, навпаки, засвідчує негативне значення середньої алгебраїчної величини й переважання передчасних реакцій. Коефіцієнт психічної врівноваженості виражається нульовим знаком середньої алгебраїчної величини й відносно рівною кількістю передчасних та запізнених реакцій.

Коефіцієнт психомоторної саморегуляції, одержуваний шляхом тремометрії, – це інтегральний показник координації рухів, який розраховується шляхом ділення числа дотиків на час, що був витрачений на проходження лабіринтів, тобто співвіднесенням точності і швидкості: високий – 0 – 0,7 торкань / сек.; достатній – 0,71 – 1,2 торкань / сек.; виражений – 1,21 – 1,75 торкань / сек.; помірний – 1,76 – 2,3 торкань / сек.; первинний – 2,31 - ... торкань / сек.

Лабіліометричний аналіз варіабельності критичної частоти злиття світлових мерехтінь (КЧЗСМ) дозволяє визначити такі показники стану психічного здоров'я обстежених осіб у відповідно 1 Гц = 1/сек: 1 – 11 Гц – загальний показник лабільності свідчить про наявність апрозексії – нездатності до зосередження уваги на індикаторах внаслідок відсутності її свідомої регуляції та загального функціонального стану організму у випадках емоційно-вольової незрілості психічних процесів концентрації уваги, органічного ураження, головним чином, лобових часток та інших ділянок мозку або на стадії вираженої перевтоми, шляхом оціночного визначення надпорогового значення критичної частоти злиття світлових мерехтінь (КЧЗСМ) зорового аналізатора; 12 – 22 Гц – загальний показник лабільності свідчить про наявність гіпрозексії – зниженої здатності до зосередження уваги на індикаторах внаслідок мінімальної концентрації уваги і її свідомої регуляції та загального функціонального стану організму у випадках неповної емоційно-вольової зрілості психічних процесів зосередження, або у різних випадках астеничного синдрому, пов'язаного зі зміною ступеня неспання, підвищеної виснажливості внаслідок черепно-мозкової травми та/або інших органічних уражень мозку, або на стадії вираженої загальної втоми, шляхом оціночного визначення надпорогового значення критичної частоти злиття

світлових мерехтінь (КЧЗСМ) зорового аналізатора; 23 – 29 Гц – загальний показник лабільності свідчить про наявність помірно зниженої здатності до зосередження уваги на індикаторах внаслідок інтроверсивної сконцентрованості психічних процесів і їх свідомої регуляції та загального функціонального стану організму у випадках наявної виснаженості психічних процесів зосередження, ситуативного або постійного ослаблення інтенсивності і сили емоційно-вольового функціонування, пов'язаного зі зміною ступеня неспанья, стану підвищеної втомлюваності, шляхом оціночного визначення надпорогового значення критичної частоти злиття світлових мерехтінь (КЧЗСМ) зорового аналізатора; 30 – 46 Гц – загальний показник лабільності свідчить про наявність нормальної здатності до зосередження уваги на індикаторах внаслідок екстраверсивної сконцентрованості психічних процесів і їх свідомої регуляції та належного загального функціонального стану організму, оптимуму психічних процесів зосередження, достатню інтенсивність і силу емоційно-вольового функціонування, відсутність вираженого ступеня неспанья і стану втоми, шляхом оціночного визначення надпорогового значення критичної частоти злиття світлових мерехтінь (КЧЗСМ) зорового аналізатора; 46 – 58 Гц – загальний показник лабільності свідчить про наявність гіперпрозексії як підвищеної здатності до зосередження уваги на індикаторах внаслідок екстраверсивної сконцентрованості психічних процесів і їх свідомої регуляції та загального функціонального стану організму, оптимуму психічних процесів зосередження, високу інтенсивність і силу емоційно-вольового функціонування, відсутність вираженого ступеня неспанья і стану втоми, шляхом оціночного визначення надпорогового значення критичної частоти злиття світлових мерехтінь (КЧЗСМ) зорового аналізатора.

Проблема суспільної психогієни в умовах ведення бойових дій, що полягає у застосуванні адекватних до змінюваної ситуації сучасних і перспективних засобів збереження психічного здоров'я та продуктивного соціального функціонування, яке включає створення системи тривалої, доступної за місцем проживання і ефективною індивідуальною психологічною реабілітації молодих волонтерів, військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів, що брали участь у бойових діях для оборони України, неповною мірою усвідомлюється не тільки відповідними органами влади і посадовими особами, але й громадськістю і профільними науковими інституціями, інертними у ситуаціях, що мають перспективи стрімкої змінюваності.

Пріоритетами розв'язання окреслених нами проблем засобами державної безпекової політики щодо збереження людського потенціалу країни – її людей! – є:

1) дослідницьке науково-психофізіологічне і клінічне забезпечення сфери воєнної психогієни і психологічної реабілітації як цілісного засобу збереження здоров'я і життя українських військовослужбовців;

2) розроблення разом з іншими органами виконавчої влади і подання на затвердження Кабінету Міністрів соціальних норм та нормативів щодо тривалої, доступної за місцем проживання і ефективною індивідуальною психологічною реабілітації молодих волонтерів, військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів та осіб, що брали участь у бойових діях для оборони України з метою їхнього соціального становлення та розвитку;

3) організації постійно діючих фахових структур з добору і спеціалізованого навчання за реабілітаційно-психологічною спеціалізацією клінічних психологів з числа осіб, яким виповнилось 35 років, та з дотриманням кадрових стандартів Етичного кодексу психолога України як вимог, властивих кадровому забезпеченню реабілітаційно-психологічного процесу розвинених країн світу:

гендерна гомогенність діад психолог(він)-опікуваний – психолог(вона) - опікувана, що виключає трансфер і контртрансфер та сексуальні взаємини між психологом і пацієнтом(клієнтом, опікуваним, опікуваною); дотримання кваліфікаційних рівнів посад психологів, згідно з якими посада психолога заміщується особами з мінімально достатнім рівнем кваліфікації, яким є наявність профільного ступеня доктора(кандидата) наук, посада помічника психолога – за наявності профільного освітньо-кваліфікаційного рівня магістра(спеціаліста).

4) забезпечення загальнодержавної координації та моніторингу ефективності реабілітаційно-психологічного процесу шляхом створення у співпраці з Державною службою України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції Національної мережі психогієни і психологічної реабілітації військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів та осіб, що брали участь у бойових діях для оборони України;

5) реалізація головного призначення мережі, яке полягає у втіленні індивідуальних реабілітаційних програм за місцем проживання із забезпеченням територіальної доступності для кожного із зазначеної категорії, яким вже встановлено статус учасника бойових дій, а також для волонтерів та інших осіб за їхніми особистими зверненнями;

6) функціонування індивідуального реабілітаційно-психологічного патронажу кожної молодої людини з урахуванням мінімально необхідного 10-річного періоду життя.

Література: 1. Организация призрения, лечения и эвакуации душевно-больных на театре военных действий Д-ров П.М.Автократа и Е.С.Боришпольского/Петро Михайлович Автократов, Юхим Соломонович Боришпольський//Труды второго съезда отечественных психиатров, происходившего в г. Киеве с 4 по 11 сентября 1905 года. – К.: Типография С.В.Кульженко, Пушкинская ул., дом. №4, 1907. – 698 с. 2. XXXV. Душевные заболевания на войне/Гейнце Н. В действующей армии/Микола Гейнце[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://books.google.com.ua/books?id=824zDwAAQBAJ&pg=PT244&lpg=PT244&dq=Е.С.Боришпольский+доктор&source> 3. Труды второго съезда отечественных психиатров, происходившего в г. Киеве с 4-го по 11-е сентября 1905 года. Изданы на основании пункта 10-го правил Съезда под редакцией Председателя Распорядителя Комитета Проф. И.А.Сикорского Секретарем Съезда Д-ром С.М.Доброгаевым. – Киев: Типография С.В.Кульженко, Пушкинская ул., дом №4. – 1907. – 698 с.(з додатком без нумерації).

Будагьянц Л. М.

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ПОСТСУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Згода, підтримка, солідарність є надважливими засадами діяльності державних інститутів. У мирний та у воєнний час ці засади визначають долю націй та держав не в меншій мірі, ніж військова потуга. Попри тривіальність даних тверджень для суспільної думки, нетривіальним є питання про забезпечення підтримки держави та військової організації в змінюваному глобалізацією та інформатизацією соціальному середовищі та в ситуації гібридної війни. Метою даного аналізу є висвітлення специфіки концепції стратегічних комунікацій як практики формування суспільної згоди та підтримки громадянською держави та її інститутів на внутрішній та зовнішньополітичній арені.

У зв'язку із визначеною метою необхідно висвітлити особливості легітимації влади та загально значущих стратегій соціальних суб'єктів, закладені із постановням модерного суспільства європейського типу в добу національних (буржуазних) революцій. Якщо доіндустріальне суспільство в саобґрунтуванні спирається на авторитет звичаїв, традицій та панівної релігійної доктрини, модерне посттрадиційне суспільство винаходить принципово світські десекуляризовані практики раціонального висновування цілей та засобів, досягнення згоди, згуртування, залучення та мобілізації громадян та спільнот в ім'я спільних інтересів. Місце релігії, що освячувала заходи влади у мирний та воєнний час, за задумом теоретиків модернізації, має посісти ідеологія.

Концепт «ідеологія» знадобився саме для позначення раціональної розробки національних цінностей та інтересів, що спирається на науку, підпорядковується авторитету кращого розумного аргументу, є принципово відкритою для критики й розвитку та облежується невід'ємними правами та свободами людини та громадянина й відповідною до них суспільною мораллю та міркуваннями людяності. Попри абстрактність та схематизм такого підходу на початку, в ньому знайшли вираз стратегічні інтенції новоєвропейської філософії демократії – зверненість в майбутнє, прогресивізм, суб'єктність нації та цінність свідомих колективних дій громадян в творенні нової історії, цінність національної держави та армії як інститутів реалізації національних інтересів.

Новоєвропейські суспільства ХІХ – ХХІ століть не забезпечені від «впадання в природний стан», зачарування «фюрерами слова» та тоталітарними утопіями. Проте, навіть диктатори вдаються до риторики «справедливості національних інтересів», а тоталітарні режими потребують «виробництва згоди та переконань» громадян. Стійкість суспільств щодо тоталітаризму передусім і прямо залежить від зрілості громадянського суспільства та його інститутів, культури політичного активізму, спроможності формувати спільну волю та домагатися реалізації національних інтересів. Триваючі дотепер процеси розширення кола учасників політики, універсалізація та конкретизація засадової для демократії концепції прав та свобод людини та громадянина та суспільного розуміння справедливості як джерела легітимності надихаються ідеєю приведення демократичного суспільства у відповідність із духом її базових цінностей, розширення реальної участі громадян у політиці держави, формуванні стратегії національних інтересів. Разом з цим, кардинальні цінності демократії атакуються державами-паріями, як РФ, Північна Корея, та терористичними організаціями, в протидії яким відбувається нове осмислення значущості цих цінностей в житті цивілізації й кожної людини.

Світоглядні, методологічні, евристичні засади сучасного усвідомлення особливостей розвитку демократичного суспільства, нових потенціалів та загроз в часи постіндустріалізму, окреслені в філософії демократії Джона Дьюї, комунікативній філософії Юргена Габермаса, концепціях «хвиль цивілізації» Елвіна Тофлера та «комунікативного суспільства» Мануеля Кастельса. Становлення мережевого суспільства, в якому синхронізовані канали взаємодій (комунікацій) стають відкрито багатовекторними та з розподіленими центрами виробництва засобів соціального обміну (гроші, мова, емоції, переконання, стереотипи тощо) створило запит на такі комунікативні інструменти, як нові засоби транспорту, масмедії, Інтернет, соціальні мережі, що визначаються як атрибути нової реальності. Із занепадом бюрократії як взірцевої моделі управління, падінням ефективності ієрархій індустріального суспільства, дискредитацією пропаганди, новим розподілом джерел влади та власності тощо наочною стала

потреба перегляду підходів у забезпеченні національної безпеки, зокрема безпеки воєнної, що стало передумовою для концепції стратегічних комунікацій.

З другого десятиліття XXI століття в якості терміна американської теорії управління «стратегічні комунікації» починають застосовувати спочатку в галузях національного врядування та воєнної справи (Farwell, Paul) в значенні програм, що забезпечують всебічну внутрішню та зовнішню підтримку уряду та збройних сил в реалізації національних інтересів. На даний момент поширене тлумачення стратегічних комунікацій як концепції «парасолі», яка охоплює різні цілеспрямовані комунікації (зв'язки з громадськістю, маркетинг та фінансовий зв'язок, комунікації в галузі охорони здоров'я, публічна дипломатія, промоушен, кризові комунікації тощо). В Європі термін «стратегічні комунікації» часто застосовується для позначення управлінського підходу до об'єднання інтегрованих комунікацій для всіх видів організацій (Holtzhausen, Zerfass). При цьому довіра та підтримка в результаті стратегічних комунікацій досягається як завдяки суспільному авторитету цінностей та цілей, через які стабілізується мережева комунікація, так і завдяки рівноцінне залучення учасників (інституціональних та неінституціональних) в процес смислотворення як конструювання соціальної реальності. В цьому відношенні визначальним є емпіричне підпорядкування діяльності державних інститутів, як і інших учасників комунікації нормам та ідеалам спільної політичної волі громадян., сформованої самими громадянами (Ю. Габермас).

Забезпечення усталеності розвитку демократичного суспільства як справа громадян, їхніх урядів та військових організацій в поточному моменті та в найближчому майбутньому в першу чергу має розгорнути мережі національних та міжнародних стратегічних комунікацій, синхронізованих та керованих фундаментальними смислами культури демократії та відповідними до них принципами створення та інтерпретації повідомлень. По відношенню до них охорона каналів зв'язку (від транспортного до ідеологічного), кібербезпека, нейтралізація спіну, пропаганди, фейків є внутрішнім технологічно-інструментальним аспектом. Адже стрижневим питаннями щодо національних та глобальних стратегічних комунікацій є спосіб їх конституювання та їх керівні цінності та переконання.

Як інтегральний феномен стратегічні комунікації потребують об'єднання зусиль фахівців різних галузей науки та практики, для якого світоглядні та методологічні засади надані у комунікативній філософії, концепціях «постіндустріального», «інформаційного», «мережевого суспільства», політичній філософії демократії. Розвиток стратегічних комунікацій як інструменту забезпечення внутрішньої та зовнішньої підтримки діяльності держави та Збройних Сил України є надзвичайно перспективним напрямом досліджень і у зв'язку з триваючою війною РФ проти України, і в контексті процесів глобалізації та мережевого суспільства.

Буцька Л. В., Абдулаєв Ф. Р.

ФІЗІОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ БОЙОВОГО СТРЕСУ ІЗ РОЗВИТКОМ БОЛЬОВИХ СИНДРОМІВ У КОМБАТАНТІВ.

Актуальність. Більшість демобілізованих учасників антитерористичної операції, що не мають поранень, відмічають наявність больових синдромів різної локалізації, яких не було до мобілізації. Нами було зроблено припущення про

зв'язок больових синдромів із пережитим комбатантами бойового стресу під час участі в АТО. Це пов'язано із тим, що біль і стрес часто мають спільне психологічне та емоційне забарвлення, що включає тривогу, страх, безпорадність і ін. (Sharp T.J., 2004).

Будь-який біль завжди має властивості стресу. В результаті активації стрес-реалізуючої системи відбувається ослаблення больового відчуття, мобілізація пластичних і енергетичних ресурсів організму на відновлення пошкоджених тканин. З іншого боку, при бойовому стресі відбувається фізіологічне придушення органів і систем які не беруть участі в попередженні болю, активуються системи адаптації. Біль надовго залишає пам'ятний слід про розвиток пошкоджуючого ефекту і ситуації, особливо в поєднанні зі стресом. Врахування цього зв'язку є дуже важливим в питаннях реабілітації, лікування комбатантів, а також для профілактики виникнення та розвитку больових синдромів. Показано, що стрес і біль є однією реакцією організму, спрямованої на підтримку його гомеостазу. Запропоновано гіпотезу, що показує важливість ноцицепції для гомеостазу і розглядає біль як специфічну емоцію, пов'язану з гомеостатическими поведінковими реакціями (Craig A.D., 2003; Carli C., 2009). Ряд авторів розглядають хронічний біль як емоційний стан зі змінами в префронтальній корі і лімбічній системі (Arkarian A.V., 2008; Parks E.L., Geha P.Y., Baliki M.N. et al., 2011).

Мета: виявити можливість взаємозв'язку хронічного болю із бойовим стресом, як складової зриву адаптації організму у комбатантів.

Методи дослідження: аналіз літератури, анкетування, аналіз результатів анкетування

Результати дослідження:

Нами було проаналізовано більше 50 літературних джерел, іноземного походження. Які містять інформацію стосовно розвитку больових синдромів у учасників бойових дій, як наслідок дії стресового фактору. Виявилось, що в основі фізіологічних механізмів попередження болю, лежить робота мотиваційно-афективного компоненту нейроматрікса, який формує потребу в діях, спрямованих на попередження болю (Melzack R., 2001), як наслідок виникає типова оборонна реакція зі стереотипними вегетативними проявами - «боротьби або втечі» (Михайлович В.А., Ігнатов Ю.Д., 1990). Однак, при збої стрес-лімітуючої системи, який відбувається внаслідок бойового стресу, може змінитися співвідношення між нейроматріксом і периферійними стимулами (Данилов А.Б., 2008). Так, зниження порога сприйняття болю у пацієнтів з ПТСР пов'язано зі зменшенням рівня β -ендорфінів (Pitman R.K., van der Kolk B.A., Orr S.P. et al., 1990; Friedman M.J., 2000).

Функції антиноцицептивної і стрес-лімітуючої систем полягають в обмеженні і стримуванні в достатніх межах інтенсивності болю і вираженості стресової відповіді на кшталт зворотнього зв'язку. При тривалій та інтенсивній ноцицепції стресорні відповіді затягуються. При надлишкової активації систем відбувається підвищення рівня медіаторів і гормонів, відповідальних за стрес і ноцицепцію (Carli C., 2009). Зокрема відбувається інтенсивна секреція кортизолу, який у високих дозах має на організм шкідливу дію, оскільки для гарантування високого рівня енергетичних витрат під його впливом відбувається катаболічні реакції з розпадом не тільки жирової тканини, але і білку (в тому числі м'язової тканини), змінюється кальцієвий обмін. Підвищена або тривала секреція кортизолу призводить до придушення стійкості систем організму. Тривала ноцицепція призводить до

виснаження кори надниркових залоз і зниження продукції ними кортизолу (Чеснокова Н.П., Моррісон В.В., Понукаліна Є.В., Морозова О.Л., 2006; Селезньов О.М., Сабіло Е.С., Савін А.А. та ін., 2008; Griep EN, Voersma JW, Lentjes EG et al., 1998). У даних умовах відбувається ослаблення регулюючих функцій стрес-лімітуючої системи. Дослідження хворих з депресією, ПТСР, хронічним болем показали, що їх об'єднують спільні поведінкові маркери дезадаптаційних реакції на існуючий стрес (Данилов А.Б., 2008). Дослідження рівня кортизолу показало його більш низькі значення при ПТСР, що поєднується з болем. Найбільш високий рівень кортизолу був виявлений у осіб, що мали поєднання болю і депресії - 10-кратне збільшення кортизолу по відношенню до групи, осіб, що відчували біль і мали ПТСР (McLean S.A., 2007). Знижений вміст кортизолу пов'язаний з великою кількістю глюкокортикоїдних рецепторів у пацієнтів з ПТСР, що забезпечує більше сполучних ділянок для кортизолу (Halligan S.L., Yehuda R., 2002; Yehuda R., 2005). У крові пацієнтів з ПТСР визначено підвищений вміст катехоламінів, причому співвідношення норадреналін / кортизол в сечі при ПТСР збільшувався (Mason J.W., Giller E.L., Kosten T.R., et al., 1988).

Хронічний біль сам по собі також є джерелом стресу, але і хронічний стрес може бути фактором хронізації болю (Вознесенська Т.Г., 2008).

Тривалий та інтенсивний стрес призводить до атрофічних змін в гіпокампі (Watanabe Y., Gould E., McEwen BS, 1992; Elzinga BM, Bremner JD, 2002; Bremner JD, Vythilingam M., Vermetten E. et al., 2003; Vythilingam M., Luckenbaugh DA, Lam T. et al., 2005; Woodward SH, Kaloupek DG, Streeter CC, et al., 2006), а зміни мигдалеподібного тіла і гіпокампу грають важливу роль в персистуванні хронічного болю і коморбідних з ним станів (Stahl SM, 2000; Stahl SM, Wise DD, 2008). Нейровізуалізаційні дослідження показали, що при хронічному болю відбувається зниження нейрональної активності в медіальній префронтальній корі, причому не залежить від локалізації даного хронічного болю і від захворювань, що викликають його (Baliki MN, Chialvo DR, Geha PY et al., 2006; Niddam DM, Hsieh J.-C. 2009; Farmer MA, Chanda ML, Parks EL, Baliki MN, 2011 року; Parks EL, Geha PY, Baliki MN et al., 2011). Також зміни нейрональної активності при хронічному болі відбуваються в передній оперізуючій звивині, передньому відділі острівця Рейлі (Farmer M.A., Chanda M.L., Parks E.L., Baliki M.N., 2011 року; Apkarian A.V., Nashmi J. A., Baliki M.N., 2011).

Біль різної локалізації - найчастіша причина звернення ветеранів війн в центри реабілітації (Шанін Ю.М., 1997; Asmundson G.J.G., Coons M.J., Taylor S., Katz J., 2002).

При цьому в 10-20% випадків у пацієнтів працездатного віку гострий біль у спині трансформується в хронічний (Подчуфарова Е.В., 2004; Лисенко Г.І., Ткаченко В.І., 2007; Дубініна Т.В., Галушко Е.А., Ердес Ш.Ф., 2008; Gatchel RJ, Gardea MA, 1999;). Повторні травматичні ушкодження, запальні процеси, порушення статички і гормональні зміни прискорюють природний процес старіння міжхребцевих дисків, сприяючи розвитку захворювання навіть у молодому віці (Бадокін В.В., 2007). Значні фізичні навантаження на опорно-руховий апарат у військовослужбовців в період бойових дій є фактором, що визначає розвиток дегенеративних змін в суглобах і хребті (Thomas HV, Stimpson NJ, Weightman A. et al., 2006; Kaur S., Stechuchak KM, Coffman CJ et al., 2007).

Дослідження здоров'я ветеранів війни в Перській затоці, показали, що поширеність головного болю досягає у них 55%, причому у 13% ветеранів вона виражена. Болі в грудній клітці спостерігаються у 20% обстежених, болі в нижній

частині спини - у 51%, болі в суглобах - у 14%. Больовий синдром супроводжувався проблемами зі сном у 14,5% випадків, з труднощами засипання - в 33,4%, сімейними проблемами - в 12%, труднощами запам'ятовування - в 51% (Knoke JD, Smith TC, Gray GC et al., 2000). Поширеність хронічного болю у ветеранів бойових дій за даними Н.Л. Lew, J.D. Otis, С. Tun et al. (2009) склала 81,5%. Найчастішими локалізаціями хронічного болю є нижня частина спини (58%), голова (55%) і плечові суглоби (21%). Серед пацієнтів, які проходили лікування в госпіталях ветеранів війни після Афганістану, за даними різних авторів, головними болями страждали 70% учасників бойових дій в Афганістані (Михайлова О.В., 2008).

Ряд дослідників відмічають, що наявність змін в ЦНС при бойовій черепно-мозковій травмі, перш за все мінно-вибухового походження, полягали в основному в дифузних аксональних і судинних ушкодженнях (DePalma R.G., Burtis D.G., Champion H.R., Hodgson M.J., 2005).

Висновок Таким чином хронічний біль є наслідком зриву адаптації при довготривалому стресі, її виникнення та інтенсивність корелює із гормональними та психоемоційними показниками, когнітивними і нейродегенеративних порушеннями. Чинником хронічного болю, достовірно можуть виступати як бойові фактори, так і фактори мирногожиття. При чому конкретні соціальні та травматичні фактори викликають різні види локалізації хронічного болю. Отже біль є показником ступеню виснаження організму пацієнта та має розглядатися, як основний, пов'язаний із загальним станом організму синдром, на який може бути спрямований основний вектор лікувально-реабілітаційного процесу, а також профілактичних заходів. Лікування та реабілітація пацієнтів із больовими синдромами обов'язково повинна бути мультидисциплінарною та багатofакторною, включати психологічні, емоційні та соціальні аспекти, нормалізацію психо-нейро-імунно-ендокринного балансу.

Буцька Л. В.

АНАЛІЗ ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ БОЛЬОВИХ СИНДРОМІВ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРАНЕННЯМИ У УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ (УАО)

Актуальність: Актуальність дослідження визначається високою частотою скарг на больові синдроми різної локалізації у учасників антитерористичної операції, які не пов'язані із пораненнями, але мають високий рівень інтенсивності та різне психологічне забарвлення.

Оскільки біль один із основних факторів, що гальмує вихід комбатанта із стану бойового стресу та зменшує здатність комбатанта до повної адаптації після виходу із війни, ми поклали в основу нашого дослідження вивчення цього розповсюдженого явища, та визначення основних факторів, які запускають біль, продукують біль та зв'язують її із психологічним станом і посттравматичним синдромом.

Мета: в'яснити розповсюдженість та основні причинні фактори формування хронічного головного болю у УАО з посконтузійними розладами

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, аналіз результатів анкетування та результатів психологічного та функціонального дослідження УАО.

Серед болів різної локалізації у обстежених нами комбатантів, на перший план виходить головний, що підтверджується статистикою, викладеною в науковій літературі іноземними дослідниками (Мозкових В.С., 2009; Rose M.R., Vrix K.A., 2006). Серед обстежених нами учасників бойових дій (n = 161) головні болі відчували 128 (79,5%) пацієнтів. Як хронічні вони були розцінені у 56 (43,8%) з них, епізодичні - у 72 (56,2%). Хронічні головні болі пов'язані з віком УБД (F = 4,1; p = 0,045); зі збільшенням віку поширеність хронічних головних болів зменшується. Серед бойових стрес-факторів в якості значущих для формування хронічних головних болів відзначені насамперед поранення (p <0,001) і загибель співслуживців (p <0,05), а також поранення самих ветеранів (p = 0,023). Серед стрес-факторів мирного життя мали значення смерть близьких людей (p <0,01). Перенесені хвороби (p = 0,042) і отримані травми в мирному житті (p = 0,049), хвороби близьких (p = 0,024) надавали дещо менший психологічний вплив на формування хронічних головних болів.

Мал. Причинні фактори головного болю УБД

В таблице приведены результаты анализа причинных факторов эпизодического та хронического головного болю у УБД.

Причинні фактори епізодичного і хронічного головного болю

Етіологічні фактори головного болю	Хронічний головний біль (n=56) Абс. - %	Епізодичний головний біль (n=72) Абс. - %
Фізичні навантаження	18-32,0; $\chi^2=0,38$, p=0,5	20-27,8; $\chi^2=0,1$, p=0,7
Незручне положення тіла	18-32,0; $\chi^2=6,1$, p=0,013	10-13,9; $\chi^2=5,3$, p=0,021
Зорові навантаження	16-28,6; $\chi^2=2,0$, p=0,16	14-19,4; $\chi^2=1,1$, p=0,3
Негативні емоції	41-73,2; $\chi^2=5,4$, p=0,019	39-54,2; $\chi^2=3,3$, p=0,07
Перенесений стрес	30-53,6; $\chi^2=4,3$, p=0,033	25-34,7; $\chi^2=3,5$, p=0,062
Інтоксикації, алкоголь	12-21,4; $\chi^2=0,1$, p=0,7	12-16,7; $\chi^2=0,9$, p=0,3
Тривожність або депресія	28-50,0; $\chi^2=9,1$, p=0,0026	18-25,0; $\chi^2=7,2$, p=0,007
Підйоми АТ	32-57,1; $\chi^2=0,5$, p=0,46	35-48,6; $\chi^2=0,7$, p=0,4
Біль в шії	18-32,1; $\chi^2=1,0$, p=0,3	17-23,6; $\chi^2=1,2$, p=0,3
Метеозміни	6-10,7; $\chi^2=0,5$, p=0,6	6-8,3; $\chi^2=0,16$, p=0,7
Без причин	26 - 46,4; $\chi^2=5,2$, p=0,023	20-27,8; $\chi^2=4,6$, p=0,033

Найбільш частою, на думку самих пацієнтів, причиною головних болів був емоційний фактор, і в 43% випадків головні болі були наслідком стресових ситуацій. Але в основному (70,8%) причинами головного болю були одночасно кілька чинників. Вочевидь, що серед причинних факторів хронічних головних болів першорядне значення мають психоемоційні, зокрема перенесений стрес ($p = 0,033$), негативні емоції ($p = 0,019$), тривожний або депресивний стан ($p = 0,0026$).

Важливу роль у формуванні хронічних головних болів грали бойові черепно-мозкові травми. Зміни в ЦНС при бойовій черепно-мозковій травмі, перш за все мінно-вибухового походження, полягали в основному в дифузних аксональних і судинних ушкодженнях (DePalma R.G., Burris D.G., Champion H.R., Hodgson M.J., 2005). Серед пацієнтів з головним болем черепно-мозкові травми перенесли 106 (82,8%) осіб, з них контузію - 68 (64,2%), відкриту черепно-мозкову травму - 4 (3,8%). Період, що минув після отримання бойової травми, у осіб з хронічними головними болями склав в середньому $2,2 \pm 0,7$ років, з епізодичними - $5,7 \pm 1,1$ років. В цілому хронічні головні болі були чітко пов'язані з отриманням черепно-мозкової травми ($\chi^2 = 21,2$ $p = 0,0003$) і частіше діагностували після перенесених контузій (58,9%).

Серед пацієнтів з головним болем черепно-мозкові травми перенесли 106 (82,8%) осіб, з них контузію - 68 (64,2%), відкриту черепно-мозкову травму - 4 (3,8%). Період, що минув після отримання бойової травми, у осіб з хронічними головними болями склав в середньому $2,2 \pm 0,7$ років, з епізодичними - $5,7 \pm 1,1$ років. В цілому хронічні головні болі були чітко пов'язані з отриманням черепно-мозкової травми ($\chi^2 = 21,2$ $p = 0,0003$) і частіше діагностували після перенесених контузій (58,9%).

У симптоматиці ПТСР головний біль була найчастішою скаргою (81,6%), причому при вираженій симптоматиці ПТСР поширеність головного болю збільшувалася до 94,8%. Серед пацієнтів з хронічним головним болем ПТСР діагностовано в 96,4%, і ці хронічні головні болі були пов'язані з виразністю ПТСР ($F = 32,2$; $p = 0,001$). Крім того, всі симптоми ПТСР були пов'язані з хронічними головними болями, а в симптоматиці ПТСР у осіб, що страждали на хронічний головний біль, переважали зміни реакції на дистрес, що супроводжувалися порушенням в соціальній, професійній та інших сферах життєдіяльності ($p = 0,001$), симптоми вторгнення ($p = 0,00003$), уникнення спогадів ($p = 0,0003$) і гіперактивації ($p = 0,001$). Аналіз результатів опитування із визначення травматичного стресу показав, що хронічні головні болі супроводжувалися депресією ($p = 0,00003$), тривожністю ($p = 0,00005$), порушенням сну ($p = 0,001$), погіршенням пам'яті та уваги ($p = 0,00002$), схильністю до зловживання алкоголем ($p = 0,009$).

При проведенні аналізу поширення хронічного і епізодичного головного болю у ветеранів з ПТСР і перенесеними контузій були виділені 3 групи пацієнтів - ветеранів бойових дій: в 1-ї групи були включені пацієнти з ПТСР і перенесеними контузій, до 2-ї - тільки особи з ПТСР, в 3-ю - тільки перенесли контузії, але без ПТСР. Порівняння проводилося також з аналогічними показниками представників контрольної групи ($n = 55$), що складалася з осіб чоловічої статі, які не мали ознак ПТСР і наслідків перенесених черепно-мозкових травм і статистично повністю порівнянних з представниками трьох виділених груп.

Результати аналізу показали, що головний біль є патогномонічним симптомом при ПТСР. Так, з 56 пацієнтів з ПТСР і без наслідків черепно-мозкової

травми (2-я група) 55 (98,2%) відчували як епізодичний, так і хронічний головний біль ($p = 0,00063$), але в 4 рази частіше це був епізодичний головний біль. Фактором же хронізації головного болю у пацієнтів з ПТСР були перенесені черепно-мозкові травми ($p = 0,013$). У контрольній групі показники хронічного головного болю повністю відрізнялися від аналогічних у представників трьох виділених основних груп спостереження, але показники епізодичного головного болю виявилися дуже схожими на аналогічні у представників 1-ї та 3-ї груп.

При цьому, за даними літератури, в 10-20% випадків у пацієнтів працездатного віку гострий біль у спині трансформується в хронічний (Подчуфарова Е.В., 2004; Лисенко Г.І., Ткаченко В.І., 2007; Дубініна Т.В., Галушко Е.А., Ердес Ш.Ф., 2008; Gatchel RJ, Gardea MA, 1999;). Повторні травматичні ушкодження, запальні процеси, порушення статички і гормональні зміни прискорюють природний процес старіння міжхребцевих дисків, сприяючи розвитку захворювання навіть у молодому віці (Бадокін В.В., 2007). Значні фізичні навантаження на опорно-руховий апарат у військовослужбовців в період бойових дій є фактором, що визначає розвиток дегенеративних змін в суглобах і хребті (Thomas HV, Stimpson NJ, Weightman A. et al., 2006; Kaur S., Stechuchak KM, Coffman CJ et al., 2007).

З іншого боку, при наявності ПТСР, але при відсутності вказівок в анамнезі на черепно-мозкову травму (2-я група), епізодичний головний біль зустрічався в 2,3 рази частіше, ніж у представників контрольної групи, і цей факт в черговий раз свідчить про значну роль ПТСР, навіть поза наслідків черепно-мозкової травми, у формуванні головних болів. Що стосується типу головного болю згідно з відомим класифікації, то приблизно в половині випадків можна було стверджувати про поліморфізм варіантів головного болю.

Вивчення розладів кровообігу головного мозку у пацієнтів з хронічними головними болями і ПТСР не виявило характерних порушень в каротидному судинному руслі. Нерідко у пацієнтів визначалося ускладнення венозного відтоку, але значущості при хронічного головного болю воно також не мало. Нами було виділені такі види хронічного болю: головний біль, болі в нижній частині спини та шиї, суглавні болі, болі в області грудей, абдомінальні болі. Після вивчення залежності формування тих чи інших клінічних варіантів хронічного болю від різних за своїм змістом бойових стрес-факторів, виявилось, що психологічний вплив отриманих травм і поранень, як і, зрозуміло, зміни ЦНС в результаті самої травми, чітко впливали на формування хронічних головних болів ($p = 0,023$) і болю в грудях ($p = 0,004$), а поранення товаришів по службі ($p = 0,03$) - в основному тільки на розвиток хронічних болів у грудях. Всі ветерани з хронічними абдомінальними болями (100%) відзначили участь в збройних зіткненнях і загибель товаришів по службі в якості ведучих факторів стресу в період бойових дій. Патогенетичне вплив таких чинників, як участь в збройних зіткненнях, загибель товаришів по службі і полон, не з'явилася статистично доведеним щодо можливого розвитку хронічних болів. Також було проаналізовано можливі стреси мирного життя, які могли б вплинути на формування і розвиток хронічного больового синдрому. До таких стресів ми віднесли – розлучення, втрату близькимх, хворобу близьких, втрату роботи, втрату майна, травми, хвороби. Виявилось, що перенесені в мирний час хвороби ($p = 0,042$) і травми ($p = 0,049$), як стрес-фактори, мали певне психологічне значення при формуванні хронічних головних болів, а також при хронічних болях в нижній частині спини і в області шиї (відповідно $p = 0,0001$ і $p = 0,016$) і при хронічних абдомінальних болях ($p =$

0,012 і $p = 0,002$). Тільки перенесені вже в мирний час хвороби мали значення для формування хронічних болю в грудях ($p = 0,026$). Смерть близьких, як стрес-фактор, який бере участь у формуванні хронічного болю, мала значення при хронічних суглобових болях ($p = 0,007$), болях у грудях ($p = 0,002$), абдомінальних болях ($p = 0,022$). Хвороби близьких людей також були чинником формування хронічних болю в грудях ($p = 0,036$), абдомінальних ($p = 0,0004$) і головного болю ($p = 0,024$). Втрата роботи, розлучення і втрата майна статистичної достовірності в плані можливого впливу на формування хронічного больового синдрому не мали.

Висновки. Отже, факторами порушення адаптації організму і формування хронічних болю, особливо головних, абдомінальних і хронічних болю в грудях, були не тільки бойові стрес-фактори, але, що дуже актуально, стрес-фактори мирного життя. Серед останніх частіше на формування хронічного болю мали негативний вплив смерть і хвороба близьких, а також травми і поранення, отримані в післявоєнний період, в мирному житті. Все це свідчить про важливість процесів адаптації до мирного життя після демобілізації. Коморбідність хронічних болю і ПТСР є досить високою, досягаючи 94,9% ($p = 0,0008$). При цьому інтенсивність хронічних больових синдромів чітко пов'язана з вираженістю ПТСР ($r = 0,29$; $p = 0,0001$), що особливо помітно при головних болях і болях в нижній частині спини і в області шиї. Отримані бойові черепно-мозкові травми також сприяють хронізації головного болю у ветеранів, які страждають на ПТСР. Проте, головні болі у учасників бойових дій мають все-таки неоднозначну природу. Можна припустити, що наслідки бойового стресу, супутня патологія та отримані травми голови в період бойових дій є основними патогенетичними факторами головних болю, але також мають значення депресії, патологія шийного відділу хребта, соматичні захворювання. На тлі цих станів можуть діагностуватися також і первинні головні болі. Специфічних змін кровообігу головного мозку та біоелектричної активності при хронічних болях, в тому числі головних, у колишніх учасників бойових дій не виявляється.

Епізодичні головні болі можна розглядати одночасно і як наслідок ПТСР, і як симптом вираженого ПТСР, а отримані контузії - як фактор, що сприяє хронізації головних болю у пацієнтів з ПТСР. Більш того, висока частота випадків і збільшена поширеність епізодичний головного болю при найбільш вираженою симптоматикою ПТСР дозволяють розглядати епізодичний головний біль як один з найпоширеніших клінічних симптомів ПТСР, на який слід звертати пильну увагу при постановці зазначеного діагнозу.

Варивончик Д. В., Мальцев О. В., Кальниш В. В., Пишинов Г. Ю.

СИСТЕМА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – КЛЮЧОВА ЛАНКА У ЗБЕРЕЖЕННІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Одним з найважливіших напрямів вирішення збереження здоров'я комбатантів є аспект відновлення здоров'я та функціонального стану бійців після виведення їх із зони безпосереднього бойового контакту, коли у них є висока ймовірність розвитку нозологічних форм реакцій на бойовий стрес.

Значна нервово-емоційна напруга бойових умов у 75% випадків супроводжується дезорганізацією психічної діяльності, а боєдатність частин і

підрозділів на 65% обумовлена функціональним станом організму військовослужбовців [1].

Вважається, що бойовий стрес є передпатологічним дестабілізаційним станом, що вичерпує функціональний резерв організму, збільшує ризик дезінтеграції психічної діяльності, психосоматичних розладів та виникнення стійких сомато-вегетативних дисфункцій. Як видно з вищенаведеного визначення цього актуального питання, в даний час з'являється багато завдань для профілактичної медицини (так званої ментальної превентології), від вирішення яких залежить як боєздатність армії, так і рівень функціональних резервів організму, тобто боєготовність окремих військовослужбовців [2].

Для вирішення актуальних завдань має сенс звернутися до діючого наказу МО України з 2015 року «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)», де наголошено про необхідність «психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в АТО, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) і являє собою комплекс заходів психологічного характеру, спрямованих на збереження, відновлення та корекцію психофізіологічних та психічних функцій, оптимального рівня боєздатності військовослужбовців, які були піддані впливу психотравмуючих чинників та постраждали внаслідок цього (далі - військовослужбовці), а також створення сприятливих умов для подальшого успішного виконання ними службових обов'язків».

Ключовою ланкою при цьому є відновлення психофізіологічних функцій, що становлять фізіологічне забезпечення психічних процесів (сенсорне, мнемічне, моторне) і складають органічний фундамент в процесах діяльності, без опори на які неможливою були б не тільки виконання дій або операцій, але і постановка самих завдань.

Психофізіологія є міждисциплінарною наукою, що виникла на стику психіатрії, неврології, психології і нейрофізіології та вивчає фізіологічні основи і механізми цілісних форм психічної діяльності і поведінки людини у взаємодії з нейрофізіологічними процесами, а також ураховує роль біолого-гігієнічних факторів, в тому числі властивостей нервової системи в реалізації психічної діяльності.

Психофізіологія сформувалася в результаті об'єктивної необхідності надати підґрунтя для пояснення певних елементів психічних явищ за допомогою фізіологічних процесів, які можна об'єктивно оцінити. Можливість такого пояснення на сьогоднішній день найбільш повно обґрунтована теорією функціональних систем академіка П.К. Анохіна. При застосуванні цієї теорії порівнюються різні форми поведінкових реакцій людини з фізіологічними процесами різного ступеня складності, де психічні та фізіологічні процеси розвиваються на основі формування функціональних систем. В цих системах окремі механізми дії їх компонентів об'єднані спільним завданням, спрямованим на досягнення корисного пристосувального результату. Використання різноманітних засобів математичного аналізу при дослідженні таких процесів дає можливість охарактеризувати ступінь і характер участі окремих нервових центрів і особливості їх взаємодії в процесі реалізації психічних функцій.

Вирішенню перерахованих завдань, які є актуальними в даний час, приділяють увагу багато наукових напрямів: нейрофізіологія, психофізіологія,

психологія, нейропсихологія, що дозволяє комплементарно взаємодіяти для вирішення загальної проблеми – збереженню здоров'я військовослужбовців.

Психофізіолог може розв'язувати ряд завдань реабілітації, після встановлення діагнозу і призначення лікування профільним лікарем (психіатром, неврологом і навіть нейрохірургом). Світовий досвід свідчить про те, що відділення психофізіологічної реабілітації, як правило, є складовою частиною психоневрологічних клінік, а завдання, які виконує лікар-психофізіолог досить своєрідні. До них можна віднести тренування окремих психофізіологічних функцій: пам'яті, уваги, мислення та інших, які здійснюються специфічними психофізіологічними методами. Важливим є також вирішення проблеми визначення функціонального стану і працездатності (боездатності) людини для оцінки їх ефективності при проведенні різноманітних фізіотерапевтичних процедур. Оскільки методи оцінки функціонального стану не є специфічними, психофізіолог може брати активну участь у визначенні ефективності і корекції лікування та реабілітації хворих, особливо тих, які мають порушення когнітивних функцій (пам'яті, уваги, мислення тощо) при травмах голови. Таким чином, рішення актуальних в даний час завдань, що стосуються збереження здоров'я військовослужбовців, їх боездатності, соціальної адаптації, фізичної і психічної реабілітації має спільно здійснюватися комплексними зусиллями фахівців в галузі охорони психічного здоров'я з урахуванням їх специфіки [3].

Медико-психологічна реабілітація спрямовується на особистість хворого, його самооцінку, комунікативні властивості, потреби, психологічні механізми компенсації та захисту, способи поведінки в сім'ї, в професійному колективі та в інших суспільних групах. Психокорекційними та психотерапевтичними методами збільшують стійкість до несприятливих психогенних впливів, корегують систему взаємовідносин особистості, пом'якшують соматичні та вегетативні розлади, формують активну позицію хворого щодо подолання недуги, підвищують його роль в процесі отримання допомоги. Медико-психологічна реабілітація ветеранів повинна спиратися на основні положення інтегративної копінг-концепції, згідно з якою подолання стресу – це процес, в якому індивід здійснює спроби: а) змінити або ліквідувати проблему; б) зменшити її інтенсивність, змінивши свою точку зору на неї; в) полегшити її вплив, відволікаючись на що-небудь або використовуючи інші різноманітні способи подолання.

Для вирішення поставлених завдань використовуються доступні і надійні методи медико-психологічної реабілітації, які враховують особливості з одного боку функціонального стану соматичної і психічної сфер поранених, а з другого – призначеної лікуючим лікарем терапії. При цьому необхідно враховувати фактор індивідуальності. Під цим розуміють врахування рівня зниження професійно важливих якостей людини, наявність патохарактерологічних змін особистості, сприйнятливості нею різноманітних медико-психологічних методів і ступінь їх сприйняття організмом людини.

Зрозуміло, що при дії на людину надзвичайно потужних емоційних факторів, серед яких провідним можна визначити бойову травму, суттєво змінюється функціональний стан, емоційна та психічна сфери, у тому числі працездатність. При цьому, зазвичай, погіршується професійна надійність працівників і пов'язана з цим висока ціна помилки. Особливо це стосується професій з надмірним впливом стесуючих факторів, що безпосередньо мають відношення до безпеки людей [4].

Тому, психофізіологічний супровід військовослужбовців є важливою частиною медичного забезпечення військ. Серед основних його завдань –

психофізіологічний професійний відбір на основі оцінки рівня функціональних резервів організму, когнітивних здібностей, швидкості нервових процесів, стійкості до розвитку стану монотонії та інших досліджень. Другим важливим завданням є поточна психофізіологічна оцінка індивідуального функціонального стану військовослужбовця та боєздатності підрозділу в цілому перед відправкою в зону воєнного конфлікту або виконання окремого бойового завдання. Така оцінка бойової готовності передбачає визначення фізіологічних можливостей військовослужбовців, виявлення здатності витримувати значні навантаження, відсутність вираженого стомлення, виявлення осіб зі зниженою адаптацією до умов, наближених до бойових. Під час перебування в зоні воєнного конфлікту психофізіологічний супровід передбачає своєчасне виявлення осіб у стані критичного нервово-емоційного напруження, оцінку ступеня прояву перевтоми, перенапруги, явищ порушень адаптації. В період відновлення здоров'я після виведення підрозділу з зони бойових дій психофізіологічна діагностика дозволяє групувати військовослужбовців за ступенем функціональної недостатності і виділити осіб, які потребують спеціальних реабілітаційних заходів, а також виявити ці заходи та сформулювати програми їх застосування, об'єктивно оцінюючи їх ефективність у різного контингенту. Динамічне психофізіологічне спостереження за станом військовослужбовців дає змогу точно і об'єктивно визначити момент відновлення їх боєздатності.

На етапі відновлення психофізіологічні підходи до реабілітації використовуються в комплексі з психологічними. Здебільшого практична робота психолога під час реабілітації фокусується на особистості військовослужбовця, особистісних рисах та якостях, суб'єктивних переживаннях пережитих подій та бойової обстановки. Психофізіологічна реабілітація зосереджується на окремих психічних функціях – пам'яті, увазі, здатності до засвоєння і обробки інформації, процесах втомлюваності, відновлення та витривалості. При дослідженні психічних процесів, особливо у великої кількості пацієнтів, показники яких необхідно порівняти між собою, може виникати потреба у точній об'єктивній реєстрації психічної діяльності за фізичними, хімічними або іншими змінами в організмі, якими вона супроводжується. Об'єктом психологічного діагностично-лікувального процесу є психічні прояви, а психофізіологічного – їх матеріальний субстрат, точніше, функціональна активність центральної нервової системи. Актуальним досягненням сучасної психофізіології стає виділення методів та засобів лікувального впливу, які сприяють покращенню психофізіологічних показників [5].

Прикладом такого підходу в системі реабілітації комбатантів є виявлення позитивної динаміки при астено-невротичному та посттравматичному стресовому розладах під час проведення процедур пневмопресингу. Такі процедури здебільшого призначаються при соматичних захворюваннях, передусім серцево-судинної системи. Існує закордонний досвід (США, Великобританія) застосування пневмопресингу при травмах для зменшення набряку, покращення якості і безпеки знеболення, попередження тромбозу вен. У подальшому пацієнтам травматологічного профілю доцільно призначати пневмопресинг при трофічних розладах, викликаних іммобілізацією та денервацією, затримці відновлення анатомічної цілісності тканин, для корекції наслідків анемії та імунних розладів, прискорення дезінтоксикації, активізації фармакокінетики лікарських засобів, підвищення витривалості до фізичних навантажень та якості життя.

Нашими дослідженнями виявлено покращення функціонального стану організму комбатантів після проведення процедури пневмопресингу, стабілізацію

психоемоційної сфери, нервової системи, поліпшення обміну речовин тощо. Після процедури зростала якість м'язового відчуття, покращувався контроль рівноваги. На тлі зниження енергетичних витрат розвивались явища загальної релаксації: сонливість, розслаблення м'язів, зниження артеріального тиску та частоти серцевих скорочень, значне покращення показників ВСР та стабілографії, підвищення рівня автономізації регуляторних механізмів, поліпшення неспецифічної реактивності організму (за лейкоцитарною формулою) майже у 65% досліджених. Було побудовано розв'язувальні правила, що дозволяють оцінити фізичну працездатність військовослужбовців. Сформульована пропозиція про необхідність проведення спеціальних профілактичних і реабілітаційних заходів, спрямованих на прискорене відновлення фізичної працездатності здорових військовослужбовців, що повернулися із зони АТО.

Низка психофізіологічних проблем у комбатантів та постраждалих внаслідок бойових дій, викликає нагальну необхідність вирішення відновлення (створення) психофізіологічної служби, привернути увагу керівних органів, всього суспільства до проблеми психофізіологічного забезпечення діяльності та реабілітації людини. Вирішення актуальних в даний час завдань, що стосуються збереження здоров'я військовослужбовців, їх боєздатності, соціальної адаптації, фізичної і медико-психологічної реабілітації, має спільно здійснюватися комплексними зусиллями фахівців в галузі психіатрії, психофізіології та психології з урахуванням специфіки їх професійної діяльності.

Література: 1. May C.L., Wisco, B.E: Defining trauma: how level of exposure and proximity affect risk for posttraumatic stress disorder. Psych. Traum. – 2016. – №8 – P.233–40. 2. Кальниш В.В., Пишинов Г.Ю., Варивончик Д.В. Актуальні проблеми психофізіологічного стану учасників бойових дій. Україна, здоров'я нації. – 2016. – №4/1. – т. (41). – С. 37 – 43 3. Матяш М.М., Худенко Л.І., Недашківська А.А. Медико-психологічні аспекти реабілітації учасників АТО: методичні рекомендації. Київ, 2016. - 35 с. 4. Надання медико-психологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України та Національної Гвардії, постраждалим внаслідок впливу психотравмуючих подій / С.М. Рудинська та ін.. Проблеми військової охорони здоров'я. Збірник наукових праць. – 2015. – № 44. – т.1. – С. 9 – 14. 5. Превентивні психофізіологічні заходи з попередження розвитку дизадаптації у військовослужбовців (невротичних та психічних розладів, пресуїцидальних форм поведінки) в умовах воєнного конфлікту та після його завершення: метод. реком. / Швець А.В. та ін. Київ.: «МП Леся», 2016. – 80 с.

Вінтоняк В. Ф.

ПСИХОЛОГІЧІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСТВА ЗА СТАНДАРТАМИ НАТО

Підвищення обороноздатності України, реформування її армії та оборонно-промислового комплексу за стандартами Північноатлантичного альянсу – ефективна відповідь на агресію з боку Росії. Нещодавні політичні заяви про отримання Україною статусу “країни-аспіранта НАТО”, коментарі з цього питання заступника Генсека НАТО Роуз Геттемюллер та інших посадових осіб в Україні та за кордоном ще раз повертають нас до питання: що слід зробити Україні для відновлення Інтенсифікованого Діалогу з НАТО та виходу на План дій щодо членства в цій організації? Відповідь криється в організації цільової прагматичної

“домашньої” роботи України для реалізації найкращого способу захисту свого цивілізаційного вибору та незалежності, забезпечення виживання у вкрай непростих геополітичних умовах. Насамперед, це стосується імплементації стандартів НАТО у Сектор безпеки й оборони України, що досить чітко визначено Стратегічним оборонним бюлетенем України.

Стандарти НАТО – це абсолютно конкретні оперативні, логістичні, організаційні, адміністративні та інші стандартизовані вимоги Альянсу (так звані STANAG), за якими стоїть прагматичне питання взаємосумісності, тобто єдиної з Альянсом оборонної культури захисту демократичних цінностей і способу існування. Саме єдина оборонна культура є необхідною і достатньою умовою приєднання України до НАТО. В широкому розумінні це культура громадянського суспільства з питань оборони та безпеки, у вузькому – політико-військова культура влади, військових та цивільних службовців, що працюють у Секторі безпеки й оборони держави. Водночас не є новиною, що в системі Збройних Сил продовжує домінувати пострадянська оборонна культура з жорстким вертикальним командуванням, закритістю воєнної системи та слабким зворотним зв'язком, орієнтуванням на кількісні показники, в Альянсі – ліберально-демократична, тобто заснована на верховенстві права, лідерстві, цінності людини в погонах, якості та прозорості оборонної системи.

Тому, на сьогоднішній день основною ціллю військової освіти є підготовка професіональних військових керівників-лідерів, які пов'язують своє майбутнє з “ною” українською армією і бачать свою роль в її розвитку. Лідерство є однією з компетенцій, яка сьогодні активно “вбудовується” в освітній процес НУОУ.

У навчальних програмах відбувається зміщення акцентів від менеджменту до лідерства. Колектив науковців і викладачів працює сьогодні над імплементацією профілю військового керівника-лідера, що передбачає оновлення професійної підготовки шляхом включення змістових модулів з лідерства. Є розуміння необхідності введення курсів з лідерства, різноманітних тренінгів, коучингів.

У сучасних наукових дослідженнях особливий акцент приділяється аналізу лідерства як прояву нового управління. Виокремлюють наступні підходи до сучасного трактування лідерства: 1) лідерство як різновид влади; 2) лідерство як управлінський статус, соціальна позиція; 3) лідерство як вплив на інших людей.

В чому ж полягає лідерство за стандартами НАТО? Лідерство – це те чому навчають, принцип, який сповідують, і компетенція, яку розвивають і оцінюють як при відборі на посади, так і в процесі реалізації посадових обов'язків. Відтак, лідерство є ціннісним феноменом, тобто виявленням певних цінностей як фундаментальної основи життєдіяльності людей. Визнання спільних цінностей в колективі, в державі, є тією рушійною силою, яка дозволяє будувати ефективні моделі лідерства та розвивати підходи до стратегії модернізації системи державного управління будь-якої країни.

Основними атрибутами лідерства за стандартами НАТО є наступні:

1. Доброчесність. Лідер повинен демонструвати моральність, фундаментальні цінності та стандарти. Ця якість дозволить сформувати високе почуття довіри між командиром та підлеглими.

2. Світогляд. Мотивований лідер з відповідним баченням створює спільне бачення успіху, ставить конкретні цілі для себе та підлеглих, виокремлює шляхи їх досягнень.

3. Комунікативність. Лідер має мати навички ведення переговорів, впливу на людей, вміння переконування, вміння активно слухати та отримувати зворотній зв'язок від своєї команди.

4. Прийняття рішення. Приймає своєчасні, часто нестандартні рішення в складних ситуаціях, ситуаціях невизначеності. Адекватно оцінює інформацію, демонструє ясність думки, рішучість в судженнях, збалансованість сміливості з ризиком.

5. Інновації. Лідер повинен бути креативним, відкритий до інноваційних підходів в управлінні, вводити зміни, заохочує інших до інновацій.

6. Підпорядкованість. Лідер не демонструє зверхність, цінує кожного підлеглого, демонструє довіру та повагу. є самостійним або зарозумілим і не показує поблажливості до інших. Вони цінують власну помилковість і, отже, важливість навчання.

Професійні знання. Лідери повинні раціонально, правильно застосувати знання та досвід відповідно до поточного контексту, розуміти наслідки своїх дій.

Вітченко А. О., Вітченко А. Ю.

МІСЦЕ І РОЛЬ ЛАНЦЮГОВОГО КЕЙСУ У СИСТЕМІ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ВВНЗ

Якість вищої освіти залежить не тільки від системного цілепокладання на засадах компетентнісного підходу, наукового обґрунтування змісту, прогнозування інтегральних результатів навчання, але й від продуманого технологічного забезпечення освітнього процесу, невід'ємною складовою якого є кейс-технологія.

У сучасній вітчизняній і зарубіжній науці одночасно вживаються такі поняття, як «кейс-метод», «метод case-study», «технологія ситуативного аналізу», «кейс-технологія». Такі розходження в ідентифікації досліджуваного явища є неприпустимими, оскільки технологія, за С. Гончаренком, є «системним методом створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань» [1, с. 331]. Інтерактивне навчання з використанням кейсів передбачає використання цілої низки методів – читання рекомендованих джерел, контент-аналіз текстів, порівняння, узагальнення, проблемний метод, опис, класифікація, моделювання, мисленнєвий експеримент, драматизація тощо. Саме тому найбільш прийнятним вважаємо використання терміну «кейс-технологія».

Кейс-технологію тлумачимо як системний метод колективно-групового інтерактивного навчання, спрямований на цілісне вивчення та розв'язання проблемних ситуацій за допомогою сукупності взаємопов'язаних методів (читання проблемної ситуації, її аналіз, бесіда, моделювання і програвання ситуації, проектування різних варіантів її вирішення, дискусія тощо). Психолого-педагогічними умовами ефективного впровадження кейс-технології у вузівську практику викладання виступають такі:

- відсутність будь-якої жорсткої регламентації в навчанні;
- неприйнятність неконструктивних форм ведення дискусії, будь-якої критики;
- толерантність у сприйнятті альтернативних позицій (думок, поглядів);
- партнерський характер відносин між суб'єктами навчальної взаємодії;
- налаштування всіх учасників на діалог, взаєморозуміння, взаємодію, співпрацю, досягнення загального успіху як основну мету освітньої діяльності;
- прозорість, відкритість, колегіальність в обговоренні навчальних питань, демократизм у виробленні спільних рішень;

– врахування цільової аудиторії, рівня готовності учасників до інтерактивної колективно-групової взаємодії.

Переваги кейс-технології полягають у тому, що вона дозволяє урізноманітнити навчання, спрямувати його на всебічне вивчення та розв'язання цілої палітри конкретних професійних ситуацій, з якими майбутній фахівець стикатиметься у своїй подальшій службі, під час міжособистісної комунікації, виконання військово-професійних завдань.

Кейс-технологія відзначається універсальним характером, що дозволяє успішно застосовувати її з метою професійно-психологічної діагностики військовослужбовців, технологічного забезпечення освітнього процесу, контролю навчальної успішності курсантів (слухачів) на різних етапах освітньо-професійної підготовки, особливо під час проведення державної атестації. Незважаючи на універсальність кейс-технології, у науці спостерігається доволі обмежений підхід до класифікації кейсів, бракує методичних розробок, які б унеможливили безсистемність, фрагментарність, поверховість організації навчально-пізнавальної діяльності курсантів (слухачів) з використанням кейсів різних типів.

Сучасні дослідники пропонують такі типи (види) кейсів:

1. Навчальні та дослідницькі [Стрекалова, с. 2].
2. Описовий, пояснювальний, евристичний, пошуковий, альтернативний, позиційний, проектний [3].
3. Навчальний, виховний, тренувальний, аналітичний, дослідницький, систематизуючий, прогностичний [4, с. 21; 5, 82].
4. “Мертві” та “живі” тощо.

Розгорнуту типологію кейсів запропонував Ю. Сурмін. У книзі «Кейс-стаді: архітектура і можливості» виокремлено типи кейсів за такими ознаками:

- 1) за наявністю сюжету (сюжетний і безсюжетний);
- 2) за рівнем типовості випадку (кейс з типовою ситуацією і кейс, у якому ситуація відхиляється);
- 3) за часовою послідовністю матеріалу (кейс у режимі від минулого до теперішнього, кейс-спогад з розкручуванням часу назад, прогностичний кейс);
- 4) за суб'єктом кейсу (особистий, організаційно-інституційний, багатосуб'єктний);
- 5) за способом представлення матеріалу (оповідання, есе, аналітична записка, журналістське дослідження, звіт, нарис, сукупність фактів, сукупність статистичних матеріалів, сукупність документів і виробничих зразків);
- 6) за обсягом (короткий або міні-кейс, кейс середніх розмірів, обсяговий кейс);
- 7) за наявністю додатків (кейс без додатків, кейс із спеціальними додатками);
- 8) за типом методичної частини (запитувальний кейс, кейс-завдання) [6, с. 173-176].

Втім наведену класифікацію не вважаємо вичерпною. За характером викладення проблемних ситуацій виокремлюємо такі типи кейсів:

1. Прості і складні.
2. Повні й неповні.
3. Односюжетні й багатосюжетні (ланцюгові).

Під **ланцюговим кейсом** у дидактиці розуміємо сукупність тематично або сюжетно пов'язаних проблемних ситуацій, які доповнюються методичними матеріалами (нормативними – система запитань і завдань; факультативними – контекст ситуації, авторський коментар, перелік рекомендованих джерел, додатки)

і використовуються для спільного аналізу, обговорення й вироблення рішень складних професійних проблем.

Особливості ланцюгового кейсу полягають у тому, що він дозволяє інтегрувати значний за обсягом навчальний матеріал, урізноманітнювати види і форми навчально-пізнавальної діяльності курсантів (слухачів), забезпечувати цілеспрямованість, розвивальність і перспективність у навчанні, досягати позитивної динаміки у поглибленні набутих знань, практичній підготовці майбутніх фахівців.

Ланцюговий принцип побудови проблемних ситуацій, викладених у певній послідовності, забезпечує логічний перехід від однієї історії до іншої з метою формування вмінь цілісно аналізувати різноманітні ситуації, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, генерувати ідеї, накопичувати досвід колективно-групової інтерактивної взаємодії під час обговорення й вибору оптимальних шляхів, способів, форм вирішення порушених проблем.

Ланцюгові кейси класифікуємо за різними ознаками:

- 1) за цільовим призначенням – навчальні, дослідницькі, прикладні, ілюстративні, діагностичні, комплексні;
- 2) за змістом – діахронічні, синхронічні, змішані;
- 3) за характером викладеної ситуації та відображення проблеми – стереотипні й інноваційні, експліцитні й імпліцитні;
- 4) за обсягом – повнотекстові й міні-кейси;
- 5) за структурою – повні (“мертві”) й редуковані (“живі”).

Залежно від типу ланцюгового кейсу розробили технологічні підходи до його опрацювання, що охоплюють постановку цілей, проектування змісту, добір шляхів і способів організації кейсового навчання. Наприклад, повний (“мертвий”) ланцюговий кейс містить усі необхідні для поглибленого вивчення проблемних ситуацій елементи, а тому використовується на початковому етапі з метою формування основних практичних умінь самостійно характеризувати конфліктні ситуації, визначати їх спільну проблематику, простежувати розвиток подій і давати оцінку діям (вчинкам) персонажів, розкривати причинно-наслідкові зв'язки, розробляти варіанти рішень порушених проблем. Редукований (“живий”) ланцюговий кейс не обмежується реалізацією формалізованого переліку навчальних завдань і спрямований на розвиток креативного мислення, творчої уяви, панорамного бачення тощо. Визначальною ознакою такого типу кейсу є наявність змістових або методичних лакун, які потребують заповнення з метою набуття (відпрацювання) курсантом (слухачем) особистісно і професійно важливих якостей (спостережливість, аналітизм, діагностичність, прогностичність, креативність, ініціативність, лідерство та ін.). Під змістовою лакуною розглядаємо частково викладену ситуацію, яка уривається на кульмінаційному епізоді та передбачає часткове або повне відтворення системи подій для належного усвідомлення причин, логіки та можливих наслідків їх розгортання, передбачення шляхів і способів вирішення проблеми. Методична лакуна пов'язана з відсутністю факультативних елементів кейсу, реконструкція яких допомагає курсантам (слухачам) краще зрозуміти сутність проблемної ситуації, цілісно схарактеризувати проблему, системно підійти до її розв'язання.

Технологічне забезпечення ланцюгового кейсу передбачає проектування шляхів, методів і засобів навчання, алгоритмізацію навчально-пізнавальної діяльності курсантів (слухачів) протягом усього технологічного циклу (від постановки цілей до аналізу результатів та підведення підсумків).

Алгоритм застосування ланцюгового кейсу складається з декількох етапів. На першому – підготовчому – етапі курсанти (слухачі) отримують від викладача кейс для виконання пропедевтичних завдань під час самоосвітньої підготовки: читання “тіла кейсу” (ситуації), вивчення допоміжних матеріалів, опрацювання рекомендованих джерел, добір необхідної інформації тощо. Другий – основний – етап охоплює навчальну роботу з ланцюговим кейсом протягом декількох практичних занять, присвячених висвітленню попередньо окресленої викладачем проблематики. Курсанти (слухачі) на цьому етапі об’єднуються у групи, щоб проаналізувати складові ланцюгового кейсу (проблемні педагогічні ситуації), обговорити та встановити наскрізну проблему, висунути ідеї щодо вірогідних шляхів і способів її розв’язання, взяти участь у дискусії, виробленні спільного рішення. На третьому – заключному – етапі підводяться підсумки колективно-групової роботи над кейсом, відпрацьовуються рекомендації щодо використання спільних здобутків у подальшій навчально-пізнавальній, професійно-практичній, науково-дослідницькій діяльності курсантів (слухачів). Викладач інформує про вирішення проблеми в реальному житті або обґрунтовує власну версію, оцінює роботу кожної групи та її членів.

Пріоритетність ланцюгового кейсу для вдосконалення теорії і практики інтерактивного навчання полягає в його множинній ситуаційній структурі, завдяки якій актуалізується широкий спектр набутих професійних знань, розвивається комплекс умінь цілісно аналізувати педагогічні ситуації, визначати проблеми, виявляти причинно-наслідкові зв’язки, генерувати ідеї, накопичувати досвід практичного розв’язання порушених проблем.

Література: 1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с. 2. Стрекалова Н. Д. Разработка и применение учебных кейсов : практич. руковод. / Н. Д. Стрекалова, В. Г. Беляков. — СПб.: НИУ ВШЭ, 2013. — 80 с. 3. Гаджикурбанова Г. М. Системные основания классификации кейсов / Г. М. Гаджикурбанова, М. Х. Хайбулаев [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.scienceforum.ru/2015/pdf/7934.pdf> 4. Сурмін Ю. П. Кейс-метод: становлення та розвиток в Україні / Ю. П. Сурмін // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2015. – № 2. – С. 19-28. 5. Ситуационный анализ, или Анатомия кейс-метода / под ред. Ю. П. Сурмина. — К. : Центр инноваций и развития, 2002. — 286 с. 6. Сурмін Ю. П. Кейс-стаді: архітектура і можливості. — К. : НМЦ «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2012. — 336 с.

Волосян В. І.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ВИКЛАДАЧА ВВНЗ

Ефективність освітнього процесу у вищій військовій школі безпосередньо залежить від рівня професіоналізму викладача, його здатності налагоджувати педагогічну комунікацію з курсантами (слухачами) на засадах партнерства, взаємодопомоги, співробітництва. Звідси актуального значення для педагогічної науки і практики викладання набуває проблема вдосконалення культури педагогічного спілкування військового викладача.

Культура педагогічного спілкування – це професійне новоутворення викладача ВВНЗ, яке передбачає знання мовних норм вимови, володіння нормами наголосу, слововживання і побудови висловів, а також точність, ясність, чистоту, логічну стрункість, багатство і доречність спілкування, дотримання правил педагогічного та військового етикету.

Культура педагогічного спілкування викладача вищої військової школи складається з таких компонентів: загальнокультурна підготовка, психолого-педагогічні знання, вміння та навички, відповідний емоційний настрій, спрямованість на ефективну діяльність, навчальну кооперацію, співробітництво.

Основними напрямками роботи щодо розвитку у викладачів ВВНЗ культури спілкування визначають такі: мотиваційно-ціннісну, операційно-технологічну та оцінно-рефлексивну.

Розвиток культури педагогічного спілкування викладача ВВНЗ у системі неперервної освіти здійснюється на основі таких принципів: цілеспрямованості, планомірності та системності; науковості та доступності; зв'язку науково-теоретичних основ спілкування з практикою його здійснення у вищій військовій школі; наступності та перспективності; всебічного розвитку особистості і комплексного характеру комунікативної підготовки; виховної спрямованості; оптимізації; індивідуалізації та диференціації; наочності; емоційності; активності; ґрунтовності та міцності знань, умінь і навичок, набутих у процесі комунікативної підготовки; свідомого засвоєння науково-теоретичних основ педагогічного спілкування тощо.

Для досягнення високого рівня розвитку культури педагогічного спілкування викладач має у процесі своєї педагогічної діяльності систематично працювати над своїм мовленням, манерою спілкування, розвивати свої комунікативні здібності та вміння, зміцнювати свою емоційну стійкість, не лише вміло вирішувати конфлікти, а й не допускати їх, будувати взаємостосунки з курсантами (слухачами) на основі взаємоповаги та партнерства.

У процесі цілеспрямованого розвитку культури педагогічного спілкування викладача ВВНЗ необхідно враховувати такі особливості його професійно-комунікативної діяльності:

а) ця діяльність спеціально організується викладачем, він керує нею залежно від умов педагогічного спілкування;

б) кінцевим результатом її є досягнення гуманістично спрямованої мети, пов'язаної з виховним впливом;

в) добір мовних і мовленнєвих засобів здійснюється залежно від потреб, завдань взаємодії викладача з вихованцями; їх ефективність прогнозується;

г) комунікативна діяльність викладача в реальній ситуації будується на відтворенні (рефлексії) стану, поведінки, реакції вихованців, вона регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує викладач;

д) спілкування викладача є предметом його педагогічної рефлексії, постійного самовдосконалення.

Військово-педагогічна діяльність офіцера здійснюється в ході постійної повсякденної комунікації. Являючись однією з умов його ефективності, комунікація повинна носити педагогічну спрямованість. Ця робота потребує великої інтелектуальної, волевої і фізичної напруги, неперервного активного пошуку.

Завдяки набутим комунікативним умінням в офіцера поступово формуються власні педагогічні переконання, розвивається педагогічна уява і мислення, відпрацьовується здатність самостійно вирішувати педагогічні завдання у процесі активної комунікації з військовослужбовцями.

Оволодіння висотами педагогічної культури - процес складний і тривалий, що потребує не короточасних зусиль і епізодичної роботи, а напруги всіх сил викладача ВВНЗ.

Культура педагогічного спілкування є важливим компонентом професійної компетентності викладача вищої військової школи, його професійним новоутворенням, яке відзначається діяльнісним характером, проявляється у різних напрямках, видах і формах практичної педагогічної діяльності – навчальній, методичній, науковій, виховній, профорієнтаційній тощо.

Ефективність розвитку культури педагогічного спілкування викладача ВНЗ залежить від продуманого, системного використання сучасних технологій, форм і засобів інтерактивного навчання.

Доброноженко Ю. В.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Актуальність даного питання полягає в наступному. Умови, в яких здійснюється розбудова та модернізація Збройних Сил України, перебування країни у стадії війни значно посилюють роль людського фактора, морально-психологічного стану військовослужбовців та суспільства в цілому.

Військовослужбовці – це особлива категорія людей, яка повинна мати високий рівень патріотичної свідомості, які зацікавлені у зміцненні та захисті цілісності своєї держави, широким світоглядом, активною життєвою позицією, здатні сумлінно виконувати свої обов'язки як військового, так і громадянина своєї країни. На сьогоднішній день необхідно чітко сформулювати механізм формування у військовослужбовців патріотизму, готовності до сумлінного виконання військового обов'язку. Зазначена проблема потребує подальшого вдосконалення системи військово-патріотичного виховання.

У контексті військової діяльності слід відзначити, що сьогодні потребує нових вимог до бойового потенціалу, підготовленості, бойових якостей, найефективнішого застосування в бою техніки та озброєння, організації навчання та патріотичного виховання особового складу.

Військово-патріотичне виховання має пронизувати весь навчально-виховний процес та поєднувати національне, громадянське, моральне, естетичне, правове та фізичне (прихильність до здорового способу життя) виховання.

Одним із найважливіших завдань командирів усіх рівнів є робота з формування у військовослужбовців Збройних Сил України, які проходять підготовку у вищих військових навчальних закладах та навчальних центрах громадянських якостей та розуміння належності до українського народу.

Військово-патріотичне виховання військовослужбовців, крім “військово-патріотичних”, має містити в собі також “загальнопатріотичні” заходи, спрямовані на формування у воїнів патріотичної свідомості, якостей громадянина-патріота та поваги до національно-історичних традицій українського народу.

У формуванні патріотичної свідомості військовослужбовців важливу роль мають відігравати національно-історичні та військові традиції як елементи духовної й культурної спадщини народу, що реалізуються як суспільні настанови, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, які передаються від покоління до покоління й зберігаються в певних суспільствах і соціальних групах протягом тривалого часу. В той же час постає питання належної готовності суб'єктів навчання та виховання молодих воїнів на сучасному етапі.

До цього процесу повинні залучатись не лише командири і їх заступники з морально-психологічного забезпечення, а активна роль, як суб'єктам виховання, повинна належати також державним установам; спілкам наукових і творчих працівників; громадським неполітичним організаціям патріотичного спрямування; представникам музеїв, культурних осередків тощо.

Для реалізації зазначених завдань можуть використовуватися як традиційні форми впливу на особистість і соціальні групи, так і специфічні, що стосуються військовослужбовців і військових колективів: заняття з бойової підготовки, національно-патріотичної підготовки, командирське інформування, організація дозвілля особового складу. З цією метою у відповідних планах і розкладах занять військових частин (підрозділів) доцільно передбачати час на проведення спеціальних занять або окремих навчальних питань зазначеної спрямованості. Важливо, щоб вказані заходи проводилися не формально, а змушували воїнів пережити, відчувати, внутрішньо сприйняти традиції українського народу та його війська. Оскільки цей процес реалізується через вплив на їхні емоції та почуття, значну увагу слід приділяти його естетичним чинникам і засобам впливу на емоції, почуття й переживання воїнів.

І тут дуже важливим є питання належної організації цих заходів, які мають базуватись на високій взаємодії військових суб'єктів військово-патріотичного виховання й цивільних представників цього напрямку.

Для того щоб побачити відповідний високий результат військово-патріотичного виховання необхідно звернути увагу саме на суб'єкт, який здійснює цей процес. Адже, за словами К.Д.Ушинського, у вихованні все має ґрунтуватися на особистості вихователя, оскільки лише особистість може впливати на формування й розвиток особистості, лише характером можна сформувати характер.

Відомо, що ефективно виховувати підлеглих може лише керівник, який сам поділяє відповідні ідеали, ціннісні орієнтації, норми поведінки й діяльності, глибоко оволодів необхідними знаннями, сформував у себе відповідні ставлення й переконання та особисто готовий до проведення навчально-виховної роботи. Основними компонентами готовності суб'єктів виховання до реалізації зазначеного напрямку діяльності виступає їхня інтелектуальна, емоційно-вольова та мотиваційна готовність.

Для цього слід передбачити проведення навчальних занять з проблематики військово-патріотичного виховання у системі підготовки посадових осіб (уведення окремих навчальних питань до змісту матеріалу з інших дисциплін), унесення необхідних заходів у відповідні плани військових частин (підрозділів), у навчальні програми та плани занять з професійної (командирської) підготовки офіцерів, сержантів.

Необхідно створити умови для професійного самовдосконалення командирів усіх рівнів та їх заступників з морально-психологічного забезпечення у питаннях військово-патріотичного виховання особового складу. Це, зокрема, потребує ретельного планування цієї діяльності та офіційного виділення керівництвом необхідного часу на самостійну підготовку офіцерів і сержантів щодо вказаної проблематики, надання їм методичної допомоги тощо.

Отже, у сучасних умовах військово-патріотичне виховання особового складу Збройних Сил України необхідно винести як один із основних напрямків навчально-виховного процесу. Але в той же час цей процес потребує переопрацювання і вдосконалення, а саме: проведення фундаментальних досліджень зазначеної проблеми на основі яких необхідно розробити обґрунтовані

керівні документи та методичні рекомендації; впровадження новітніх технологій і методик впливу на особистість у процесі військово-патріотичного виховання.

Драчишин А. А.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬК (СИЛ) В УМОВАХ “ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ”

Поява нових способів і форм збройної боротьби, активна розробка та впровадження новітніх форм, способів і технологій інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну, групову та масову свідомість висувають підвищені вимоги до особового складу військ (сил), його морально-бойових якостей, перш за все, до посилення його професійності, психологічної стійкості до негативного інформаційно-психологічного впливу, вміння вести бойові дії з високими фізичними та психологічними навантаженнями.

Аналізуючи численні напрацювання у вивченні особливостей “гібридної війни” Росії проти України, можна стверджувати, що вона характеризується як веденням агресивних військових дій під прикриттям незаконних (неформальних) збройних формувань, одночасним використанням широкого спектру політичних, економічних заходів, так і широким застосуванням заходів інформаційно-психологічного впливу на населення та особовий склад військ (сил). Збройний конфлікт на сході України з використанням технологій "гібридної війни" стає конфліктом на виснаження, в якому відбувається поступове, тотальне руйнування економічної та соціальної структури суспільства.

Для проведення заходів інформаційно-психологічного впливу щодо підриву морально-психологічного стану наших військ незаконні збройні формування у взаємодії з російськими спеціалістами використовують широкий арсенал форм, де наявні два нерозривно зв'язані між собою напрями: інформаційний і психологічний.

Основними формами інформаційного впливу на підрозділи Збройних Сил стали: друкована пропаганда; усна пропаганда; радіопропаганда; телевізійна пропаганда; Інтернет.

Іншим напрямом впливу на військовослужбовців став психологічний, основні способи якого: обстріли (вогневі нальоти), що виснажують, і здійснення нападів; снайперська і мінна війна; влаштування засідок, диверсійні і терористичні акти; звірства і жорстокість щодо полонених, знущання над тілами загиблих військовослужбовців; розвиток у місцевого населення ненависті, помсти і ворожості до військовослужбовців; захоплення і насильницьке утримання заручників з числа військовослужбовців і мирних громадян.

Розглядаючи сутність поняття *інформаційно-психологічний вплив*, слід зазначити, що під цим терміном необхідно розуміти не просто завдання шкоди інформаційно-технічній інфраструктурі військ, системі управління військами, тощо, а й цілеспрямований процес впливу на свідомість особистості і населення з метою досягнення морально-психологічної переваги, внесення змін у їх поведінку та (або) світогляд, морально-психологічний стан особового складу військ (сил).

Базовими методами інформаційно-психологічного впливу є переконання і навіювання.

Переконання звернене до власного критичного сприйняття дійсності. Воно має власні алгоритми впливу:

- логіка переконання повинна бути доступною інтелекту об'єкта впливу;

- переконання необхідно здійснювати, спираючись на факти, відомі об'єкту;
- переконуюча інформація повинна містити узагальнюючі пропозиції;
- переконання має складатися з логічно несуперечливих тез;
- факти, що повідомляються, повинні бути відповідним чином емоційно забарвлені.

Навіювання навпаки спрямовано на суб'єктів, що некритично сприймають інформацію. Його особливостями є:

- цілеспрямованість і плановість застосування;
- конкретність визначення об'єкта навіювання (селективний вплив на визначені групи населення, що враховує основні соціально-психологічні, національні й інші особливості цих груп);
- некритичне сприйняття інформації об'єктом навіювання (навіювання засновано на ефекті сприйняття переданої інформації як інструкції до дії без її логічного аналізу);
- визначеність, конкретність поведінки, що ініціюється (об'єкту необхідно дати інструкцію щодо здійснення конкретних його реакцій і вчинків, що відповідають меті впливу).

Інформаційно-психологічний вплив спрямовується на індивідуальну або суспільну свідомість, що викликає трансформацію психіки, зміну поглядів, думок, відносин, ціннісних орієнтацій, мотивів, стереотипів особистості з метою вплинути на її діяльність і поведінку. Кінцевою його метою є досягнення певної реакції, поведінки (дії або бездіяльності) особистості, яка відповідає цілям інформаційно-психологічного впливу.

Враховуючи вищевказане, захист військ (сил) від інформаційно-психологічного впливу противника, забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особового складу є одним з найважливіших завдань морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) в умовах "гібридної війни", прямим обов'язком командирів (начальників), штабів всіх рівнів. Він складається з прогнозування, профілактики, зриву і ліквідації наслідків інформаційно-психологічного впливу противника на особовий склад військ (сил).

Отже, *захист військ (сил) від інформаційно-психологічного впливу противника* – це комплекс погоджених за цілями, місцем та часом заходів, що проводяться у мирний і воєнний часи органами державного та військового управління усіх рівнів, командувачами (командирами), штабами, органами морально-психологічного забезпечення з метою запобігання, зриву, нейтралізації і усунення наслідків негативного інформаційно-психологічного впливу противника на особовий склад військ і населення країни.

Метою захисту є зниження небезпеки негативного інформаційно-психологічного впливу на органи військового управління, особовий склад військ (сил) та населення, забезпечення ефективного управління військами (силами), зміцнення морально-психологічного стану особового складу військ (сил).

Порядок діяльності щодо організації протидії негативному інформаційно-психологічному впливу противника в загальному вигляді може бути наступним:

- виявлення основних джерел інформаційно-психологічного впливу;
- визначення основного змісту, тез та аргументів офіційної пропаганди, технологій, форм і способів діяльності органів інформаційно-психологічних операцій, державних засобів масової інформації противника;
- оцінка морально-психологічного стану своїх військ і населення в районі застосування військ (сил), можливості і ступінь негативного впливу;

уточнення та усунення факторів бойової, морально-психологічної обстановки, які активно використовуються противником для дезінформації та деморалізації військ (сил) і населення;

створення позитивного інформаційного простору навколо особового складу для виконання поставлених завдань;

прогнозування можливого розвитку бойових дій, сценарію інформаційно-психологічного впливу противника;

постійне здійснення організаційних, попереджувальних (контрпропагандистських) та силових заходів протидії інформаційно-психологічному впливу противника, тощо.

Захист, як специфічна функція морально-психологічного забезпечення, полягає у забезпеченні духовної, психологічної безпеки і соціально-правових гарантій військовослужбовців шляхом психологічного супроводу, прогнозування, запобігання, зриву та нейтралізації негативних явищ у поведінці військовослужбовців та підтримання їх морально-психологічного стану.

Слід зазначити, що ефективність результатів психологічного супроводу залежить від комплексної реалізації заходів соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, у взаємодії з державними органами влади, місцевого самоврядування, громадськими (волонтерськими) організаціями тощо.

У бойовій обстановці проявляються усі психічні і фізичні якості військовослужбовця, що характеризують його як особистість. Цим диктується необхідність проведення з військовослужбовцями психологічної підготовки, психогігієни і психопрофілактики з метою зниження інформаційно-психологічного впливу противника, попередження порушення психічної рівноваги і їх реабілітації.

Таким чином, роль інформаційно-психологічних впливів займає важливу роль у протистояннях сучасності, особливо в умовах “гібридної війни”. Існуючий на сьогодні конфлікт на сході України є не тільки силовим, а й жорстоким інформаційно-психологічним протистоянням. Зважаючи на багаторівневий формат прояву наслідків деструктивних інформаційно-психологічних операцій, результат їх застосування на останніх рівнях передбачити практично неможливо, що в свою чергу значно ускладнює реагування на них, та контроль за наслідками. Саме тому активний інформаційний вплив на морально-психологічний стан, настрої, бойову активність особового складу протилежної сторони, захист своїх військ від інформаційно-психологічного впливу противника створюють суттєві передумови для досягнення перемоги у будь-якому конфлікті.

Дубей В. М.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛЬОТНОГО СКЛАДУ АВІАЦІЙНИХ ЧАСТИН ПС ЗС УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АТО.

Аналіз проведення антитерористичної операції на Сході України засвідчив суттєві прогалини у застосуванні авіації під час виконання бойових завдань. Насамперед це було пов'язане з слабкою натренованістю льотних екіпажів, низьким рівнем психологічної готовності, недостатньою кількістю авіагасу, справності авіаційної техніки та інше. Усі вищезазначені чинники негативно вплинули на загальний результат щодо стримування агресії російсько-терористичних військ проти України.

Детальне вивчення бойової роботи в АТО змусило керівництво Збройних сил України внести зміни в бойові статuti та "Курси бойової підготовки" авіації. Важливе місце в ході удосконалення льотної майстерності відводиться і психологічній підготовці льотного складу.

Психологічна підготовка льотного складу засновується на професійній підготовці, яка закладається в ході підготовки до польоту. Повнота і якість психологічної підготовки залежить від чіткої організації і проведення необхідних заходів офіцерами структур морально-психологічного забезпечення та психологами, від методичної майстерності командирів та начальників, льотчиків-інструкторів, їх вміння готувати льотчика до польоту з урахуванням знання законів психології.

У ході професійного навчання льотного складу відбувається формування практичних стійких знань і складних умінь авіаторів. Але навчити льотчика перемагати — це аж ніяк не значить дати йому тільки необхідні знання, навички й уміння, це значить — всебічно і повноцінно виховувати його як справжнього воїна-патріота Збройних Сил, сформувати всі необхідні морально-бойові якості в комплексі, тобто сформувати особистість у цілому.

Навчання, виховання і розвиток особистості військового льотчика відбуваються на всіх етапах його життєдіяльності, у процесі професійної, особливо льотної діяльності, льотчик розвивається як професіонал, громадянин і захисник Батьківщини. Формується потреба льотчика в постійному зростанні знань і вдосконаленні умінь, підвищенні льотної майстерності з метою досягнення найкращих результатів професійної діяльності, що відповідають моральним принципам і інтересам авіаційного колективу.

Психологічна готовність й налаштованість на кожен політ, напруження сил, здібностей й уваги, що відповідає вимогам конкретного польоту та забезпечує його успішність як у звичайних умовах, так і в бойовій обстановці, вимагає впровадження цілісної системи психологічної роботи. Створення такої системи, яка б забезпечила стійке налаштування й мобілізацію на здійснення польоту відноситься до завдань психологічної підготовки.

Подолання зайвої напруги, зниження кількості помилкових дій забезпечуються проведенням заходів у рамках загальної, спеціальної і цільової підготовки. Готовність льотного складу до виконання дій, що складають специфіку даного виду польотів, досягається в ході спеціальної підготовки. У залежності від складності польотів вона може охоплювати значні проміжки часу, наприклад до декількох місяців при підготовці до пусків керованих ракет, і здійснюється в ході завчасної, попередньої і предпольотної підготовки, у ході самих польотів, а також у процесі міжпольотного і післяпольотного розборів.

У польоті час для сприйняття обстановки, її оцінювання, ухвалення рішення й виконання необхідних дій жорстко обумовлено зміною ситуацій, причому рахунок іде нерідко на секунди і навіть частки секунди.

Зазначена особливість льотної діяльності висуває, зокрема, особливі вимоги до міцності навичок. Навряд чи можна назвати іншу професію, де перерва протягом місяця стала б офіційно узаконеною перешкодою до виконання самостійної роботи.

Примусово високий темп діяльності льотчика сполучено з її обов'язковою безперервністю, неможливістю зниження її обсягу, зміни характеру, довільної перерви або припинення навіть при надзвичайних обставинах.

Швидкість польоту пов'язана з виникненням прискорень і викликаними ними перевантаженнями. Вплив перевантажень на психічну діяльність пропорційний їхній величині. Дослідженнями встановлено, що під дією перевантажень порушується зорове сприйняття, збільшується час рухових реакцій, сповільнюється темп розумових процесів, зростає кількість помилкових рішень. Багаторазово діючи перевантаження сприяють розвиткові стомлення.

Згідно з керівними документами щодо організації польотів, жоден льотчик, незалежно від займаної посади, військового звання, і досвіду льотної роботи, не може бути допущений до польотів без необхідної підготовки і перевірки його готовності до польоту.

Трудова діяльність пілота складається з попередньої підготовки до польоту. В свою чергу політ розділяється на запуск двигуна і випробування обладнання, вихід на злітно-посадочну смугу (ЗПС) і зліт, виконання польотного завдання і посадки.

Попередня підготовка до польотів проводиться на передодні дня польотів. До неї входять: постановка завдання на польоти кожному пілоту в залежності від його індивідуальної підготовки і можливостей.

Самостійна підготовка пілота складається з вивчення особливостей намічених завдань за інструкціями та настановами карти, складання листа польоту, старанного осмислення та вивчення на пам'ять необхідних деталей, дій з усуненням можливих помилок, або в разі ускладнення умов польоту, знання роботи радіозасобів, заходах безпеки і т.д., оформлення документації, тренування в кабіні літака, або на тренажері, перевірка командиром готовності пілотів до польотів. Тривалість попередньої підготовки 2-4 години. Передпольотна підготовка проводиться на аеродромі безпосередньо перед польотами і включає в себе наступні операції:

- медичний огляд;
- вивчення метеоумов і прогнозу погоди;
- уточнення наземних і повітряних обставин, вимог зльоту та посадки, роботи радіотехнічних засобів;
- огляд літака;
- одягнення, перевірка.

Тривалість предпольотної підготовки 1-2 години. Запуск двигуна й опробування складається: з аналізу кабіни, зайняття робочого місця й застібання прив'язних ремнів, руху і дій важелів управління, необхідних для виконання та перевірки роботи двигуна та інших агрегатів і систем, контролю багато чисельних приладів, встановлення та перевірки радіозв'язку.

Під час безпосередньої підготовки до польоту в кабіні літака пропонується провести мисленнєве програвання польоту при якому льотчик повинен відпрацювати алгоритм, який відповідає реальному завданню польоту. Тренування проводяться на попередній підготовці і безпосередньо перед польотом (ідеомоторне тренування).

Зміст спеціальної психологічної підготовки представляється у формі часткової методики психологічної підготовки до того чи іншого виду бойового застосування.

Наприклад, зміст підготовки до польотів на бойове застосування по наземним цілям може складатися з наступних основних розділів:

1. *Формування в льотному складу системи уявлень про озброєння літака.*
2. *Отримання уявлень про експлуатований полігон.*

3. *Формування первинного цільного образу польоту на бойове застосування.*
4. *Уточнення і закріплення образу польоту на бойове застосування.*
5. *Закріплення й удосконалювання навичок і умінь, необхідних для успішного виконання польотів на бойове застосування.*
6. *Розвиток у льотного складу впевненості в успіху виконання польотів на бойове застосування по наземним цілям.*

Важливе значення в досягненні готовності льотчиків до польотів на бойове застосування має цільова психологічна підготовка. Задачами цільової психологічної підготовки в даному випадку є: формування цільового динамічного психологічного образу кожного польоту чергової льотної зміни з урахуванням конкретних умов її поводження, стимулювання впевненості льотного складу в успішному виконанні польотів, активізація мотивів дисциплінованого і безпечного поводження льотчиків у кожному конкретному польоті, тобто все те, що одержало назву психологічного настрою на польоти.

Висновки. Таким чином для підтримання належної психологічної готовності військових льотчиків до виконання ними професійних завдань доцільно здійснювати тренування льотного складу виходячи із конкретних ситуацій фізичного і психологічного моделювання реальних умов бойової діяльності, закономірностям психічної діяльності в умовах польоту, його небезпечних умов, знанням про відповідні особливості психічної діяльності (впливу психологічних та психофізіологічних аспектів), про власні психічні ресурси та ризики, свої слабкості і обмеження. В результаті це надасть можливість суттєво мінімізувати кількість помилкових дій пілотів в реальному бойовому польоті (екстримальній ситуації).

Дубова І. О., Кирієнко Л. А

ВИДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ, ЩО НАДАЄТЬСЯ УЧАСНИКАМ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Антитерористична операція (АТО) на сході нашої держави триває вже майже 4 роки. За офіційною статистикою Міністерства внутрішніх справ України (МВС), під час її проведення усього було задіяно **93 527** колишніх працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців Національної гвардії України, поліцейських, прикордонників та працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. За участь в АТО особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, відповідними комісіями **надано статус «учасника бойових дій» 92 977 особам, а 326 осіб отримали статус «особи з інвалідністю».**

Реабілітація учасників АТО проводиться в медичних реабілітаційних центрах, як послідовний етап лікування відповідно до показань та індивідуальної програми реабілітації. Надання медичної допомоги особам, які відповідно до законодавства мають право на безоплатне медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС, здійснюється в 36-ти закладах охорони здоров'я, у тому числі 25-ти державних установах (територіальні медичні об'єднання МВС України по областях та м. Києву), Центральній поліклініці та Центральному госпіталі МВС, Державній лікарні МВС України в м. Кривий Ріг, 8-ми медичних реабілітаційних центрах, а також 2-х медичних центрах Національної гвардії України. Із загальної кількості учасників АТО майже третина (**25 667 осіб**) має хронічні захворювання та знаходиться на диспансерному обліку у закладах охорони здоров'я. Усі

працюючі особи зазначеного контингенту проходять обов'язкові медичні огляди, до яких залучаються психологи та психіатри.

Надання психологічної допомоги учасникам АТО – питання вкрай актуальне, що підтверджується офіційними інстанціями та установами, які підкреслюють переважання в учасників АТО психологічних проблем, безпосередньо пов'язаних зі станом психічного здоров'я, потребою психологічної реабілітації, труднощами соціальної реадaptaції особливо щодо налагодження взаємостосунків, повноцінного повернення до мирного життя у суспільстві. За статистичною інформацією Управління охорони здоров'я та реабілітації МВС України, **50–60% із числа учасників АТО потребують активної психокорекційної допомоги**. Причому варто зазначити, що **найбільшу частку становлять саме розлади, пов'язані зі стресом (50–70%), із тенденцією до зростання посттравматичних стресових розладів (20–35%)**, що не може не турбувати. Крім того, наголошується, що всім учасникам АТО необхідна діагностика для оцінки їхнього психофізіологічного стану, психічних та поведінкових розладів, проблем, що посилюють дезадаптаційні тенденції, з метою вжиття відповідних заходів, призначення ефективного лікування й застосування комплексних реабілітаційних програм, а також відновлення рівня повноцінного соціального функціонування.

Зазначене свідчить про необхідність вжиття невідкладних заходів щодо покращення процесів медико-психологічної реабілітації та психологічного супроводу вказаної категорії осіб, що відіграє важливу роль у реадaptaції учасників АТО. З початку проведення антитерористичної операції психологічним супроводом охоплено **92 428 осіб**, здійснено відповідну психологічну діагностику стосовно **83 826 осіб**. За результатами проведеної роботи **534 особи** направлено до центрів психологічної допомоги та інших спеціалізованих медичних установ.

Психологічна допомога трактується як вид допомоги, яку надає кваліфікований психолог людині (групі людей) із метою оптимізації психофізіологічних станів, психічних процесів, поведінки, спілкування, діяльності, індивідуальної та соціальної реалізації [1]. У контексті системи реабілітації – вона являє собою єдину систему взаємозалежних соціально-економічних, організаційних, медичних, соціальних, психологічних, педагогічних та інших заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до тимчасової або стійкої втрати працездатності, на ефективне й раннє повернення людини у суспільство. Отже, психологічна допомога, як доволі складна, багатогранна та різноманітна діяльність, передбачає наявність комплексної структури, що можна представити певною класифікацією.

Аналіз теоретичних узагальнень і практичних напрацювань дозволяє виокремити перелік таких **основних видів психологічної допомоги**: 1) психологічне консультування; 2) психопрофілактика; 3) психологічна корекція; 4) психотерапія; 5) психореабілітація; 6) екстрена психологічна допомога. Усі зазначені види психологічної допомоги тісно пов'язані між собою, проте кожен із них має чітку мету та методи, власний зміст і спрямованість, що визначає їх специфічні відмінності один від одного та заслуговує більш детального розгляду [2; 3].

Психологічне консультування (від лат. *consultatio* – «звертання за порадою») – сфера практичної професійної діяльності психолога, пов'язана з наданням допомоги потребуючим її здоровим людям у вигляді рекомендацій щодо вирішення життєвих проблем. Такі рекомендації отримуються при особистому спілкуванні з консультантом як підсумок аналізу наявної проблеми. *Метою*

психологічного консультування є надання людині допомоги фахівцем-психологом через розуміння нею власної особистості, своїх відносин з оточенням, пошук шляхів, способів та варіантів розв'язання проблем. Ця мета реалізується завдяки вирішенню таких *основних завдань*: з'ясування (конкретизація) проблеми людини; інформування її про сутність цієї проблеми, ступінь серйозності, причини виникнення; вивчення особливостей особистості; чітке, просте і зрозуміле формулювання рекомендацій щодо кращого вирішення проблеми; попередження повторного виникнення подібної проблеми (навчання тому, як у майбутньому самостійно уникнути схожих ситуацій); психолого-просвітницьке інформування (повідомлення елементарних, життєво необхідних психологічних знань, оволодіння і правильне застосування яких можливо без спеціальної психологічної підготовки).

Психопрофілактика (у широкому, комплексному розумінні) – вид психологічної допомоги, спрямований на збереження, поліпшення й зміцнення психічного здоров'я, а також на попередження психічних захворювань та їх несприятливих наслідків [4]. *Завданнями* психопрофілактики визначаються: запобігання дії на організм людини чинників, що призводять до захворювання; попередження розвитку захворювання шляхом його ранньої діагностики та лікування; вжиття превентивних заходів, що запобігають рецидивам захворювання і переходу їх у хронічні форми. Відповідно до класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я, **розрізняють первинну, вторинну і третинну психопрофілактику**. *Первинна психопрофілактика* включає систему заходів, спрямованих на попередження шкідливих впливів на психіку людини і, зрештою, на запобігання виникнення відповідних розладів. На цьому рівні психопрофілактика полягає у вивченні витривалості психіки до впливу патогенних чинників навколишнього середовища і можливих шляхів збільшення цієї витривалості, а також у попередженні психічних, психосоматичних і психогенних (спричинених психотравмою) захворювань. *Вторинна психопрофілактика* об'єднує заходи, спрямовані на запобігання несприятливому перебігу захворювання, що вже виникло. Вона включає ранню діагностику, прогноз і попередження небезпечних для життя станів, ранній початок лікування та застосування адекватних методів корекції з досягненням найбільш повної ремісії, тривалої підтримуючої терапії, що виключають можливість хронізації хвороби. *Третинна психопрофілактика* сприяє попередженню рецидивів, загострень і деформацій, несприятливих соціальних наслідків захворювання, що призводить до втрати працездатності та інвалідизації при хронічних захворюваннях. Заходи третинної психопрофілактики передбачають: правильне використання лікарських та інших засобів і методів лікування; лікувальну та психологічну корекцію; систематичну і поетапну медико-психологічну реабілітацію та соціальну реадaptaцію. У психопрофілактичній роботі комплексно застосовують усе розмаїття психотерапевтичних, педагогічних, соціально-правових, виховних методів, технологій і методик фізичної й професійної підготовки. Причому форми та види психопрофілактичної роботи визначаються, з одного боку, вибором адекватних методів, з іншого – психоемоційним станом людини та її характерологічними й особистісними якостями.

Психологічна корекція (психокорекція) – спеціально організована система психологічних впливів, спрямованих на зміну/виправлення певних особистісних і поведінкових особливостей (властивостей, процесів, станів, якостей і т. ін.). Такий цілеспрямований вплив є тактовним втручанням із метою усунення психічних дисфункцій для забезпечення повноцінної життєдіяльності нормальних, клінічно

здорових людей, у житті яких виникли проблеми психологічного характеру, а також осіб, що знаходяться у граничному стані між нормою та патологією (тобто людей із дезадаптивною поведінкою і невротичним стилем реагування). Отже, психокорекцію можна розглядати як вид психологічної допомоги, орієнтованої на виправлення таких тенденцій психічного розвитку, які не відповідають оптимальному нормальному функціонуванню. Серед *специфічних рис* психокорекції слід виокремити: орієнтацію на психічно здорову особистість; спрямованість на нормальний стан і функціонування організму (незалежно від ступеня розладів); акцентування уваги на теперішнє і майбутнє; врахування вікових норм; дискретність (вплив на відносно незалежні конкретні складові внутрішнього світу людини) [5].

Психотерапія посідає особливе місце серед різновидів професійної допомоги та спрямована на надання психологічної допомоги завдяки глибинним змінам особистості через здійснення прогресивних зрушень у само- і світосприйнятті, що створює умови для повноцінної реалізації [6]. основна *мета* психотерапії – сприяти становленню повноцінної особистості, якій притаманна активна творча позиція у життєдіяльності, вміння впоратися зі складними ситуаціями і переживаннями, приймати зважені та обґрунтовані рішення, адекватно й результативно діяти відповідно до умов і обставин.

За своєю сутністю поняття *«реабілітація»* означає відновлення і багатьма фахівцями розглядається як «третинна профілактика» (розуміючи під первинною профілактикою – попередження захворювань, а під вторинною – лікування хвороби, що вже зазначалося раніше). Проте найбільш змістовне і повне визначення прийняте на 9-й нараді міністрів охорони здоров'я і соціального забезпечення східноєвропейських країн, згідно якому **психореабілітація** є системою державних, соціально-медичних, професійних, педагогічних, психологічних та інших заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, що призводять до тимчасової або стійкої втрати працездатності, на ефективне і раннє повернення хворих та осіб з інвалідністю у соціум і до суспільно-корисної праці. Реабілітація являє собою складний процес, у результаті якого у потерпілого формується активне ставлення до порушення його здоров'я і відновлюється позитивне сприйняття життя, сім'ї, оточення та суспільства. Розкриваючи зміст цього поняття і розглядаючи динаміку самого процесу реабілітації, вбачається доцільним говорити про цілісний реабілітаційний комплекс, що включає такі *різновиди реабілітації*, як: медичну, професійну, соціальну та психологічну. При цьому на межі взаємодії цих різновидів додатково виникають сфери їх переплетення, взаємного проникнення, що дає можливість говорити про «медико-психологічну», «професійно-психологічну», «соціально-психологічну» реабілітації.

У контексті дослідження тематики наслідків психотравмуючого впливу збройних конфліктів у учасників АТО, розгляд питання надання екстреної психологічної допомоги заслуговує окремої уваги. Під **екстреною психологічною допомогою** розуміється система короткострокових заходів, спрямованих на регуляцію актуального психологічного, психофізіологічного стану та негативних переживань людини (групи людей) внаслідок психотравмуючої події за допомогою професійних методів, які відповідають вимогам ситуації [1]. Своєчасно надана *екстрена психологічна допомога здатна*: надати підтримку, яка знизить вплив стрес-факторів підвищеної інтенсивності та посилить протистояння деструктивним впливам; запобігти виникненню та розвитку віддалених негативних наслідків; зменшити необхідність подальшого психологічного втручання з боку фахівців-

психологів. Відповідно, показником її ефективності є оптимізація психічного стану та поведінки людини в означеній ситуації.

Отже, усі види психологічної допомоги мають як спільні риси, так і відмінності, характерні особливості. Проте їх поєднує загальна мета – допомога й підтримка особистості у процесі її функціонування та розвитку, завдяки формуванню вміння врівноважувати власний психоемоційний стан, здатності самостійно вирішувати життєві проблеми, адекватно і ефективно діяти у будь-якій ситуації з метою досягнення якнайповнішої реалізації у житті.

Література: 1. Кризова психологія: навч. посіб. / за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Харків: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. 383 с. 2. Крюкова М.А. Экстренная психологическая помощь: практ. пособие / Крюкова М.А., Никитина Т.И., Сергеева Ю.С. Москва: ИЦ ЭНАС, 2003. 64 с. 3. Макаревич О.П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях: монографія. Київ: НАОУ, 2001. 183 с. 4. Ложкін Е.В. Психологічне супроводження військовослужбовців в діяльності за екстремальних умов. Київ: МОУ, 2003. 218 с. 5. Дуткевич Т.В.Ю, Савицкая О.В. Практическая психология. Введение в специальность. Київ: Центр учебной литературы, 2010. 256 с. 6. Основи практичної психології / В. Панок, Н. Чепелева, Т. Титаренко. Київ: Либідь, 2001. 534 с.

Дубровинський Г. Р.

ОСОБИСТІТЬ В УМОВАХ ВІДРОДЖЕННЯ ДОНБАСУ

Сама тема складна, тому що багато політиків, вчених намагаються пояснити та зрозуміти саму ситуацію, та намагались її вирішити. У всіх них різні, гетерогенні думки, детерміновані їх сприйняттям, оточенням, світоглядом, філософією, психікою і інш.

Так студенти 1 курсу філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка при виконанні завдань про ситуацію на Донбасі визначили головне, на що треба звернути увагу:

- чи торкнулись проблеми війни вашої родини;
- криза на донбасі — це відповідальність влади, так і населення;
- чи готові ви переселитися у новий район;
- хто винен у тому, що ситуація на даний час у донбасі не вирішена(росія, Україна, світове співтовариство);
- ви вірите щодо компроміс у спірних питаннях з жителями донбасу;
- що об'єднує жителів донбасу;
- хто буде відновлювати донбас (Україна власними силами, допомога ЄС, США, жителі донбасу, Росія) тощо.

Тобто молодь абсолютно активно рефлексує на події в Україні та бачить свою роль і місце в системі політичних відносин і не тільки. У чому це можна зрозуміти, пояснити їх роль та участь у сучасному світогляді на проблему війни та миру.

Перша позиція — Донбас — це Україна,

Друга — справжній патріотизм молоді,

Третя — створення молодіжних проектів щодо Донбасу,

Четверта — об'єднання студентів інших регіонів щодо надання допомоги студентам з Донбасу, тощо.

Маю честь поділитися думками з есе студента 1 курсу КНУ імені Тараса Шевченка, який родом з м. Донецька.

“...Зараз більшість країн парирують Росії через війну на Донбасі і бойкотування нею блакитних касок, і це дає свої плоди. Я вважаю, що Україна

позбавиться від цієї недуги (у вигляді ЛДНР) тільки введенням миротворчих сил не тільки на лінію зіткнення військ, а й на кордоні з Росією, і так само і в самих містах, непідконтрольних Україні. Санкції, проведені нашими західними партнерами, грають свою роль, і кремена хватка Росії постійно слабшає. Так само нам допоможуть вливання достатньої кількості коштів на підняття економічного зростання за допомогою світових донорів. Велику допомогу надасть масована і сконцентрована інформаційна програма по несвідомому населенню Донецька і Луганська. Останній фактор - ми повинні розуміти, що переселенці - це ядро і квінтесенція майбутнього процвітання Донбасу, оскільки саме по їх поверненню в рідні краї, вони будуть основою державного, політичного і громадського життя регіону....”

Хочу звернути увагу, що написав це хлопець, якому всього 17 років. На моє питання: "Чи готовий він після закінчення університету їхати на Донбас і втілювати у життя свою програму", він відповів, що готовий. Мабуть це і є головним!!!!

Думбрава О. П.

РОЛЬ ПСИХІЧНОЇ РИГІДНОСТІ В ВИНИКНЕННІ ТА ПРОТІКАННІ НЕРВОВО ПСИХІЧНИХ РОЗЛАДІВ

Психічна ригідність зазвичай співіснує з іншими різноманітними особистісними властивостями темпераменту, а в залежності від ступеню її прояву може бути чинником розвитку деяких психічних захворювань. В сучасній психології психічна ригідність продовжує активно вивчатись з точки зору взаємозв'язку з різноманітними особистісними характеристиками, психічними станами як в нормі так і в патології. Зв'язок проблеми психічної ригідності та психічних станів чітко проявляється при дослідженні впливу стресових станів на організм людини. адже в цьому випадку мають місце як фізіологічні так і психологічні зміни. Крім того актуальність проблеми простежується в вказівках наукової літератури, де психічна ригідність визначається несприятливим об'єктом терапії та реабілітації (А.Личко, В.Колосов, О.Кербіков, М.Раттер, М.Kaczmarek, К.Horney).

Вочевидь, наявність ригідності в структурі особистості значною мірою обмежує можливість трансформації негативного сприйняття стресорів та негативних емоцій в позитивні, фіксуючі неадаптивні стереотипи поведінки. В. Залевський в своїх працях зазначає: "На наш погляд боротьба з ригідністю, а точніше вивчення можливості її послаблення, компенсування або нейтралізації - це майбутнє проблеми ригідності в області профілактики та реабілітації хворих нервово-психічними розладами" [1, с.272], при цьому він виводить припущення, підкріплене результатами досліджень, що психічна ригідність характеризує в тому числі і здорових людей, але при нервово-психічній патології вона зустрічається частіше та має більш інтенсивний прояв [1, с.262].

Ригідність як риса психопатологічної особистості відмічається П.Ганнушкіним та А.Личко. Ригідність по різному проявляється при різноманітних формах психопатій. Вузкість та односторонність, як відомо, характерні для епілептоїдів, та чи інша думка надовго застрягає в їх свідомості. Виключною інтелектуальною ригідністю відрізняються конституціонально-недолугі психопати (за класифікацією П. Ганнушкіна). Ці люди справляються із життям в визначених, вузьких, давно встановлених рамках домашнього устрою. П. Ганнушкін підкреслює,

що це люди шаблону, сталої моди, банальності, вони завжди консерватори. Крім того широкий діапазон проявів фіксованих форм поведінки, зокрема ригідності у психопатів, які П.Ганушкін відносить до шизоїдної групи, у багатьох з них відмічаються звичні гримаси, стереотипні рухи, мова. В своїй діяльності шизоїд відштовхується не від дійсного стану речей, а з власної схеми. "Незгідність з очевидністю рідко турбує шизоїда, він без жодного збентеження називає біле чорним, якщо цього потребує його схема, для нього типова фраза Вейсмана: "Тим гірше для дійсності"[2, с. 145]. Згідно К.Роджерсу одним з умов психічної цілісності та здоров'я особистості являється гнучкість в оцінці самого себе, вміння під напором досвіду переоцінювати раніше оформлену систему цінності, що являється умовою безболісного пристосування людини до умов життя, що безперервно змінюються. І. Добряков відносить емоційну ригідність до одного з якісних розладів емоцій. Він розглядає емоційну ригідність, що виражається в важкому перелаштуванні з однієї емоційної реакції на іншу при зміні ситуації. Така інертність афекту характерна для епілептичної хвороби, зустрічається в психоорганічному синдромі [3, с. 227].

Крайня виразність ригідності когнітивної сфери, як, наприклад, шаблонність мислення являється властивістю олігофренії. Видатний австрійський та американський психоаналітик В. Райх відносить високу психічну ригідність до якості невротичної особистості. Ступінь мобільності характеру, здатність відкритись в ситуації або закритись від неї - визначає різницю між здоровою та невротичною структурою характеру [4, с. 227]. Набуття ригідності форм неврозу та негативний вплив на адаптацію визначає американський психотерапевт Р. Мей "Замість можливості відкриття нових істин ригідне мислення забезпечує потяг до переслідування нових вчень та недорозвиток здатності адаптуватись до нових ситуацій. Коли цінності, які необхідно оберігати, становляться особливо беззахисними перед обличчям загрози та людина погано адаптується до нових ситуацій, ригідність мислення та поведінки також може прийняти форму неврозу нав'язливих станів " [5, с. 303]

Розглянемо прояви ригідності у хворих основними формами неврозів згідно досліджень В.Семке, Г.Залевського, Е.Рождественської. При неврастенії клінічна картина характеризується переважно астеничною симптоматикою, що виражається в підвищеній стомленості, дратівливості, сльозливості, розсіюванням уваги. Підвищення ригідності спостерігається в емоційно-афективній сфері, яка проявляється стабільністю та повільною зміною настрою, поступовим накопичуванням та повільним згасанням афекту, впертістю. Неадаптивна поведінка, недостатність компенсаторних механізмів пов'язані з виявленою ригідністю емоційно-афективної сфери особистості, що приводить до фіксації та одноманітному реагуванні на схожі психотравмуючі ситуації. В цілому все це не дозволяє знайти ефективні шляхи щодо розв'язання проблем.

При істеричному неврозі традиційні симптоми поєднуються з різноманітними псевдосоматичними розладами та супроводжуються вираженим ефектом страху за стан власного здоров'я. Наявність психічної ригідності відстежується в преморбідній особистісній структурі в практичній та емоційно-афективній сфері. В першому випадку проявляється в труднощах зміни установки при рішенні практичних задач, адекватності інтерпретації ситуацій, що виникають під час діяльності, слабкості оцінок тих чи інших об'єктів. В другому випадку це негнучкість самооцінки, неможливість оцінити себе з точки зору оточуючих, "з боку" образу - "Я".

Ригідність у хворих нав'язливими станами більш виражена в психосоціальній сфері. Ригідність в даному випадку виступає в ролі компенсаторного механізму та виражається в намаганні до стереотипного життєвого укладу, надзвичайно підвищеної відповідальності, вимогливості до себе, надпунктуальністю. Останнє знаходить відображення і в особливостях емоційного реагування. Вони засуджують себе, щоб уникнути конфлікт, відчувають почуття провини, докори совісті, прагнуть взяти на себе відповідальність за вирішення проблем, не враховуючи власних сил та можливостей чим ще більше викликаючи фрустрацію. Така негнучка система в підході до рішення різноманітних проблем знижує адаптацію.

Експериментально-психологічне дослідження хворих з наслідками черепно-мозкової травми виявляє в них наявність ригідності в психосоціальній підструктурі особистості, що виражається в негнучкій поведінці, створення жорсткої системи правил, труднощів в прийнятті рішень, надпунктуальності і надсумлінності. Крім того для цієї групи хворих характерно явище під назвою "симптомокомплекс ригідності". Він включає в себе схильність індивіда до широкого спектра фіксованих форм поведінки, що виражаються в психічній інертності, стереотипності реагування на різноманітні побутові ситуації, що сприймаються хворими як психотравмуючі, занижуючи самооцінку, цінність та значущість особистості. В той час коли ситуація, що змінилась в зв'язку з хворобою, вимагає до особистості хворого гнучко, пластично реагувати на створені соціальні труднощі, мобілізувати сили для більш швидкої та стійкої адаптації в сформованих умовах, хворі проявляють інертність, негнучкість, схильність до застрягання на переживаннях, фіксації перешкод та труднощів. Вони відчувають складнощі при необхідності зміни установки, застрягають в дрібницях, прагнуть жорстко регламентованого способу життя.

Як підсумок слід підкреслити, що врахування ролі психічної ригідності в виникненні та протіканні нервово-психічних розладів на ранніх етапах дозволяє більш адекватно та точно проводити профілактику захворювання, його диференційну діагностику, прогнозувати протікання захворювання, застосовувати індивідуальних підхід при лікуванні, заснований на індивідуальних особливостях особистості хворого, приймаючи до уваги фактори, що погіршують вплив хвороби на організм.

Література: 1. Залевский Г.В. Избранные труды : в 6 т. – Томск : Томский государственный университет, 2013. – Т. 2: Экспериментально-психологические исследования личности в норме и патологии. – 392 с. 2. Ганнушкін П.Б. Избранные труды. М., 1964. – 620 с. 3. Детская психиатрия / Под ред. Э.Г. Эйдемиллиер. СПб., 2005. 4. Райх В. Анализ характера. М., 1999. 399с. 5. Мэй Р. Смысл тревоги./М.: Класс, 2001.- 384 с.

Дьячок С. М.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СНАЙПЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Психологія снайпера - складний структурний компонент його професійної майстерності. Щоб з'ясувати особливості психології снайпера потрібно бути снайпером чи працювати зі снайперами. Офіційна статистика Другої світової війни свідчить: для знищення одного ворожого воїна витрачалося близько 25 000 набоїв, тоді як снайперу для цього вистачало одного, максимум двох патронів. Більшість чинників роботи снайпера впливають на його гомеостаз, що просто не може не

привести до стресових ситуацій. Інше питання, як вони позначаються та протікають в особистості. Досвідчений снайпер повинен вміти мобілізувати свій організм.

Снайпер повинен володіти гострим зором і слухом, підвищеним рівнем спостережливості й своєрідним чуттям, що дозволить йому передбачати дії противника, його поведінку, переміщення й тактичні задумки. Щоб виконати бойову задачу й залишитися живим, снайперу необхідно визначити ціль раніше, ніж вона визначить його. Снайпер зобов'язаний помітити те, що не можуть помітити інші.

Спостережливість - це насамперед можливість відмічати природний і неприродний стан предметів, явищ, поведінки людини, тварин. Це ще й можливість будувати логічний причинний взаємозв'язок між явищами, за якими спостерігаєш, змінним чи незмінним положенням предметів на ландшафті, поведінкою живих істот, поєднуючи факти та передбачаючи можливі дії противника.

Актуальним і недостатньо вивченим на сьогодні є питання особистісних детермінант майстерності снайперів. Особливу увагу привертають її регулятивні, мотиваційні та моральні аспекти. Психологічні особливості снайперського мистецтва лише нещодавно почали описувати зарубіжні дослідники П. Бруксмін, М. Лонсдейл, Д. Міллер, а серед вітчизняних авторів до цієї теми зверталися О. Потапов, О. Резанов, В. Лобаєв. Особливо слід відзначити роботу українських авторів С. Лебедевої та В. Тимченко, які у своєму дослідженні розкрили психологічні особливості роботи снайперів.

Розглянемо роль стресу в професійній діяльності снайпера. Аналіз психологічного стресу потребує врахування таких аспектів, як значущість ситуації для суб'єкта, інтелектуальні процеси, індивідуальні особливості. Ці психологічні фактори обумовлюють характер зворотних реакцій. На відміну від фізіологічного стресу, за психологічного стресу вони індивідуальні й не завжди передбачувані. Наприклад, на загрозу один суб'єкт може реагувати гнівом, а інший – страхом. Снайпер не має права на злість, яка виводить з рівноваги й погіршує якість пострілу, а страх позбавляє стрільця нервової та фізичної енергії й викликає лише тремор.

Прийнято вважати, що «фундаментальним» компонентом психологічного стресу є емоційне збудження. Емоційні переживання та емоційна насиченість діяльності розглядаються в більшості досліджень як головна характеристика цього стану. І деякі дослідники ототожнюють поняття стресу й емоцій. Характерною є тенденція розглядати стрес як особливий стан, який межує з іншими емоційними станами (афектами, почуттями, тривогою тощо).

Стан психічного напруження виникає коли людина займається продуктивною діяльністю у важких умовах, що суттєво впливає на ефективність роботи. Характер цього впливу визначається як самою ситуацією, так і особливостями особистості, її мотивацією. Тож мотивація снайпера визначає рівень захищеності від стресових ситуацій. Під час тривалої та напруженої операції мобілізуються внутрішні резерви, напрацьовані внаслідок психологічної та фізичної підготовки. Коли баланс гомеостазу порушується, починають діяти компенсаторні резерви, приховані в кожній особистості. Специфіка діяльності снайпера впливає на його гомеостаз, що неодмінно призводить до стресових ситуацій, які по-різному позначаються на особистості. Досвідчений снайпер повинен вміти мобілізувати свій організм. Мотиваційні, інтелектуальні та інші психологічні характеристики

людини, її досвід, обсяг знань суттєво корегують вплив об'єктивних властивостей подразника. Зіставивши силу мотивів снайпера та параметри ситуації, в якій відбувається його діяльність, екстремальність можна представити як континуум, що має щонайменше три ступені:

- 1) складні ситуації;
- 2) паракстремальні ситуації;
- 3) екстремальні ситуації.

Причому другому та третьому ступеням характерні ризик, висока ціна можливої помилки, а екстремальній ситуації ще й те, що від її вирішення залежить подальше існування суб'єкта. Стан психічного напруження зумовлений такими чинниками:

1. Новизна, незвичайність і раптовість, вплив яких визначається досвідом суб'єкта.

2. Підвищені вимоги до людини, що зумовлені характером діяльності, а саме: складністю завдань, дефіцитом часу, швидким темпом діяльності, одночасним виконання двох видів діяльності без зниження їхньої якості, монотонністю, невизначеністю ситуації тощо.

3. Зміна мотивації індивіда, його ставленням до завдання. Наприклад, створення ситуації вибору за наявності несумісних спонук (мотивів), повідомлення неправдивих даних про результат роботи.

Коли снайпер виходить на завдання, його мають хвилювати лише два питання: як виконати свою роботу і як повернутися назад живим і неушкодженим. Снайпер не може піддаватися емоціям, адже кандидати, мотивація яких базується на бажанні слави й визнання, можуть виявитися неспроможними виконувати холодні розрахунки, яких потребує це заняття.

Мотиви не лежать на поверхні, їх не можна з'ясувати лише на основі аналізу вчинків, не вникаючи в саму особистість, в її психологічну структуру, життєвий досвід. На психічне навантаження у професійній діяльності снайпера впливає сімейне благополуччя. Негаразди в приватному житті, без сумніву, негативно позначаються на якості роботи стрільця, особисті проблеми заважають зосередитися на завданні. Водночас велике психологічне значення для снайпера має правильне планування операції та взаємодія. Не слід забувати про психологічний клімат у колективі підрозділу та взаємну підтримку товаришів по зброї.

Снайпери не повинні дозволяти собі поспішності, щоб не призводити до внутрішнього напруження, невизначеності, тоді як снайпер повинен відчувати ту мить, коли потрібно вистрілити. Він розуміє, що кожен дію слід детально продумати, обґрунтувати. Усі рішення він приймає самостійно. Вміння нестандартно мислити є однією з основних професійних рис снайпера, оскільки дозволяє переграти супротивника, а отже, виконати завдання і вижити. Ця суперечність призводить до того, що в деяких іноземних арміях під час підготовки снайперів інструктори вимушені цілеспрямовано позбавлятися «командного інстинкту», щоб стрільці навчилися думати самі. З цією метою в снайперських навчальних центрах заохочують надання індивідуальних рис зброї та засобам маскуванню.

У снайпера має бути певний психотип, особлива мужність, яка дозволить йому переносити самотність, залишаючись сам на сам із власними думками, страхами, ваганнями. Ця мужність не має жодного стосунку до поверхової, миттєвої відваги, викликаної припливом адреналіну. Серйозним психологічним

бар'єром, який може зашкодити професійному зростанню, є страх через відповідальність за свої дії.

Мистецтво бойового снайпера межує з містикією. Ефект його роботи жахливий, а здатність виникати в несподіваному місці й безслідно зникати після пострілу здається надприродною. Легенди про можливості снайперів засновані на реальності. Підготовлений снайпер дійсно може робити те, чого не можуть інші. Ігнорувати снайпера не можна. Сама загроза участі снайперів тисне на психіку ворога й змушує його пригинати голову. Справжній снайпер невидимий, нещадний і невловимий. Він з'явиться з порожнечі, виконає наказ і піде в порожнечу; зникне в одному місці, щоб з'явитися в іншому.

Література: 1. Бодров В. А. Информационный стресс: учебное пособие для вузов. - М.: ПЕРСЗ, 2000. - 352 с. 2. Болтиков В. Снайперы // Братишка. - 2006. - Декабрь. - С. 14. 3. Бруксмит П. Искусство снайперской подготовки / пер. с англ. В. А. Гришечкина; под ред. Ю. В. Шокарева. - М: ООО «Издательство «РОСМЗН-ПРЕСС»», 2004. - С. 131. 4. Потапов А. А. Искусство снайпера. - М.: Фаир-Пресс, 2003. - 544 с. 5. Лебедева С. Ю., Тімченко О. В. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: монографія. - Х.: ХНАДУ, 2005. - 326 с. 6. Миллер Д. Снайпер. - М.: Харвест, 2004. - 384 с. 7. Резанов О. Основы снайперского ремесла // Братишка. - 2006. - Апрель. - С. 41-44. 8. Резанов О. История снайперского искусства. - М.: Братика, 2004. - 160 с., ил. - (серия "Братишка").

Єргідзей К. В.

ПРОФЕСІОГРАМА ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ШКОЛИ

У сучасному світі, в епоху інформаційної постіндустріалізації, значно зростають вимоги до викладача, до міри і якості його розвитку. Разом з високим коефіцієнтом інтелекту, вільною орієнтацією в широкому інформаційному просторі, педагогу необхідно бути повноцінно розвиненим науково, естетично, морально, фізично.

Процес дотримання цих вимог сприяє формуванню основних компетенцій спеціаліста, а також особистісних якостей викладача, необхідних для здійснення професійних функцій з урахуванням специфіки навчального предмета, та є основою професіограми.

Професіограма (від лат. *professio* – спеціальність, заняття та від грец. *gramma* – запис) – це “комплексний, систематизований і всебічний опис об'єктивних характеристик професії і сукупності її вимог до індивідуально- психологічних особливостей людини” [1, С. 6]. У словникових джерелах професіограма визначається, як науковий опис виду праці та необхідних професійних якостей, що може використовуватись у профорієнтації, підборі кадрів та іншому [2, С. 995]. На думку О.А. Дубасенюк та О.В. Ілліної, професіограма повинна включати в себе свого роду паспорт спеціаліста, його кваліфікаційну характеристику, тобто визначити об'єм і науково обґрунтоване співвідношення громадсько-політичних знань, а також програму педагогічних і методичних умінь і навичок. [3, С. 312].

Сьогодні викладач вищої військової школи – це високоінтелектуальний спеціаліст з організаторськими здібностями, професійно необхідними знаннями, комунікативними вміннями, компетентісними підходами, аналітичним мисленням, розвиненими емоційно-вольовими якостями, якому притаманна громадянська зрілість.

У процесі професійної адаптації викладачів до роботи у вищому військовому навчальному закладі необхідно враховувати: специфіку діяльності освітнього середовища; цільову модель фахівця; соціальне замовлення (вимоги до вищого військового навчального закладу, у тому числі до педагогічних кадрів стосовно підготовки його за напрямками); соціальне обличчя викладача, його знання, навички, уміння та професійно важливі якості тощо [4, С. 99].

У вищому військовому навчальному закладі умови праці та робочий ритм викладачів включають:

- ненормований робочий день;
- виступи перед великою (більше 50 курсантів, слухачів), середньою (20–50 курсантів, слухачів) та маленькою (5–15 курсантів, слухачів) аудиторією;
- робота з міжнародними студентами (курсантами, слухачами);
- велика кількість соціальних контактів;
- жорсткі вимоги виконання соціальних ролей: викладач-предметник, викладач-вихователь, викладач-керівник навчального процесу, викладач-дослідник;
- великі інтелектуальні, емоційні та фізичні навантаження;
- монотонність праці в процесі підготовки звітної документації (робочий план, методичні розробки, конспект лекцій, контрольні завдання для проведення поточного та підсумкового контролю тощо).

До переліку протипоказань для заняття професійно-педагогічною діяльністю відноситься: за медичним аспектом (психічні захворювання, нервові захворювання, інфекційні захворювання, порушення мови, дефекти зору і слуху), за психологічним аспектом (незрілість і невротичність особистості, слабка пам'ять і нестійкість уваги, емоційна нестійкість, низький інтелект, відсутність або надмірний розвиток емпатії, слабка соціальна рефлексивність, низька самоорганізованість і безвідповідальність).

Зміст професійно-педагогічної діяльності викладача у вищому військовому навчальному закладі включає в себе [5, С. 163]: реалізацію освітніх програм і навчальних планів на рівні, що відповідає прийнятим стандартам вищої освіти; проектування, розробку та проведення типових заходів, пов'язаних з викладанням (лекцій, семінарських і практичних занять, консультацій, атестаційних заходів) з урахуванням специфіки діяльності освітнього середовища; дослідження проблем, пов'язаних з методикою викладання своєї дисципліни та розробкою рекомендацій щодо їх вирішення; аналіз конкретних проблем викладання дисципліни з врахуванням профільної спеціалізації курсантів (слухачів); використання сучасних інформаційних і педагогічних технологій для вибору оптимальної стратегії викладання своєї дисципліни залежно від рівня підготовки курсантів (слухачів) та цілей навчання; формування педагогічної культури у курсантів (слухачів); виховання та інтелектуальний розвиток особистості майбутнього військового фахівця.

До професійної компетентності викладача відповідної дисципліни у вищому військовому навчальному закладі висувуються такі вимоги: розуміти подвійну роль вищого військового навчального закладу, що позиціонується, як складна спеціалізована соціально-педагогічна система; знати основні законодавчі документи, що стосуються системи вищої освіти, статуту вищого військового навчального закладу, права й обов'язки суб'єктів навчального процесу (викладачів, слухачів, курсантів, їх батьків) тощо; розуміти концептуальні засади своєї

дисципліни, їх місце в навчальному плані та в загальній системі знань і цінностей майбутніх військових фахівців; враховувати в своїй професійно-педагогічній діяльності індивідуальні відмінності курсантів (слухачів), включаючи: статево-вікові, психологічні, соціальні, культурні, національні; володіти таким рівнем знань своєї дисципліни, що є достатнім для аналітичної оцінки, вибору та реалізації освітньої програми та який би відповідав рівню підготовленості курсантів (слухачів), їх потребам і профільній спеціалізації (особливо на IV–V курсах), а також вимогам соціального замовлення.

До професійно важливих якостей викладача вищого військового навчального закладу відносять: спрямованість на педагогічну діяльність у вищому військовому навчальному закладі (основні мотиви і цілі вибору педагогічної професії: прагнення працювати з курсантами (слухачами), навчати і виховувати їх, інтерес до предмета); психічна стійкість; гнучкість, мобільність (здатність швидко реагувати та “переключатися”); риси характеру: активність, цілеспрямованість, воля, наполегливість, рішучість, сміливість; самовладання і витримка; соціальна нормативність (відповідність моральних установок загальноприйнятим нормам поведінки та взаємовідношення з іншими людьми); здатність до правильної самооцінки; моральні якості: почуття обов’язку, чесність, порядність, патріотизм; акуратність; здатність до роботи в команді; почуття гумору; допитливість; соціальні якості: товариськість, тактовність, терпимість; вимогливість до себе і до курсантів (слухачів); здатність до попередження (превентивні заходи щодо вирішення прихованого конфлікту) і вирішення конфліктних ситуацій; комунікабельність тощо.

Виходячи з реалій сьогодення, професіограма викладача вищої військової школи не є усталеним поняттям, бо суспільний розвиток висуває до складових професіограми нові вимоги, що знаходить відображення у нових установах, що висувають до особистості та професійної діяльності педагога, та рівня його знань, вмінь і навичок.

Отже, в Україні зараз вища педагогічна освіта будується на засадах професіограми викладача. До професіограми викладача вищого військового навчального закладу відноситься система особисто-ділових рис, суспільно-політичних, психолого-педагогічних й спеціальних знань, програма педагогічних умінь та навичок, необхідних для виконання його професійних обов’язків. Визначення основних засад професіограми викладача, буде дуже корисним при визначенні напрямків та видів діяльності, при використанні сучасних методів їх впровадження в навчальний процес, при професійній підготовці викладачів у військовій галузі.

Література: 1. Основи професіографії : Навч. посібник / С.Я. Карпіловська, Р.Й. Мітельман, В.В. Синівський та ін. – К. : МАУП, 1997. – 148 с. 2. Новітній філософський словник / А.А. Грицанов. – Мн.: Видавн. В.М.Скакун, 1998. – 1296 с. 3. Практикум з педагогіки: Навч. посібник / За заг. ред. О.А. Дубасенюк та А.В. Іванченка. – К.: ІСДО, 1996. – 432с. 4. Калінін, А.М. До питання про вплив специфіки льотного навчального закладу на професійну адаптацію викладачів економічних дисциплін / А.М. Калінін // Наукові дослідження – теорія та експеримент 2009 : матеріали п’ятої Міжнар. наук.- практ. конф. (18–20 трав. 2009 р.). – Полтава : ІнтерГрафіка, 2009. – Т. 9. – С. 99–101. 5. Калинин, А.Н. К вопросу о предназначении педагогической профессии в условиях летного учебного заведения / А.Н. Калинин // Сучасні інформаційні технології в управлінні та професійній підготовці операторів складних систем : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 28–29 жовт. 2009 р. – Кіровоград : ДЛАУ, 2009. – С. 163–165. 6. Кулагін, Б. В. Основи професійної психодіагностики / Б. В. Кулагін. – Л. : Медицина, 1984. – 216 с.

ВРАХУВАННЯ ІДЕЇ РЕФЛЕКТОРНОГО КІЛЬЦЯ ЩОДО ПОЯСНЕННЯ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТА ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЙОГО ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

З-поміж різноманітних схем пояснення керування поведінкою людини чільне місце в історії психології належить ідеї кільця. Ймовірно, ідея циклічності в поясненні механізмів керування різними процесами належить до так званих “вічних” ідей, яка у своїх загальних ознаках згадується ще у староіндійському епосі “Махабхарата”[6]. Залишається ця тема актуальною і для сучасних вчених. Зокрема, і у роботі з учасниками антитерористичної операції з метою збереження їх психічного здоров'я[5]. Дослідження особливостей становлення ідей рефлекторного кільця є важливим науковим завданням історії психології, розв'язання якого започатковане у працях В.А. Роменця[5], М.Г.Ярошевського[6], А.М. Ждан[3] та інших.

Засновник першої на теренах України лабораторії експериментального дослідження психіки Микола Миколайович Ланге (1858 – 1921), автор теорії вольової уваги (моторної теорії активного цілепідпорядкованого сприймання), пояснював процеси уваги і сприймання, виходячи з рефлекторного характеру функціональних мозкових одиниць, і описував їх за принципом “кільцевої реакції” [4]. Це суттєво збагатило парадигму рефлекторного кільця в психології. Зокрема, саме такий підхід дозволив пояснити асимілююче відчуття та інтегруючу функцію образів.

Спроби М.О. Бернштейна, П.К. Анохіна та інших вчених розвивати вчення про рефлекси адміністративно заборонялись методами. Зокрема, заборонялася розробка схем керування діями за принципом рефлекторного кільця [3].

Першим ідею функціонування схеми рефлекторного кільця експериментально довів видатний російський фізіолог, біомеханік Микола Миколайович Бернштейн (1896 –1966). Біомеханічно досліджуючи структуру управління психомоторними діями, автор прийшов до висновку, що залежність між ефекторними командами і реальними результатами рухів неоднозначна [2]. Експерименти засвідчили, що на результат рухів, окрім ефекторних наказів, впливають безпосередньо невідчутні людині гравітаційні, інерційні та реактивні сили. І це за надзвичайної складності будови самого опорно-рухового апарату (більш ніж 200 кісток і більш ніж 600 м'язів, понад 100 ступенів свободи рухів у суглобах), що збиває реалізацію рухової функції людиною визначених траєкторій і перешкоджає досягненню мети. Відтак повторення навіть простих дій не є їх точним копіюванням. Це повторення без повторення. Отже, за таких умов один раз надіслані до м'язів ефекторні накази не можуть повністю визначати кінематичні та динамічні характеристики дії. Необхідна корекція рухів на основі виявлення розходжень між образом-метою дії та її реальними параметрами.

Біомеханічні вимірювання експериментально підтвердили ідею “регулювання рухів відчуттям” за допомогою зворотного зв'язку за схемою кільця. Це один з найважливіших принципів всіх видів керування. Правильне взаємовідношення, зокрема м'язового напруження і результативних рухів, потребує безперервного внесення коректувальних сигналів у роботу м'язових синергій. Самі ж коректувальні сигнали формуються, як вже зазначалось, на основі зіставлення запланованого та фактичного здійснюваного руху[2].

Досліджуючи нейрофізіологічні механізми вищої нервової діяльності, автор теорій функціональних систем і один із засновників нейрокібернетики Петро

Кузьмич Анохін (1898–1974) відводить циклічності керування рефлексами провідну роль [1]. На думку вченого, без циклічності немислиме ніяке керування. Анохін підкреслював, що всі функціональні системи, механічні чи живі, спрямовані на отримання корисного ефекту, а відтак вони обов'язково мають мати циклічний характер. Іншими словами, функціональні системи не можуть існувати, якщо не отримують зворотної сигналізації про рівень корисності ефекту.

П.К.Анохін обґрунтував необхідність існування “акцентора дії” – апарату, призначеного для сприймання передбачуваних результатів дії. Важливо, що акцентор дії формується раніше, ніж сам умовний рефлекс. Основне його призначення приймати на себе у формі зворотної аферентації всі подразники, які виникають за час виконання дії і в її результаті, та проводить зіставлення цього синтезу з передбачуваними результатами дії. За умов збігу запланованих і реальних рухів завершується весь циклічний процес, натомість їх “розбіжність” викликає низку нових еферентивних корегувань, спрямованих на досягнення рефлекторної відповіді, адекватної характеру акцентора дії.

У складній системі аферентації автор виділяв в основному три її види: а) пускову аферентацію, представлену дією умовного подразника; б) ситуативну аферентацію, представлену сукупністю подразників, які створюють певний домінуючий стан живого організму; в) зворотну аферентацію, пов'язану зі всім комплексом пропріорецептивних відчуттів, необхідних для контролю за діяльністю м'язової периферії. Анохін особливого значення надавав синтезу всіх аферентних сигналів, зовнішніх та внутрішніх відчуттів. На думку автора, жодна рефлекторна дія не може бути сформована в ефektorних апаратах доти, поки не завершиться синтез всієї аферентної інформації, що представляє організм в певний момент. Навіть більше, виключення хоча б однієї з аферентних систем відразу ж руйнує рефлекс.

Отже, зворотний зв'язок слугує не повторенню змісту, а набуттю нових прийомів виконання рухів, зміни прийомів сенсорного контролю, зміни прийомів центрального регулювання.

Висновки: М.М. Ланге в своїй теорії активного цілепідпорядкованого сприймання (теорії вольової уваги) виходив з рефлекторного характеру функціональних мозкових одиниць і описував їх за принципом кільцевої реакції, що пояснило асимілююче відчуття та інтегруючу функцію образів. М.О. Бернштейн вперше експериментально довів ідею функціонування схеми рефлекторного кільця щодо керування діями. П.К. Анохін відводить циклічності керування рефлексами провідну роль і обґрунтовує необхідність існування “акцентора дії” – апарату призначеного для сприймання передбачуваних результатів дії, що, на наш погляд, слід враховувати у роботі з учасниками антитерористичної операції.

Література: 1. Анохин П.К. Философские аспекты теории функциональной системы: избр. тр. / П.К. Анохин. – М. : Наука, 1978. – 400с. 2. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активности / Н.А.Бернштейн / под ред. О.Г. Газенко; изд. подгот. И.М. Фейгенберг. – М. : Наука, 1990. – 495 с. 3. Ждан А.Н. История психологи: от античности к современности: учебник для студентов психологических факультетов университетов; [изд. третье, исправленное] / А.Н. Ждан. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 512с. 4. Ланге Н.Н. Теория волевого внимания / Н.Н. Ланге // Хрестоматия по вниманию / под ред. А.Н. Леонтьева, А.А. Пузыря, В.Я. Романова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – С. 107-143. 5. Роменец В.А. История психологии XIX початку XX століття / В.А.Роменец. – К. : Вища школа, 1995. – 614 с. 6. Шинкарьок А.І. Психомоторно-рівнева структура активності та свободи суб'єкта / А.І. Шинкарьок. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – 448 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ

В умовах оновлення вищої військової освіти особливої актуальності набуває проблема професійної підготовки слухачів вищої військової школи до активної професійної діяльності, продуктивної комунікації, міжособистісної взаємодії, творчості з метою ефективного вирішення освітньо-виховних завдань, розв'язання конфліктних ситуацій на основі актуального культурологічного контенту, інтерактивних технологій навчання.

Узагальнення наукових досліджень дозволило встановити, що інтерактивне навчання виступає альтернативою сучасної традиційної системи військової освіти, що ґрунтується на сцієнтистському підході. Впровадження інтерактивного навчання у вищій школі забезпечує налагодження активної взаємодії усіх учасників освітньої діяльності, безпосередню участь кожного учасника навчального процесу у спільному обговоренні ситуацій, обміні думками, моделюванні шляхів вирішення порушеної проблеми. Підґрунтям інтерактивного навчання виступають свобода висловлювань, узгоджена спільна діяльність та визнання усіх суб'єктів навчання, прийняття й обговорення найрізноманітніших аргументів, відсутність будь-якої критики або прихованих утисків, що дозволяє уникати регламентації та неконструктивних форм ведення дискусії.

Концептуальні засади впровадження інтерактивного навчання у вищій школі обґрунтовано у психологічних теоріях Дж. Брауна, Г. Балла, О. Бодальова, Л. Виготського, Д. Дьюї, О. Леонтєва, А. Маслоу, К. Роджерса, К. Фопеля; у педагогічних теоріях В. Андрущенко, Н. Баліцької, О. Біди, А. Вітченка, О. Дубасенюк, І. Зязюна, В. Ільїна, В. Кременя, Н. Побірченко, О. Пометун, С. Сисоєвої, Л. Хоружої та інших вчених.

Провідним положенням теорії Б. Ананьєва є твердження про перетворювальну спрямованість людської діяльності, в якій людина здатна виступати і об'єктом, і суб'єктом активної цілеспрямованої дії, виробляти нові знання у процесі спілкування. Серед головних джерел знань учений розглядав спілкування і життєвий досвід.

У ієрархічній системі потреб людини, обґрунтованій і змодельованій американським дослідником А. Маслоу, найвищий рівень посідає потреба особистісного зростання, що проявляється у прагненні людини до визнання та самоактуалізації. Звідси вчений приходиться до висновку, що у процесі впровадження гуманістичного підходу до навчання мають бути враховані ідеї афективного навчання (*affection education*), де особлива увага приділяється емоціям, почуттям, інтересам, цінностям, характерові вихованців. Головними особливостями гуманістичного навчання А. Маслоу вважає: відповідальність за власне навчання і розвиток ідентичності; підтримка і визнання потреби в любові і усвідомлення власної цінності; відкрите навчальне середовище; колективно-групове навчання, наприклад, навчання в команді під керівництвом одного з учнів, заохочення зусиль окремих індивідів за рахунок взаємодії з групою і групового процесу [2, с. 390-391].

Фундатор гуманістичної психології К. Роджерс переконливо довів, що для сучасної освіти внутрішня свобода виступає провідним чинником успішної діяльності суб'єктів навчання. Досягненню цієї мети сприятимуть такі умови: учіння повинне відбуватися за власною ініціативою; особистість повинна

перебувати в контактi з реальною проблемою; довіра до людини, надання їй можливостi обирати власний шлях для вирішення проблеми; щирiсть педагога; цiнування особистостi кожного вихованця; розумiння реакцiї того, хто вчиться.

Повнiстю подiляємо позицiю А. Вітченка, який наголошує, що «органiзацiя iнтерактивного навчання в системi вузiвського викладання передбачає застосування принципово iнших пiдходiв до цiлепокладання, побудови вiдносин мiж викладачем i курсантами (слухачами), вибору методiв i засобiв навчання, зокрема проксемiчних засобiв комунiкацiї у процесi побудови навчального простору в аудиторiї, де проходять iнтерактивнi заняття» [1, с. 192].

Важливим аспектом органiзацiї iнтерактивного навчання у вищiй вiйськовiй школi є урахування принципiв андрогогiчного пiдходу, адже професiйна освiта дорослої людини вiдзначається цiлою низкою особливостей, пов'язаних з самосприйняттям i самооцiнкою, мотивацiєю навчально-пiзнавальної дiяльностi, системою цiнностей, наявнiстю життєвого i професiйного досвiду тощо. Саме тому в сучаснiй андрогогiчнiй моделi iнтерактивного навчання вiдображено п'ять основних ознак, властивих фахiвцю, що навчається:

1. Усвiдомлює себе самостiйною, самокерованою особистiстю.

2. Накопичує життєвий (побутовий, професiйний, соцiальний) досвiд, який стає важливим джерелом навчання її самої та її колег.

3. Мотивацiя до навчання набуває прагматичного характеру, визначається прагненням за допомогою освiти вирішити свої життєво важливі проблеми й досягти конкретної мети.

4. Прагне до швидкої реалiзацiї отриманих знань, уминь, навичок i якостей.

5. Навчальна дiяльнiсть значною мiрою обмежена у часi, зумовлена просторовими, побутовими, професiйними, соцiальними чинниками (умовами) [3, с.47].

На пiдставi проведеного аналізу дiйшли висновку, що органiзацiя iнтерактивного навчання у вищiй вiйськовiй школi повинна здiйснюватися з урахуванням таких психолого-педагогiчних умов:

– уникнення будь-якої жорсткої регламентацiї, утвердження iдей толерантностi, плуралiзму як найважливіших академiчних цiнностей i принципiв професiйного навчання;

– неприйнятнiсть неконструктивних форм ведення дискусiї;

– партнерський характер вiдносин;

– налаштування всіх учасникiв на дiалог, взаєморозумiння, взаємодiю, спiвпрацю, досягнення спiльного успiху як основну мету освiтньої дiяльностi;

– прозорiсть, вiдкритiсть, колективнiсть в обговореннi навчальних питань, демократизм у виробленнi загальних рiшень;

– врахування цiльової аудиторiї, рiвня готовностi учасникiв до iнтерактивної взаємодiї.

Лiтература: 1. Вітченко А. О. Технологiї навчання у вищiй вiйськовiй школi : теорiя i практика : навч.-метод. посiб. / Вітченко А. О., Осьодло В. І., Салкуцан С. М.; [за заг. ред. професора В. М. Телеліма]. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2016. – 250 с. 2. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / А. Маслоу ; пер. с англ. – СПб : Питер, 2008. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»). 3. Сисоева С. О. Iнтерактивнi технологiї навчання дорослих : навч. метод. посiб. / С. О. Сисоева. – К. : ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ УЧАСНИКІВ АТО У ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ ПЕРІОД

На сьогоднішній день українське суспільство постало перед складним викликом – гібридною війною. Вона виходить за межі традиційних понять про збройний конфлікт, набуває комбінованого характеру, перетворюючись на клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за політико-економічне домінування над країною, за території, ресурси й фінансові потоки. У цій новій реальності існування нашого соціуму, як ніколи раніше, актуалізувалась потреба розуміння змін, які відбуваються на індивідуально-психологічному рівні життєтворення кожного учасника збройного конфлікту.

Традиційно, досвід збройного протистояння асоціювався з негативними психологічними змінами. Тривалий час вважалося, що участь у бойових діях здійснює виключно негативний вплив на особистість військовослужбовця, змінюючи її внутрішній світ, емоційні стани, цінності, погляди на життя тощо. Однак в останні роки у світовій психологічній науці спостерігається стрімка зміна парадигм. На противагу традиційній “патологізованій” парадигмі, все активніше протиставляється нова – позитивно орієнтована. З’являється все більше досліджень, у яких не лише констатується деструктивний бік участі у бойових діях, але й емпірично підтверджуються позитивні, адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання подібного досвіду.

У західній психології позитивні наслідки травматичного досвіду знайшли своє представлення у концепції посттравматичного зростання (posttraumatic growth). Піонери дослідження цього феномену Р.Тедескі та Л.Калхоун визначають посттравматичне зростання як “відчуття позитивних змін, унаслідок боротьби зі значною життєвою кризою” [8, с.1].

З певною долею впевненості можна стверджувати, що поява позитивних трансформаційних змін серед військовослужбовців – учасників бойових дій є доволі поширеним та давнім явищем. Ще до початку цілеспрямованих наукових досліджень наявність подібних змін була відображена в сюжетах численних художніх творів, персонажі яких часто зазнавали кардинальних змін свого життя або своїх життєвих поглядів в результаті безпосередньої загрози життю. Подібні сюжети були найбільш популярними у західноєвропейській літературі по завершенні Першої світової війни. Так, в романі відомого англійського письменника С. Моема під назвою “На жалі бритви”, було проникливо зображено як один із персонажів, колишній військовий пілот Ларри Даррел, в результаті пережитої на війні “зустрічі” зі смертю кардинально змінив своє життя. Йому пощастило вижити коли його близький товариш був вбитий. Зрозумівши шанс, який випав на його долю, Ларрі відкинувши пропозицію про перспективну кар’єру, відправився на пошуки себе, духовних відкриттів, гармонії зі світом. Персонаж відзначає кардинальну зміну власного уявлення про сенс свого життя, уявлень про світ і свою роль в ньому [1].

Що стосується емпіричних досліджень, проведених безпосередньо після наукової концептуалізації посттравматичного зростання особистості, то вони почали з’являтися у науковій літературі з 2005 року. Як правило ці дослідження здійснювалися американськими вченими та фокусувалися на ветеранах збройних

сил США, які приймали участь у таких конфліктах як: війна в Перській затоці (Maguen S., Vogt D. S., King L. A.), війна в Іраку (M. M. Mitchell, M. S. Gallaway, A. M., Choi J., Shaine M. D.), операція “Нескорена свобода” (Pietrzak R. H., Goldstein M. B., Malley J. C., Rivers A. J.; Benetato B. B.; Currier J. M., Lisman R., Harris J. I., Tait R.) [5].

Щоправда, існує також декілька емпіричних робіт ізраїльських вчених, присвячених ветеранам війни Судного дня (Dekel S., Ein-Dor T., Solomon Z.) та датських вчених, присвячених ветеранам операції “Нескорена свобода” (Staugaard S. R., Johannessen, K. B., Thomsen Y. D.) [6;7].

У вищевказаних наукових працях було досліджено індивідуально-психологічні (темперамент, риси особистості) та соціально-психологічні (соціальна підтримка, умови життя) предиктори посттравматичного зростання. Розроблено моделі процесу зростання та їх ключові компоненти. Детальне емпіричне опрацювання отримав взаємозв'язок посттравматичного зростання особистості та посттравматичного стресового розладу.

Не зважаючи на значні наукові напрацювання закордонних дослідників, на нашу думку, здійснювати пряму екстраполяцію визначених ними закономірностей на вибірку військовослужбовців ЗС України, які брали участь у бойових діях на сході України, є не зовсім правильним. Як влучно зазначав той же С. Моем “Пізнавати людей – взагалі не легка справа, а по-справжньому знати, можна хіба своїх співвітчизників” [1, с.230]. І з цим тяжко не погодитися. Особливості гібридної війни, що триває на сході України, створили нові умови ведення бойових дій та як наслідок багато в чому абсолютно специфічні види травматичного впливу. Окрім цього, реалії соціально-політичної ситуації в нашій країні, обумовили виникнення значної кількості, соціально-психологічних чинників реадптації та психологічного відновлення учасників бойових дій непритаманних іншим конфліктам.

З огляду на вищезазначене нами було здійснено емпіричне дослідження наявності особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період та встановлено структуру його проявів. Для цього здійснювався аналіз емпіричних даних отриманих на вибірковій сукупності військовослужбовців – учасників АТО загальною чисельністю 297 осіб. Формування вибіркової сукупності проводилося у період з липня по грудень 2017 року за допомогою двох підходів: Інтернет опитування та традиційне (аналогове) опитування з використанням паперових бланків. Використання комбінації цих двох підходів було обумовлено намаганням досягти максимальної репрезентативності вибіркової сукупності і як наслідок достовірності емпіричних результатів.

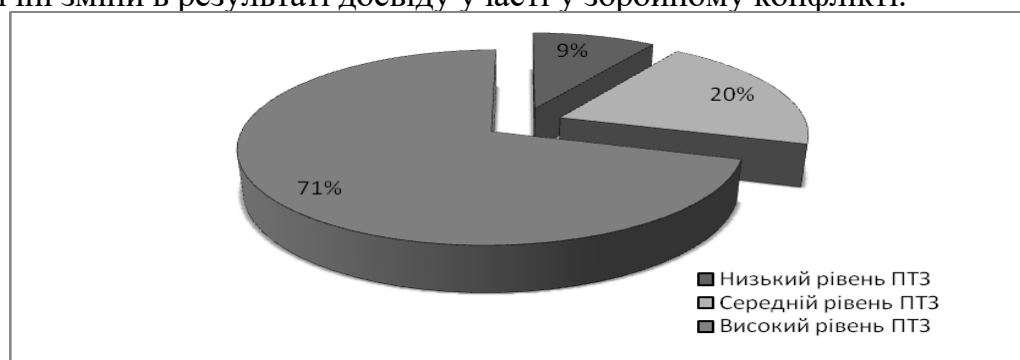
Рівень прояву особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період оцінювався за допомогою “Опитувальника посттравматичного зростання”. Встановлені психометричні властивості цієї методики на цільовій вибірковій сукупності дослідження дозволяють розглядати її як ефективний психодіагностичний інструментарій оцінювання особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період.

Середнє значення загального балу методики “Опитувальник посттравматичного зростання” для вибірки учасників АТО знаходилося на рівні $M = 62,2$; стандартне відхилення $SD = 17,9$ (Таблиця 1).

Середні значення та стандартні відхилення посттравматичного зростання учасників АТО

№	Назва психодіагностичної методики	Середнє значення (M)	Стандартне відхилення (SD)	Максимальне значення	Мінімальне значення
1.	“Опитувальник посттравматичного зростання”	M = 62,2	SD = 17,9	105	0
2.	“Опитувальник змін у поглядах” (розитивні зміни)	M = 41,8	SD = 7,3	50	0

Аналіз відсоткового співвідношення отриманих даних продемонстрував, що у випадку розділення всього діапазону можливих значень методики “Опитувальник посттравматичного зростання” (від 0 до 105) на три рівні діапазони (від 0 до 35; від 36 до 75; від 76 до 105) лише 9, 5% всієї вибіркової сукупності учасників АТО повідомили про низький рівень прояву посттравматичного зростання (≤ 35). Більш ніж 70% вибіркової сукупності учасників АТО повідомили про помірний рівень посттравматичного зростання. Двадцять відсотків (20%) учасників АТО продемонстрували значний рівень прояву цього феномену. Таким чином переважка більшість респондентів відзначила у своїй особистості певні позитивні психологічні зміни в результаті досвіду участі у збройному конфлікті.

Рис. 1. Відсоткове співвідношення представленості ознак посттравматичного зростання через учасників АТО (у %)

Встановлений у нашому дослідженні показник середнього значення загального балу методики “Опитувальник посттравматичного зростання” вказує на доволі високий рівень особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період. Зокрема, в силу використання уніфікованого психодіагностичного інструментарію, цей показник може бути порівняний з даними закордонних досліджень щодо вивчення проявів посттравматичного зростання комбатантів інших збройних конфліктів.

Так, для здійснення вищевказаного порівняння нами було проведено аналіз закордонних наукових публікацій з тематики посттравматичного зростання комбатантів. Пошук та аналіз публікацій проводився в межах електронної бібліографічної бази даних “Google Scholar”. За результати пошуку було виділено 14 наукових досліджень. Всі дослідження відповідали трьом ключовим критеріям: а) основною вибірковою сукупністю дослідження були комбатанти; б) в дослідженні було використано повну версію методики “Опитувальник посттравматичного зростання”; в) в дослідженні були представлені дані стосовно середнього значення та стандартного відхилення загального балу методики “Опитувальник посттравматичного зростання”. (Таблиця 2)

Таблиця 2.

Дані закордонних досліджень стосовно рівня прояву посттравматичного зростання особистості комбатантів різноманітних збройних конфліктів

№	Автори дослідження	Рік	Вибіркова сукупність досліджуваних	Середнє значення Mean (SD)
1.	Powell S., Rosner R., Butollo W.	2003	Біженці та вимушено перелесені особи під час війни у колишній Югославії	35,82 (18,09)
2.	Erbes C., Eberly R., Dikel T., Johnsen E., Harris I.,	2005	Ветерани Другої світової війни та Корейської війни	64,45 (23,06)
3.	Feder A., Southwick S. M., Goetz R. R., Wang Y.	2008	Військовополонені учасники В'єтнамської війни	66,3 (17,5)
4.	Forstmeier S., Kuwert P., Spitzer C., Freyberger H.J.	2009	Діти-солдати, що приймали участь у Другій світовій війні	63,27 (20,69)
5.	J. A. Lee, D. D. Luxton, G. M. Reger, G. A. Gahm	2010	Ветерани бойових дій в Іраку та Афганістані.	52,04 (22,98)
6.	M. S. Gallaway, A. M. Millikan, M. R. Bell	2011	Військовослужбовці США учасники бойових дій	41,1 (25,8)
7.	Benetato B. B.	2011	Ветерани операцій "Нескорена Свобода" та "Іракська свобода" з ампутацією кінцівки	59,07 (23,48)
8.	N. E. Bush, N. A. Skopp, R. McCann, D. D. Luxton	2011	Військовослужбовці США учасники бойових дій	49,53 (23,25)
9.	G. A. Palmer, J. J. Graca, K. E. Occhietti	2012	Ветерани з діагнозом ПТСР	39,59 (22,39)
10.	C. P. McLean, S. Handa	2013	Військово-медичний персонал Війни в Іраку	38,56 (25,64)
11.	J. M. Currier, R. Lisman, J. I. Harris, R. Tait, C. R. Erbes	2013	Ветерани операції в операції "Нескорена Свобода" та операції "Іракська свобода"	47,83 (25,95)
12.	I. M. Engelhard, M. J. J. Lommen, M. Sijbrandij	2014	Солдатів піхоти Королівської армії Нідерландів, що перебували в Іраку	38,78 (19,40)
13.	S. Marotta-Walters, J. Choi, M. D. Shaine	2015	Ветерани операції в операції "Нескорена Свобода" та операції "Іракська свобода"	47,11 (22,98)
14.	D. Murphy, E Palmer, R Lock, W Busuttill	2016	Ветерани збройних сил Великобританії з діагнозом ПТСР	32,6 (3,5)

Як видно з даних, представлених у таблиці 2., встановлений у нашому дослідженні показник середнього значення загального балу методики "Опитувальник посттравматичного зростання" ($M = 62,2$, $SD = 17,9$) перевищує середнє значення цієї ж методики, отриманий на більшості вибірових сукупностей учасників бойових дій (та комбатантів). Зокрема, показник посттравматичного зростання учасників АТО істотно перевищував середнє значення посттравматичного зростання військовослужбовців США, що приймали участь у операціях "Іракська свобода" (20 березня 2003 — 15 грудня 2011) та "Нескорена свобода" (операція триває досі). Так, дві незалежні дослідницькі групи

під керівництвом Кюрі Д. М. (J. M. Currier, R. Lisman, J. I. Harris, R. Tait) та С. Маротти-Волтерс (S. Marotta-Walters, J. Choi, M. D. Shaine) вказали на практично ідентичний рівень посттравматичного зростання для цих вибіркових сукупностей військовослужбовців: 47.83 (25.95) та 47.11 (22.98) відповідно [2;4]. Окрім цього, встановлений рівень посттравматичного зростання учасників АТО практично в два рази перевищує рівень посттравматичного зростання солдатів піхоти Королівської армії Нідерландів, що приймали участь у Іракській війні (38.78 (19.40) та внутрішньо переміщених осіб з колишньої Югославії 35.82 (SD=18.09) [3].

Щоправда, встановлений рівень посттравматичного зростання учасників АТО поступається середньому значенню посттравматичного зростання ветеранів Другої світової війни та Корейської війни (64,45 (23.06), а також військовополоненим учасникам В'єтнамської війни 66,3 (17,5).

Таким чином, на наш погляд встановлена варіація співвідношення рівня посттравматичного зростання учасників АТО та посттравматичного зростання ветеранів (і комбатантів) інших збройних конфліктів, цілком узгоджується з концептуальними положеннями функціонально-описової моделі посттравматичного зростання Р.Тедескі та Л. Калхоуна. Зокрема, Р.Тедескі та Л. Калхоуна розглядають посттравматичне зростання як потенційний наслідок когнітивної спроби переоцінити початкові, дотравматичні переконання особистості про світ та про себе. Дослідники розглядають травматичну подію, як "сейсмічний" зсув початкової життєвої схеми, при чому чим значнішим є виклик основоположним уявленням та переконанням особистості, тим імовірнішою є можливість посттравматичного зростання []. Виходячи з цього, логічно припустити, що військовополонені або ветерани таких жорстоких та високо інтенсивних збройних протистоянь як Друга світова війна та Корейська війна зазнали значно потужніших порушень базових уявлень про світ ніж учасники бойових дій на сході України.

В той же час, характер збройного протистояння, який спостерігається під час АТО, особливо на початковій фазі (враховуючи його хаотичну та неочікувану природу), за інтенсивністю значно перевищує локальні бойові зіткнення операції "Нескорена Свобода" та операції "Іракська свобода". За наявними аналітичними даними ці операції здійснювалися (і здійснюються) з мінімальним залученням піхоти та максимальним залученням авіації. Такий характер введення бойових дій призводив до значно меншого психологічно потрясіння та як наслідок можливості вияву посттравматичного зростання особистості.

Література: 1. Моем В.С. Місяць і мідяки; На жалі бритви: Романи. (Пер. з англ.); Передм. І.О. Влодавської; Худож. А. З. Толкачова. – К.: Дніпро, 1989. – 574 с. іл. – (Зарубіж. проза ХХ ст.). 2. Currier, J. M. Cognitive processing of trauma and attitudes toward disclosure in the first six months after military deployment / J. M. Currier, R. Lisman, J. Irene Harris, R. Tait, C. R. Erbes // *Journal of clinical psychology*. – 2013– № 3. – Vol. 69.– P. 209-221. 3. Engelhard, I. M., Changing for better or worse? Posttraumatic growth reported by soldiers deployed to Iraq / I. M. Engelhard, M. Lommen, M. Sijbrandij // *Clinical Psychological Science*. – 2015– № 3. – Vol. 5.– P. 789-796. 4. Marotta-Walters, S. Posttraumatic growth among combat veterans: A proposed developmental pathway / S. Marotta-Walters, J. Choi, M. Doughty Shaine // *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. – 2015 – № 4. – Vol. 7. – P. 356-363. 5. Mitchell, M. M. Combat exposure, unit cohesion, and demographic characteristics of soldiers reporting posttraumatic growth / M. M. Mitchell, M. S. Gallaway, A. M. Millikan, M. R. Bell // *Journal of Loss and Trauma*. – 2013 – № 5. – Vol. 18. – P. 383-395. 6. Solomon, Z. Posttraumatic stress disorder and posttraumatic growth among Israeli ex - pows // Z. Solomon, R. Dekel / *Journal of Traumatic Stress*. – 2007. – № 7. – Vol. 20. – P. 303-312. 7.

Staugaard, S. R., Centrality of positive and negative deployment memories predicts posttraumatic growth in Danish veterans // S. R. Staugaard, K. B. Johannessen, Y. D. Thomsen / Journal of clinical psychology. – 2015. – № 4. – Vol. 71. – P. 362-377. 8. Tedeschi R. G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Psychological Inquiry. – 2004. – № 1. – Vol. 15.– P. 1–18.

Іванова Н. Г.

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ ПІД ВПЛИВОМ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ЧИННИКІВ

Екстремальні умови, в яких доводиться виконувати бойові завдання військовослужбовцям, вимагають від них високого рівня психологічної готовності до конструктивних дій, швидкого упередженого реагування на прояви сепаратизму, адекватної правомірної поведінки тощо. Психогенні впливи на особистість, що можуть безпосередньо проявлятися у процесі екстремальної діяльності військовослужбовців, можуть руйнувати як психічне, так соматичне здоров'я. Крім того, ці впливи можуть відтерміновувати негативні реакції організму, що проявляються не відразу ж після або під час перебування в екстремальних умовах діяльності, а згодом – через декілька годин, днів або місяців.

Те, як наслідки переживань жахливих подій у подальшому впливають на психіку учасників екстремальних ситуацій, активно вивчають психологи вже не одне десятиліття. Зазначена проблема не втрачає своєї актуальності, оскільки посттравматичні стресові розлади можуть мати непередбачувані наслідки й відтерміновані у часі прояви.

Травмуючі події для людей не є звичними, вони викликають нове емоційне сприйняття дійсності, що проявляється у сильних переживаннях, страхах та навіть стані фрустрації. Як зазначають науковці [5, с. 13], головним є те, що ці події носять екстремальний характер, виходять за межі звичних людських переживань і викликають інтенсивний страх за своє життя, жах й відчуття безпомічності. Зазначені події для військовослужбовців зумовлюються психотравмуючими чинниками – несприятливими умовами виконання ними професійних обов'язків під час проведення антитерористичної операції або при виникненні інших екстремальних ситуацій, що супроводжуються небезпекою для їхнього життя та здоров'я.

Слідом за травмуючими подіями, які зумовлюють зазначені фази та виходять за рамки звичайного людського досвіду, може розвиватися посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Посттравматичні стресові розлади проявляються у страхах, роздратованості, агресивній неконтрольованій поведінці, спалахах гніву, порушеннях сну, депресіях, схильності до суїцидів, неврозах [3; 5].

Травматичний стрес (травматичний стрес – це складне явище, що несподівано та грубо змінює існуючу у людини модель світу і самого себе, змушує людину знову повертатися до важкого минулого [6, с. 10, 20]) породжують екстремальні умови проведення АТО спричиняють у військовослужбовців стан підвищеної емоційної напруги, наслідком впливу якої на організм можуть бути різноманітні прояви психічної нестійкості й навіть нервово-психічні розлади.

В умовах впливу стесогенних чинників можуть виникати певні фази прояву

психічних реакцій, а саме: підвищеної тривожності; відчуття героїзму; прагнення до активної взаємодопомоги; особистісної гордості; сподівань на краще; товариськості; непокори; обурення та гніву; розчарування; стану фрустрації та краху мрій; демонстрації несприймання вказівок посадових осіб; виправданості деструктивних дій; небажання лишати друзів у небезпеці.

До того ж, детермінують страх, тривожність та зумовлюють ПТСР певні соціально-особистісні фактори: неочікуваність, раптовість динамічність подій, ситуацій; довготривалість перебування в АТО; відсутність досвіду роботи в екстремальних умовах; недостатній рівень мотивації до роботи; відсутність необхідного комплексу розвинених емоційно-вольових якостей; недостатній рівень психологічної підготовки; усвідомлення загрози життю; людські жертви, втрата близьких друзів, колег; відсутність повноцінного сну й т.ін.

Стресостійкість, що є необхідною умовою успішного виконання професійних завдань військовослужбовцями, визначають як структурно-функціональну, динамічну, інтегративну властивість особистості, як результат трансактного процесу зіткнення індивіда зі стресогенними факторами, що включає процес саморегуляції, когнітивну репрезентацію, об'єктивну характеристику ситуації та вимоги до особистості [1]. До того ж, існує тісний взаємозв'язок типологічних особливостей нервової системи, індивідуально-психологічних особливостей та властивостей особистості, психічних станів і її психологічної безпеки. Певне поєднання основних властивостей нервової системи, взаємозв'язки між ними та особистісними характеристиками сприятимуть більш вираженому проявленню ряду психічних функцій, які можна розглядати значущими для формування, розвитку і підтримки психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності як складної багаторівневої динамічної системи, що відбиває ступінь психічної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування та зберігати на достатньо стійкому дієздатному рівні виконання професійних завдань у звичайних та екстремальних умовах [4, с. 80-81].

При зіткненні військовослужбовця зі стресогенними чинниками у нього виникає почуття стурбованості, невпевненості й тривоги, страх, який важко подолати та який дезорганізує його поведінку. Цей стан за силою та характером багато в чому залежить від стресора (збудника). Однак ще більшою мірою він залежить від індивідуальних особливостей, підготовленості психіки особистості до стресових ситуацій, її темпераменту і характеру. Тобто, при аналізі впливу стресогенних чинників необхідно враховувати й типологічні особливості нервової системи та стан психологічної готовності військовослужбовця до роботи в умовах впливу стресогенних чинників.

Відповідно, для запобігання ПТСР, психологічна підготовка до роботи в зоні АТО має бути спрямована на формування та розвиток таких особистісних характеристик, як: самовладання, що допоможе військовослужбовцю не показати хвилювання, впевненість у процесі виконання професійних завдань; сміливість; рішучість; наполегливість; урівноваженість; високий рівень стресостійкості, вміння приховувати власні емоції, хвилювання, тривожність; здатність приймати оптимально правильні рішення в умовах дефіциту часу та адекватно діяти в складних умовах.

Схильність до ПТСР корелює з певними психічними порушеннями, що виникають або у наслідку травми, або вже були притаманні людині. До таких порушень відносять: невроз тривоги; депресію; схильність до суїцидальних думок

чи спроб; медикаментозну, алкогольну чи наркотичну залежності; психосоматичні розлади; захворювання серцево-судинної системи. Статистика свідчить, що у 50-100% осіб, які страждають на ПТСР, є якість із перерахованих супутніх захворювань, а частіше два чи більше [2, с. 161].

Разом з тим, розвинена нервово-психічна стійкість дає змогу військовослужбовцям адекватно діяти в складних, екстремальних умовах. Потенційні психофізіологічні особливості є необхідною й достатньою умовою успішної професійної діяльності та основою підготовки до неї, оскільки саме на біологічній основі відбувається розвиток всіх інших особистісних конструктів. Зазначене вище свідчить про важливість формування в військовослужбовців психологічної готовності, тобто такого психічного стану, що дасть можливість контролювати власні емоції, адекватно та успішно діяти в різноманітних складних ситуаціях, приймати оптимально правильні рішення та невілювати вплив психотравмуючих чинників.

Загалом виокремлюються такі групи психологічних ознак ПТСР:

- *Повторне переживання військовослужбовцями подій.* Мимовільне, непередбачуване й спонтанне пригадування минулих психотравмуючих подій називають флешбеками. У пам'яті раптово спливають жахливі, неприємні сцени, пов'язані з пережитим в екстремальних умовах. Все, що може нагадати про жахливе минуле: щось побачене чи почуте, якийсь запах чи звук активізують довгострокову пам'ять й військовослужбовець пригадує, що він відчував та переживав. Відбувається звуження свідомості, життя поділяється на те, що «було там» й те, що «є тут». Навіть певні звуки, запахи, події, слова можуть нагадувати їм певні травмуючі образи й уявлення, які спонукають до нових переживань минулих подій. Такі несподівані спогади можуть тривати від кількох секунд, хвилин й до кількох годин, «приходити» у сні як нічні жахи, що інколи відтворюють пережиту ситуацію й актуалізують ще сильніші переживання. У людини виникають проблеми зі сном, їй буває важко заснути через неусвідомлюваний страх, а порушення сну іноді виглядає як постійне раннє пробудження, внаслідок чого виникають втома і апатія.

Повторювані спогади про подію насильно прориваються в свідомість, включаючи образи, думки, уявлення. Враження, отримані під час надзвичайної події, можуть бути настільки сильними, що їх переживання триватиме дуже довго: часто бувають спалахи спогадів, коли повторюються почуття, які людина відчувала під час або після події. Переживання можуть бути дуже важкими і плутатись. Разом з тим, якщо ситуація була травматична, людина не в змозі перестати думати про неї чи її наслідки. Такі спогади, переживання можуть супроводжувати спазми в шлунку, головні болі.

- *Уникнення переживань, що нагадують психотравмуючі події.* У переважній більшості учасники екстремальних ситуацій намагаються уникати думок, спогадів і розмов про пережите. Поводяться так, ніби нічого незвичного з ними не відбулося, не слухають новини про екстремальні події. На фоні цього може різко знижуватися інтерес до роботи, або навпаки відбувається «занурення» у роботу. З'являється почуття відстороненості й відчуженості від інших, відчуття самотності. Стає важко встановлювати близькі та дружні стосунки з оточуючими. Може виникати стан депресії, відчуття самотності й відчуження від близьких. Інколи навіть втрачається сенс життя, виникає апатія та невіра у власні сили, можливості й позитивні зміни в майбутньому. Зникають перспективні плани щодо

подальшого життя. Людина починає займатися самодоріканнями: «щось не так зробив», «треба було діяти так, а не інакше», «чому мене там не було» й т.ін.

- *Неадекватність реакцій у взаємодії з оточуючими.* Поведінка може бути більш агресивною, у спілкуванні з'являється роздратованість та підвищується рівень конфліктності. Виникає неконтрольований гнів та роздратованість. Стреси і напруги у звичайному житті можуть ставати нестерпними для тих, хто перебував в районі проведення АТО. Вони намагаються уникати близьких контактів з рідними, друзями і колегами, що часто веде до додавання особистих проблем. Труднощі у взаєминах з часом посилюються поряд з наростанням відчуття, що «ніхто не може зрозуміти, через що я пройшов». Підвищується дратівливість, може з'являтися немотивована настороженість, тривожність, безсоння та спалахи гніву. З'являються труднощі з концентрацією уваги; надмірна пильність та реакція на раптові подразники; бажання швидко все змінити, але немає чіткого усвідомлення як саме і для чого.

Зазначене свідчить про необхідність надання військовослужбовцям, які брали участь в АТО, певної психологічної допомоги, тобто сукупності заходів із психологічної діагностики, психологічної корекції та психологічного консультування військовослужбовців. Усі ці заходи мають бути взаємопов'язані, носити системний характер та спрямовуватись на відновлення контролю над емоційними реакціями, оптимального психічного стану, адекватних моделей поведінки, соціальної взаємодії й загалом підвищення якості життя. Задля попередження в учасників АТО девіацій поведінки профілактична робота повинна здійснюватись шляхом проведення індивідуальних роз'яснювальних бесід, лекційних занять, консультацій тощо.

Таким чином, у військовослужбовців, які виконували професійні завдання в умовах АТО, можуть виникати посттравматичні стресові розлади, які можуть проявлятися у страхах, роздратованості, агресивній неконтрольованій поведінці, спалахах гніву, порушеннях сну, депресіях, схильності до суїцидів, неврозах й т. ін. Загалом виокремлюються три групи психологічних ознак ПТСР учасників АТО: повторне переживання військовослужбовцями подій; уникнення переживань, що нагадують психотравмуючі події; неадекватність реакцій у взаємодії з оточуючими. Зазначене зумовлює необхідність надання їм певної психологічної допомоги – комплексу заходів із психологічної діагностики, психологічної корекції та психологічного консультування. Робота, пов'язана з профілактикою певних форм девіантної поведінки повинна бути спрямована на попередження причини її виникнення, діагностику, корекцію та реалізовуватись шляхом проведення роз'яснювальних індивідуальних бесід, лекційних занять, тренінгів, консультацій тощо.

Література: 1. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості : моногр. / В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 432 с. 15 2. Малкина-Пых И.Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И.Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2008. – 928 с. 19 3. Омелянович В.Ю. Посттравматические стрессовые расстройства у оперативных сотрудников органов внутренних дел / В.Ю. Омелянович. – Донецк : Каштан, 2004. – 216 с. 24 4. Приходько І.І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія [Текст] / І.І. Приходько. – Х. : Академія ВВ МВС України, 2013. – 725 с. 25 5. Тарабрина Н.В. Практикум по психології посттравматического стресса / Н.В. Тарабрина. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с. 33 6. Травма и психологическая помощь / Н. Сарджвеладзе, З. Беберашвили, Д. Джавахишвили, Н. Махашвили, Н. Сарджвеладзе. – М. : Смысл, 2007. – 180 с. 35

ПРО ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ЗАСОБІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ

Військова справа потребує від військовослужбовця швидкого реагування на ситуацію, правильності прийняття рішень і продуктивних дій. Досить часто все це поєднується із обмеженістю часу, тому діяльність військового психолога повинна здійснюватися оперативно та бути високоефективною. В таких не простих умовах Метафоричні Асоціативні Картки (далі МАК) - один з доволі доступних, швидких і ефективних засобів психологічної роботи.

Методика «МАК-77» – це універсальний психологічний інструмент, що розроблений фахівцями Міжнародного центру кандидатом психологічних наук, доцентом, підполковником Івановою О.В. та молодшим лейтенантом Гребенюк М.О. спеціально для військових психологів Національної гвардії України та призначений для роботи з метою здійснення психологічної діагностики, проведення психологічного консультування та психокорекційної роботи.

Картки з даної методики допомагають досить швидко і легко визначити несприятливі психоемоційні стани людини, такі як депресія, невротичні стани, переживання міжособистісних конфліктів, суїцидальні ризики тощо.

Методика «МАК-77» відноситься є унікальною, бо розроблена із врахуванням специфіки СБЗ НГУ, які окрім, оперативно-тактичних завдань виконують правоохоронні функції, завдання з охорони ОВО, екстрадицій, конвоювання підсудних тощо. Методика доцільна для використання військовими психологами НГУ, з метою здійснення психологічної діагностики, проведення психологічного консультування та психокорекційної роботи як з діючими військовослужбовцями, так і з призовниками, ветеранами, службовцями. Також, у разі необхідності, із членами їх сімей.

Картки з даної методики допомагають досить швидко і легко визначити несприятливі психоемоційні стани людини, такі як депресія, невротичні стани, переживання міжособистісних конфліктів, суїцидальні ризики тощо.

В методику «МАК-77» входить два набори карток. Перший набір складається із 77 карток-зображень, другий набір складається із 84 карток-слів. Використовувати набори можна окремо один від одного, чи поєднуючи їх між собою, а також як самостійний інструментарій, або ж у поєднанні з іншим психологічним інструментарієм.

Картки доцільно використовувати у роботі з діючими військовослужбовцями, з призовниками, ветеранами, службовцями, а також у разі необхідності, із членами їх сімей.

Окрім експрес-діагностики, «МАК-77» може застосовуватись як для індивідуальної роботи із військовослужбовцями, так і для групової роботи у підрозділі, а також для сімейного консультування, коучингу та психокорекції.

Використання «МАК-77» в ході психологічного консультування дозволяє максимально швидко та безпечно працювати з клієнтом. На основі процесів проєкції та ідентифікації у досліджуваного щодо сприйняття картки-картинки або

картки-слова виникає багато асоціацій, які пов'язані із внутрішнім світом особистості.

В ході використання психолог має можливість в стислий термін отримати інформацію, за наступними вимірами:

- «я хочу» - (потреби, мотиви, прагнення);
- «я можу» - (робити, зробити та інші спроможності особистості);
- «я відчуваю» - (емоції, настрої, хвилювання);
- «я думаю» - (відчуття, сприймання, пам'ять, міркування).

Цей психологічний інструмент дозволяє виявити ознаки проблемної ситуації та ступеню переживань проблеми як явних так і прихованих.

Діагностичні можливості полягають в процесі безпосереднього вибору карток обстежуваним із врахуванням наступного опису та інтерпретації карток. В результаті використання «МАК-77» виявляються актуальні стани думок та хвилювання досліджуваних. Після проведення експрес-діагностики, при виявленні ознак негативних психологічних станів доречно проводити з військовослужбовцем поглиблену психодіагностику та приймати рішення щодо відсторонення його від служби зі зброєю.

Актуальне використання «МАК-77» психологами в процесі консультативної та психокорекційної роботи. Набори карток дають можливість безпечно дослідити зміст внутрішнього світу людини, більше зрозуміти її, допомогти людині у вирішенні як життєвих, так і службових завдань. Особливістю цієї методики є те, що картки-зображення стимулюють емоції та почуття людини за допомогою зображення, і збуджують раціональну і аналітичну частину головного мозку картокою-словом.

В комплект входять:

- 77 карток-зображень (розміром 9x15 см);
- 84 карток-слів з назвами емоційних станів і значимих речей для людини (розміром 4,5x6 см);
- інструкція з описом, вправами та прикладами для використання.

Техніка роботи з метафорично-асоціативними картками полягає в формулюванні запиту і почерговому витягуванні карток досліджуваним та їх асоціюванні та інтерпретації.

Діагностична процедура «МАК-77» полягає в процесі безпосереднього вибору карток обстежуваним з врахуванням наступного їх опису та інтерпретації. В результаті проведення методики виявляються актуальні стани думок та хвилювання досліджуваних. Експрес-діагностика протягом декількох хвилин дозволяє виявити психологічну готовність до СБЗ чи наявність психологічної проблеми. Це дозволяє психологу прийняти рішення щодо відсторонення від служби військовослужбовця зі зброєю та подальшого його направлення на поглиблену психодіагностику.

Використання «МАК-77» з метою експрес-діагностики проводиться з:

- військовослужбовцями, яких планується призначити для виконання службово-бойових завдань зі зброєю, перед отриманням табельної зброї;
- військовослужбовцями, які перебували в екстремальних (бойових) умовах та зазнали впливу бойових стрес-факторів;

- військовослужбовцями, у яких мали місце ознаки психологічної дезадаптації або відбулися значні стресові життєві події, перед виконанням ними службових завдань,

- військовослужбовцями, які здійснили надзвичайну подію (або були її свідками), допустили порушення військової дисципліни, законності (або підозрюються в їх здійсненні).

Методика апробована на особовому складі батальйону забезпечення навчального процесу Міжнародного центру комендантської роти, який призначався для виконання службово-бойових завдань зі зброєю. Обстежено військовослужбовців строкової та контрактної служби. Більшість з опитаних (90 %) продемонстрували готовність до виконання завдань за призначенням, 6% потребували додаткового обстеження, і 2% були відсторонені від несення служби. Крім того, обстеження проводилось із військовослужбовцями роти охорони, комендантської роти та роти матеріального-технічного забезпечення, віднесеними до групи посиленої психологічної уваги. Це дало можливість у 70 % скоригувати психопрофілактичні заходи для подальшої роботи з даною категорією. Також експрес-діагностику було проведено із керівництвом Міжнародного центру та представниками особового складу його навчальних відділів. В результаті діагностування 100% опитуваних показали високу психологічну готовність до виконання службово-бойових завдань. Пройшли апробацію нової методики і військовослужбовці 2-го батальйону оперативного призначення військової частини 3027. Особовий склад відзначився високою мотивацією щодо проходження військової служби, в додаток картки були використані в якості стимулів запуску процесів згуртування зазначеного підрозділу. Також, з метою командозгуртування, виявлення мотиваційних характеристик служби, актуального стану соціально-психологічного клімату, методика апробувалась на курсантах Київського факультету НАНГУ.

Найбільш корисними, с точки зору психологічного супроводження, «МАК-77» є при використанні у роботі із молодим поповненням ще на етапі табірною збору. Виявлені тенденції щодо негативної мотивації до служби призовників одразу мали можливість бути скоректованими завдяки як роботу психолога, так й за допомогою інтегративних процесів згуртування підрозділу під час виконання відповідних вправ.

Крім того, було отримано високу схвальну оцінку «МАК-77» як методу експрес-діагностики особового складу, консультативної та психокорекційної роботи, а також тимбилдінгу від психологів в/ч Північного ОТО НГУ та деяких в/ч прямого підпорядкування, з якими також проводилась апробація даної методики.

Таким чином, використання «МАК-77» є досить екологічним сучасним інструментом психологічної роботи, який є водночас дешевим, швидким та ефективним методом психологічного супроводження службово-бойової діяльності військовослужбовців та підрозділів НГУ, що не потребує багато часу та людських ресурсів та є доцільним щодо використання психологами.

Каменюк Ю. В.

ПАТРІОТИЗМ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ

Аналіз сучасних поглядів дозволяє вважати, що інформаційна війна у цілому є комплексом взаємопов'язаних і узгоджених за цілями, місцем і часом заходів, орієнтованих на досягнення інформаційної переваги. З розвитком інформаційної інфраструктури за відсутності ефективної системи протидії уразливість особистості, зокрема і військовослужбовців Збройних Сил України, особливо у сфері управлінської діяльності, зростає пропорційно розвитку інформаційних технологій [1],

У цьому контексті феноменологія нової війни та аналіз особливостей її проведення сусідньою державою у збройних конфліктах, в тому числі і проти України, її населення та особового складу ЗС України та вироблення шляхів ефективного захисту від її негативного інформаційно-психологічного впливу, є надзвичайно актуальним. В умовах інформаційної війни брак критичності в сприйманні ворожої пропаганди, маніпуляцій, інформаційної брехні та явна недостатність спротиву цим інформаційним деструктивним впливам з боку наших громадян становлять серйозну соціально-психологічну проблему. Її суть полягає в тому, що для протидії масштабній, професійно підготовленій, цілеспрямованій ворожій інформаційній навалі та ідеологічній індоктринації, що є справжньою атакою на ідентичність українців, у нас досі немає ефективного, дієвого інструментарію, здатного забезпечити належний психологічний опір широкого загалу шкідливій інформації.

В умовах постійної інформаційної психологічної загрози, спрямованої проти України, одним із засобів особистого спротиву ворожій інформації є патріотизм особистості, який, власне, становить її психологічний ресурс. Ґрунтовно проблему ресурсності патріотизму особистості в умовах інформаційної війни розглядала Н. Череповська. Автор в наукових статтях, навчально-методичному посібнику «Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді» ідею ресурсності патріотизму особистості в умовах інформаційної війни збагачує такими новими інструментальними якостями, як свідоме ставлення до інформації, здатність до рефлексії емоцій, почуттів щодо сприйнятого, спроможність критично осмислити інформацію і зробити самостійні висновки, творчо переосмислити повідомлення та ін. [6]. Поділяючи погляди автора, на нашу думку, будучи складним явищем, психологічний вимір патріотизму представляє собою передусім як психічну реальність, новоутворення у вигляді комплексу почуттів, переконань, системи духовних цінностей і смислів, світоглядних позицій особистості щодо її ставлення до Батьківщини, її історії, культури, мови і традицій, відчуття ідентичності з нацією, готовності до конкретних дій, вчинків для блага нації, держави та ін.

Отже, саме таке психічне новоутворення, як патріотизм особистості, допомагає їй бути не тільки носієм зазначених якостей, конструювати власну життєдіяльність відповідно до переконань, а й пізнавати світ, впливати на нього завдяки своїй практичній діяльності, бути суб'єктом впливу, надаючи цій діяльності певної – патріотичної спрямованості.

Патріотизм як імунітет особистості в умовах ведення «гібридної війни», інформаційної агресії є могутнім психологічним ресурсом не тільки у збагаченні її духовної сфери патріотичними переконаннями, відповідною світоглядною позицією, у більш глибокому її єднанні зі своїм етносом, нацією, країною тощо[3,4]. Психологічний ресурс патріотизму полягає у здатності особистості

протистояти ворожим інформаційним впливам. Це пояснюється тим, що патріотизм особистості виступає її первинним імунітетом у формі «несприймання», відторгнення відкрито агресивної, відверто брехливої, не сумісної зі світоглядом патріота інформації, спрямованої проти його Батьківщини. Так, патріот здатен уже на почуттєвому рівні, інстинктивно відчувати свідомо спотворену інформацію, спрямовану проти інтересів України, її народу, історії, культури, і саме тому не піддається її впливу.

Отже, патріотичні переконання, світогляд особистості уже самі по собі є певною мірою психологічним захистом проти інформаційних деструктивних впливів з боку медіа. Утім, коли йдеться про більш витончену, із спеціальним наміром викривлену інформацію (маніпуляцію, «сіру» пропаганду), психологічний захист лише на почуттєвому рівні може бути недостатнім.

Патріотизм за своєю природою не є статичним явищем, а таким, що постійно трансформується, модифікується. Як гнучке динамічне утворення, патріотизм розвивається згідно з вимогами часу і здатен сприяти набуттю особистістю нових якостей. Новітні умови існування людини в техногенному, інформаційному світі вимагають від неї відповідного, нового стилю взаємодії із цим світом. Ресурс патріота в інформаційній війні значно посилюється, якщо його патріотичні переконання ґрунтуються не лише на моральних почуттях, а й на нових інструментальних якостях – здатності регулювати свою взаємодію з медіапростором, здатності до критичного сприймання інформації, її конструктивного осмислення та оцінювання, креативного переосмислення тощо.

В умовах ведення «гібридної війни», інформаційної агресії головною метою інструментальних навичок патріотичної особистості є передусім її свідома протидія деструктивним інформаційно-психологічним впливам медіа. Відповідно спротив деструктивним медіавпливам ґрунтується на розвиненій саморегуляції особистості у її взаємодії з медіа, а саме: на свідомому ставленні до будь-якої інформації в цілому, критичній обробці сприйнятого, на його практичному, креативному застосуванні в різних аспектах життя, а також на конструктивній комунікації з іншими, пошуку однодумців на підставі сприйнятого тощо[2].

Гіпотезу про патріотизм як психологічний ресурс особистості в умовах інформаційної агресії, а також про необхідність формування нової інструментальної якості патріота цифрової доби – медіаграмотності – було підтверджено емпіричним дослідженням, проведеним протягом 2014–2017 років. Отримані результати виявили чітку тенденцію взаємозв'язку ресурсності патріотизму молоді із саморегуляцією візуальних переглядів. Так, за показниками свідомого ставлення до інформації, інтелектуальної та комунікативної активності щодо сприйнятого саморегуляція переглядів візуального медіаконтенту в групі патріотично налаштованої молоді виявилася набагато вищою, ніж у групі умовних «не патріотів».

На сьогодні цілеспрямована діяльність Росії в інформаційній сфері дає змогу провокувати напруженість і в інших регіонах України, підтримувати антиукраїнські настрої серед російського населення, дискредитувати Україну та виправдовувати свою політику в країнах ЄС. Ця робота координується на державному рівні, вимагає повного переосмислення загальних підходів до підтримання національної безпеки України, кардинальної перебудови всього сектора безпеки та оборони держави з метою приведення його у відповідність до нових викликів та загроз.

Інформаційна війна буде надавати перевагу тому, хто вміє працювати з масовою свідомістю. Стратегічні комунікації, зв'язки з громадськістю та інформаційні заходи необхідно повністю інтегрувати в усі аспекти діяльності Збройних Сил України, а питання інформаційно-психологічних операцій має бути головною темою в будь-якому міжвідомчому підході до прийняття рішень в умовах ведення «гібридної війни». Усе це вимагає внесення низки уточнень та змін до планів розвитку Збройних Сил та інших силових структур України. Серед основних напрямів удосконалення видів всебічного забезпечення військ (сил) слід визначити: внесення змін до морально-психологічного забезпечення ЗС України враховуючи досвід проведення АТО на Сході країни; захист населення та військ (сил) нашої держави від негативного інформаційно-психологічного впливу в єдиній системі. для протидії масштабній, професійно підготовленій, цілеспрямованій ворожій інформаційній навалі

Одна з головних проблем "інформаційної політики" України - підготовка "інформаційних кадрів" у військових академіях та інститутах.

Інформаційна війна зараз - це основна форма протиборства між державами, тому висновок напрашується сам собою: у ХХІ столітті, через свою ефективність, інформаційні війни будуть використовуватися як головний інструмент впливу на свідомість населення своєї держави, населення та особовий склад протилежної сторони, світову громадськість[5]. Відстоювати свої позиції в інформаційному протиборстві буде набагато легше тим країнам, які матимуть гармонійно розвинуте й тому захищене інформаційне суспільство. Зазначене може здійснюватись лише цілеспрямованим використанням всіх наявних сил і можливостей держави. Сьогодні гібридна війна розгорнута на усіх можливих напрямках. Це не лише інформаційна війна, а одночасно й економічна, репутаційна, смислова, людська. Таким чином, нині для забезпечення оптимальної взаємодії з медіапростором від патріота вимагається набуття нових якостей – знань та умінь, які становлять основу медіаграмотності особистості.

Література: 1. Алещенко В.І. Основні умови ефективного державного управління процесом забезпечення інформаційної безпеки України у військовій сфері. / Алещенко В. І., Сніцаренко П. М., Кливець В. В. // Стратегічні пріоритети., №4 (21) – 2011 – С. 23–33. 2. Горбулін В.П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. П. Горбулін // Стратегічні пріоритети. — К.: НІСД, 2014. — 4. — С. 5 — 12 3. Почепцов Г. Как операции влияния, массовая культура и соцмедиа выстраивают новую реальность.2018. [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://hvylyya.net/analytics/society/kak-operatsii-vliyaniya-massovaya-kultura-i-sotsmedia-vyistraivayut-novuyu-realnost.html> 4. Lasica D.T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory : Monograph / D.T. Lasica. – USA, 2009 [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA513663>. 5. Sun Tzu. The Art of War / Sun Tzu [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://classics.mit.edu/Tzu/a>. 6. Череповська Н.І. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді: навчально-методичний посібник/ Н. І. Череповська; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. – 156 с.

Кіричевська Е. В.

ПСИХОЛОГІЯ СНАЙПЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Війна – це мистецтво вбивати і виживати. Діяльність снайпера – передусім творча діяльність в екстремальних умовах. Не кожен, хто стріляє влучно, снайпер. Снайперські війни завжди були війнами інтелектів. На даний час діяльність снайпера передбачає розвиток когнітивних здібностей бійців, а також здібність

вбивати. Отже, в основу снайперської діяльності покладено проблемно-евристичне мислення як передумова успішної та ефективної роботи бійця. Стратегії снайпера – це стратегії творчої діяльності. Тому настав час говорити про снайпера як про свого роду обдаровану творчу особистість із особливим комплексом індивідуально-типологічних властивостей, нестандартним мисленням, характерологічними особливостями і філософією життя.

Талант снайпера, на відміну від кримінального таланту, має ідеологічну складову, яка є виправдальною та життєстверджуючою, не дивлячись на всю деструктивність зазначеного виду таланту. Яким би це дивним не здавалося. Як би добре не були підготовлені снайпери в плані фізичної, вогневої, а також тактичної підготовки, без психологічної підготовки їм не досягнути професійної майстерності. Тільки якісно організована психологічна підготовка здатна інтегрувати окремі фрагменти професіоналізму в цілісну особистість. Неготовність до психоемоційних навантажень здатна зруйнувати будь-який фізично сильний і загартований організм.

Мета: Розробка способів та методів розвитку професійних якостей снайперів; формування психологічної готовності до виконання професійних функцій снайпера в процесі бойової діяльності.

Ефективність роботи снайперів в умовах підвищеного ризику в значній мірі визначається величиною їх «зони стабільності». Під «зоною стабільності» розуміються ті умови, в рамках яких нервова система людини зберігає здатність до саморегуляції. У зв'язку з цим основою психологічної підготовки є ідея про необхідність розширення «зони стабільності» снайперів, як одного з найважливіших чинників, що обумовлюють толерантність до стресу та негативних психічних станів.

Головною метою психологічної програми підготовки є створення індивідуально-психологічних передумов підтримки максимальної бойової ефективності кожного снайпера на всьому протязі дій в особливих умовах.

Мета досягається шляхом вирішення наступних завдань:

- 1) сприяти самоідентифікації кожного члена групи, самовизначення кожним учасником особистих причин професійної діяльності, своїх цілей і завдань;
- 2) показати приховані можливості людської психіки і способи управління ними;
- 3) навчити основним навичкам саморегуляції і самодопомоги в умовах підвищених стресових навантажень.

Успішним досягненням поставленої мети можна вважати при наявності у снайперів наступних знань, умінь, навичок, якостей і станів:

- усвідомлене розуміння добровільності свого вибору при ухваленні рішення про участь в діяльності, пов'язаної з підвищеним ризиком, усвідомленням особистих мотивів прийняття рішення;

- знання основних стресогенних чинників і можливих результатів їх впливу на особистість, знання процесів, що відбуваються в організмі людини під впливом цих чинників;

- вміння слухати і чути власне тіло, чітке розпізнавання внутрішнього сигналу небезпеки;

- вміння тривалий час підтримувати себе в стані «розслабленого очікування», набуття стійкої навички пильності та тривалого свідомого зосередження уваги;

- вміння користуватися основними навичками саморегуляції, прийомами надання екстреної психологічної само- та взаємодопомоги;

- набуття навички свідомої зміни психологічних станів, знання свого оптимального бойового стану, вміння швидко входити в нього;
- знання практичних способів і профілактичних вправ для підтримки на високому рівні психологічної стабільності та витривалості.

Психологічна підготовка передбачає формування і розвиток цілого ряду професійно значущих якостей:

1. Професійної уваги (навички концентрації уваги на об'єктах професійної ситуації та її розподілу), розширення обсягу уваги і поліпшення її стійкості до впливу різних бар'єрів і т.д.

2. Професійної пам'яті (розвиток навичок швидкого запам'ятовування, якісного збереження і ефективного відтворення і впізнавання інформації, пов'язаної із службовою діяльністю; посилення стійкості пам'яті в умовах екстремальної діяльності).

3. Професійного мислення (навички комплексної оцінки надзвичайної ситуації, аналізу системи актуальних і потенційних загроз і можливостей несприятливого розвитку ситуації і т.д.).

4. Розвинута ідеомоторика (здатність до уяви та мисленнєвого тренування у виконанні дій і операцій, необхідних у професійній діяльності).

5. Необхідність безперервного логічного і психологічного аналізу великого потоку інформації, напружена увага, висока відповідальність за якість виконання завдання вимагають мобілізації всіх фізичних і психічних можливостей снайпера, його вміння керувати своїми почуттями і станами.

Кіщук Л. А.

УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Напочатку 70-х років ХХ століття, американським психологом італійського походження Д. Матараццо розпочалась популяризація психології здоров'я. В Україні цей напрям є доволі новим і тільки починає своє становлення. Зокрема виокремлюються дослідження психосоматичних, особистісних та соціально-психологічних аспектів життєдіяльності, які регулюють психічне здоров'я особистості, психосоматичне здоров'я різної вікової категорії, стратегії та тактики консультування таких психосоматичних хворих.

Нажаль український воїн працює не на попередження та профілактику різного роду захворювань, а навпаки, на їх лікування. Межі цієї проблеми сягають стану навколишнього середовища, соціально-економічного статусу, умов служби, побутових умов та способу життя. Саме тому ми можемо визначити психічне здоров'я особистості як багатовимірний феномен, інтегрованості, гармонійності, гуманістичності та рівноваженості всіх аспектів буття індивіда.

Службова діяльність військовослужбовців Збройних Сил України відноситься до складних видів професійної діяльності, вона супроводжується значними психофізіологічними і фізичними навантаженнями, багатьма чинниками ризику для їх життя і здоров'я, характеризується стресогенністю, необхідністю протидіяти ворогу, застосовувати заходи фізичного впливу, зброю, спеціальні засоби тощо.

Складні умови служби майбутніх офіцерів нерідко призводять до порушень у психічній діяльності, появи посттравматичних розладів, схильності до девіантної поведінки і професійної деформації. Тому важливим напрямом підвищення

ефективності функціонування військовоколективу є проведення спеціальної роботи з курсантами, завданнями якої є усебічне забезпечення психологічного здоров'я, здатності успішно протидіяти стресовим чинникам, конфліктам та іншим факторам ризику, які супроводжують їх професійну діяльність. Відповідно до формулювання Всесвітньої організації охорони здоров'я, людське здоров'я – це не просто відсутність хвороби, а повне фізичне, душевне та соціальне благополуччя. Психологічне здоров'я є головною складовою душевного благополуччя і забезпечується на різних, але взаємозалежних рівнях функціонування, воно пов'язане з особистістю людини і може бути порушене домінуванням негативних рис характеру, дефектами в моральній сфері, неправильним вибором ціннісних орієнтацій тощо. Психологічне здоров'я є основою повноцінного розвитку людини. Сучасна наука розмежовує сфери психічного і психологічного здоров'я. Психологічне здоров'я сьогодні розглядається науковцями як динамічна сукупність психічних властивостей особистості, що забезпечують гармонію між потребами індивіда й суспільства і виступають передумовою орієнтації людини на виконання своєї життєвої задачі. Для визначення норми психологічного здоров'я важлива наявність певних особистісних характеристик, які забезпечують не лише успішну адаптацію людини, але також її продуктивний розвиток на благо собі й суспільству через саморозуміння, самоприйняття та самовдосконалення, самореалізацію.

До основних ознак психологічного здоров'я також відносять становлення професійної ідентичності особистості та її вплив на психічне здоров'я. Основною функцією професійної ідентичності є забезпечення “психологічного благополуччя, що дає відчуття стабільності оточуючої дійсності та впевненості у власних силах, а також прийняття індивідом професійних ціннісних позицій, санкціонованих в даному професійному просторі”. Професійна ідентичність в контексті професійної діяльності вибудовує спосіб професійної взаємодії суб'єкта з навколишнім світом. Професійна ідентичність реалізовує прийняття себе в професії, вміння майстерно здійснювати професійні функції, яка відноситься до усвідомлення особою своєї приналежності до певної професії та професійної спільноти. Окрім того, вона детермінується професійним спілкуванням і досвідом та репрезентується за допомогою мовних засобів через образ Я. Відтак, розвиток професійної ідентичності залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників. Відмічають, наступні внутрішні джерела формування професійної ідентичності:

- характер прояву та самоприйняття функціонального Я;
- емоційно-позитивний фон, який забезпечує отримання інформації про професію;
- позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності;
- емоційно-позитивне сприйняття своєї приналежності до професійної спільноти;
- готовність спеціаліста прийняти на себе професійну відповідальність;
- характер прояву та самоприйняття функціонального Я;
- мотиваційна активність самореалізації у вибраній професії;
- усвідомлення власних сильних та слабких сторін, знання своїх індивідуальних способів успішної дії в майбутньому.

Очевидно, що психологічно здоровою може бути тільки людина, яка є здоровою психічно. Науковообґрунтована система збереження психологічного здоров'я майбутніх офіцерів є важливим чинником зростання їх професійної надійності та готовності до діяльності, дозволить створити та підтримати позитивний

імідж Збройних Сил України, відкрити перспективи для їх подальшого професійного і особистісного розвитку. Відомо, що психологічне здоров'я особистості є необхідною умовою її ефективної діяльності загалом і професійної зокрема.

В умовах сьогодення відбувається перегляд уявлень про людину як особистість, її неповторну цінність, напрацьовуються нові теоретичні підходи до вирішення проблем психологічного характеру, які виникають у складній і екстремальній професійній діяльності. Різномічна й тривала дія не сприятливих соціальних, психологічних, економічних та інших чинників зумовлює виникнення в людини високої нервово-психічної напруги. Це викликає різноманітні негативні прояви в її поведінці та психіці, зокрема відчуття душевного дискомфорту, появу негативних психічних станів, межових нервово-психічних розладів. Відповідальні завдання, які виконують військовослужбовці висувають підвищені вимоги до стану їх фізичного і психологічного здоров'я.

Зважаючи на специфіку діяльності, майбутній офіцер з вадами психологічного здоров'я не може бути достатньо надійним при виконанні службових завдань. Особлива роль у збереженні психологічного здоров'я підлеглих належить керівнику. Саме він здійснює безпосередній вплив на особистість, на весь колектив і на соціально-психологічні процеси, які у ньому виникають. У зв'язку з цим зростають вимоги до загальної та професійної підготовки керівників військових підрозділів, від управлінських якостей яких залежить забезпечення високої готовності військовослужбовців до діяльності, збереження життя і здоров'я особового складу.

Слід зазначити, що питання, пов'язані з вивченням психічного здоров'я людини та шляхів його збереження тривалий час викликають інтерес у дослідників. Найбільшу увагу йому приділяли представники медичних наук (медичної психології, патопсихології, психіатрії, психотерапії). У дослідженнях переважно йдеться про нервові та психічні захворювання, відхилення у функціонуванні психічних процесів та особистісному розвитку людини, органічні синдроми й розлади тощо. Щодо забезпечення психологічного здоров'я військовослужбовців, слід зазначити, що проблема залишається недостатньо теоретично і методично розробленою. Наразі існує нагальна потреба у пошуку шляхів збереження психологічного здоров'я військовослужбовці з урахуванням складних умов їх діяльності. Сьогодні практика ставить перед дослідниками багато актуальних питань, пов'язаних із забезпеченням психологічного здоров'я військовослужбовців. Якщо проблеми, що пов'язані з їх фізичним здоров'ям у цілому знаходять своє вирішення, то питання, пов'язані зі збереженням психологічного здоров'я навіть не завжди усвідомлюються керівництвом, їх вирішення часто носить фрагментарний, не системний характер. Серед широкого спектру проблем, можна виокремити питання, пов'язані із визначенням напрямів збереження психологічного здоров'я курсантів. До основних із таких напрямів належать:

- виявлення чинників та умов ефективного збереження психологічного здоров'я;

- розробка критеріїв і показників оцінювання стану і рівня психологічного здоров'я;

- розробка і впровадження в діяльність здоров'я зберігаючих психологічних технологій;

науковий аналіз психологічних аспектів діяльності керівника підрозділу як суб'єкта впливу на психологічне здоров'я підлеглого особового складу;

виявлення та обґрунтування критеріїв та показників готовності керівника підрозділу до збереження психологічного здоров'я військовослужбовців;

розробки методичних рекомендацій для керівників та порад для військовослужбовців щодо збереження власного психологічного здоров'я.

Отже, існує безліч підходів до трактування чинників та критеріїв психічного здоров'я курсантів. Резюмуючи можна виокремити найбільш важливі з них, а саме: прийняття відповідальності за своє життя та здоров'я, схильність до самопізнання та саморозуміння, чітка ієрархія цінностей, приймати себе та оточуючих.

Таким чином, психічне здоров'я – це комплексне міждисциплінарне поняття, що поєднує у собі здатність до самоактуалізації, саморегуляції та життєтворчості.

Ковальчук О. П.

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ІНДИКАТОРИ СТАНІВ ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ ЛЬОТНОГО СКЛАДУ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Діяльність льотного складу характеризується екстремальними умовами перебігу які потребують вольової регуляції, що полягає в подоланні конкуруючих ціннісних орієнтацій, мотивів, емоційного тяжіння до різних об'єктів тощо. Без звільнення пріоритетних подразників і їх стримування поведінкова активність є неможливою. Чим більше конкуруючих подразників, чим ближчі вони за силою до провідної ціннісної орієнтації, мотиву, мети, емоційного тяжіння, тим вище напруження і всі пов'язані з ним вияви зниженого настрою. Екстремальні умови діяльності льотчика, їх негативні впливи виявляються в загальній дезорганізації поведінки, гальмуванні раніше напрацьованих навичок, неадекватних реакціях на зовнішні подразники, труднощах у розподілі уваги, звуженні обсягу уваги та пам'яті, імпульсивних діях. Загальними характеристиками цих станів є грубе порушення структури льотної підготовки і значні вегетативні зрушення. Окрім цього, за умов тривалого впливу чинників, які зумовлюють ці стани, порушення механізмів біологічного пристосування та компенсації набувають незворотного характеру і тому в майбутньому стають міцним передумовою для виникнення нервово-психічних розладів та порушень.

Для льотного складу характерними є вияви тривоги. Тривога – це один із найпоширеніших психічних станів у людей, діяльність яких пов'язана з дією стрес-чинників підвищеної інтенсивності. Тривожність виявляється в порушенні психічної рівноваги, появі безпредметної загрози, хвилювань. Переживання тривожності може відбуватися на декількох рівнях; по-перше, власне на рівні тривоги, тобто у формі почуття неусвідомленої небезпеки, переживання невизначеної загрози; по-друге, на рівні страху як результату встановлення особистістю причин тривоги і конкретних чинників небезпечної ситуації.

Регулятором конкретних актів поведінки льотчика постає його емоційно-вольова сфера, від рівня розвитку якої залежить ступінь вияву різних

несприятливих станів, що виникають як відповідь на дію стрес-чинників зовнішнього середовища.

З огляду на це можна стверджувати, що емоційно-вольова готовність льотчика до професійної діяльності в екстремальних умовах визначається рівнем розвитку емоційної стійкості, врівноваженості і самовладання, дисциплінованості, відповідальності, зібраності тощо).

Важливою особливістю праці льотного складу є те, що успіх кожного польоту залежить від діяльності багатьох фахівців (членів екіпажу, групи керівництва польотами, інженерно-технічного складу, особового складу служб забезпечення польотів), тому необхідно узгоджувати роботу перерахованих вище спеціалістів.

Зазначені особливості професійної діяльності характерні для всіх льотних підрозділів. Проте військово-фахова діяльність льотчиків чергових сил які перебувають на бойовому чергуванні має і власні особливості. Найхарактернішими серед них відповідно до завдань виконуваних черговими силами є застосування літального апарату для польотів на гранично малих висотах, у складних метеорологічних умовах, уночі тощо.

Швидкоплинність польоту на малих і гранично малих висотах, обмеження можливостей ефективного використання візуальної інформації у польоті з великою швидкістю, жорсткий ліміт часу для ухвалення рішення на маневр, збільшення небезпеки зіткнення з перешкодами призводять до значного психічного напруження. Особливі ситуації в польоті можуть викликати негативні психічні реакції та стани, які супроводжуються звуженням обсягу уваги, погіршенням пам'яті, мислення, скутістю або нерозмірністю рухів, помилковими діями у льотчиків тощо.

Професійна надійність діяльності льотчика виявляється у здатності льотчика виконувати службово-бойову діяльність з необхідною якістю протягом певного часу не тільки в заданих умовах, а й у разі ускладнення обстановки. Професійна надійність льотчика передбачає забезпечення психологічної установки, необхідної для виконання конкретного польотного завдання. Для цього льотчикові необхідні професійне здоров'я, достатній психічний та психофізіологічний потенціал, високий рівень професіоналізму.

Професійне здоров'я відображає здатність організму зберігати необхідні захисні механізми, що забезпечують професійну надійність і працездатність в усіх умовах професійної діяльності. На рівень професійного здоров'я впливають умови, організація і зміст професійної діяльності, соціально-побутові умови, ефективність заходів, які проводяться для збереження і зміцнення здоров'я льотного складу.

На психофізіологічні можливості льотчика несприятливо впливають різноманітні чинники польоту. Так, перевантаження викликає обмеження руху, збільшує час реакції, звужує поле зору і погіршує гостроту зору; шум послаблює увагу, знижує точність і швидкість реакцій, ускладнює радіообмін. Чинники польоту прискорюють розвиток стомлення, знижують психофізіологічні резерви і, отже, спричиняють появу помилкових дій.

Психофізіологічні небезпечні фактори польоту проявляються, коли через обставини, що склалися, й умови польоту порушується функціонування окремих психофізіологічних систем або організму в цілому. Психофізіологічні небезпечні фактори польоту обумовлені такими особливостями:

– функціонуванням психіки (домінантним, дрімотним станами, передчасною психічною мобілізацією, низькою психічною та психологічною готовністю до діяльності, помилковим реагуванням, зневаженням безпекою польотів тощо);

– роботою аналізаторних систем (порушенням працездатності провідних аналізаторів організму);

– функціонуванням організму в цілому (порушенням працездатності і функціонуванням резервів, монотонією, виникненням стресу тощо);

– професійною діяльністю (заколюванням, негативним перенесенням навиків, порушенням взаємодії в екіпажі тощо).

Знання льотним складом цих факторів дозволяє підвищити психологічну готовність чим забезпечити високу надійність професійної діяльності.

Корольчук В. М., Корольчук М. С.

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ЧИННИКІВ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Організація ефективної психопрофілактичної роботи серед фахівців ризиконебезпечних професій і, особливо, військовослужбовців у сучасних умовах потребує ретельних наукових досліджень щодо впливу об'єктивних і суб'єктивних стресогенних чинників на особистість, визначення рівня професійного стресу та індивідуальних копінг-стратегій долаання стресогенних ситуацій. Специфічний характер діяльності військовослужбовців в умовах гібридної війни та збройного протистояння визначає актуальність превентивної психодіагностики проявів професійного стресу і визначення відповідних шляхів і засобів його профілактики.

Мета статті – представити аналіз результатів авторської анкети «Інтегральної оцінки детермінант професійного стресу у військовослужбовців» за об'єктивними і суб'єктивними показниками.

Аналіз інтегральної оцінки детермінант професійного стресу у військовослужбовців представлено за результатами дослідження фахівців різної кваліфікації та стажу за авторською анкетною. Анкета складається з 4 блоків по 5 стверджень об'єктивних і, відповідно, суб'єктивних чинників професійного стресу. Оцінка чинників професійного стресу здійснювалась за 10-бальною шкалою, а саме: 10-9 балів – суттєво виражений рівень професійного стресу; 8-7 балів – вище середнього; 6-5 балів – середній рівень; 4-3 бали – нижче середнього; 2-0 бали – практично відсутній.

Анкета включає об'єктивні чинники за такими чотирма компонентами:

1. *Умови професійної діяльності, що включають* – інтенсивність бойової служби, графік ротації; небезпека і ризик для здоров'я; вплив негативних технічних чинників (шум, вібрація, електромагнітні поля, застаріле обладнання); негативний вплив мікроклімату і природних чинників.

2. *Особливості організації включають питання щодо* – високої ступені відповідальності; авторитарності і директивності в процесі виконання функціональних обов'язків; негативних стосунків з керівниками підрозділів в організації; конфліктні взаємини з колегами, обслуговуючим персоналом.

3. *Соціально-економічні умови* – низький рівень соціальної захищеності та соціального статусу; низький рівень матеріального забезпечення; незадоволеність

сімейно-побутовим умовами; незначні мотиваційні стимули; недостатня увага, незадоволення потреб з боку керівників і держави.

4. *Зовнішні чинники* – економічна та матеріально-технічна криза; негативний вплив природних факторів; соціально напружених ситуацій в організації або країні; негаразди та захворювання у рідних і близьких.

Анкета включає суб'єктивні чинники з такими чотирма компонентами:

1. *Психологічні* – перебільшення або недооцінка об'єктивної дійсності; висока нервово-психічна напруга; суб'єктивне відчуття послаблення уваги, пам'яті, мислення; перевага негативного, песимістичного мислення; складність або імпульсивність прийняття рішення.

2. *Соціальні* – сімейні негаразди (недостатність взаєморозуміння, підтримки серед близьких і рідних); труднощі в реалізації актуальних потреб (безпеки, стабільності, самореалізації, поваги, престижу); зниження інтересу і мотивації до військово-професійної діяльності; недостатній рівень реальної і потенційної соціальної підтримки, зниження самооцінки.

3. *Біологічні* – прояви розладів апетиту, сну, головного болю, серцебиття; підвищеної пітливості; підвищеної подразливості, тривожності, підвищеної емоційної чутливості; відчуття підвищеної втоми; труднощі сприйняття і переробки інформації, переключення уваги.

4. *Поведінкові чинники* – підвищена конфліктність у взаємодії; зниження активності або гіперактивність; різка зміна стилю життя, порушення режиму дня або відпочинку; зміна звичного стереотипу поведінки; переважні способи додання стресогенних ситуацій (алкоголь, паління, переїдання, агресія).

Висновки. Встановлено такі закономірності, а саме:

- по-перше, кореляційний аналіз взаємозв'язків результатів анкети «Інтегральна оцінка детермінант професійного стресу» у військовослужбовців з прямими показниками методик стресостійкості за їхньою кореляційною вагою свідчать про інформативність показників авторської анкети визначення професійного стресу і необхідність, що дає змогу рекомендувати її для використання діагностики і оцінки рівня детермінант професійного стресу.

- по-друге, з'ясовано, що за інтегральною оцінкою детермінанти професійного стресу у групі початківців виражені на рівні вищому за середній, у групі професіоналів – на вищих показниках середнього рівня, і у групі кваліфікованих фахівців його вираженість найнижча – на низьких цифрах середнього рівня.

- по-третє, для усіх груп обстежуваних за інтегральним показником детермінант професійного стресу визначено такі об'єктивно значимі компоненти як соціально-економічні умови і зовнішні чинники.

- по-четверте, за суб'єктивними чинниками найбільш виражений професійний стрес виявився у обстежуваних початківців за соціальними, поведінковими та емоційно-вольовими компонентами.

- по п'яте, інтегральна оцінка детермінант професійного стресу свідчить про те, що профілактичні заходи за об'єктивними компонентами необхідно спрямовувати на суб'єктивно значимі соціально-економічні умови, що включають низький рівень соціальної захищеності, матеріальних і мотиваційних стимулів, високий рівень соціальної напруженості, сімейно-побутові негаразди чи захворювання (поранення, загибель).

За суб'єктивними чинниками профілактичні заходи мають бути спрямовані на поведінкові, соціальні, емоційно-вольові і психологічні компоненти, що

виявляються у високому рівні нервово-психічної напруги, негативному мисленні, недостатньому рівні реальної і потенційної соціальної підтримки, підвищеній емоційній чутливості, тривожності та переважанні негативних копінг-стратегій долаття стресогенних ситуацій.

Костів С. Ф.

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ І РІВНІ ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПСИХОФІЗИЧНОЇ ВИТРИВАЛОСТІ ОФІЦЕРІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ

У сучасних умовах, коли держава перебуває у складній геополітичній ситуації, необхідне подальше зміцнення Збройних сил України. Їх основу складають офіцери, яким висуваються нові вимоги до результатів їх діяльності та відповідно і до цілей, організації, змісту, методик, технологій, засобів і результатів їх військово-професійної підготовки в системі військової освіти. Підготовка військових фахівців є однією з головних завдань щодо забезпечення ЗС України висококваліфікованим персоналом. Відповідальність за отримання основних знань і вмінь зазначеною категорією покладена на них та осіб, які здійснюють їх підготовку. Взаєморозуміння і цілеспрямованість суб'єктів військово-професійної діяльності сприятиме діагностуванню військовослужбовців, які проходять підготовку і дозволить визначити найважливіші якості, що необхідно у них розвивати. Військовий фахівець, який мотивований і має розуміння того, що є важливим для його успішного виконання службових обов'язків, буде зацікавлений стати професіоналом і розвивати ті якості, які є необхідними у його військово-професійній діяльності. Підготовка військових пов'язана зі зміною психічних станів і високою втомою. Тому важливою якістю військовослужбовців є психофізична витривалість. Таким чином, виникає необхідність визначення критеріїв, показників і рівнів оцінювання психофізичної витривалості майбутніх військових професіоналів, щоб почати її діагностування.

Аналіз наукових джерел засвідчив те, що у дослідників підвищився інтерес до дослідження сфери професійно важливих якостей фахівців, головною з яких є витривалість. Про це наголошують у своїх наукових працях різні науковці (Т.Р. Раєвський, С.М. Канішевський, В.В. Клименко, В.П. Озеров, Т.Ю. Круцевич, В.М. Платонов, М.С. Корольчук, М.В. Макаренко, В.Г. Фотинюк, С.В. Романчук, Н.Б. Вербин та ін.).

У результаті аналізу психолого-педагогічних джерел з'ясовано, що критерії, показники і рівні оцінювання розвитку психофізичної витривалості майбутніх професіоналом військового управління (далі – ПВУ) у військових ВНЗ не досліджувались.

Виконання функціональних обов'язків майбутнім ПВУ у військово-професійній діяльності залежить від різних чинників. Одним із головних є розвиток психофізичної витривалості офіцера. Для того, щоб якісно діагностувати розвиток цієї якості необхідно виділити критерії, показники і рівні оцінювання розвитку психофізичної витривалості.

Розглянемо детальніше критерії та показники розвитку психофізичної витривалості майбутніх ПВУ:

Ціннісно-мотиваційний критерій психофізичної витривалості, в першу чергу, відображає ціннісне ставлення офіцера до свого обраного фаху, а вже потім – потреби, мотиви та мотивацію його військово-професійної діяльності.

Спрямованість особистості на певні цінності складає її ціннісні орієнтації, які проявляються в якості життєвих цілей і основних засобів їх досягнення. Усвідомлена мотивація слухачів університету спонукає їх до самоосвіти, самовдосконалення і використання сучасних освітніх технологій при вирішенні професійних завдань. Без позитивної мотивації неможливо досягти високих результатів у розвитку особистості. Показниками ціннісно-мотиваційного критерію є спрямованість на розвиток психофізичної витривалості майбутніх ПВУ, мотивація успіху і страх невдачі, наявність у слухачів мотивації на службу в ЗС України.

Когнітивно-операційний критерій психофізичної витривалості спрямований на вироблення найбільш ефективних способів обробки інформації, без яких успішна професійна діяльність неможлива. Цей критерій характеризує: розуміння завдань професійної діяльності, виконання обов'язків і оцінку їх значущості, уявлення про вірогідні зміни обстановки, труднощі, майбутні умови виконання службових завдань в невизначених ситуаціях, обсяг знань, прийомів, засобів і способів досягнення мети, наявність професійних умінь, навичок і дій під час виконання професійних обов'язків, здатність до аналізу ситуації, що склалася. Показниками когнітивно-операційного критерію є наявність знань з основ психофізичної витривалості і рівень фізичної підготовки.

Емоційно-вольовий критерій психофізичної витривалості є вкрай необхідний майбутнім ПВУ, оскільки, з одного боку, їх професійна діяльність відбувається як в типових, так і в екстремальних непередбачуваних умовах, що безпосередньо пов'язана з ризиком для життя, а з іншого – передбачає високу інтелектуальну активність в умовах безпеки чи небезпеки, емоційну реакцію в усвідомленні та в процесі виконання завдання, виявлення вольових якостей при подоланні труднощів тощо. Для емоційно-вольового критерію характерними показниками є загальний рівень саморегуляції, емоційний стан, стресостійкість і соціальна адаптація.

Професійно-діяльнісний критерій психофізичної витривалості спрямований на вирішення практичних завдань у професійної діяльності, який відображає застосування отриманих знань, навичок та вмінь, що передбачає успішне виконання функціональних обов'язків на фоні психофізичної витривалості. Навчальна діяльність майбутніх ПВУ – це основний чинник їх розвитку і саморозвитку як суб'єктів оперативно-тактичної ланки управління у процесі здобуття оперативно-тактичної освіти. Отже показниками професійно-діялісного критерію слід виділити: професійний інтелект, логічне мислення і інтелектуальну лабільність

Суб'єктний критерій психофізичної витривалості характеризується усвідомленням особистістю необхідності розвитку фізичної витривалості, здатністю до об'єктивного самооцінювання, самоаналізу розвитку психофізичної витривалості в типових і нетипових ситуаціях фахової діяльності, а також професійне осмислення своїх дій і вчинків у процесі розвитку психофізичної витривалості, здатністю визначати емоційний стан і враховувати його в процесі організації професійної діяльності. Показниками суб'єктного критерію є самооцінка, самоаналіз, загальна інтернальність.

Наступним етапом дослідження є визначення рівнів оцінювання критеріїв і показників розвитку психофізичної витривалості майбутніх ПВУ. Для цього було виділено три рівні розвитку психофізичної витривалості майбутніх ПВУ: високий, середній, низький.

Високий рівень розвитку психофізичної витривалості майбутніх ПВУ характеризується: розвитком всіх критеріїв психофізичної витривалості, системністю професійного світогляду, високим рівнем умотивованості до професійної діяльності; налаштованістю на результативність індивідуальної професійної діяльності, високим рівнем розвитку емоційно-вольової стійкості, високим рівнем розвитку професійних, комунікативних та організаційно-управлінських умінь; здатністю та готовністю до постійного професійного розвитку та вдосконалення, здатність до рефлексії, самоаналізу, самостійного вибудовування власного напрямку професійного розвитку.

Середній рівень розвитку психофізичної витривалості майбутніх ПВУ характеризується: усвідомленням важливості розвитку психофізичної витривалості у професійній діяльності; мотивацією на досягнення успіху у професійній діяльності, що змінюється залежно від різних суб'єктивних чинників, зміною інтересу в отриманні знань з основ психофізичної витривалості, достатнім розвитком вольових якостей, достатнім розвитком логічного мислення і інтелектуальної лабільності, достатнім рівнем сформованості уявлення про роль та місце психофізичної витривалості в системі професійної підготовки військового фахівця, відсутністю застосування креативних, інноваційних рішень; достатньою готовністю до самооцінки, самоаналізу.

Низький рівень розвитку психофізичної витривалості майбутніх ПВУ характеризується: не усвідомленням важливості розвитку психофізичної витривалості у професійній діяльності, низьким рівнем умотивованості до професійної діяльності; схильністю до перекладання відповідальності за невдачі на зовнішні чинники, низьким рівнем знань з основ психофізичної витривалості, низьким рівнем емоційно-вольової стійкості, відсутністю логічного мислення і інтелектуальної лабільності, відсутністю умінь здійснювати самооцінку, самоаналіз розвитку психофізичної витривалості, низьким рівнем відповідальності за прийняте рішення.

Таким чином, у процесі наукового дослідження було визначено критерії, показники і рівні оцінювання розвитку психофізичної витривалості майбутніх ПВУ.

Красницька О. В.

СТРАТЕГІЇ ТА МОДЕЛІ ПРОФІЛАКТИКИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Життя є даром для людини. Воно неповторне, прекрасне, чудове, але водночас низка проблем, нездатність їх вирішити, стреси, конфлікти або невміння своєчасно знайти вихід із важкої ситуації, неприйняття певних подій породжує втому, втрату життєвого сенсу, зневіру у змінах на краще. Це може призвести людину до суїцидальної поведінки, а згодом і до самогубства. Його феномен філософи, психологи, соціологи, педагоги вивчали з давніх давен.

Суїцид учені розглядають як усвідомлене позбавлення себе життя [2, с. 372] або як наслідок хворобливої діяльності головного мозку, що характеризується усвідомленою та передбаченою поведінкою під впливом зовнішніх чи внутрішніх подразників, неадекватною оцінкою отриманої інформації або ж ситуації, що викликає прагнення позбавити себе життя [4, с. 10].

Як врятувати життя, запобігти суїциду, спрямувати людину на пошук альтернативних варіантів вирішення складних життєвих ситуацій, зберегти психічне здоров'я – на ці питання науковці шукають відповіді не одне століття.

Участь військовослужбовців у різних конфліктах сучасності дещо ускладнює проблему. Адже інколи людина зіштовхується, на її думку, з непереборними труднощами. Постійні стреси під час участі в бойових діях, спостереження смерті близьких друзів, товаришів по службі, сімейні конфлікти, низький рівень психологічної готовності накладає негативний відбиток на психіку військовика. Тому проведення профілактичних заходів є надто важливим для будь-якого військовослужбовця, зокрема того, хто бере участь у бойових діях.

Профілактику суїцидальної поведінки військовослужбовців ми розглядаємо як напрям соціальної профілактики, що передбачає упровадження комплексу соціальних, медичних та психолого-педагогічних методів і заходів, спрямованих на попередження та зменшення впливу факторів суїцидального ризику та локалізацію наслідків суїцидальних спроб і замахів у військовому середовищі.

Профілактика суїцидальної поведінки, на нашу думку, належить до спеціальної профілактики, орієнтованої на зменшення негативного впливу факторів суїцидального ризику та локалізацію негативних проявів у поведінці чи суїцидальних намірів військових, і має реалізовуватися як на мікрорівні, тобто за рахунок розробки й упровадження комплексних програм у військових частинах, підрозділах, так і на індивідуальному рівні, тобто при безпосередній роботі психологів, психотерапевтів, психіатрів із потенційними суїцидентами чи їх виявлення при психологічному обстеженні, під час бесід, через спостереження за поведінкою кожного, особливо в ті періоди, коли на військовослужбовця діє велика кількість різноманітних стресогенних факторів, наприклад, під час участі в бойових діях чи перебування в екстремальних умовах.

У Збройних Силах України необхідно впроваджувати комплексні профілактичні медико-психолого-педагогічні програми роботи з військовослужбовцями, що реалізуються сумісними зусиллями фахівців різного профілю: психолога, психотерапевта, психіатра, соціального педагога, командира тощо.

Нами визначено такі завдання профілактики суїцидальної поведінки військовослужбовців, як:

- діагностика незвичної для військового поведінки;
- своєчасне виявлення факторів суїцидального ризику;
- передбачення можливих негативних явищ у поведінці військовослужбовців;
- виявлення й усунення причин, що сприяють появі думок про самогубство;
- надання своєчасної психолого-педагогічної підтримки військовослужбовцям;
- прогнозування результатів вирішення проблеми;
- розробка комплексних та індивідуальних програм профілактики суїцидальної поведінки у військових частинах, підрозділах;
- підвищення рівня поінформованості військовослужбовців щодо можливих ознак суїцидального замаху, тобто спостереження та своєчасного виявлення загрози скоєння самогубства серед товаришів по службі;
- зниження рівня впливу факторів суїцидального ризику й локалізація наслідків суїцидального замаху чи спроби.

Успішна реалізація профілактичних завдань можлива за умови правильного вибору стратегій і моделей профілактики. Сьогодні у працях В. Лютого,

Т. Журавель, Н. Зимівець, Е. Чарлтона зустрічаються різні підходи до характеристики стратегій профілактики. Так, В. Лютий виділяє стратегію боротьби та стратегію нормалізації. Перша передбачає усунення негативного явища, проблеми, їх ризиків і наслідків. При цьому проблема чи явище визначаються однозначно негативними й недопустимими, а завданням профілактики є їх недопущення. Стратегія нормалізації передбачає обмеження ризику, негативного впливу проблеми чи явища, які при цьому вважаються небажаними, але допустимими, а завданням профілактики є недопущення чи обмеження їх негативних наслідків [1, с. 14].

Дещо інший підхід до обґрунтування сутності стратегій профілактики пропонує Т. Журавель і виокремлює стратегію запобігання й подолання негативного явища чи проблеми та стратегію нормалізації [3, с. 90]. Отже, стратегія запобігання й подолання містить такі моделі профілактики, як: модель стримування (репресивна модель), модель ствердження моральних принципів, модель поширення фактичних знань, модель навчання позитивній поведінці («афективного» навчання), модель формування здорового способу життя, радикальна модель (модель соціального впливу). До стратегії нормалізації відносять модель контрольованого впливу й модель зменшення шкоди [1; 3].

Аналіз профілактичної роботи дав змогу виділити ще один підхід до визначення моделей профілактики. Е. Чарлтон охарактеризував їх як медична, освітня, соціально-політична, самопідсилення, «дії на благо здоров'я».

У своєму дослідженні ми будемо ґрунтуватися на підході Т. Журавель і розглядати процес профілактики суїцидальної поведінки військовослужбовців через реалізацію стратегії запобігання й подолання та стратегії нормалізації негативного впливу. Нами буде використано такі моделі профілактики: поширення фактичних знань, ствердження моральних принципів, навчання позитивної поведінки, залякування і зменшення шкоди.

Профілактична робота в межах моделі поширення фактичних знань сприятиме поповненню арсеналу знань як самих військовослужбовців, так і їх командирів про сутність суїцидальної поведінки, можливі її причини, фактори суїцидального ризику, наслідки суїцидальних спроб та замахів, особливості впливу суїцидальної поведінки окремих військовослужбовців на психологічний клімат у підрозділі, шляхи вирішення цієї проблеми, а також про те, за якими ознаками в поведінці можна виявити потенційного суїцидента чи військового, який потребує допомоги. Профілактику можна проводити за допомогою лекцій, бесід, розповсюдження друкованих матеріалів.

Модель ствердження моральних принципів варто використовувати як під час упровадження профілактичних програм на мікрорівні, так і при проведенні індивідуальних заходів. Необхідно переконати військових у тому, що життя – це найвища цінність людини, а вони є захисниками не тільки Батьківщини, а й довколишніх, своїх рідних, друзів, товаришів і, не зважаючи ні на що, мають бути сильними, мужніми й боротися за життя. Рекомендовано використовувати прийоми наведення прикладів (свідочств), як навіть під час важких бойових дій інші боролися за своє життя, переконання, навіювання, груповий психологічний вплив.

Модель навчання позитивної поведінки доцільно застосовувати психологам із метою навчити військовослужбовця долати проблеми за будь-яких обставин позитивним чином і допомагати також товаришам по службі. Серед профілактичних заходів і методів можна використовувати тренінги, індивідуальні

та групові консультації, психотерапію, розповсюдження друкованих матеріалів тощо.

Профілактичну роботу через модель залякування рекомендовано проводити у військових частинах, підрозділах, особливо з молодими військовослужбовцями чи з тими, хто має низький рівень психологічної підготовки, викликавши страх у них перед прямими та непрямими наслідками суїцидальних спроб чи замахів (наприклад, звільнення з військової служби, утрата життя тощо). Інформацію бажано подавати в емоційно забарвленому вигляді, небезпеку перебільшувати. Роботу здійснюють у формі лекцій, бесід, демонстрації кінофільмів, плакатів тощо.

Модель зменшення шкоди теж матиме свою ефективність у процесі профілактики суїцидальної поведінки через своєчасне виявлення факторів суїцидального ризику кожного окремого військовослужбовця, локалізацію наслідків суїцидальних спроб і замахів у військовому колективі, своєчасну психологічну допомогу, підтримку й реабілітацію.

Таким чином, процес профілактики суїцидальної поведінки військовослужбовців має здійснюватися на індивідуальному та мікрорівні, реалізовуватися сумісними зусиллями фахівців різного профілю (психолога, психотерапевта, психіатра, соціального педагога, командира) й передбачає запровадження комплексу соціальних, медичних та психолого-педагогічних методів і заходів, спрямованих на попередження та зменшення впливу факторів суїцидального ризику й локалізацію наслідків суїцидальних спроб і замахів у військовому середовищі. Використання таких моделей профілактики, як поширення фактичних знань, ствердження моральних принципів, навчання позитивної поведінки, залякування і зменшення шкоди дасть змогу ефективно та своєчасно вирішувати завдання профілактики суїцидальної поведінки у військових частинах, підрозділах.

Література: 1. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : посіб. / [авт.-упор. О. В. Безпалько, Н. В. Зимівець, Т. В. Журавель та ін.] ; за заг. ред. Р. Х. Вайноли, Т. Л. Лях. – К. : ТОВ «ДКБ РОТЕКС», 2007. – 180 с. 2. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / Малкина-Пых И. Г. – М. : изд-во Эксмо, 2005. – 960 с. 3. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко] ; за ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с. 4. Сулицький В. В. Психологія суїцидальної поведінки : монографія / Сулицький В. В. – К. : МП «Леся», 2001. – 316 с.

Кривець Л. В.

ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Сучасне українське суспільство висуває комплекс професійних і морально-етичних вимог як до окремих військовослужбовців, так і до системи військово-професійної підготовки в цілому. У цьому зв'язку виникає потреба розробки наукового підґрунтя та підготовки якісно нових керівних кадрів для органів військового управління, штабів, органів по роботі з особовим складом усіх рівнів з метою запровадження значного кола суспільно-політичних та військових реформ задля демократизації та оптимізації сфери військово-соціального управління,

військової освіти в Україні з урахуванням як кращого національного, так і провідного світового досвіду.

Окремо слід зазначити, що зміни соціально-політичної, соціокультурної та економічної ситуації в сучасній Україні зумовили і трансформацію способу сприйняття навколишньої дійсності, а саме зміни ментальності українців. У зв'язку з цим, актуалізовано проблему вивчення ментальності на шляху до впровадження значного кола сучасних демократичних реформ, адже формування та актуалізація в суспільстві певних цінностей, ціннісних орієнтацій, що є основою формування ментальності, здатна визначати сприйняття або відторгнення на рівні свідомості особистості не тільки самих реформ, але і бути перешкодою на шляху соціального розвитку країни в цілому.

Дослідження ментальності або менталітету є однією з фундаментальних завдань як у філософській, так і в психологічній літературі. Значимість дослідження цієї проблеми пов'язана з аналізом джерел поведінки людини, зі способом сприйняття людиною об'єктивної реальності. Сфера вивчення ментальності включає досить широкий пласт теоретичних досліджень на стику різних гуманітарних дисциплін. Разом з тим, аналітичний огляд літератури виявив в дослідженнях відсутність як єдиного розуміння терміну «ментальність», так і цілісного механізму його формування та динаміки розвитку [4].

Ментальність військовослужбовця являє собою систему, що динамічно розвивається, в якій відбувається зрощування не тільки особистісного, а й професійного розвитку. Ментальність військовослужбовців Збройних Сил України та інших складових сил оборони, визначається автором як інтегративна професійно-зумовлена соціокультурна властивість, що зумовлює специфіку їх світосприйняття, образ мислення, особливості формування колективної та індивідуальної свідомості та професійної поведінки.

Водночас важливо враховувати, що в кодексі «The NATO Code of Conduct» зазначено, що Організація Північноатлантичного альянсу (НАТО) передбачає сприяння найвищому рівню довіри між його членами та вимагає від них єдності, неупередженості, лояльності, відповідальності і професіоналізму. Ці п'ять основних цінностей складають аксіологічну основу етичного Кодексу, який визначає вимоги до поведінки всіх цивільних та військових співробітників та персоналу підрозділів НАТО [5].

Єдність, неупередженість, лояльність, відповідальність та професіоналізм є фундаментальними демократичними цінностями, що мають бути відображені в Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України, тексті Військової присяги, з урахуванням національних особливостей формування ментальності військовослужбовців Збройних Сил України.

Згідно «The NATO Code of Conduct» **Єдність** має реалізовуватися як:

- чесність та правдивість у професійних відносинах;
- уникання ситуацій, які можуть призвести до реального сприйняття розгортання потенційних конфліктів між особистими (національними) інтересами та інтересами усього Альянсу.
- виконання негайних дій, щоб позбутися ситуацій де можуть відбутися конфлікти інтересів;
- заборона на використання публічної інформації, отриманої через офіційні джерела НАТО для особистої вигоди;

- уникання дій, які можуть сприйматися як зловживання привілеями та імунітетом, наданими Організацією його персоналу.

Лояльність має бути спрямована на:

- підтримку принципів, на яких був заснований Альянс;
- демонстрацію єдності на шляху до досягнення мети, орієнтованої на реалізацію цілей та завдань організації;
- прагнення зробити особистий внесок в успіх НАТО та сприяння культурі результатів через Альянс;
- вимогу завжди ставити інтереси альянсу вище власних інтересів та інтересів окремих народів, пам'ятаючи про рівність усіх перед законом;
- формування, сприяння та підтримку позитивного командного духу.

Відповідальність як цінність та морально-етична вимога передбачає:

- відповідальність за власні дії, рішення, або бездіяльність і прийняття їх наслідків та результатів;
- оперативні дії для вирішення або виправлення будь-яких помилок або упущень, які члени альянсу зробили чи можуть зробити;
- прозорість професійної діяльності, навіть за умови її негативної оцінки;
- усвідомлення наслідків власних дій і рішень, до моменту їх прийняття;
- пильність щодо будь-яких шахрайств та зловживань, які можуть статися в організації та відповідна протидія ним належним чином;
- уникання будь-яких дій, які можуть призвести до пошкодження або ризику для Організації, її комунікаційних та інформаційних систем або невідповідне використання і розголошення інформації.

Неупередженість як базова цінність проявляється через наступні вимоги:

- дотримуватись принципів об'єктивності та незалежності у професійних операціях, прагнути бути чесними та справедливими у всіх аспектах діяльності;
- зберігати міжнародний погляд та використовувати рекомендації та рішення Альянсу в цілому не зважаючи на погляди чи інтереси власної або будь-якої конкретної країни або нації;
- не приймати подарунки, які можуть поставити під загрозу вашу неупередженість або породити сприйняття браку об'єктивності у вашій поведінці та виконанні службових обов'язків;
- Не займатися неавторизованою зовнішньою роботою чи іншими видами діяльності, що може суперечити чи заважати виконанню ваших службових обов'язків;
- Не використовувати позицію НАТО або привілейовану професійну інформацію про діяльність альянсу, не за призначенням та з метою отримати користь або забезпечити собі роботу в майбутньому після закінчення роботи в НАТО.

Професіоналізм як цінність військово-професійної діяльності декларується крізь призму вимог до цивільного та військового професіонала:

- покласти чесні зусилля на повсякденне виконання професійних обов'язків;
- підтримувати найвищий рівень компетенції у власній професійній сфері і прагнути до постійного вдосконалення професійних знань, навичок та вмінь;
- доглядати і обережно використовуйте обмежені ресурси своєї професійної організації;
- забезпечити безпеку та конфіденційність службової інформації;

- враховувати наслідки власної професійної діяльності щодо природного середовища;
- поважайте конфіденційність приватної сфери, та різноманітність усіх співробітників;
- не переслідувати та не дискримінувати інших співробітників у професійному середовищі, вимагати того ж від інших;
- для керівників та начальників, забезпечити справедливе керівництво та нести відповідальність за дії чи бездіяльність підлеглих, забезпечити їх сприяння діяльності НАТО, заохочуючи і нагороджуючи тих, хто працював добре, виправляючи тих, хто не відповідає стандартам.

Ураховуючи зазначене, артикуляція в нормативно-правовому полі та впровадження в процесі фахової підготовки військовослужбовців Збройних Сил України таких європейських цінностей як єдність, лояльність, неупередженість, добросовісність, відданість, професіоналізм, дозволять сформувати правову базу для цілеспрямованого впливу на їх свідомість, переконання та професійну поведінку з метою формування у них належного морально-психологічного стану, а також спроможності до виконання завдань за призначенням та участі у проведенні спільних бойових дій (операцій) з підрозділами НАТО.

Варто підкреслити, що у військовій сфері суть проблемної ситуації складає занепад класичних парадигм ведення війни, необхідність осмислення та розв'язання якої передбачає звернення до філософських засад воєнної науки, оновлення концептуальних засад підготовки військових фахівців. Завдання, які постають перед військовою теорією і практикою у зв'язку з трансформаціями як суспільно-політичної ситуації в Україні, так і збройної боротьби у світі, мають концептуальну природу, оскільки їхнє вирішення передбачає зміну самих способів мислення і дій в межах воєнної політики та військової справи.

У справі вирішення окреслених завдань щодо формування ментальності військовослужбовців України на засадах демократичних принципів, наука і освіта відіграють ключову роль. Світовий досвід свідчить, що конкурентноспроможність країни перебуває у прямій залежності від конкурентноспроможності науки і освіти [2]. В суспільстві знань образ науки і освіти зазнає суттєвих трансформацій. Вони стають базовим фундаментом суспільства, перетворюються на невід'ємну складову способу життя людини і мають переважно прагматичний характер. Не виключенням є і система військової освіти та науки.

Професорсько-викладацький склад вищих військових навчальних закладів України ставить перед собою непросте завдання: ввести в професійній інструментарій військових фахівців новітні підходи до формування ментальності військовослужбовців на засадах європейських цінностей, ініціювати самостійне мислення курсантів, слухачів, студентів щодо розуміння трендів глобального та національного суспільного поступу, усвідомлення смислів базових демократичних цінностей військово-професійної діяльності, спрямувати на інноваційну активність [1].

Ми робимо спільну справу теоретичного забезпечення розвитку вітчизняної військової культури, здолаття інерції в методологічних основах та стилях міркування у воєнному пізнанні, що має наріжне значення в умовах виборювання суб'єктності української нації, суверенітету й територіальної цілісності української держави на тлі триваючої війни.

Література: 1. *Кривець Л. В.* Філософія влади та управління науково-освітнім простором: монографія / Людмила Володимирівна Кривець – К.: Золоті ворота, 2016. – 410 с. 2. *Кривець Л. В., Пальчик С. І.* Аксіологічні аспекти патріотизму в контексті соціального управління: монографія / Л. В. Кривець, С. І. Пальчик. – К. : Поліграфічний центр НУОУ, 2013. – 250 с. 3. *Саух П. Ю.* Сучасна освіта : портрет без прикрас : монографія / П. Ю. Саух. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с. 4. *Слепнева О.Ю.* Традиції и трансформации ментальности // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. - №11 2006. - С 87-89. 5. NATO Code of Conduct [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nato.int/structur/recruit/info-doc/code-of-conduct.pdf>.

Криничанський Р. С.

СУЧАСНА СИСТЕМА КОМУНІКАЦІЙ ЯК РУШІЙНА СИЛА ПРОЦЕСУ ПОДАЛЬШОГО РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Трансформація або реформування неможливі до тієї пори, доки сотні тисяч людей не будуть готові допомогти в цій справі, навіть, приносячи себе у жертву... Без надійного спілкування... серця та розуми військ не захопити [1,85].

Надійна система комунікації має вирішальне значення у справі реформування будь-якого військового колективу. Якщо ж розглядати Збройні Сили України як єдиний організм, то питання побудови усіх видів комунікацій виходить на передній план.

То ж, необхідно не завтра, не через рік, а вже сьогодні трансформувати існуючу в українському війську систему комунікацій. Трансформувати таким чином, щоб армія навчилася будувати пов'язану між собою систему аргументів необхідності своєї діяльності та необхідності подальшого свого реформування.

Така система аргументів повинна буди переконливою як для внутрішнього споживача, тобто військовослужбовця або працівника Збройних Сил України, так і для зовнішньої аудиторії (пересічного громадянина або владного держслужбовця).

Іншими словами, армія повинна побудувати певний консенсус змін - консенсус, який дасть нові ідеї та потребу в їх прийнятті більш широкою аудиторією “прихожан і віруючих” [2, 23].

У Перспективному плані реформування Збройних Сил Сполучених Штатів Америки під назвою “Army Transformation Campaign Plan” зазначено: “Розробіть комунікаційний план аби синхронізувати та координувати трансформацію стратегічних комунікаційних зусиль для внутрішньої та зовнішньої аудиторії, інформувати, виховувати та розвивати консенсус, отримати підтримку, і придбати ресурси для перетворення армії” [3, 17].

Зазначені вище аудиторії включають в себе майже всі версти населення нашої держави, бо так чи інакше кожен громадянин через свою особисту позицію або допомагає Збройним Силам України реформуватись, або, навпаки, заважає їм це робити. Отже, переконання цих аудиторій має важливе значення для отримання незворотнього імпульсу на шляху трансформації українського війська.

Але працювати з окресленими аудиторіями необхідно виважено та обережно, бо як досить влучно зазначив Майкл Говард, “суспільство в кращому випадку байдуже і, в найгіршому, - вороже до своєї [військової] діяльності” [4, 4].

Збройні Сили України, будуючи ефективну систему комунікацій, повинні використовувати декілька потужних пунктів, підкреслюючи важливість своєї діяльності.

По-перше, необхідно на постійній основі підкреслювати той факт, що українське військо зробило значні внески в історію України, постійно перебуваючи на варті незалежності і суверенітету нашої країни. По-друге, армія повинна постійно повідомляти про зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі, і пов'язувати з цією інформацією потребу в пристосуванні армії до таких змін.

Українське військо сьогодні повинно як ніколи використовувати всі існуючі комунікаційні канали для підтримання так званого “діалогу реформування”. І це не лише діалог армії зі суспільством. Це також і діалог в самій армії, діалог між її представниками: більшість процесів реформування будуть нейтралізовані саме всередині військових колективів через небажання щось змінювати або нерозуміння необхідності цих змін.

Провідне місце в системі комунікацій збройних має посідати політична реклама українського війська, яка є новою для нашої країни формою комунікацій. Однак, практика розвинених і стабільних демократій свідчить про широке використання рекламних технологій у процесі політичних комунікацій армії. Реклама стає проміжною ланкою системи “Збройні сили - громадськість”, сприяє демократизації армії.

Владні структури мають бути зацікавлені в формуванні й популяризації високого позитивного іміджу армії та створенні престижу військової служби.

У західних демократичних державах реклама здійснюється за підтримки міністерств оборони, з широким залученням прес-центрів, центрів зв'язків із громадськістю. Крім того, в арміях багатьох країн створюються спеціальні служби, в компетенцію яких входить розробка, виготовлення та розповсюдження рекламної продукції.

Особливістю рекламної діяльності збройних сил США є залучення до співробітництва різноманітних військових організацій: Асоціації армії США, Військово-морської ліги, Національної стрілецької асоціації. За традицією, саме ці організації проводять широкомасштабні рекламні кампанії, спрямовані на підтримку позитивного іміджу збройних сил та пропагування процесу подальшого реформування війська.

Потужні рекламні агенції, підпорядковані Міністерству оборони Сполучених Штатів Америки, ведуть конкурентну боротьбу за право представляти збройні сили в комунікативному просторі.

У Франції питанням комунікації збройних сил займається декілька відомств. Серед них провідну роль відіграє Служба інформації та суспільних відносин, яка безпосередньо підпорядковується Міністерству оборони, що дає змогу оперативно вирішувати питання на всіх рівнях.

У Німеччині комунікації бундесверу організовує Міністерство оборони, в структурі якого функціонує штаб преси та інформації. Рекламою військової служби серед призовників займаються офіцери відділень із роботи з молоддю. Проведення у Німеччині рекламних акцій та випуск інформаційних матеріалів здійснюється на основі єдиної, розробленої Міністерством оборони, методики, яка діє в масштабах збройних сил держави.

Методичні посібники централізовано розповсюджуються у військових частинах і містять конкретні рекомендації з планування, організації і проведення рекламних кампаній, а також настанови і директиви щодо оформлення й макетування інформаційних матеріалів, специфіки використання в них офіційної військової символіки та друкарських шрифтів.

Значну увагу пропагуванню подальшого розвитку збройних сил приділяє й наш супротивник. Ще у 1994 році, за відповідним наказом Міністра оборони Російської Федерації, інформаційно-рекламному агентству “Воєнінформ” було доручено створення реклами військової служби, озброєння, військової техніки, військово-навчальних закладів, а також видання та розповсюдження друкованих, фото-, аудіо-, відеоінформаційно-рекламних матеріалів та випуск сувенірної продукції.

На жаль, українському суспільству довелося створювати армію майже заново у надкритичних умовах. Внаслідок цього терміново довелось залучати людей до служби, інколи нехтуючи підготовкою та перевіркою. У нашої держави не було й немає стільки часу, як у НАТО, яке роками, десятиліттями за відповідними програмами готує кадри, створює інноваційні програми, фінансує їх.

Але, не зважаючи на це, ми не маємо жодної причини залишати військоове середовище у тому стані, який не відповідає реаліям сьогодення. І під терміном “реформування” слід розуміти не лише оновлення парку військової техніки, не лише трансформацію кадрової політики Міністерства оборони, а й, насамперед, зміну відношення суспільства до армії та самих військовиків до своєї організації. І саме в цих моментах на передній план й має виходити прогресивна та гнучка система комунікації Збройних Сил України.

Література: 1. Kotter, John P., “Leading Change”. 2. Starry, Donn, “To Change an Army”. 3. Caldera, Louise and Shinseki, Eric K., “U.S. Army Transformation Campaign Plan”. 4. Howard, Michael, “Military Science in the Age of Peace”.

Кузіна В. Д.

РОЗВИТОК КОНСТРУКТИВНОГО ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ОФІЦЕРА ЗАСОБАМИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ

Проведений аналіз підходів, методів та способів розвитку професійної ідентичності та оптимізації перфекціоністських настанов особистості показує, що найбільш оптимальним та доцільним у роботі з розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності офіцерів є використання психотренінгових технологій.

У сучасній психологічній літературі достатньо широко представлені роботи українських (Н.О. Євдокімова, О.І. Кононенко, В.О. Лефтеров, Л.І. Мороз, В.М. Федорчук, Т.С. Яценко) та зарубіжних (І.В. Вачков, О.П. Горбушина, Ю.М. Ємельянов, Т.В. Зайцева, С.І. Макшанов, Л.А. Петровська, Д.М. Рамендік, М.О. Реньш) вчених щодо дослідження різноманітних підходів до розуміння тренінгу, методології розроблення тренінгових програм, їх апробування та проведення. Втім проблема розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості сучасного офіцера засобами тренінгових технологій є малодослідженою.

Тренінг – це комплекс активних групових методів, що застосовуються в процесі перетворюючої дії на особистість. Соціально-психологічний тренінг – це галузь практичної психології, орієнтована на використання активних методів різних видів групової психологічної роботи з метою розвитку компетентності в спілкуванні і особистісного зростання [1, с. 10–11].

Л.І. Мороз показано, що класифікація тренінгів може бути побудована за різними параметрами, зокрема: метою проведення, кількістю учасників, їх індивідуальними особливостями, тривалістю та організацією роботи, втім спільними рисами залишатимуться методичні орієнтири, мета та завдання, структурованість через часові обмеження. Серед основних видів тренінгів автор називає функціональні тренінги (метою довести до автоматизму професійно необхідні уміння та навички), психологічні або проблемно-орієнтовані (для вирішення своїх актуальних психологічних проблем), особистісного зростання (метою є саморозвиток учасників) [2].

М.О. Реньш, Н.О. Садовнікова, О.Г. Лопес описують організаційно-управлінський і психологічний тренінг як ефективну активну форму навчання, що дозволяє не лише засвоїти ефективні технології (методи, прийоми, техніки) ухвалення управлінських рішень і ділового спілкування, а й розкрити та врахувати індивідуальні особливості учасників, сформувані на їх основі індивідуально-специфічні прийоми і способи комунікації та ухвалення рішень [3, с. 4].

Водночас Л.І. Мороз наголошує на відмінності тренінгів професійно-психологічного спрямування від тренінгу особистісного зростання, зокрема зазначається, що за наявності розробленої моделі особистості професіонала засобом розвитку професійно значущих та особистісних якостей може стати тренінг професійно-психологічного спрямування. Разом з тим усвідомлення та розвиток найбільш загальних якостей (з включенням окремих спеціальних якостей) з їх інтеграцією в субособистість «професіонала» передбачає тренінг особистісного зростання [4]. Професійно-психологічний тренінг (ППТ), що знаходиться на проміжку між функціональним та психологічним тренінгами, є навчально-розвивальною технологією з метою формування професійних знань та умінь, становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності, є творчим, спрямованим на вирішення інноваційних проблем процесом, з відсутніми готовими рішеннями, що вимагає від учасників ініціативи, активності, винахідливості, умінь здійснювати продуктивну спільну діяльність [2].

На думку Н.О. Євдокімової, професійно-психологічний тренінг є рухом суб'єкта від неусвідомленої професійної компетентності до її усвідомлення через власні обмеження у професійній діяльності та прийняття учбових задач щодо самозміни [5].

Проведений аналіз свідчить, що найбільш оптимальним для розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості сучасного офіцера є професійно-психологічний тренінг як груповий активний метод практичної психології, що відображатиме з одного боку розвиток психологічних навичок офіцерів, а з іншого – міститиме елементи формування професійних знань та умінь, становлення особистості як суб'єкта військово-професійної діяльності.

Мета тренінгової програми – розвиток конструктивного (нормального) перфекціонізму та досягнутої професійної ідентичності офіцерів Збройних Сил України. Тренінг складається з вступної частини, 4-х блоків, заключної частини:

Вступна частина (орієнтована на створення сприятливого психологічного клімату, засвоєння правил в роботі з групою, налагодження зворотного зв'язку, створення ситуації рефлексії).

Блок 1. Когнітивно-рефлексивний (спрямований на розвиток конструктивного перфекціонізму особистості, адекватного «образу професії», професійного «Я-образу», уявлень про професійну спільноту).

Блок 2. Суб'єктно-особистісний (спрямований на розвиток ставлення до себе як компетентного та авторитетного професіонала, адекватного сприйняття ставлення інших до себе-професіонала, цілісності професійного «Я-образу», самоповаги, професійної самооцінки).

Блок 3. Операційно-регуляційний (спрямований на розвиток змістових характеристик конструктивного перфекціонізму (стандартів діяльності й домагань, сприйняття очікувань інших, порівняння себе з успішними колегами, оцінки результату), задоволення професійним потенціалом; професійної приналежності, стилю професійної ідентичності, професійних домагань, професійних цілей, мотивації досягнення успіху).

Блок 4. Результативно-діяльнісний (спрямований на розвиток професійної компетентності, професійна ефективності, функціонально-рольової поведінки, професійного авторитету, здатності оцінювати результати професійної діяльності).

Заключна частина (орієнтована на закріплення набутого досвіду, умінь та навичок, усвідомлення особистісних змін, оцінювання результатів тренінгової роботи).

Література: 1. Мельник С. Н. Теоретические и методические основы социально-психологического тренинга / С. Н. Мельник. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 2004. – 74 с. 2. Мороз Л. І. Теоретичні та прикладні засади професійно-психологічного тренінгу працівників органів внутрішніх справ України : автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.06 / Л. І. Мороз; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 35 с. 3. Реньш М. А. Социально-психологический тренинг: [практикум] / М. А. Реньш, Н. О. Садовникова, Е. Г. Лопес. – Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2007. – 190 с. 4. Мороз Л. І. Тренінги як засіб розвитку професійно значущих та особистісних якостей / Л. І. Мороз // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2009. – № 23. – С. 55–57. 5. Євдокімова Н. О. Професійно-психологічний тренінг як технологія становлення професіонала / Н. О. Євдокімова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць. ; Т 7. Екологічна психологія. – 2009. – Вип. 20. – Ч. 1. – С. 125–128.

Кузнєцов С. А.

ПЕДАГОГІЧНІ КОНФЛІКТИ МІЖ ВИКЛАДАЧЕМ ТА КУРСАНТОМ (СЛУХАЧЕМ) У ВВНЗ

Реформування освітньої системи України висуває нові вимоги не тільки до рівня професійних знань та вмінь викладача, але вимагають від викладача вірно організувати навчально-виховний процес на засадах особистісно-орієнтованого навчання, суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач – курсант (слухач)».

Професійна діяльність викладача протікає в сфері «людина-людина», в якій постійно виникають конфлікти і протиріччя.

Тому діяльність викладача це складна праця, яка потребує від викладача чітко вираженої гуманістичної та професійної спрямованості, міцних знань основ психології, теорії і практики навчання і виховання, стійких інтересів та сформованості відповідних особистісних і професійних якостей.

Дуже важливо викладачам вміти уникати конфліктів, а у випадку їх виникнення, проводити вірний аналіз конфліктних ситуацій, знаходити виходи з них, відпрацьовувати відповідний стиль поведінки в конкретних випадках. Усе це підвищить професійну майстерність та авторитет викладача, збереже його психічне здоров'я, забезпечить спокій та злагоду в сім'ї.

Протиріччя є підґрунтям конфліктних ситуацій. Конфліктна ситуація – виникнення і загострення протиріч між членами групи. Усвідомлення конфліктної ситуації, яке виникає через певний час, активізує її учасників на прийняття необхідних заходів. Коли не вдається врегулювати гострі суперечності, виникає конфлікт.

За своєю природою педагогічні конфліктні ситуації мають суттєві особливості:

- суб'єкти конфліктних ситуацій нерівні за соціальним статусом (викладач – курсант (слухач)), що визначає також різну поведінку;
- суб'єкти конфліктних ситуацій нерівні за життєвим досвідом і віком, у них різна ступінь відповідальності;
- суб'єкти конфліктних ситуацій нерівні за освіченістю, у них різне розуміння явищ і їх причин;
- суб'єкти конфліктних ситуацій нерівні за здібностями стосовно вирішення життєвих і професійних проблем.

Види конфліктних педагогічних ситуацій (за М. М. Рибаквою) бувають:

- конфліктні ситуації діяльності виникати з приводу виконання (або невиконання) навчальних завдань, якості успішності, позааудиторної діяльності, проблемних ситуацій, коли учасники педагогічного процесу не виявляють готовності оперативного виправити власну помилку;
- конфліктні ситуації виникають з приводу порушення правил і норм поведінки у вищій школі під час занять, а також у гуртожитку та ін.;
- конфліктні ситуації взаємостосунків виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків викладачів і курсантів (слухачів).

Ці конфліктні ситуації вирішуються засобами, які вимагають від педагога педагогічної спостережливості, педагогічної компетентності, тактовності тощо. Проте є випадки, коли жоден засіб не регулює протиріччя, коли конфліктна ситуація загострюється – виникає конфлікт.

Поняття «конфлікт» сформувалось багато років тому. Походить від латинського «conflictus», що перекладають як «зіткнення», «сутічка».

Конфлікт (лат. conflictus – зіткнення) – зіткнення інтересів осіб і груп, їхніх ідей, протилежних поглядів, потреб, оцінок, рівня прагнень, домагань тощо. В основі конфлікту можуть лежати реальні або ілюзорні, усвідомлені й неусвідомлені протиріччя, спроба вирішення яких відбувається на фоні гострих емоційних станів. Це найчастіше буває тоді, коли протиріччя загострюються, емоції кожного захоплюють розум і спотворюється сприймання і розуміння того, що відбувається. Конфлікт уже не регулюється, а вирішується. Поведінка кожного учасника конфлікту характеризується напругою, потрібна концентрація внутрішніх сил і духовних ресурсів. І чим складніший конфлікт, тим більше душевних сил він потребує. Рівень напруги конфлікту визначає і спосіб його вирішення.

На сьогодні проблему конфлікту та його попередження досліджують у педагогіці за такими напрямками:

- аналіз конфліктів у педагогічному процесі;
- конфлікти в педагогічних колективах та методи їх вирішення;
- подолання конфліктів у навчальних групах курсантів (слухачів);
- підготовка викладачів до попередження та розв'язання конфліктів у педагогічних колективах і серед курсантів (слухачів).

Педагогічний конфлікт - найгостріший спосіб розвитку і подолання значущих суперечностей, що виникають у взаємодії учасників педагогічного процесу

(викладачів, курсантів (слухачів), який зазвичай супроводжується негативними емоціями та потребує розв'язання і гармонізації).

Ознаки педагогічного конфлікту між викладачем та курсантом (слухачем) є:

по-перше, контакти викладача і курсанта (слухача) зводяться до мінімуму, збільшується соціальна дистанція педагогічного спілкування, сторони уникають неформальних взаємин;

по-друге, під час розмови кожен відстоює свої інтереси, наміри, цінності, які не збігаються з інтересами, цінностями іншої сторони.

по-третє, виникає навіть психологічний антагонізм між викладачем і курсантом (слухачем), кожен намагається «брати верх», перемогти, не враховуючи інтереси іншого.

в четверте, об'єктивна причина конфлікту переноситься на особу, з якою конфліктують, тобто конфлікт набуває суб'єктивного характеру.

Для конфліктуючих сторін об'єкт конфлікту здебільшого різний: для викладача це дисципліна в аудиторії, для курсанта (слухача) – намагання самоствердитися.

Динаміка розвитку конфлікту полягає у динамічній структурі конфлікту, яка розкривається у його етапах, та у силових характеристиках конфлікту (швидкість, гострота).

Динамічна структура конфлікту:

- виникнення конфліктної ситуації;
- усвідомлення конфліктної ситуації;
- власне конфліктна поведінка - обопільно спрямовані і емоційно забарвлені дії, які утруднюють досягнення цілей, інтересів супротивника і сприяють реалізації власних інтересів за рахунок іншої сторони;
- розгортання конфлікту або його розв'язання залежить від учасників, їх індивідуальних особливостей, інтелектуальних, матеріальних можливостей, які є у сторін, від суті і масштабів самої проблеми, від позицій навколишніх осіб, від уявлення учасників про наслідки конфлікту, від стратегії і тактики взаємодії.

Кваліфіковане виявлення причин конфлікту вимагає спеціального аналізу ситуації, розмежування її складових – ділових і особистісно-емоційних. Аналіз конфлікту вимагає вивчення викладачем різнобічної інформації про конфлікт. Аналіз слугує професійним інструментом викладача і використовується ним виключно для розробки шляхів подолання конфлікту, є конфіденційною інформацією.

Схема аналізу конфлікту (за М.М.Рибаковою)

1. Причини конфліктної ситуації (зовнішні і внутрішні, умови її виникнення).
2. Смысл конфлікту для кожного учасника.
3. Помилки спілкування в ситуації.
4. Перспективні виховні та пізнавальні цілі при різних варіантах розв'язання конфлікту.

Яке повинне бути ставлення до конфлікту у колективі?

Довгий час ставлення було негативним, але без конфлікту немає розвитку. Конфлікт примушує людину працювати, шукати шляхи його вирішення. Особистість зростає в боротьбі сама з собою. Конфлікт – це зіткнення особистісних смислів. Проте конфлікт – це страховка проти застою, передумова переборення консервативних поглядів і догматичних думок. Боротьба зі злом формує сильну особистість. Конфлікт буває корисним тоді, коли він допомагає

вийти його учасникам на новий етап особистісного розвитку, на новий рівень розвитку міжособистісних стосунків. В. О. Сухомлинський так пише про конфлікти в школі: «Конфлікт між педагогом і дитиною, між учителем і батьками, педагогом і колективом – велике лихо школи. Найчастіше конфлікт виникає тоді, коли вчитель думає про дитину несправедливо. Думайте про дитину справедливо – і конфліктів не буде. Уміння уникати конфлікту – одна зі складових педагогічної мудрості вчителя. Застерігаючи від конфлікту, педагог не лише зберігає, але й створює виховну силу колективу».

Лазоренко Б. П.

ЗАСВОЄННЯ НЕГАТИВНИХ СТАНІВ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Виконання завдань в особливих умовах, зокрема участі у АТО, вимагає від військовослужбовця відповідної морально-психологічної готовності (далі МПГ). Для її належного забезпечення спочатку було розроблено тимчасову інструкцію, а потім – алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України [1]. На наш погляд, заслуговують на увагу дані про те, що «під час перебування у бойовій обстановці у 90% воїнів страх спостерігався у виразній формі (у 45% вояків – блювання, небажане виділення сечі і калу). При цьому у 30% із них пік страху відмічався перед боєм, у 35% – у бою. Лише 15% особового складу вело вогонь по противнику. ...у 10-25% особового складу страх не проходить і після бою, а переростає у бойову психічну травму» [2, с. 5]. Зважаючи на це, залишається актуальним завдання розробки ефективних технологій підвищення МПГ військовослужбовців до виконання своїх обов'язків у бойовій обстановці.

Традиційно забезпечення МПГ військовослужбовців зумовлено характером їхньої підготовки (загальної, спеціальної, цільової) і спрямовано на формування і закріплення у військовослужбовців психічних образів моделей їх безпосередніх чи майбутніх дій, а також відповідних цим діям якостей. Ці моделі опрацьовуються при виконанні спеціально організованих учбових завдань, максимально наближених до реальних. Деякі дослідники відзначають, що психотерапію і психостимулювання раніше не вважали важливими елементами забезпечення МПГ військовослужбовців, приділяючи більше уваги спеціальній військовій підготовці та ідейно-політичному вихованню. Але останнім часом ситуація радикально змінилася. Зараз військовослужбовців навчають пригнічувати свій страх, долати апатію та інші негативні емоції і стани, формувати у себе навички саморегуляції і самоконтролю, застосовуючи психотерапевтичні технології. Завдяки цьому вони набувають умінь стримувати зовнішні прояви негативних психічних станів, але позбутися їх ще не вдається. Саме на це, зазвичай, розраховують спеціалісти психологічної війни, впливаючи на особовий склад військ противника [3].

Серед сучасних психотерапевтичних напрямів більш актуальним стає підхід, який має на меті не блокування чи подолання психотравми, а використання її як ресурсу особистісного зростання [4]. На жаль, цей підхід ще не знайшов свого застосування у військовій психології, у тому числі у використанні бойових травматичних станів і ситуацій для підвищення МПГ військовослужбовця. У руслі

зазначеного підходу нами розроблено та апробовано реабілітаційний комплекс для учасників АТО [5]. У межах цього підходу опрацьовано та вдосконалено технологію засвоєння негативних станів та формування навичок психоемоційної саморегуляції, вирішення внутрішніх конфліктів військовослужбовців, які зумовлюють порушення їхньої адаптивності [6]. Ця технологія застосовувалась нами під час проведення практичних занять з психологічної реабілітації діючих учасників та ветеранів АТО у санаторії «Остреч» смт. Мена Чернігівської обл. (2016 р.) та у роботі із ветеранами АТО у Школі соціально-психологічної допомоги, яка проводилася на базі кафедри соціально-психологічної допомоги населенню Чернігівського національного технологічного університету. (грудень 2017 – березень 2018 рр.). На нашу думку, ця технологія може бути корисною для підвищення МПГ військовослужбовців.

Для з'ясування ефективності зазначеної технології в рамках занять з ветеранами АТО нами було проведено емпіричне дослідження з використанням трьох методик: 1. The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5) Weathers F.W., Litz B.T., Keane T.M., Palmieri P.A., Schnurr P.P. (National Center for PTSD.2013). Переклад та адаптація для української популяції Хаустова О.О., Трачук Л.Є., Безшейко В. Г.; 2. Багаторівневий особистістний опитувальник «Адаптивність» А. Г. Маклакова і С. В. Чермянина; 3. «Опитувальник самооцінки змін якості життя учасників Школи соціально-психологічної допомоги» К. О. Кальницької, Б. П. Лазоренко. Діагностичний зріз результатів, отриманих в процесі проведених занять з ветеранами АТО за цими методиками, було проведено двічі – на початку навчання та наприкінці основного блоку занять.

Нижче приведено приклад діагностичного зрізу ветерана АТО із посттравматичним стресовим станом та інвалідністю за період участі у роботі школи (7 очних занять).

За методикою «The PTSD Checklist - Перелік симптомів ПТСР» зафіксовано динаміку чотирьох основних показників: симптомів інтрузії, симптомів уникнення, негативних думок і емоцій, симптомів надмірної реактивності.

Таблиця 1. Динаміка основних показників симптоматики ПТСР.

	Симптом інтрузії	Симптом уникнення	Негативні думки та емоції	Симптом надмірної реактивності
Початок	10	5	16	16
Завершення	14	4	18	13

Зниження показників за цією методикою свідчить про зменшення посттравматичної симптоматики, а збільшення – про її зростання.

Таблиця 2. Динаміка показників адаптивності за методикою А. Г. Маклакова, С. В. Чермянина.

	Поведінкова регуляція	Комунікативний потенціал	Моральна Нормативність
Початок	76	18	11
Завершення	58	16	9

За даною методикою визначено динаміку трьох основних показників порушення адаптивності досліджуваного: поведінкової регуляції, комунікативного потенціалу та моральної нормативності. Зменшення цих показників свідчить про підвищення адаптивності досліджуваних.

Важливим також було отримання від ветерана АТО зворотного зв'язку про досягнуті результати за «Опитувальником самооцінки змін якості життя». Аналіз відповідей засвідчив такі результати.

Основними запитами у ветерана АТО були бажання досягнути стабілізації психологічного стану та навчитися технікам самодопомоги. У результаті участі у заняттях Школи відбулась певна динаміка показників симптомів ПТСР, знизилися усі три показники порушень адаптивності. За оцінкою ветерана АТО якість його життя змінилася у кращий бік, помірно покращилися фізичний і психологічний стани, покращилося ставлення до батьків та дружини (відчув моральну допомогу дружини), «навчився контролювати себе, перестав бути замкнутим у собі», «зрозумів, що не все так погано у цьому житті, знайшов коло однодумців», «почав розуміти, що необхідно навести порядок у собі», «почав більше цінувати сім'ю». Після проходження навчання у Школі ветеран зазначив, що зможе користуватися набутими навичками самодопомоги та допомагати своїм близьким.

Література: 1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України : методичні рекомендації / Міністерство оборони України, наук.- дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України; Н. А. Агаєв, О. Г. Скрипкін, А. Б. Дейко, В. В. Поливанюк, О. В. Еверт. – К. : НДЦ ГП ЗС України, 2016. – 148 с. 2. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань АТО [Електронний ресурс] / Штаб АТО, 2014. – с. 5. – Режим доступу: www.mil.gov.ua/content/pdf/p_gotov_book.pdf 3. Агаджанян М. Морально-психологічна підготовка воєнних службовців. 2008. [Електронний ресурс] / М. Агаджанян. – Режим доступу: http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=2560 4. Климчук В. О. Посттравматичне зростання та як можна йому сприяти у психотерапії / В. О. Климчук // Наука і освіта. – 2016. – № 5. – С. 46–52. 5. Лазоренко Б. П. Реабілітаційний комплекс надання психологічної допомоги та соціально-психологічного супроводу учасників АТО що зазнали психотравми та ПТСР / Б. П. Лазоренко // Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 червня 2015 р.) / Міністерство оборони України, Національний у-т оборони України ім. І. Черняхівського. – К. : НУОУ, 2015. – С. 190–192. 6. Лазоренко Б. П. Технологія реінтеграції та реадаптації особистості, фрагментованої внаслідок психотравматизації / Б. П. Лазоренко // Наук. студ. із соц. та політ. психол. : [редакційна рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 39 (42). – С. 168–177.

Makarov Andrii

STRESS SIMULATION AS A METHOD OF STUDYING IN MILITARY PSYCHOLOGY

The main idea of stress simulation in military psychological studies is connected with the problem of stress responses investigation. In real stress situation, for instance, combat, disaster or any emergency situation, we can not study the stress directly, since an experimental interference might be dangerous for soldiers or people who involved to that situation. Moreover, it is dangerous for scientists also. Therefore, a psychological experiment, in this case, is a convenient way to get information about individual features which describe possible human behavior in stressful situations without danger. But how can we study stress responses? Only if we emulate them.

Usually, studies with stress induction isn't connected with studying that phenomenon directly. In such studies, stress was only a factor which influences some

other factors. E. g., Michele G. Newman and Arthur A. Stone studied how humor affected stress, humor in that study was considered as a moderator of stress level. According to Lazarus and Folkman, humor is one of strategies which helps individuals to adapt. Consequently, stress studies it is a form of studying psychological adaptation.

Another example of studying psychological adaptation with stress indication were conducted by G. P. Maguire and his colleagues who studied the impact of repeated stress induction exposures. But they focused on the impact of stress on mental health, because their main purpose was prevention of mental illnesses [5].

Definitely, a good example of stress induction study was an experiment of Rosan Luijckx and colleagues. They studied how individuals reacted on the different stages of stress: stress-anticipation, immediate post-stimulus phase and returning to baseline phase. The baseline phase it is a statement of normal physiological and psychological activity which was indicated by EMG [4].

Stress reaction of military servicemen during stress-induction was studied by Mitchell M. Berkun and colleagues. Their experiment were held in non-laboratory conditions, they tried to create an environment with different stressors. They found that situation with direct threatening the military servicemen life produce greater stress than situation with indirect[1].

Nowadays, experiments with creation stressful environment is conducted with using virtual reality technologies (VR). But before creation any virtual environment should be checked some specific features which can be used as stressors and indicators of stress level. An example of such checking is a study of Tibor Bosse and others. They checked psycho-physiological responses of individuals to different stimulus. As a result, they found that in modern studies heart rate can be an inappropriate indicator of stress level which is induced with exposure, hence better to focus on skin conduction and subjective responses [2].

Also stress-induction can be used for training staff. Such approach is called stress-based training. This approach is used widely in different professional areas. In military forces can be used SET approach (Stress Exposure Training) or SIT (Stress Inoculation Training).

SET approach is concentrated on providing knowledge to serviceman about stress, training required skills for maintaining performance under stress conditions and building performance confidence. These first goal of SET approach to enhance self-efficacy through the knowledge about stress situation, hence decrease level of unfamiliarity and novelty. The second goal is training meta-skills as self-regulation and reflexivity. This part includes a part of stress induction. One of the crucial parts of this goal is based on feedback and evaluation. As well as, it allows to increase coping repertoire of a person. This part provides an adequate base for enhancing performance under stress. The last goal is connected with training confidence among military staff. There is a significant relation between level of confidence and level of perceived controllability. But this controllability can be developed if military staff has the adequate skills of solving tasks under stress conditions [3].

SIT approach has four stages. The structure of SIT approach has some similar phases. The first phase of SIT is the conceptualization. The conceptualization is aimed to provide knowledge about relations between stress, emotions and performance. This phase is similar with the first phase of the SET approach. The second phase is focused on cognitive control strategies, psychological control strategies, physiological control strategies, overlearning, mental practice and decision making, as well as team skills. The third stage is directly connected with emulation of stress conditions which are close to

real combat condition. Obviously, this stage connected with training of skills which has been already built. And the last one is evaluation of resilience level [6].

As we see, this two approaches have some same parts, especially, which is connected with stress simulation, but they have the significant difference between ways of enhancing confidence. In the SIT approach that confidence enhancing through giving different strategies before stress simulation, when SET develops those skills after. Both approaches include trainings for different types of military forces.

To sum up, we want to say that there are three different ways to study stress-induced responses in military psychology. The first way is connected with creation laboratory conditions which can be considered as conventionally close to real stress. The second way usually is based on creation non-laboratory conditions which is maximally close to real stressful environment. The second way can be also determined into two groups: real conditions and virtual (exposure techniques). And the last, third one, usually connected with studying stress during different military professional training which are aimed to enhance their professional duties performance.

References: 1. Berkun M. Mitchell. *Experimental studies of psychological stress in man.* / Mitchell M. Berkun, Hilton M. Bialek, Richard P. Kern, Kan Yagi // *Psychological Monographs: General and Applied.* – 1962. - No. 534 2. Bosse Tibor. *Inducing Anxiety through Video Material* [Електронний ресурс] / Tibor Bosse, Charlotte Gerritsen, Jeroen de Man, Marco Stam // Режим доступу: <http://stress.few.vu.nl/publications/2014-BosseEtAl-НСП.pdf> 3. Delahaij, R. *Stress Training and the New Military Environment* [Електронний ресурс] / Delahaij, R.; Gaillard, A.W.K.; Soeters, J.M.L.M // Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjcsNzCqoTbAhUFyaQKHQihC-QQFggxMAE&url=https%3A%2F%2Fwww.sto.nato.int%2Fpublications%2FSTO%2520Meeting%2520Proceedings%2FRTO-MP-HFM-134%2FMP-HFM-134-17A.pdf&usq=AOvVaw35aCqDZVn_CIQ1hNYwkGjj 4. Luijckx R. *Experimentally induced stress validated by EMG activity* [Електронний ресурс] / Luijckx R., Hermens H. J., Bodar L., Vossen C. J., Van Os. J., Lousberg R. // Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24736740> 5. Maguire G. P. *Adaptation on repeated exposure to film-induced stress.* / G. P. Maguire, A. W. Maclean, R. C. B. Aitken // *Biological Psychology.* - 1973 – No. 1 – P. 43-51 6. Robson Sean. *Enhancing performance under stress. Stress inoculation training for battlefield airmen* [Електронний ресурс] / Sean Robson, Thomas Thomas Manacapilli // Режим доступу: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR700/RR750/RAND_RR750.pdf

Максименко С. Д.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Практика ведення бойових дій довела, що далеко не кожен військовослужбовець безболісно для свого психічного здоров'я переносить екстремальні умови бою. Перебуваючи під інтенсивним впливом психотравмуючих чинників бойового середовища військовослужбовець може отримати розлади психіки різної ступені важкості. Як правило, це веде до часткової або повної втрати боєздатності. Причому, кількість військовослужбовців, які постраждали таким чином, може бути достатньо великою. Під час конфлікту на Близькому Сході в 1973 році число потерпілих від психічних розладів в армії Ізраїлю склало 60% від загальної кількості втрат особового складу (майже 900 з 1500 перших ізраїльських солдат, що отримали поранення, страждали від психічних розладу не маючи тілесних пошкоджень). За своїм видом психогенні

розлади, викликані бойовими психічними травмами, аналогічні психогеніям, що виникають в гострих життєвих ситуаціях.

Основним психотравмуючим чинником бойових умов є небезпека, яка породжує страх. Звичайно, почуття страху притаманне кожному військовослужбовцю. Один – зусиллям волі, пригнічує його, – інший не уміє або не може зробити цього. У кожної людини своя межа “міцності”. Страх, усвідомлення небезпеки актуалізує потребу самозбереження. Сила цієї потреби багато в чому визначає поведінку і діяльність солдата в бою. Чим сильніша потреба в самозбереженні – тим сильніший страх, тим менш боєздатний солдат.

Причиною психогенного розладу частіш за все є конфлікт між сильною потребою в самозбереженні й відсутністю можливості її задовольнити. Перешкодами можуть бути переконання людини, усвідомлена необхідність вести бій, не кинути товаришів й таке ін. У військовослужбовця, що контролює свій страх, мотиви бойової діяльності виявляються сильнішими за прагнення до самозбереження. Але від цього внутрішньоособистий конфлікт все рівно не вирішується й за певних умов неминуче веде до психогенного розладу. Перебування в бойовій обстановці ніколи не минає безслідно для психічного здоров'я військовика. Питання лише в ступені тяжкості й часові виникнення психогенних розладів.

У зв'язку з вищевикладеним виникає справедливе запитання: що необхідно зробити для того, щоб зменшити кількість психологічних втрат і зривів бойової діяльності, підвищивши тим самим ефективність солдат на полі бою?

Аналізуючи літературні джерела приходимо до висновку, що майже вся система бойової підготовки спрямована на вирішення запитання окресленого нами вище. Але, чи лише добре організована бойова підготовка сприяє вирішенню даних проблем? Безумовно, що лівова частка цієї справи залишається за нею. Але окрім неї може існувати ще цілий комплекс заходів завданням яких як раз і є підготовка психіки військовослужбовця до впливу психотравмуючих і пригнічуючих факторів бою. До даного контексту відноситься психологічна підготовка, психологічна профілактика, психологічна реабілітація військовослужбовців. Відносно двох останніх мову мають вести виключно психологи, психотерапевтами і фахівці психіатрії. Що ж стосується психологічної підготовки, то в її організації приймають участь як психологи, так і командири. Правильна її організація сприятиме вирішенню зазначених вище проблем.

Військовослужбовець для досягнення перемоги над противником не лише повинен вміти користуватися зброєю і бойовою технікою, знати тактику ведення бойових дій, але й бути здатним застосувати всі свої знання, вміння і навички в будь-яких умовах, які можуть виникнути в бойовій обстановці. Зробити людину здатною якісно виконувати професійну діяльність в реальних умовах бою – основне завдання психологічної підготовки військовослужбовця.

Це завдання не втрачаючи своєї актуальності в усіх арміях світу, особливого значення набуває для Збройних Сил України. Задля того, щоб розібратися, що таке психологічна підготовка й як вона повинна здійснюватися, відповімо на два запитання:

1) Коли потрібна психологічна підготовка? Під час навчання яких фахівців йде мова про психологічну підготовку? В чому особливості їх професійної діяльності?

2) Що є результатом психологічної підготовки? Чим результат психологічної

підготовки відрізняється від результату навчання?

Основними професіями, на етапі засвоєння яких постає питання про психологічну підготовку, окрім загальновійськових є: космонавти, льотчики, підводники, авіадиспетчери, оператори атомних станцій та ін., але ніколи не постає питання щодо психологічної підготовки бухгалтера, художника, інженера, агронома хоча їхня підготовка також здійснюється з урахуванням закономірностей функціонування психіки. Це пояснюється тим, що психологічна підготовка є необхідною в тих видах людської діяльності, в яких: *по-перше*: умови засвоєння діяльності (навчання фахівця) суттєво різняться від умов її здійснення; *по-друге*: помилки у виконанні діяльності відразу призводять до незворотних або досить суттєвих втрат (людських, матеріальних, моральних). Це дві найбільш важливі особливості будь-якої професійної діяльності, які вимагають психологічної підготовки. Результатом психологічної підготовки слід вважати здатність військовослужбовця успішно виконати передбачену діяльність в реальних чи екстремальних умовах.

Психологічний аналіз особливостей професійної діяльності дозволяє вийти на шлях реалізації психологічної підготовки. Оскільки, умови засвоєння військової спеціальності різняться від умов здійснення професійної діяльності – основним напрямком на якому має базуватися психологічна підготовка є стирання граней між навчально-бойовою і бойовою діяльністю. Наближення навчання до бойових умов проводиться шляхом внесення різних елементів притаманних для бойової обстановки. Частіш за все це здійснюється за допомогою різних “ввідних” або шляхом імітації якихось зовнішніх ознак бою (розриви, шум, дим). Друга особливість військової діяльності, яка пов’язана з високою ціною помилки в умовах бою, в навчальному процесі відтворюється значно рідше й здійснюється шляхом моделювання небезпеки.

В.Леві досить наглядно описав так званий “парадокс колоди”. Задамось запитанням, чому людина будучи здатною десятки разів пройти по колоді, яка лежить на землі, навряд чи зможе зробити це якщо колоду підняти на більшу висоту? Тому, що відрізняються умови, а отже й відрізняється оцінка цих умов людиною. У першому випадку немає небезпеки й це усвідомлюється в повній мірі. В другому – все що думає й що відчуває людина сприймається через призму реальної небезпеки. Саме тому, всі її вміння ходити по колоді, яка лежить на землі не дозволяють вирішити завдання.

Уміння добре стріляти по мішені зовсім не свідчить про те, що солдат буде ефективно вести вогонь по противникові в бою. Досить різні умови. Одна справа навчитись стріляти в комфортних, відносно спокійних умовах, друга – вступити в протиборство з противником, який застосовує зброю. Чим відрізняється ефективний солдат, від неефективного? Головна відмінність полягає в тому, що перший зберігаючи стійкість навичок і вмінь володіння зброєю в бою прагне досягнути перемоги в протиборстві з противником, а другий втрачає вміння і навички набуті в “нормальних умовах”, або в більшій мірі домінують мотиви самозбереження, в порівнянні з мотивами бойової діяльності. Вміння добре стріляти практично зійде нанівець, якщо солдат механічно не готовий діяти в умовах бою. Сформувані психологічну готовність до бою – головна мета психологічної підготовки.

Отже, під психологічною підготовкою слід розуміти цілеспрямований процес формування психічних якостей, які забезпечують збереження заданих параметрів виконання діяльності за різних бойових ситуацій. Психологічна підготовка сприяє

формуванню, збереженню і розвитку у військовослужбовців таких якостей, які забезпечують їхню високу бойову активність, здатність протистояти психотравмуючим чинникам бою. Задля досягнення мети психологічної підготовки необхідно вирішити ряд задач:

1. Накопичити уявлення відносно майбутніх бойових дій. Чим краще військовослужбовець уявлятиме умови виконання бойової задачі, можливі варіанти розвитку обстановки, тим вищою буде його готовність діяти потрібним чином. Такий військовик зможе краще за інших налаштуватися на бій, майбутні складнощі, які потрібно буде здолати. Він буде здатний мобілізувати свої психічні й фізичні сили. Добрі уявлення обстановки бою і умов виконання бойової задачі допомагають частково зняти фруструючі чинники невизначеності й новизни.

2. Розвинути емоційну стійкість й волюву саморегуляцію в умовах небезпеки. В процесі бою відчуття військовослужбовцем реальної небезпеки викликає стан напруження. З позиції Н. Наєнко напруження – складний психофізіологічний стан, який характеризує роботу всіх органів центральної нервової системи людини. Саме психічна напруженість є головною причиною зривів бойової діяльності, виникнення бойових психічних розладів. Рівень психічної напруженості різний. В тренуваних військовослужбовців, які звикли діяти в умовах небезпеки він нижчий, а ніж у нетренуваних. Військовослужбовців, слід тренувати регулювати психічну напруженість. Звичайно повністю, виключити можливість появи психічної напруженості неможливо, оскільки страх – це природна реакція людини на небезпеку, але навчити волювими зусиллями долати страх – цілком реально.

3. Формувати у військовиків психічні стани “бойового збудження”, бойового азарту, упевненості в собі, в своїй зброї, товаришах і командирах. Якщо психічна напруженість, негативно позначається на ефективності бойової діяльності, такі психічні стани, як бойове збудження, бойовий азарт навпаки – позитивно відбиваються на її результатах.

За твердженням Б. Теплова головна якість, яка відрізняла Наполеона від багатьох генералів полягала в тому, що в найкритичніші хвилини битв його не залишав азарт боротьби. Небезпека лише додавала йому сил, мобілізуючи всі інтелектуальні здібності.

У будь-якому протистоянні, тим більше озброєному, найімовірніше переможе той, хто упевнений в собі, в своїх силах. Упевненість в собі – це якість яка не дається людині від природи, вона розвивається через систему цілеспрямованих тренувань, за яких військовослужбовець, долаючи труднощі, досягаючи успіху все більше починає вірити в свої сили, поважати себе, підвищує свою самооцінку.

4. Розвивати і зміцнювати у військовослужбовців мотиви бойової діяльності. В залежності від енергопотенціалу бойових мотивів, ми можемо вести мову про стійкість всієї системи бойової діяльності військовослужбовця. Завдання це надзвичайно складне, оскільки навчально-бойова і бойова діяльність різняться перш за все мотивами, а створити в ході занять з бойової підготовки такі умови, які сприяли б актуалізації бойових мотивів надзвичайно складно. У зарубіжних арміях, зокрема в армії США, застосовується ряд методик з метою розвитку мотивів, які за своєю сутністю близькі до бойових, зокрема: потреба в агресії, потреба в досягненні.

Перераховані завдання спрямовані не лише суцього на психологічну підготовку, але й на профілактику бойових психічних втрат, психологічну реабілітацію військовослужбовців, що брали участь в боях. Психологічна

підготовка організовується й проводиться як в процесі повсякденного бойового навчання, так і в період бойових дій.

Манзяк М. О., Андрієнко А.М., Канчуга М.К.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Сучасні тенденції розвитку освітніх технологій, а також основні напрями державної політики у цій сфері [1], потребують спрямування зусиль на розвиток дистанційного навчання (ДН) у Збройних Силах (ЗС) України як одного з дієвих інструментів реалізації моделі безперервного навчання.

Відповідно до оперативної цілі 5.2 [2], передбачене впровадження технологій ДН в освітній процес з метою удосконалення системи військової освіти та підготовки кадрів. ДН є однією з форм навчання у вищих навчальних закладах України поряд з очною (денною, вечірньою) та заочною формами [3].

Дистанційне навчання є особливою формою цілеспрямованого процесу засвоєння знань, умінь і навичок, відмінною особливістю якої є взаємодія віддалених учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Головною особливістю ДН є його екстериторіальність, тобто необов'язковість перебування слухачів у навчальному закладі. При цьому, одним із основних компонентів ДН є психолого-педагогічні технології, наявність яких не заперечує участі науково-педагогічних працівників у ході освітнього процесу.

З цією метою розроблена система ДН, що визначається такими складовими:
навчальний заклад як організаційна структура ДН;
інформаційні ресурси – бази даних навчально-довідкових матеріалів;
технічні і програмні засоби забезпечення технології ДН;
викладачі ДН або комп'ютерних навчальних програм (тьюторів);
слухач.

Під час ДН використовуються наступні основні елементи: дистанційні курси; веб-сторінки й сайти; електронна пошта; форуми й блоги; чат і ICQ; теле- і відеоконференції; віртуальні класні кімнати тощо.

Технології ДН можуть бути використані в таких формах навчання: очній, заочній та змішаних формах навчання, системі перепідготовки та підвищення кваліфікації, системі індивідуальної підготовки під час вивчення окремих дисциплін (тем) або блоків дисциплін.

Відповідно, постає необхідність забезпечити відповідність навчальних закладів вищої військової освіти (НЗВВО) вимогам до організаційного, кадрового, науково-методичного, матеріально-технічного, програмного та інформаційного забезпечення ДН, визначеними [4] та [5]. Зокрема, наказом [4] визначено необхідність 100% забезпеченості закладу освіти науково-педагогічними працівниками, що розробляють ресурси та забезпечують освітній процес ДН.

На сьогодні у ЗС України завершується впровадження ДН в освітній процес з урахуванням напрацювань та здобутків, отриманих НЗВВО та військовими навчальними підрозділами ЗВО протягом останніх років. Зокрема, [6] затверджено Концепцію ДН. Для її реалізації на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняховського створено науковий центр ДН, яким закуплено

сервер центрального репозитарію ресурсів ДН у ЗС України і тривають заходи щодо введення його в експлуатацію.

Слід зазначити, що саме створення інтерактивних курсів, в яких повною мірою реалізована взаємодія користувача з віртуальним навчальним середовищем, дає змогу забезпечити належну якість освіти. На жаль, серед створених на цей час у НЗВВО дистанційних навчальних курсів, більшість мають низький рівень інтерактивності або взагалі не мають такої властивості.

Впровадження технологій ДН у систему підготовки ЗС України покликане забезпечити появу нових можливостей для оновлення змісту навчання та методів викладання дисциплін і поширення знань, розширення доступу до навчальних ресурсів, реалізації можливості навчання без обмежень за просторовою та часовою ознаками з мінімальним відривом від виконання професійних обов'язків, індивідуалізації навчання.

Світові тенденції розвитку ДН у ЗС передових країн світу вказують на намагання забезпечити, з одного боку, наближення віртуального навчального середовища до реального життя через використання технологій імітаційного моделювання та “серйозних ігор”, з іншого – здійснення навчання з урахуванням індивідуальних можливостей та наявних знань тих, хто навчається. Розглядаються можливості використання результатів проходження дистанційних навчальних курсів з метою відбору персоналу для участі у конкретних операціях (місіях) з урахуванням відповідних вимог. Перспективні засоби ДН мають забезпечити ефективну індивідуальну підготовку особового складу з урахуванням службової необхідності та можливостей військовослужбовців і працівників, впровадження рейтингової системи їх оцінювання на рівні ЗС України, дистанційне підвищення кваліфікації.

Подальший розвиток ДН призведе до необхідності створення у ЗС України закритих комунікаційних мереж, що дасть змогу використовувати інформацію з обмеженим доступом. Для підвищення якості освіти найдоцільнішим виглядає застосування змішаного навчання з використанням різних форм навчання.

Залежно від характеру організації навчальних комунікацій між учасниками навчально-виховного процесу та організаторами освіти і способу побудови комунікаційного каналу навчального середовища, розрізняють традиційне ДН (заочна форма навчання) і електронне ДН (далі – е-ДН).

Використання технологій ДН дасть змогу поряд із підвищенням якості освіти за рахунок використання новітніх технологій знизити витрати на військову освіту завдяки значному зниженню потреби у навчальних аудиторіях та відповідному обладнанні, зменшенню термінів та кількості відряджень особового складу до місць проведення навчання, мінімізації необхідної кількості друкованих видань тощо.

В Україні практичний перехід до впровадження дистанційних технологій виявився достатньо складним. Це пов'язано з неналежним розробленням методологічних та психолого-педагогічних особливостей дистанційної освіти, занадто високими вимогами до “віртуального” викладача, який, крім звичайних знань, повинен знати дидактичні властивості й уміти користуватися засобами інформаційних і комунікаційних технологій, а також відсутністю нормативно-правової бази з використання й охорони інтелектуальної власності в цифрових мережах тощо.

Повноцінному впровадженню національної системи дистанційного навчання заважає відсутність єдиного інформаційного середовища ЗВО України, тому

дистанційна освіта як форма навчання поширюється лише завдяки ініціативі навчальних закладів, зацікавлених викладачів та реалізовується у експериментально-апробаційній формі.

Для ефективності функціонування системи ДН мають бути створені відповідні умови, а саме: матеріально-технічне та діагностичне забезпечення на рівні сучасних стандартів; кадрове забезпечення; навчально-методичне забезпечення; наукове забезпечення; управлінське забезпечення.

Перед тим, як детально розібрати технології ДН нагадаємо, які основні технології навчання застосовуються у НЗВВО:

- традиційна (лекційно-семінарська) технологія;
- кредитно-модульна технологія;
- технологія проектного навчання;
- технологія проблемного навчання;
- інтерактивні технології;
- нові інформаційні технології.

Якість засвоєння знань залежить від методів навчання:

лекція – 5% засвоєння; читання навчальних текстів – 10% засвоєння; відео/аудіо матеріали – 20% засвоєння; демонстрація – 30% засвоєння; робота в дискусійних групах – 50% засвоєння; практика через дію – 75% засвоєння; навчання інших і застосування отриманих знань відразу – 90% засвоєння.

Щоб комп'ютер працював, його потрібно ввімкнути. Так само потрібно “ввімкнути” і мозок курсанта. Коли навчання пасивне, мозок не вмикається на повну потужність.

Основні напрями застосування нових інформаційних технологій:

- для викладення навчального змісту дисципліни;
- для автоматизації навчальної діяльності слухачів (курсантів);
- для розрахункових операцій та обробки результатів експериментальних досліджень;
- для інформаційної підтримки навчального процесу (електронні курси лекцій і підручники; дидактичні матеріали, оперативна і перспективна інформація, бази даних з дисциплін, що викладаються);
- для проведення навчальних інтернет-консультацій, інтернет-конференцій, наукових форумів і чатів;
- для контролю навчальної успішності слухачів (курсантів).

Тестовий спосіб перевірки знань – напрям, що розвивається на перетині таких галузей як теорія вимірювань, математичне моделювання, статистика, педагогіка. Переваги, які надають онлайн-тести, полягають у ще більшій швидкості здійснення контролю, максимальній автоматизації цього процесу, можливості використання тестів у ДН, в самостійній роботі курсанта (слухача). Створення автоматизованих тестів – складна і кропітка робота, яка потребує навичок програмування. Проте це не означає, що такий засіб діагностики та контролю доступний лише програмувальнику. Сьогодні існує ціла низка безкоштовних Інтернет-сервісів для створення тестів широкого призначення, а серед них такі:

Основні форми ДН з використанням нових інформаційних технологій: онлайн-лекція; мультимедійна лекція; вебінар; семінар-форум; семінар-чат; консультація-відеоконференція тощо.

Таким чином, на підставі зазначеного вище можна зробити наступний висновок:

ефективність системи ДН залежить від рівня її технологічного забезпечення;

система ДН може поєднувати традиційні й сучасні технології, які потребують належного відбору, узгодження, постійного оновлення;

технологізація системи ДН спрямована не тільки на інформаційне забезпечення освітнього процесу, підтримку навчальної комунікації та зворотного зв'язку, але й на активізацію самоосвіти.

Література: 1. Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року. 2. Стратегічний оборонний бюлетень України, введений в дію Указом Президента України від 06.06.2016 року №240/2016. 3. Закон України “Про вищу освіту” від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. 4. Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.10.2013 року №1518 “Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями”. 5. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 року №1187 “Про затвердження Ліцензійних умов надання послуг у галузі вищої освіти”. 6. Наказ Міністерства оборони України від 21.12.2015 року №744 “Про затвердження Концепції дистанційного навчання у Збройних Силах України”.

Мар'яненко Л. В.

МІЖОСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ ХВОРОГО І ПРАВОСЛАВНОГО ПСИХОЛОГА-ПСИХОТЕРАПЕВТА

Останнім часом спостерігається зближення і взаємодія наукових і релігійних підходів в галузі психології. Про цю тенденцію свідчить широке коло публікацій з психології релігії, релігійної, духовної, християнської психології. За останні 10-20 років з'явилося багато робіт психологів, орієнтованих на християнський світогляд (Флоренська Т.О., Братусь Б.С., Слободчиков В.І., Ісаєв Є.І., Василюк Ф.Є. та ін.) [1].

Ми бачимо явище виникнення і зростання численних психологічних залежностей на тлі задоволеності матеріальних потреб. Тому дослідники різних напрямків і шкіл психології обговорюють цілительне значення духовності і релігії для людини. Трансперсональна психологія, спираючись на практику клінічної і психотерапевтичної психології, також стверджує важливість виділення в людині духовного виміру (Франкл В., Мей Р., Фром Е.). Гуманістична психологія поставила завдання розробки цілісної людини. На думку Братуся Б.С. сучасна постнекласична психологія потребує парадигми, що відображає розвиток людини як цілісної духовно-моральної істоти. Напрямок сучасної психології особистості також націлений на духовність. Провідні теоретики позитивної психології представили низку розгорнутих концепцій вершинних властивостей і устремлінь людини (Р. Еммонс) [2, с.316].

Виявлено, що моральні та духовні якості мають надприродний статус. Людина розглядається цілісно, як духовно-душевно-тілесна істота. Запропоновані основні принципи Християнської антропології: принцип духовного розвитку у Христі; принцип внутрішнього і зовнішнього в людині; принцип ієрархічності (у Християнській антропології ієрархія потреб будується зверху до низу); принцип цілісності людини; принцип подвійності природи і стану людини (Зенько Ю.М.) [3].

В сучасній психології потребує глибинного переосмислення проблема тіла-душі-духа через призму відображувальної сутності людського єства, яке виступає в якості образу Божого, а відповідно, набуває триєдності. І саме християнська

психологія, побудована на засадах християнської антропології, дозволяє внести в концепцію наукової психології якісне розуміння таємності взаємодії людини з Творцем, що передбачає наявність як вертикальної моделі дослідження (особистість-Бог), так і горизонтальної моделі, спрямованої на людину (Татенко В.) [4, с.74].

Об'єкт, предмет, цілі, задачі, принципи православної психології і психотерапії тільки розробляються. Ця тема є актуальною для практичної роботи православних священників, психологів, психотерапевтів і психіатрів. Нижче пропонуються принципи православної психології і психотерапії, розроблені Л.Ф. Шеховцовою, В.М. Снеткіним, Лепехіним М.М., Зенько Ю.М. За своїм походженням православна психологія і психотерапія місять у собі по-перше, досягнення світської психології і психотерапії, по-друге, досвід пастирської гомілетики, пастирського богослов'я і пастирської аскетички. Слід зазначити, що православна психологія і психотерапія у своїй основі є релігійними, проникнутими духом Євангельської любові, тобто за змістом, – духовно-моральні і церковні. Об'єктом впливу православної психології і психотерапії є людина, як розвиваюча богоподібна особистість із властивими їй особливостями. Гріх викликає в людини порочні схильності. Зазначені автори виділили 4 принципи православної психології і психотерапії. Перший принцип – принцип Христоцентричності (що визначає ставлення до Бога); другий – принцип екліоцентричності (ним визначене ставлення до Церкви); третій принцип – принцип духовно-моральної взаємодності (визначається ставлення психолога, психотерапевта і пацієнта до Бога, Церкви і один до одного); четвертий принцип – принцип особистісно-морального аскетизму (визначене ставлення психолога і психотерапевта до себе і до своєї професійної діяльності). Джерелом діяльності православного психолога і психотерапевта є любов до ближнього. А основою їх діяльності виступає православне співрозмовне богослов'я, або практична гомілетика, в якості ж провідного методу розглядається пастирська бесіда або православний діалог.

Проаналізуємо більш детально ці принципи і їх оцінні критерії, запропоновані цими авторами. Термін «Христоцентричність» останнім часом використовується не тільки в працях богослов'я, філософії, історії, аскетички, але і в працях православних психологів і психотерапевтів. Принцип Христоцентричності бере за основу Євангельське благовістя про Христа в душі віровчення Православної Церкви. Набувається істинне розуміння богослов'я і аскетички, психології і психотерапії. Необхідною постає постійна зверненість розуму і серця людини до Бога. Принцип Христоцентричності передбачає мислити про все во Христі, або із Христом. Критерій оцінки методів взаємодії православного психолога, психотерапевта із пацієнтом за цим принципом: з одного боку, при негативній оцінці впливу і взаємодії – спрямованість проти Бога, з іншого боку, при позитивній оцінці – спрямованість психолога, психотерапевта на те, щоб людина була постійно сопричетною Ісусу Христу.

Принцип екліоцентричності: мається на увазі, що справжньої Христоцентричності можна досягти, живучи в Благодетивому Тілі Церкви (еккліоцентрично). Найвищим досягненням духовного життя є святість, послідовно вести до якої і призвана справа православної психології і психотерапії. Святість набувається православними християнами не від себе, а від Церкви і Господа, що поєднані в одне ціле. Немає іншої святості, тільки як церковної. І тому другим центром зверненості православної психології і психотерапії є Церква. З цього і виводиться принцип екліоцентричності. Цей принцип спрямовує

православних спеціалістів на необхідність керуватися у своїй діяльності знаннями, вченням і досвідом православної Церкви. Критерій оцінки методів впливу і взаємодії православного психолога, психотерапевта із пацієнтом за цим принципом: з одного боку, при негативній оцінці, спрямованість на відрив людини від Православної Церкви і Бога і від використання церковних таїнств. З другого боку, при позитивній оцінці, спрямованість на посилене бажання людини бути воцерковленою і знаходитися у внутрішній згоді з Церквою.

Принцип антропоцентричності. В центрі впливу православної психології і психотерапії стоїть людина, що несе в собі Образ Божий, призвана його наслідувати і досягати святості, а також наслідувати Царство Небесне. Ціль земного життя людини – досягнення Богоспількування через таїнства Причастя та інші таїнства Церкви, а також через ведення Християнського способу життя. Головною завадою в досягненні цієї цілі є гріх. В первородному гріху відбулися: роздвоєння і розлад самосвідомості, сприйняття, розуму, почуттів і ставлень людини, але не втрачено прагнення людини до Богоспількування. Образ Божий в людині попсований, але не знищений. Людина потребує обоження, зцілення. Православний психолог і православний психотерапевт мають допомагати людині на цьому шляху, наставляти хворого порадою і любов'ю. На основі принципу антропоцентричності сформульований третій критерій оцінки впливу-взаємодії православного психолога і психотерапевта з людиною. З одного боку, при негативній оцінці, спостерігається посилення гордості і самовпевненості людини, продовження нею гріховного життя і відволікання її від справи спасіння своєї душі. З другого боку, якщо відбувається позитивний вплив, між учасниками психотерапевтичної взаємодії примножується любов і відбувається поєднання по благодаті з Богом і між собою.

Принцип особистісно-морального аскетизму. Цей принцип вимагає від психолога і психотерапевта власного самовдосконалення і трезвіння (уважності розуму) в процесі духовно-морального зцілення пацієнта, відродження і розвитку його особистості. Православний психолог і психотерапевт мають бути відповідальними за справу, зібраними, вимогливими до себе. Досягнення боговподоблення – це кінцевий результат збереження православним психотерапевтом принципу особистісно-морального аскетизму. На основі принципу особистісно-морального аскетизму розроблений третій критерій оцінки взаємодії православного спеціаліста з людиною. З одного боку, православний психолог і психотерапевт знаходиться на початку воцерковлення і обоження. З іншого боку, православний спеціаліст являє собою достойний образ християнина і приклад особистого благочестя.

Пропонується загальна оцінка усіх методів впливу-взаємодії православного психолога і психотерапевта на пацієнта. Методи взаємодії оцінюються як неефективні, якщо вони: не знижують гостроти проблеми пацієнта, сприяють відсутності контакту пацієнта з навколишнім світом або його зниженню. Впливи на поведінку пацієнта поверхові, зовнішні, локальні. Відбувається повне відключення або звуження свідомості людини. Не активізуються власні зусилля людини, пригнічуються її воля і свобода вибору. Методи взаємодії оцінюються як ефективні, якщо вони: сприяють глибокому впливу з боку православного психолога і психотерапевта на духовну сутність і ієрархічну цілісність людини. В процесі взаємодії відбувається досягнення реального рішення проблеми, з якою пацієнт звернувся до православного психолога або психотерапевта. Активізується свідомість, максимальні особистісні зусилля спрямовуються на розв'язання

проблеми пацієнта. Також активізується свобода волі і свобода вибору ним своєї поведінки [5, с.17-30].

Отже, загальні принципи діяльності православного психолога і психотерапевта з'ясовані. Тепер необхідно роз'єднати функції православного психолога і психотерапевта. Чи потрібний православний психолог православним? Де людина спроможна впоратися самостійно, а де їй потрібний спеціаліст. Для віруючої православної людини в минулому був духовний отець. За його допомогою здійснювалось пізнання власної душі і лікування її через участь в таїнствах. Сьогодні православні психологи потрібні людям. Жорсткість, суєтність, конкуренція сучасного суспільства, емоційно-стресові перевантаження, різні нові психічні хвороби та інші несприятливі фактори викликають потребу в православних психологах. Наслідки сексуальної пропаганди, різні види залежності, почуття провини, інфантилізм, втрата смислу життя, психосоматика – це компетенція саме психолога. Дуже важко піддається лікуванню душа людини, коли виключена духовна складова, коли людина сама не може розібратися, від чого в її житті виникають складності, психолог може допомогти їй розібратися, побачити, що не так. І це може стати справжнім кроком на шляху до покаяння і зміни власного життя. В ідеалі, психолог має спиратися у своїй діяльності на вищі цінності, що доступні кожній людині, незалежно від того, чи ходить вона в церкву, чи ні. В такому випадку православний психолог може стати помічником священику, тим, хто допоможе людині краще побачити себе і своє життя з його колізіями. Для віруючої людини робота з православним психологом може стати підготовчим етапом на шляху до сповіді і покаяння. Для людини, яка не живе церковним життям, психолог міг би стати тим, хто відкрив би перспективи духовно-морального зростання в житті, і, відповідно із законом совісті, допоміг би відкрити орієнтири і внутрішні опори [6, с.27].

Православний психотерапевт на відміну від православного психолога, має справу із більш вираженими душевними розладами і проблемами людей. Саме для психотерапії розробляються свої, більш конкретні, принципи. Православний лікар-психотерапевт Невярович В.І. пропонує такі принципи православної психотерапії: 1) Сповідування Православної віри і привнесення її спасительної Істини і духовної чистоти в лікувальний процес. Душа – образ і подоба Творця, тому психотерапевти мають благоговіти перед душею хворої людини. 2) Базування психотерапевтичної діяльності на святоотецькій традиції: самопізнання, духовне самовдосконалення, моральне виховання. Допомога у воцерковленні хворого. 3) Воцерковлення. Устрій особистого життя хворого за заповідями Божими. Спрямування життя хворого до Христа. В цьому полягає умова, сприятлива для здійснення моральної взаємодії з пацієнтами. Задача православного психотерапевта – привести до Бога, а не до своєї «унікальної особистості», вказати дорогу до храму. Тому консультативний прийом в православній психотерапії – це зустріч у Христі. Навіть, якщо пацієнт не православний, православний психотерапевт не розглядає цю зустріч, як випадкову. Страждання хворих психотерапевтичного профілю: моральні конфлікти, сімейні проблеми, переживання після тяжких хвороб, духовний пошук. Ці люди відчувають нестачу любові, взаєморозуміння, підтримки з боку близьких. Лікувальна психотерапевтична взаємодія, має, на погляд Авдєєва Д.О., таку ієрархію цілей: від найближчих (заспокоїти, вселити надію, нейтралізувати симптоми душевних захворювань) до головних – внутрішній духовний ріст і розвиток, звернення до вищих цінностей буття. В іншому випадку психотерапевтична взаємодія може стати небезпечним маніпулюванням душами

людей і принесе лише «косметичний» ефект. Православна психотерапія, коли є на це воля хворого, також має стати «містком» у Православ'я [7].

Коли хворий уже прийняв Православну віру і воцерковився, Християнство починає являти для нього науку зцілення. Воно лікує хвору людину, причому, як вважає митрополит грецької Православної Церкви І. Влахос, хвороба людини таїться в її розумі. Церква з допомогою свого вчення, богослужіння, аскетичних подвигів, таїнств, поступово звільнює затьмарений гріхом розум людини, роблячи його храмом Духа Святого. Це лікування випробуване і підтверджене усіма святими, залишається єдиним шляхом, що веде до Бога. Можливо хтось подумає, що всі ці цілительства принагідні лише для монахів. Але це не так. Миряни також мають жити по заповідям Христа. Християнські подвиги, водночас і ліки: молитва, покаєння, плач, піст, бодрствування (уважність розуму) – заповідав нам Христос і це означає, що усі мають керуватися ними. Необхідно також підкреслити, що для того, щоб визначити порядок прийому ліків необхідний такий православний цілитель, який оволодів би, принаймні, одним з дарів святого Духа – розмірковуванням, лікар-духовник. Подвиг у всіх людей – загальний, але засіб його здійснення – різний. Усі можуть зберігати Слово Боже, Християнські Заповіді, усі мають піклуватися про чистоту серця, але здійснювати все це можна по-різному і вибір тут залишається за духовним отцем. Крім того, необхідним є Святе Причастя, але йому передують очищення і підготовка. І якщо Причастя здійснюється неочищеною людиною, то воно буває в осуд. Влахос І. зауважує, що він не принижує Причастя, але, навпаки, дуже благоговіє перед цим великим Даром, підкреслюючи, однак, значення подвигу і індивідуального шляху зцілення хворого [8].

Література: 1. Шеховцова Л.Ф., Зенько Ю.М. / Лариса Федоровна Шеховцова, Юрий Михайлович Зенько // Элементы православной психологии. – СПб., 2005. – 252 с. 2. Мар'яненко Л.В. Конструктивна самодетермінація особистості як надбання християнської антропології (Методологічний аспект) / Ліана Василівна Мар'яненко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – Том X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 18. – 636 с. – С.316-327. 3. Зенько Ю.М. Основы христианской антропологии и психологии / Юрий Михайлович Зенько // СПб, Речь, 2007. – 912 с. 4. Татенко В. Проблема Тіла, Душі та Духа в сучасній науковій психології / Віталій Татенко // Духовно-психологічні основи християнської психології // Колективна монографія [Під ред. Гридковець Л.М.] – Львів. : Скриня, 2015. – 366 с. – С.74-86. 5. Снетков В.М. Принципы православной психологии и психотерапии / В.М. Снетков // Расширенное заседание общества православных врачей Санкт-Петербурга 8-10 мая 2001 года, посвященное вопросам православной психотерапии, психологии, церковного душепопечения и проблеме оккультного поражения человека. Санкт-Петербург. 2001, 112с. – С. 17-30. 6. Лелик А. Наука о душе или несовременная психология / Анна Лелик – К.: АДЕФ. Украина, 2012. – 324 с. 7. Авдеев Д.А. На нервной почве. Врачевание души: истинное и ложное/ Дмитрий Александрович Авдеев – М.: «Русский Хронограф» 2001, 128 с. 8. Митрополит Иерофей (Влахос). Православная психотерапия. Святоотеческий курс врачевания души. Свято-Успенская Почаевская лавра. 2016. – 432 с.

Мельник О. А.

ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ І ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ: ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Усвідомлення розвитку сучасної практики потребує діалектичної розробки закономірностей історичної та теоретичної діяльності людини, її творчо активного

відношення до дійсності. Своє діяльнісне існування людина підтверджує, зокрема, прийняттям рішень, за якими стоїть особистий вибір людини.

Різним історичним періодам життя людей були притаманні визначені соціально-культурні, політичні особливості. Певна історична епоха характеризувалась наявністю ідеалів, переважаючих інтересів, усталеними моральними законами. Вкрай важливим, на нашу думку, виступає положення про врахування вищезазначених форм прояву спрямованості людини задля можливого пояснення і передбачення здійснених нею виборів і прийнятих рішень.

Українські любомудри XVII-XVIII століття, зокрема Касіян Сакович (1578-1647), Йов Борецький (1560-1631), Інокентій Гізель (1600-1683), Осип Кононович-Горбацький (невідомо-1653), котрі стояли біля джерел формування вітчизняної психологічної думки, приділяли поведінковій складовій людини значну увагу при наданні останній характеристики, пояснень. Мисленики визнавали особливість людської природи, її свободу волі, вважали, що вибір, який здійснює людина і на базі якого приймає рішення залежить від її освіченості та міри морального в особі. У складних ситуаціях, в умовах невизначеності, при дефіциті часу, люди здійснюють такі вибори, через які можна насправді дізнатись про їх сутність [5].

Стефан Яворський (1658-1722), Теофан Прокопович (1681-1736), Стефан Калиновський (1700-1753) та Георгій Кониський (1717-1795) у своїх працях неабиякої уваги приділяли поняттю “вибір людини”, вважаючи його похідним від волі людини. Воля людини, на думку любомудрів, має цілковито усвідомлений характер, впливаючи на розвиток усіх психічних процесів людини й навіть на інтелект. Зокрема, воля, як активна вільна властивість раціональної душі, що стосується добра і зла, визначається інтелектом. Воля, що має своїм об'єктом добро і зло, поділяється Г. Кониським, на діяльне (сама створює свій об'єкт) і недіяльне (що не створює сама свій об'єкт, залишаючись на рівні хотіння, або актом простого задоволення). В свою чергу, діяльне хотіння поділяється на абсолютне (створення об'єкта поза впливу іншого і незалежно від будь-якої умови) і зумовлене (що не утворює свій об'єкт поза наявності умови) [4].

У працях українських вчених XVII-XVIII, де викладені їх наукові погляди, що так, або інакше стосуються проблемам вибору людини, наводяться міркування з приводу можливих варіантів прийняття рішень акцентування уваги зосереджено на вищих, або шляхетних здібностях людини, які складаються з уваги, ума, дотепності й розуму. І, власне за здійсненими людиною виборами й виявляється міра розвиненості або нерозвиненості означених вище здібностей.

У XIX столітті вітчизняні мисленики продовжують та розвивають наукові традиції своїх попередників. Епоха Романтизму, яка настає за епохою Просвітництва в центр уваги ставить вже не людство в цілому, а конкретну людину з її неповторним чуттям та внутрішнім світом. Звідси, відповідно у засобах вираження загальне все більш поступається місцем одиничному, індивідуально своєрідному.

Інокентій Борисов (1800-1857), один з ректорів Київської духовної академії, вчитель і наставник першого викладача психології Ореста Новицького (1806-1884) в Київському університеті св. Володимира, говорячи про людину розглядав її як таку, котра наділена абсолютною свободою вибору. Але при цьому зауважував, чим більше людина є свободною, необмеженою, тим більше не неї й покладається відповідальності. При цьому відповідальності не лише перед собою, своєю совістю, але й перед іншими людьми та суспільством до якого вона належить [3].

У вітчизняних працях XIX століття теологічного й філософсько-психологічного змісту стверджується, що сутність людини напряду формується і залежить від її думок, і, власне, життя людини є результатом її думок [4].

Представники української університетської психології XIX - поч. XX ст. вважали, що людина формується, проходить своє становлення через справи. Вибір розглядався як велика і значна відповідальність, яка уособлює в собі ціннісні орієнтири людини. Вибір здатен показати якою насправді є людина і що вона собою являє. Особливо важливим є цей прояв в ситуаціях, різного роду випадках, коли необхідно здійснити вибір, прийняти рішення негайно, коли бракує часу на роздуми, і тоді, на думку вчених, і “проявляється справжнє єство людини” [там само].

Політичний режим, особливості суспільного життя, які були панівними у XX ст. в Україні, безумовно, наклали свій відбиток на дослідження психологічних проблем, особливостей вибору та процесів прийняття рішень. Цими питаннями займалися спеціальні відділи, які відповідали за пропаганду. Суспільству подавались вже готові та бажані для влади варіанти вибору. Відхилення або невиконання схвалених виборів несло за собою в обов'язковому порядку негативні наслідки як для самої людини, так і для її родини. На особливому контролі були вибори, які несли загрозу існуючому політичному устрою країни.

Щодо особистих виборів людини у означений період зазначалось, що перш за все вони повинні ґрунтуватись на вічних цінностях: патріотизмі, чесності, взаємоповаги і взаємодопомоги, порядності, працьовитості, дружності. Вибір людини визнається, як рушійна і скеровуюча сила та має регулятивні можливості [2].

Наприкінці XX -поч. XXI ст. панівною в українській психологічній науці виступає думка де стверджується, що за фактичними виборами стоїть такий психологічний фактор, як конкретна система цінностей. А що ж є цінністю для людини? Цінність для людини є тим, чим вона дорожить, що є для неї дуже важливим. Отже, такої думки притримувались українські любомудри й минулого розмірковуючи про поведінку людини, визнаючи відсутність у ній випадковостей та вважаючи результатом її виборів, за які вона повинна нести відповідальність.

На протязі свого життя людині необхідно здійснювати безліч актів вибору найрізноманітнішого характеру у різних сферах життєдіяльності та на різних рівнях: психологічному, етичному, соціальному, політичному тощо [1]. Вибір є рівноцінним внутрішній автономії особистості. І, власне, вибір людини, на нашу думку, відповідає її образу життя.

Досліджуючи вибір і процес прийняття рішень в рамках однієї з провідних категорій у вітчизняній психологічній науці категорії діяльності дозволяє віднайти способи і засоби підвищення ефективності діяльності вибору і прийняття рішень та формування навичок цієї діяльності. Власне, можна сказати, що вибір – це внутрішня діяльність щодо конструювання основ і смислових критеріїв задля співставлення існуючих альтернатив і здійснення цього співставлення у внутрішньому плані.

Щодо питання процесу прийняття рішень на перший план виходить певна обмеженість у часі, а іноді і взагалі його дефіцит. Від вірно прийнятих вчасно рішень у певних видах діяльності, особливо в екстремальній, зазвичай, залежить життя людей. Процедура прийняття оперативного рішення полягає у виробленні певних принципів і програми дій.

Діяльність вибору доречно охарактеризувати за змістовними і формально-динамічними параметрами. До перших відноситься кількість і характер виділених людиною аргументів у важливій для неї ситуації. До другої групи параметрів

відносяться часові параметри. Діяльність вибору у невизначеній ситуації можна звести до вирішення задачі на смисл альтернатив. Тому вибір виявляється і як задача, і, як проблема.

В психології здебільшого вивчення проблеми вибору представлене в контексті: вибір як складова життєвого шляху особистості; як концептуальне поняття теорії прийняття рішень; вибір пов'язаний з усвідомленням, реалізацією власного потенціалу і визначається внутрішньою позицією особистості, її ціннісними орієнтаціями [1].

Вибір можна позначити рефлексивною паузою, активною пасивністю. За рахунок вибору людина немов би обмежує своє поле буття, обмежує надлишок світу, але й тим самим вона уточнює себе як особистість. Вибір – це самообмеження. Реалізуючи своє право вибору людина бере на себе зобов'язання, котрі переживаються нею як відповідальність.

Вибір можна охарактеризувати і як особливу активність людини, цілісний акт оцінювання себе як особистості. Завдяки вибору також стає можливим оцінювання людиною своїх можливостей в конкретній життєвій ситуації. До речі, на нашу думку, лише сама людина може ініціювати вибір, увійти в стан вибору, здійснити прийняття рішення. Щодо критеріїв вибору та прийняття рішення зазначимо, що вони є заданими нормами і правилами самою людиною, і, які можуть не співпадати з вимогами загальноприйнятої моралі.

Література: 1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. ананьев. – СПб: Питер, 2016. – 288 с. (Мастера психологии). 2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Леонтьев, А. Запорожец, П. Гальперин, Д. Эльконин. – М. : Смысл, 2005. – 352 с. 3. Мельник О. А. Роль Київської духовної академії в становленні та розвитку української університетської психології // Становлення базових парадигм української психології : Колективна монографія / за ред. В. В. Турбан. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2017. – С. 24-37. 4. Мельник О. А. Становлення університетської психології в Імператорському Київському університеті Св. Володимира у першій половині ХІХ століття (спроба реконструкції предметної області дослідження) / О. А. Мельник // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. праць КНУ імені Тараса Шевченка / за ред. В.І. Судакова. № 2 (23). – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. С. 174 – 181. 5. Рождественський Ю. Т. Психологія в Україні ХVІІ – поч. ХІХ століття (спроба реконструкції та систематизації академічної спадщини) : монографія / Юрій Тихонович Рождественський. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 252 с.

Миронець С. М.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ДІЯЛЬНОСТІ У СКЛАДІ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ

Перелік видів професійної діяльності, які позначені різним рівнем екстремальності, постійно розширюється. Найважливішими етапами підготовки фахівця до ефективної та безпечної діяльності в таких умовах вважаються професійний відбір, професійна підготовка та безпосередня професійна діяльність [1, с. 182].

Сам зміст психологічної готовності фахівця до діяльності в умовах надзвичайних ситуацій (НС) базується на системі заходів його професійно-психологічної підготовки до діяльності. Чому власне поняття «професійно» ми ставимо на перший план. Власне вся система таких фахівців має базуватися на

дозованому зануренні фахівця в умови стрес-чинників тих чи інших НС, які з великою вірогідністю можуть виникнути в процесі професійної діяльності.

Г. Нікіфоров, поняття професійної підготовки визначає, як «особливий вид діяльності, оснований на засвоєнні людиною суспільного досвіду і формування на цій базі психологічної системи діяльності й особистості того хто навчається в цілому» [2, с. 69].

Психологічна готовність рятувальників до діяльності в екстремальних умовах НС – виступає однією з найважливіших професійних характеристик фахівців, яка потребує докладного вивчення структури та окремих її компонентів.

Дослідження проблем формування готовності фахівців до діяльності в особливих та екстремальних умовах за останні роки знайшли своє відображення у наукових працях В. Барко, М. Корольчука, С. Лебедевої, С. Максименка, Я. Мацегори, С. Миронця, В. Осьодло, Є. Потапчука, О. Сафіна, О. Тімченка, О. Чебикіна, С. Яковенка та ін. [4, с. 35-36].

Саме визначення базових компонентів готовності рятувальників до діяльності в екстремальних умовах НС та рівнів їх сформованості послужили подальшою основою нашого дослідження, яке передбачало визначення рівня сформованості базових компонентів та їх факторної ваги.

Рівень сформованості всіх цих компонентів у рятувальника є необхідним і важливим елементом його успішної професійної діяльності, об'єктивного довгострокового прогнозу надійності діяльності. У сучасній психологічній науці, на цей час, не існує усталених поглядів, щодо шляхів розв'язання зазначеної проблеми, водночас більшість авторів схилиються до того, що така оцінка може базуватися на перевірці точності професійних прогнозів раніше відібраних осіб на основі даних про їхню реальну діяльність.

У ході проведення експертного дослідження було оцінено розподіл рятувальників за рівнем сформованості у них базових знань, навичок та умінь, що у сукупності характеризували стан професійно-психологічної готовності до виконання завдань за призначенням при НС. Оцінювання здійснювали на початковому етапі практичного навчання, у період прийняття вступних залікових тренувань. Отримані дані в узагальненому вигляді представлені у таблиці 1.

Таблиця 1 – розподіл рятувальників за рівнями сформованості компонентів професійно-психологічної готовності

№ з/п	Рівень готовності до діяльності	Характеристика	Розподіл працівників		
			n	%	R m
1.	Високий	Має високий рівень мотивації до службової діяльності, схильний до ризику, уміє самостійно (автономно) вирішувати поставлені завдання, віддає перевагу власним рішенням, добре контролює власну поведінку й емоції в складних ситуаціях без надмірної напруги, упевнений у собі, рішучий. Має добре розвинені лідерські якості.	31	11	IV
2.	Вище за середній	Здебільшого справляється з пред'явленими випробуваннями, показує добрі результати, здебільшого вкладається у нормативні показники, але у складних умовах занадто витрачає вольових зусиль та працює з напругою.	52	18	III
3.	Середній	Професійні навички середні, має уявленні про алгоритм надання допомоги постраждалим, професійні	92	32	II

		навички набуті здебільшого з досвіду служби. Може працювати самостійно в простих умовах. При включенні екстремального компонента вимагає контролю, діє з напругою.			
4.	Нижче середнього	Професійні навички сформовані нижче середнього рівня, часто допускає помилки, вимагає контролю.	97	34	I
5.	Низький	Низький рівень сформованості професійних навичок і умінь. Допускає помилки в простих умовах вирішення нормативних завдань. Вимагає контролю й додаткових заходів підготовки.	14	5	V
6.	Всього	-	286	100 %	-

Як видно із наведеної інформації, основна частина рятувальників на початковому етапі мала середній та нижче середнього рівні сформованості компонентів професійно-психологічної готовності до виконання завдань за призначенням в умовах НС, зокрема 34 % рятувальників показали рівень нижче середнього і 32 % мали середній рівень сформованості компонентів професійно-психологічної готовності, 18 % рятувальників мали рівень вище середнього, і тільки 11% – високий рівень сформованості компонентів готовності, варто зазначити, що це були рятувальники з великим професійним досвідом залучення до рятувальних операцій, у тому числі і у складі міжнародних гуманітарних місій, та мали сформовані навички діяльності в екстремальних умовах виникнення НС.

Рятувальники, що показали середній рівень сформованості компонентів готовності, були здатні виконувати свої обов'язки самостійно в складних умовах НС, водночас, при моделюванні більш складних ситуацій діяли більш напружено, допускали помилки, або виходили за межі нормативу.

Отже, результати експертного оцінювання рятувальників на етапі констатувального дослідження показали, що у генеральній сукупності вибірки досліджуваних рятувальників, третина (66 %) з них мали середній і нижче середнього рівні сформованості компонентів професійно-психологічної готовності, і могли виконувати функціональні обов'язки на рівнях успішності (середньому) та (нижче середнього).

Ця група рятувальників здатна виконувати завдання самостійно в простих умовах і умовах середньої складності, водночас, при високій інтенсивності впливу екстремальних чинників, у нашому випадку, значна кількість постраждалих з різноманітними ушкодженнями, ліміт часу на виконання поставлених завдань, виражений негативний емоційний фон НС, рятувальники працювали з надмірними вольовими зусиллями, допускалися помилок (порушення алгоритму черговості дій, невиправданий ризик, пропуск певних ланок та елементів у виконанні загального алгоритму дій тощо).

Показники вище середнього і високий мали (29 %) рятувальників, однак, варто зазначити, що здебільшого це були досвідчені рятувальники, з великим стажем і досвідом служби, участі у ліквідації великомасштабних надзвичайних ситуацій з великою кількістю медико-санітарних втрат, 9% з них брали участь у складі зведених рятувальних загонів, які виконували міжнародні гуманітарні місії, тобто заздалегідь мали високий рівень компетентності та сформованості компонентів готовності до виконання завдань в екстремальних умовах виникнення НС.

Також, слід констатувати, що 39% рятувальників, виявилися такими, що мали недостатній рівень сформованості компонентів професійно-психологічної готовності до самостійного виконання завдань. Такі працівники допускали більше

помилки, порушували черговість елементів алгоритму пошуково-рятувальних та інших невідкладних робіт, не дотримувалися правил особистої безпеки, вимагали контролю й додаткових заходів, щодо покращення їхнього рівня професійно-психологічної готовності.

Результати роботи експертів дозволили отримати інтегральний рівень сформованості компонентів професійно-психологічної готовності рятувальників до виконання завдань в умовах НС та загальне уявлення про якісні характеристики генеральної сукупності вибірки досліджуваних, але потребували їх деталізації та конкретизації.

Зокрема, для подальшої роботи, нам було необхідно визначити критерії та рівні оцінки професійно-психологічної готовності фахівців ДСНС України, при виконанні ними діяльності на етапі надання допомоги постраждалим внаслідок НС. Розгляд критеріїв, показників і рівнів оцінки професійно-психологічної готовності фахівців ДСНС України в екстремальних умовах діяльності тісно пов'язаний з критеріями, показниками та рівнями професіоналізму фахівців. Категорія професійно-психологічної готовності набуває ще більшої значущості, коли мова йде про професійну діяльність, яка здійснюється в екстремальних умовах [4, с. 76].

Зроблене нами порівняння ступеня вираженості основних компонентів професійно-психологічної готовності рятувальників до діяльності на етапі виконання завдань за призначенням, у загальній вибірці оцінених фахівців рятувальних підрозділів представлено у таблиці 2.

Таблиця 2. – Компоненти професійно-психологічної готовності до діяльності в умовах НС

Компоненти професійно-психологічної готовності до діяльності в умовах НС	Статистичний показник	
	X	Rm
1. Мотиваційний	4,14±1,4	I
2. Типологічний	4,1±1,1	II
3. Вольовий	4,08±1,2	III
4. Операційний	3,6±0,9	IV
5. Когнітивний	3,3±1,6	V
6. Регуляторний	3,1±1,2	VI

Отже, аналіз наукових джерел вітчизняних та зарубіжних вчених та результати власного дослідження дає нам підстави стверджувати, що проблема *психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах* – це складне особистісне утворення, яке включає у свою структуру наявність професійно-психологічних знань, навичок, умінь і якостей, що гарантують успішне подолання труднощів професійної діяльності. Професійна підготовленість являє собою результат тривалого процесу цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки фахівця до певного виду діяльності.

Стан психологічної готовності залежить від стійких психічних особливостей, властивих конкретній людині, однак це не дає підстав стверджувати, що він являє собою лише просте перенесення якостей і станів до нової ситуації й актуалізує їх. На стан психологічної готовності особистості впливають умови та особливості, у яких відбувається діяльність.

На формування психологічної готовності представників груп ризиконебезпечних професій впливають індивідуально-особистісні особливості: комплекс природних, технічних, біологічних факторів, які суттєво поглиблюють дію соціально-психологічних чинників (висока психічна та психологічна напруга, соціальна ізоляція, дефіцит інформації та часу, порушення режиму праці та відпочинку, загроза життю та здоров'ю своєму і постраждалих тощо).

Таким чином, професійно-психологічна готовність фахівця до екстремальній ситуації – це установки на точні і безпечні дії, що забезпечуються сформованими трудовими навичками, знаннями та виражаються в аналізі й оцінці особистих дій під час екстремальній ситуації. Стосовно діяльності фахівців екстремальних професій, такі навички мають бути доведені до автоматизму.

Таким чином, цілеспрямована професійно-психологічна підготовка – це складний процес стабілізації психічного стану доти, поки він не стане домінуючим, а подалі – і властивістю особистості. Центральним завданням цього процесу є формування і закріплення відповідного ставлення до професійної діяльності, що складає основу характеру рятувальника і створюється, як під впливом зовнішніх факторів з боку керівника, колективу, психолога й ін. (тобто, в процесі професійно-психологічної підготовки), так і під впливом внутрішньої самоорганізації і самообілізації (тобто в процесі самовиховання фахівця) [5, с. 74-75].

Література: 1. Кокун О.М. Зміст та структура психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 7. – Харків. : УЦЗУ, 2010. – С. 182 – 190. 2. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности: Теория и практика / Под ред. проф. Г.С. Никифорова. – СПб.: Речь, 2010. – С. 69. 3. Миронець, С. М. Формування психологічної готовності фахівців зведених рятувальних загонів до діяльності у складі міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій / С. М. Миронець [Текст]. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 9. – Харків: НУЦЗУ, 2011. – С. 185 – 191. 4. Колісниченко, О. С. Аналіз сформованості рівнів психологічної готовності працівників МНС України до дій в екстремальній ситуації / О. С. Колісниченко // Вісник Національної академії оборони України: збірник наукових праць. Вип. 1 (14). – К. : НАОУ, 2010. – С. 101 – 105. 5. Назаренко І.І. Особливості використання методу муляжування в системі цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки рятувальників: дис. ... кандидата психол.наук : 19.00.09 / Назаренко Ірина Іванівна. Х., 2015. – 180 с.

Мозговий В. І.

ЗАСТОСУВАННЯ ЕКСПРЕС-АНКЕТИ ПРИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВІДБОРІ МОЛОДОГО ПОПОВНЕННЯ.

Актуальність. Аналіз літератури та практика життєдіяльності військ свідчить про те, що сьогодні в Збройних Силах напрацьовані методики психологічного відбору на жаль не можуть бути ефективним інструментом при відборі молодого поповнення на строкову службу. Перш за все, це обумовлено відсутністю наявних, психометрично вивірених тестових методик, які дозволяють на основі отриманих психодіагностичних критеріїв достовірно визначити придатність або непридатність особи, що призивається до вимог військової служби. По друге, існуючим «робочим конфліктом» між представниками військкоматів з боку відділу комплектації, яким за будь яку ціну потрібно виконати план призову та представником військової частини з боку Збройних Сил, який хоче відібрати

фізично і психологічно здорове молоде поповнення. Причини цього конфлікту досить глибокі, вони кореняться не тільки у існуючій економічній скруті в державі і відповідно неможливості повністю перевести армію на контрактну основу, як це робиться у більшості країн Євросоюзу, а і у відсутності концептуальної моделі психологічного супроводу військовослужбовців від професійно-психологічного відбору до звільнення в запас.

Виклад основного матеріалу. Разом з тим, на наш погляд, у ситуації, що склалася досить ефективним допоміжним інструментом у прийнятті рішення щодо умовної придатності/непридатності особи до служби в армії, з боку представника військової частини ЗСУ, може бути використаний апробований нами опитувальник у вигляді експрес-анкети.

Цей документ був розроблений психологами 8-го Чернігівського навчального центру Державної спеціальної служби транспорту для офіцерів – старших груп, що займаються відбором молодого поповнення у військкоматах країни в період призову строковиків. Анкета була апробована на 297 молодих призовниках відібраних до служби у 8-му НЦ ДССТ та получила високу експертну оцінку від офіцерів, що нею користувалися під час проведення індивідуальної бесіди. Так, фахівцями визначається, що основним завданням індивідуальної бесіди психолога з військовослужбовцем є уточнення тих його особистісних психологічних характеристик, що були встановлені під час вивчення документів [1, с.7]. Фактично експрес-анкета є поєднанням проведення індивідуальної бесіди та одночасно психодіагностичною процедурою.

В таблиці 1 представлено питання експрес-анкети та їх психологічний зміст, який дозволяє скласти первинний психологічний портрет призовника при проведенні професійно-психологічного відбору молодого поповнення. Це допомагає офіцеру - старшому групи у комплексі з іншою інформацією (медичних та соціально-демографічних показників прийняти остаточне рішення щодо зарахування призовника до команди або аргументовано довести працівникам військкомату про його подальше медичне чи психічне обстеження.

Таблиця 1

Експрес-анкета визначення первинного психологічного портрету призовника

Питання	Психологічний зміст
Чи є бажання служити в армії?	Наявність мотивації полегшує адаптацію та слідкування вимогам і наказам.
Чи мало місце розлучення / смерть / позбавлення батьківських прав батьків і у якому віці?	Наявність психотравмуючої ситуації, вказує на порушення ідентифікації: конфліктність, прояви агресії, схильність до емоційного зриву, непокору наказам командирів.
Як ти оцінюєш на сьогодні якість взаємин зі своїми батьками?	Проекція якості соціалізації, побудови ефективних відносин в колективі із співслужбовцями та з командирами, а також чи є сім'я достатнім та необхідним ресурсом.
Чи можеш піти наперекір батьку/вітчиму «просто так, із принципу»?	Схильність до конфліктної поведінки, протесту та непокори.
Чи були випадки коли ти втікав з дому? (Або думав втекти з дому. Чому?)	Схильність до непокори, бродяжництва, ризику СЗЧ,

		прихована психопатологія. Дезадаптація до умов військової служби.
	В минулому ти або твої близькі родичі лікувалися/відвідували лікарів: неврологів чи психіатрів ?	Можливість рецидиву психічних/неврологічних розладів. Небажана комісація.
	Чи були у тебе, в твоїй сім'ї або близьких родичів випадки скоєння суїциду (суїцидальні думки)?	Виявлення схильності до суїцидальної поведінки.
	Чи є в тебе близькі надійні друзі? Скільки їх?	Вивчається схильність в/с до побудови адекватних соціальних взаємин в підрозділі, адаптація до військових вимог.
	Які у тебе на даний момент відносини з дівчиною?	Залежність від стосунків з протилежною статтю: ймовірна схильність до емоційного зриву, суїцидальних думок, розсіяність уваги, ймовірні протестні реакції.
	Чи займався спортом, відвідував спортивні гуртки або мав роботу з фізичними навантаженнями?	Схильність до підтримання дисципліни та вміння переносити психофізичні навантаження
	Чи є досвід роботи/навчання за останній рік?	Визначається наявність соціально-зрілої та відповідальної поведінки.
	Чи є в тебе плани на майбутнє та мета в житті?	Налаштованість на досягнення успіху, подолання перешкод, відповідальність за своє майбутнє.

Анкета містить 12 питань, які зазвичай задаються під час проведення співбесіди з призовником у приміщенні військкомату психологом частини, а у разі його відсутності, офіцером - старшим групи.

Всі питання, незважаючи на їх «відкритість та прямоту», мають свій психологічний зміст. Логіка позначених питань визначена основними вимогами до солдата – призовника, які складають успішність проходження ним строкової служби. Це – схильність до конфлікту та непокори у виконанні наказів командирів, схильність до суїциду та самовільного залишення частини, наявності певної соціальної зрілості особистості, зокрема цілепокладання, що є дуже важливим якісним показником при виконанні службових завдань та вміння задіяти особистісний ресурс в ситуації психоемоційного навантаження, прояву стресостійкості.

Кожне питання оцінюється від 0 до 2-х балів. При підрахунку балів визначається умовний низький, середній та високий рівень психологічного ризику щодо скоєння суїциду, самовільного покидання частини, конфліктності тощо.

При побудові експрес-анкети вирішувалися такі завдання: стислість часу при проведенні співбесіди, зрозумілість питань, конкретний необтяжливий зміст визначених питань. А також, можливість у ході проведення анкетування використовувати його у якості глибинного інтерв'ю, що дає можливість отримати важливі автобіографічні факти та особистісну інформацію.

Висновки.

1. Експрес - анкета є ефективним допоміжним інструментом у проведенні професійно-психологічного відбору військовослужбовців-строковиків. Вона одночасно поєднує у собі індивідуальну бесіду і психодіагностичну процедуру, що дозволяє на основі виявлених індивідуально-психологічних якостей, нахилів і

здібностей новобранця скласти первинний психологічний портрет та визначити рівень психологічного ризику.

2. Аналіз виявлених індивідуально-психологічних якостей та первинного психологічного портрету новобранців, на основі експрес-анкети, дозволяє психологу частини чітко визначити фокус подальшого психологічного супроводу військовослужбовців під час військово-учбової підготовки.

Література: 1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.- дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт. - К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. - 147 с.

Мойсєєнко Т. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕСУВАННЯ ОКРЕМОЇ МЕХАНІЗОВАНОЇ БРИГАДИ В БОЙОВИХ УМОВАХ

Пересування – організоване переміщення військових частин та підрозділів з одного району в інший з метою своєчасного зосередження їх у зазначеному районі у визначений термін і в повній готовності до виконання бойових завдань.

Ефективність пересування залежить від його мети, умов здійснення, навченості і фізичної та психологічної готовності особового складу, особливо водіїв та механіків-водіїв, уміння командирів здійснювати марш (водити колони), технічного стану бойових машин, організації і всебічного забезпечення, тощо.

Отже, одним із елементів готовності особового складу до переміщення є його психологічна готовність.

Особливості психологічної підготовки особового складу до здійснення пересування

Формування психологічної готовності особового складу до виконання бойового завдання пов'язаних з переміщенням – це кропітка діяльність службових осіб окремої механізованої бригади, що здійснюється шляхом відпрацювання можливих аварійних ситуацій, стресового впливу, виконання завдань у складі неповних відділень (розрахунків, екіпажів), практичних вправ саморегуляції та аутотренінгу, а також відпрацювання та організації психологічної підготовки особового складу у складі групи (відділення) у відриві від основних сил в умовах обмеження матеріальних запасів, порушення режиму діяльності та відпочинку.

При цьому необхідно враховувати, що завданнями психологічної підготовки на етапі підготовки особового складу до пересування є:

формування здатності особового складу витримувати великі нервово-психічні навантаження;

формування розвитку у особового складу необхідних моральних якостей, дотримання норм загальнолюдської моралі, чесності, гуманізму, колективізму товариства та взаємодопомоги, довіри до командирів, дисциплінованості, намагання до удосконалення військової майстерності;

виховання у офіцерів відповідальності за ефективність пересування, стійкого управління підрозділами під час пересування, розвиток у них необхідних вольових якостей;

проведення заходів психологічного супроводу особового складу;

організація психологічної допомоги під час пересування; вивчення індивідуальних якостей та психологічних особливостей військовослужбовців з метою запобігання правопорушень, усіх проявів неадекватної поведінки, тощо.

Складністю проведення заходів психологічної підготовки у ході здійснення пересування є обмежена доступність до всього особового складу.

Тому психологічна підготовка в основному здійснюється в екіпажах бойових машин, бойових розрахунках, відділеннях, інших малих групах.

Вирішальне значення при здійсненні пересування набуває особистий приклад командирів, їх вплив на військовослужбовців в кожному екіпажі. Також важливим аспектом психологічної підготовки у ході здійснення пересування буде компетентність, витримка, самовладання та твердість керування командирів всіх рівнів.

Мороз Р. А.

СУПЕРВІЗІЯ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДТРИМКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА

Зовнішньоагресивні дії Росії, порушення цілісності країни, значні втрати особового складу української армії в перші роки ведення антитерористичної операції, а головне – залучення фахівців-психологів до активної роботи з мобілізованими щодо психологічної підготовки до ведення бойових дій призвели до усвідомлення необхідності забезпечення кадровими психологами Збройні Сили України. Відтоді посади військових психологів уведено в військових частинах, батальйонах сухопутних, морських та повітряних сил ЗСУ.

Проте діяльність військових психологів бойових частин суттєво відрізняється від психологів, що працюють в цивільних сферах. Основними завданнями професійної діяльності психологів в військових частинах є: вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців, соціально-психологічних процесів і явищ у військових колективах і прогнозування їх розвитку; психологічний аналіз бойової підготовки, навчально-виховного процесу; психологічне забезпечення бойової та мобілізаційної готовності, виконання бойових і навчально-бойових завдань, несення бойового чергування (бойової служби), вартової і внутрішньої служб; психологічна профілактика девіантної поведінки військовослужбовців; надання психологічної допомоги військовослужбовцям, членам їх сімей та цивільного персоналу, підвищення психологічної компетентності військових керівників і військовослужбовців; участь в роботі щодо протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на військовослужбовців тощо. Основне призначення психолога в військовому підрозділі – сприяти підвищенню стресостійкості військовослужбовця. Специфіка професійної діяльності військового психолога, як головного спеціаліста в військовій частині в області психологічної оптимізації життєдіяльності військовослужбовців, характеризується такими особливостями:

1) дотримання психологом етичних норм, ставлення до іншої людини як до самоцінності;

2) жорстка регламентація діяльності різними нормативними актами одночасно з щоденними насиченими ситуаціями, в яких необхідно робити особистісний і професійним вибір, пов'язаний з психікою людини;

3) одночасне урахування інтересів, особистісних цінностей, збереження психічного й психологічного здоров'я з якісним вирішенням завдань військової діяльності в екстремальних та небезпечних для життя умовах;

4) необхідність працювати в високому темпі роботи, постійно підтримувати емоційно-вольову саморегуляцію, заповнювати велику кількість документів в умовах дефіциту часу, високої концентрації уваги, довготривалого збереження та оперативного відтворення інформації у великих обсягах, частоті зміни видів та об'єктів діяльності;

5) обмеженість можливостей у психолога для професійного обміну, спілкування, самовдосконалення та отримання емоційної підтримки від колег, що обумовлено віддаленістю, відокремленістю місць розташування військових частин;

6) одночасне виконання безпосередніх професійно-службових обов'язків з іншими завданнями (чергування по військовій частині, контроль виконання розпорядку дня та наказів, проведення службових розслідувань тощо);

7) необхідність групової взаємодії, що уможлиблює встановлення контакту й довіри та отримання психологічної інформації від військовослужбовців, труднощі її використання в практичній діяльності у зв'язку з урахуванням принципу конфіденційності;

8) залежність остаточного результату діяльності психолога від командирів, заступників командира з морально-психологічного забезпечення, начальників штабу тощо;

9) потенційна доступність для військовослужбовців цілодобово для звернення до психолога у разі необхідності; труднощі з усамітненням для відпочинку та відновлення.

Враховуючи зазначені чинники, можна стверджувати: на офіцерів-психологів покладене додаткове морально-психічне навантаження, що може негативно впливати на виконання професійно-службових завдань, значно знижувати його власне психологічне здоров'я, призводити до емоційного виснаження, виникнення вторинної травматизації та профнездатності в цілому.

Питанням підготовки та підвищенню кваліфікації фахівців-психологів, що працюють в ЗСУ, приділяли увагу О.В. Іванова, А.О. Кобзар, І.І. Приходько, Ю.В. Романова, С.О. Чижевський та ін. В той же час аналізу можливості застосування супервізійної практики військових психологів, заступників командирів з морально-психологічного забезпечення увага не приділялась.

Супервізія для психолога чи іншого фахівця допомагаючих професій є важливою галуззю діяльності для продуктивного професійного зростання. Під супервізією ми розуміємо професійну підтримку при рефлексії власної роботи і спільне знаходження рішення в разі можливих навантажень, труднощів або проблем в роботі. Супервізія допомагає фахівцям акцентувати увагу на цілі та напрями своєї роботи, формувати системні підходи до виконання професійних завдань, планувати й прогнозувати результати та наслідки своєї діяльності, усвідомлювати недоліки та коригувати свої професійні дії. Супервізія сприяє професіоналізму та креативності при виконанні професійних завдань, активізації особистісних ресурсів; завдяки саморефлексії своєї роботи та спільній рефлексії знижується психологічне навантаження, напруга та стабілізується емоційний стан.

Існуючі моделі професійної психотерапевтичної супервізії наголошують на визначенні супервізії як універсальній формі підтримки психотерапевтів (психологів) боку більш досвідченого чи авторитетного колеги (наставництва), в

соціальної роботі – з метою визначення цілей та пріоритетів в процесі роботи; надання допомоги у визначенні результативних методів та засобів надання допомоги отримувачу соціальних послуг; розв'язання спірних ситуацій в роботі, контроль якості виконання професійних обов'язків тощо (експертна оцінка).

Модель групової структурованої клінічної супервізії Йохана Лансена і Тона Хаанса, розроблена в 70-х рр. ХХ ст., робить акцент на процесі спостереження професійним супервізором, який володіє спеціальними навичками й уміннями проведення групових ідентифікованих турів, за роботою спеціаліста допомагаючих професій, обговорення сильних і слабких сторін, здійснення об'єктивної оцінки щодо розв'язання проблемних ситуацій, пов'язаних з виконанням професійних обов'язків, отримання емоційної підтримки, що підвищує працездатність й мотивацію до виконання службових обов'язків. В цьому сенсі супервізію можна розглядати як систему професійної підтримки та навчання фахівців, яка не є контролем працездатності та якості результату професійної діяльності. В сфері діяльності, в якій зіткнення з порушенням прав людини, загроза для її життя та здоров'я тощо додає емоційного навантаження, супервізія має бути обов'язковою для збереження психологічного здоров'я. Супервізія дозволяє систематично бачити, усвідомлювати, аналізувати та розуміти власні професійні дії, поведінку, сприяти розширенню професійного світогляду.

Зазначена модель супервізії практики сприятиме навчання офіцерів-психологів основним дієвим формам та методам роботи з військовослужбовцями на етапах виконання завдань за призначенням, формуванням їх психологічної готовності до виконання професійно-службових завдань, підвищенню рівня стресостійкості, алертності та розвитку толерантності до невизначеності.

Москальов І. О.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЯВУ ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОФІЦЕРІВ-АРТИЛЕРИСТІВ У ХОДІ ВИКОНАННЯ ВОГНЕВИХ ЗАВДАНЬ.

Процес здійснення практичного мислення, під час підготовки та в ході виконання вогневих завдань, підпорядковується загальним закономірностям. У ньому в повній мірі проявляються закони діалектичної і формальної логіки, витримується загальна послідовність дій. І все ж тут є свої особливості. Вони визначаються специфікою об'єктів, умов і завдань, які доводиться вирішувати офіцерам-артилеристам.

Існує низка загальних, а також специфічних протиріч та закономірностей, які впливають на процес практичного мислення офіцера-артилериста, а також висувають специфічні вимоги до індивідуально-психологічних особливостей суб'єкта даного виду діяльності. Перше протиріччя, властиве виробленню рішення в ході виконання вогневих завдань, пов'язане з проблемою повноти інформації. У мирних, а тим більше в бойових умовах майже завжди існує невідповідність між необхідним обсягом інформації для прийняття обґрунтованих рішень і реально отриманою інформацією на даний момент часу. Офіцер-артилерист, який оцінює обстановку та приймає рішення, завжди хотів би знати більше (знати все) про наміри старшого начальника, про противника, про умови та фактори, що впливають на виконання завдання. Неповнота інформації неминуча через заплутаність умов бою, а також внаслідок упущень і недоліків при підготовці і передачі відомостей. Це

протиріччя змушує офіцера-артилериста напружено працювати, прагнути до здобування інформації що необхідна, але якої постійно бракує, а також подумки добудовувати неповну картину обстановки що склалася, використовуючи інтелектуальний потенціал, досвід, інтуїцію, різні прийоми мислення.

Друга суперечність виникає між необхідною та наявною точністю інформації. Для прийняття продуктивного рішення необхідна не тільки повна, але й максимально точна інформація. Тим часом наявній у конкретний момент часу інформації завжди буде притаманний певний елемент невизначеності, суперечливості, неточності, а в деяких випадках вона виявиться взагалі необ'єктивною. Це особливо характерно для умов війни, у зв'язку із тим, що противник прийматиме спеціальні заходи маскуванню та дезінформації. Крім того, в бойових умовах можливі вільні або мимовільні помилки в спостереженні та оцінюванні фактів дійсності. Нарешті, різноманітні перешкоди можуть знижувати точність передачі, прийому, відображення інформації. «Складне це завдання – оцінювання достовірності розвідувальних даних, узагальнення, висновки. Для цілком конкретного висновку із розвідувальних даних завжди чогось не вистачає. Уявіть собі, що ви граєте у шахи, а в противника на шахівниці деякі фігури – невидимі» - згадує генерал-майор артилерії М.М. Великолепов [1. с. 24].

Для подолання цього протиріччя необхідні особливі зусилля практичного мислення. Воно повинно бути критичним і об'єктивним, налаштованим на постійне уточнення даних. При цьому якщо теоретичне мислення може неквапливо, часом місяцями і роками просуватися до об'єктивної істини, то практичному мисленню доводиться робити це за лічені години і хвилини [3 с. 223-305.]

Враховуючи неможливість повного нівелювання елементу неточності, невизначеності та суперечливості наявної оперативної інформації, офіцер-артилерист вимушений приймати саме оптимальне, найкраще рішення у обстановці, що склалася, враховуючи усі ризики, наскільки реальний отриманий результат відповідатиме «ідеальному», можливість впливу на хід виконання завдання. Вищезазначені особливості є особливостями саме практичного мислення, «рішення формується не завжди чітко, у процесі коректується з метою виходу на прийнятливий результат» та «винайдення оптимального (прийнятного) для даних умов рішення» [2 с. 24-27]

Третє протиріччя, що існує між зростанням обсягу інформації та скороченням часу на її обробку, змушує практичне мислення не тільки працювати більш інтенсивно та напружено, але і шукати нові прийоми опрацювання інформації, вироблення рішень, використовувати спеціальні технічні засоби для автоматичного збору, перероблення, відображення інформації, для вирішення низки логічних і математичних задач. Етапи розвитку мисленнєвого процесу офіцера-артилериста багато в чому залежать від умов і характеру завдань що вирішуються ним у процесі практичної діяльності. Намагаючись здолати дане протиріччя, офіцер-артилерист у процесі удосконалення навичок формує певні когнітивні конструкти (узагальнення, стереотипи діяльності), просторове мислення (він здатен просторово уявити траєкторію польоту снаряду та те, що відбудеться, якщо змінити значення певних установок для стрільби). Він, розуміючи числову, кутову, графічну та кількісну залежність між величинами здатен, виділити головне для здійснення аналітичних розрахунків. Таким чином зекономити час, зусилля та впевнено просуватися до запланованого результату. У ході виконання вогневих завдань, намагається створити певні «узагальнення» не тільки мисленнєві, але й матеріальні, тобто кожен офіцер-артилерист у процесі діяльності користується різноманітними таблицями, схемами, формулами, довідковими даними, які у

процесі діяльності постійно намагається вдосконалити, тобто зробити «під себе». Це теж є певним етапом професіоналізації. У ході виконання завдань офіцера-артилерист, навіть, порушує певні математичні постулати та закони, виходячи з міркувань доцільності та спрямованості на результат. Таким чином втілюючи головну особливість практичного мислення – спрямованість на реалізацію.

Разом із наявними протиріччями існують закономірності що виявляються під час вирішення вогневих завдань. Практичне мислення одержує інформацію від органів чуттів, аналізує засобами абстрактного мислення і, нарешті, практично перевіряє щодо доцільності практичного використання зроблених узагальнень і висновків. Це загальна закономірність пізнання. Вона визначає й перебіг процесу практичного мислення.

Названа загальна закономірність пізнання ніби то розділяється всередині себе на дві складові. Одна з них показує, як думка поступово поглиблюється в пізнаваний об'єкт, проникаючи в його сутність. Думка людини нескінченно заглиблюється від явища до сутності, від сутності першого, так би мовити, порядку, до суті другого порядку і далі. Від безпосередніх даних спостереження і розвідки, які розкривають зовнішню і не завжди повну картину бойової обстановки, думка офіцера-артилериста рухається до прихованих і глибших її характеристик. Вона прагне визначити справжнє угруповання сил противника, точніше, уявити стан своїх військ (сутності першого порядку). Думка рухається далі до об'єктивної оцінки співвідношення сил і реальних можливостей протиборчих сторін (сутності другого порядку). Нарешті, вона прагне проникнути в приховані задуми і плани противника, прогнозує зміни бойової - обстановки, хід бойових дій (сутності третього порядку) і далі. Інша закономірність розкриває, як при цьому перетворюється сама думка, як вона розвивається від простих до все більш складних форм. Спочатку обстановка відображається у формі конкретних чуттєвих образів («бачу на місцевості», «бачу на моніторі, схемі, карті»). Але вивчення обстановки передбачає не тільки «бачення», але і «розуміння» її сутності. Для цього необхідно розчленувати її на елементи і проаналізувати кожен окремо, абстрагуючись від приватних деталей. На цій стадії думка розвивається в формі абстрактних логічних образів - понять, суджень, умовиводів, використовує категорії, закони, принципи науки. З їх допомогою кожен елемент обстановки - противник, свої війська, сусіди, місцевість та інше - оцінюється більш глибоко і точно в якісному і кількісному відношенні. Однак розглянуті абстрактно, тобто у відриві один від одного, ці елементи не дають ще повного знання обстановки в цілому. Необхідні синтез фактів, узагальнення висновків. Думка офіцера-артилериста здійснює цей синтез, що виходить із абстрактного до конкретного, до єдиної і цілісної картини бойової обстановки, до остаточних висновків щодо її сутності, до прийняття рішення. Поряд зі згаданими загальними закономірностями в практичному мисленні проявляються і деякі закономірності специфічного характеру. Адже воно має укладатися в реальний час, перебіг подій, що динамічно змінюються, тому систематична розміреність часто поступається місцем напруженій багатоплановій роботі. Послідовність перебігу мисленнєвих процесів не завжди дотримується, а етапи частково перекривають один одного і навіть зливаються.

Своєрідною закономірністю можна вважати обов'язкове об'єднання об'єктів аналізу і розумових завдань на кожному більш високому рівні оцінювання обстановки і вироблення рішення. Для практичного мислення закономірним є не тільки єдність, але і збіг дедуктивного та індуктивного, синтетичного і аналітичного руху думки. Кожен наступний етап здійснення мисленнєвої операції спрямований, з одного боку, на уявлення про загальний задум вищої інстанції і

місце своїх військ (сил) в його реалізації, а з іншого - на детальну оцінку кожного елемента бойової обстановки в смузі своїх дій.

Після проведеного аналізу та виокремлення особливостей здійснення практичного мислення офіцером-артилеристом, виходячи із специфіки його діяльності, доцільно повернутися до праці Б.М. Теплова «Розум полководця», так, проаналізувавши дану працю можна виокремити особливості, які висуваються до офіцера з урахуванням специфіки військової діяльності:

1. Можливість абстрагуватися від почуття страху;
2. Дуже швидке проходження думки, у потрібний час;
3. Уміння виявляти головне, і зосередити зусилля думки саме на цьому;
4. Здатність до максимальної плідності розуму в умовах серйозної небезпеки;
5. Максимальна зосередженість саме на кінцевому результаті діяльності;
6. Дуже чітка орієнтація у часі та просторі;
7. Співставлення задуму із засобами виконання;
8. Здатність уявити складне ціле, що складається з різних об'єктів, не залишаючи без уваги деталі;
9. Можливість працювати з колосальним об'ємом складної інформації, що належить аналізу;
10. Можливість побудови простих, конкретних планів виконання-рішення;
11. Здатність до систематизації аналізу, із подальшим виділенням істотного;
12. Синтетична сила розуму, з'єднана з конкретністю мислення;
13. Вибірковість пам'яті;
14. Здатність передбачення (антиципація);
15. Здатність швидкого вироблення нових рішень в умовах непередбачених змін у обстановці, що склалася;
16. Рішучість та мужність;
17. Обережність та обачність;
18. Наполегливість у досягненні кінцевої мети, у поєднанні з можливістю зміни проміжних планів;
19. Здатність застосовувати отримані теоретичні знання на практиці [4. с. 45-47]

Вищезазначені закономірності пов'язані між собою, що відповідає основній вимозі до практичного мислення – спрямованості на реалізацію.

Отже, актуальність дослідження проблеми розвитку практичного мислення офіцера-артилериста з її важливим значенням у повсякденній поведінці і професійній діяльності, у яких воно виступає провідними засобом і умовою їх ефективного здійснення. Воно завжди безпосередньо пов'язано з практичною, у тому числі й професійною діяльністю та її супроводжує й забезпечує. Адже без практичного мислення немає і практичної діяльності. У зв'язку із цим суттєвий інтерес представляє аналіз наукових джерел, філософської, психологічної та педагогічної літератури з проблеми практичного мислення, зокрема, узагальнення і систематизація результатів наукових досліджень, що дає можливість конкретизувати поняття „практичне мислення” щодо особистості офіцера-артилериста, виокремити його психологічні характеристики, визначити діагностичний інструментарій для вимірювання та з'ясування основних особливостей розвитку в них протягом набуття професійної освіти та досвіду практичної діяльності у ході виконання вогневих завдань.

Література: 1. Великолепов М. М. Вогонь заради перемоги – М.; Воєніздат, 1977. – 223 с. 2. Козелецкий Ю. В. Психологическая теория решений. М. : Прогресс, 1979. – 04 с. 3. Теплов Б. М. Ум полководца / Б.М. Теплов // Психология мышления : [хрестоматия / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Ф. Спиридонова, М.В Фаликман, В.В. Петухова]. – [2-е изд., перераб., и доп.] / Б. М. Теплов. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С. 634-640. – (Хрестоматия по психологии).

ГІДНІСТЬ – СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ОФІЦЕРА ЛІДЕРА.

У казці “Маленький принц” Антуана де Сент Екзюпері, видатного французького письменника – гуманіста, пілота є наступний діалог:

“ – Мені хотілося б подивитися на захід сонця, – говорить Маленький принц королю астероїда 325. Будь ласка, зробіть милість, примусьте сонце зійти.

– Якщо я накажу якому-небудь генералу пурхати метеликом із квітки на квітку, чи написати трагедію, чи обернутися морською чайкою і генерал не виконає наказу, хто буде в цьому винуватий – він чи я?

– Ви, ваша величність, – ні хвилини не задумавшись, відповів Маленький принц.

– Цілком правильно, – підтвердив король, – з кожного треба запитувати те, що він може. Влада насамперед повинна бути розумною... Якщо ти повелиш своєму народові кинутися в море, він влаштує революцію. Я маю право вимагати слухняності, тому що веління мої розумні...”.

Дуже влучно висловився Альберт Ейнштейн: “Є лише дві безмежності, всесвіт та людська дурість, щодо першої, я сумніваюсь” [1. 214].

Підготовка офіцерського корпусу завжди була, є і буде пріоритетом будь-якої держави. Адже саме офіцер є одним з еталонів зракового громадянина. З початком бойових дій ми зіштовхнулися з неготовністю багатьох офіцерів виконувати обов'язки в зоні бойових дій, прийняти командування великою кількістю людей та в решті решт самостійно приймати рішення. Але головним випробуванням стала мобілізація. Саме ці люди, які були призвані під час мобілізації змінили багатьох офіцерів, так як вони чітко дали зрозуміти, що їм не потрібні командири, які тільки віддають накази, їм необхідні офіцери, за якими можна йти у вогонь та воду. Їм потрібні офіцери, які поважають державу, військову службу, підлеглих та з честю і гідністю виконують свій військовий обов'язок, організують служби своїми підлеглими. Для цього, командири та начальники наділені правом єдиноначалля.

Певна частина військовослужбовців з числа керівного складу, надані їм законом “єдиноначальницькі” права іноді вважають такими, що дозволяють їм вимагати чи роботи зі своїми підлеглими все що заманеться.

Прикладів приниження гідності військовослужбовців та працівників ЗС України по військовим частинам чимало. Вони свідчать про прикриття такими командирами та начальниками своїх низьких педагогічних та організаторських здібностей показними погрозами та вимогливістю.

Так склалось історично, що певна частина командирів та начальників пам'ятають лише про обов'язки своїх підлеглих, практично повністю забуваючи їх права.

Такі горе-командири і начальники для утвердження своєї єдиноначальності, насамперед в своїх власних очах, основний стиль своєї роботи звели до принизити, поставити на місце, показати, хто тут начальник, хто старший, криком, лайкою, стягненням, силою влади і повноважень, а то і фізично, продемонструвати підлеглому хто є хто.

Втрата такими командирами та начальниками почуття межі між єдиноначальністю й уседозволеністю, між службовою необхідністю і особистою прихоттю, є страшним злом.

Наслідками чисельних випадків приниження гідності військовослужбовців є існуючий аморальний клімат в окремих військових колективах, нестатутні взаємини, ухилення від військової служби, самогубства, злочини проти честі і гідності військовослужбовців, цивільних, повальне звільнення військовослужбовців всіх категорій з військової служби.

Як у цій ситуації не звернутись до досвіду видатних воєначальників, психологів, педагогів.

Олександр Васильович Суворов звертався до своїх солдат, не інакше, як “Богатирі, солдатушки - бравые ребятушки”. А його педагогічні підходи і сьогодні актуальний як ніколи:

“Помірне військовоє покарання, поєднане з коротким та зрозумілим поясненням помилки більш зачіпить честолюбивого солдата, ніж жорстокість, яка призведе його до відчаю”.

“Припускаю заперечення нижчого вищому, але щоб воно робилося пристойно, наодинці, а не привселюдно інакше воно буде буйством”.

“При суворості необхідна милість, інакше милість тиранство”. (З книги “О должности ротного командира”) [2].

Інший приклад із книги полковника Генерального Штабу Російської армії Морозова Миколи Аполоновича “Виховання генерала і офіцера, як основа перемог в поразок” (1889 рік). Ось як він писав про воєнноначального того часу генерала Ермолова: “Люблю бачити цього Ахілла, з вуст якого ніколи не вирветься нічого образливого для підлеглого який скоїв провину”.

Гідність, честолюбство, це могутній емоційний фактор впливу на свідомість військовослужбовців. Наполеон досяг своєї величі, насамперед, завдяки виключному знанню проявів людських характерів на війні та в екстремальних умовах.

Ще будучи офіцером-артилеристом в період осади Тулона майор Наполеон встановив батарею надто висунутою вперед. Всі подумали, що для її обслуги бажаючих солдат він не на знайде. Але високо над батареєю Наполеон вивісив плакат “Батарея безстрашних” – і у нього не було відбою від бажаючих. Батарея нанесла значної шкоди противнику. Наполеон зіграв на честолюбстві, гідності солдат, і не прогадав. Саме звідси розпочалася стрімка кар’єра майбутнього імператора.

Психологи відмічають, що людина в середньому може запам’ятати до 500 імен, при невеликому тренуванні вона може запам’ятати значно більше. В прийнятих у ВМС Великобританії “Рекомендаціях офіцерам” зазначено, що середній офіцер за тиждень запам’ятовує імена 50 солдат, за місяць – до 125 солдат. Англійський військовий психолог Норман Коупленд відмічає, що називаючи солдата по імені, ми признаємо його як особистість. Він перестає бути солдатом і стає особистістю. Ми даємо йому можливість відчутти його значимість, збуджуємо у ньому впевненість і повагу до самого себе.

“Ефект, коли старший офіцер звертається до солдата по імені, неперевершений, ...звертайтеся до рядового Джонсона, як до дружини свого начальника, і Ви ніколи не прогадаєте, якщо ви надасте йому можливість відчутти особисту гідність, то він і буде тримати себе гідно” [3, 27].

Вершиною зневажливого ставлення до підлеглих є цинізм, як крайня форма зневаги.

У деяких командирів та начальників є мода тримати в кабінетах різні написи – афоризми, своєбразне кредо їх діяльності. Серед них багато мобілізуючих та

тактовних. Наприклад – “Поспішайте робити добро”, “Якщо не я, то хто?” “Хто хоче зробити щось корисне, той шукає можливість, хто не хоче – шукає причини”, “Не завжди буде так”, та інші. Але є надписи іншого плану: “Ти подумав, перед тим як зайти?” “Говори коротко, проси мало, уходь швидко” та подібні.

А скільки у нас іншого негативу – барства. “Парадний вхід” – тільки командира – начальника, запасний – для усіх інших. По військових частинах “Трецькі зали”, “сауни” та інші атрибути – тільки для керівного складу та особливих персон. Хтось комусь повинен носити папку, одяг тощо.

Військова служба передбачає обмеження певних громадянських прав військовослужбовців. Перелік обмежень визначаються Конституцією України, законами та Статутами Збройних Сил України.

В найбільш узагальненому виді обмеження прав військовослужбовців зводяться до неможливості змінити свій статус протягом встановленого часу перебування на військовій службі з витікаючими звідси обмеженнями прав та свобод, причому обмежень, чітко визначеними законами, а саме:

- чіткий регламентації обов’язків, прав та свобод;
- необхідності виконання наказів командирів та начальників;
- обмеження у пересуванні, вільно;
- обмеження в політичній та громадській діяльності;
- заборони займатись підприємництвом та працювати за сумісництвом та

інші

Але є одна особливість всіх цих заборон та обмежень – вони регламентують поведінку та службову діяльність, не спрямовані проти особистості і у своїй більшості не мають впливу на військовослужбовців у позаслужбовий час.

Навпаки, держава законодавче передбачує захист честі та гідності військовослужбовця. Насамперед, як громадянина держави, а в окремих випадках, як військовослужбовця.

На кожного військовослужбовця, як громадянина держави, розповсюджується дія основного закону нашої держави-Конституції України. Ось її основні положення із зазначеного питання:

Стаття 21 “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними”.

Ст.28 “Кожен має право на повагу до його гідності...”.

Ст.29 “Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність...”;

Ст.64 “Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України...”.

Ст. 68 “Кожен громадянин зобов’язаний неухильно додержуватись Конституції України та Законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей” [4].

В Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України чітко та однозначно зазначено:

ст. 9 “ військовослужбовці Збройних Сил України, мають права й свободи громадян України з урахуванням особливостей...” що визначаються Конституцією та законами України;

ст.59 (Загальні обов’язки командирів)

Командир (начальник) зобов’язаний:

“...бути ввічливим і справедливим у ставленні до підлеглих, не принижувати їх честі та гідності” [5].

У найбільшому у світі виробнику комп'ютерів і конторського обладнання, компанії IBM, щорічний обсяг продажі товарів якої перевищує 50 млрд. доларів США з самого початку закладена і підтримується унікальна системна технологія управління та стимулювання. Це дало можливість протягом тривалого часу цій компанії самовдосконалюватися і бути найуспішнішою у своїй діяльності.

Принципи складаються із двох частин, загальних та спеціальних. Найпершим загальним принципом є:

“Єдиний загальний чинник, що цементує компанію є не її технології, а унікальна етика і культура.

Дуже коротко про деякі інші з них :

- єдиний статус;

Співробітники, що знаходяться на різних горизонталях управління, в усьому дорівнюють один-одному в усьому, окрім, природно, безпосередніх обов'язків і заробітку, який отримують. Співробітники IBM рівні саме в усьому.

Розходження куди в більшої мірі робляться в залежності від віку, фахового рівня.

Корпоративна культура, мікрокультура у підрозділах.

(Лише корпоративна культура, клановість, низка інших чинників спонукають співробітників працювати з повною віддачею).

- особиста участь у прийнятті рішень;

- культ “власної роботи” - це я зробив, Це моя робота! Я цим пишаюсь!

- не втручання в особисте життя;

- максимум відповідальності при повній відсутності контролю;

- низка відкритих процедур при вирішенні кадрових питань;

- заохочення розбіжностей в поглядах та інші.

Наведені вище принципи об'єднують головне – повага до гідності людини, віра в її розум, інтелект, наполегливість, все те що самі IBM називають “корпоративним тонутом, або сумішшю поваги, оптимізму, ентузіазму, хвилювання і швидкості”.

У Збройних Силах України зроблено перший крок у цьому напрямку – окремі роди військ та деякі служби отримали свої нарукавні емблеми, що є початком створення певної кастової культури та поваги до самих себе, як унікальних представників Збройних Сил України.

В 1979-1982 роках, в період бурхливих подій в Польщі, кругом були гасла: “Лех – Солідарність – Європа – Гідність”. З цього починалося відродження Польщі. Вдумаймося в історичне, психологічне і соціальне значення кожного цього слова.

Скільки ще років війни необхідно, щоб зрозуміти, що відродження держави та Збройних Сил України необхідно розпочинати з поваги та гідності, з відродження гідності кожного військовослужбовця.

На превеликий жаль наше суспільство тривалий час не набувало ознак громадянськості. В ньому насаджувалися відношення періоду рабства та феодалізму. Повсякденне приниження гідності це сувора наша дійсність. Конституція і закони тривалий час декларативні. Вони не діють, тому що розраховані на людей, які мають гідність. Історично склався спотворений менталітет. Ми дуже працелюбні але без достатнього почуття гідності.

Єдиноначальність повинна здійснюється тільки в рамках закону і вона стосується суто службових питань. Вона обмежена “законом” і ніколи не спрямована проти честі та гідності.

На жаль, деякі командири та начальники мають низький інтелектуальний та культурний рівень, у них відсутній педагогічний такт.

Гідність – це насамперед справедливість, повага, дотримання законності. Хто поважає гідність підлеглого, хто вважає його рівним до себе, але підлеглим по службі, той завжди виграє, той в авторитеті, того поважають.

Тільки людина з гідністю спроможна на гідні вчинки.

Пам'ятайте, Гідність – це насамперед, справедливість, повага, дотримання законності.

Ставтесь до підлеглого, товариша по службі - як до дружини начальника.

Навіть при порушеннях – дайте підлеглому шанс врятувати гідність, не принижуйте його!

Бережіть та захищайте свою гідність, цінуйте її в інших.

Виховуйте гідність, перш за все у собі і ваші підлеглі будуть поступати гідно.

З поваги гідності розпочнеться відродження нашої держави, нашої армії.

Кожен з військовослужбовців хоче чесного і щирого ставлення до себе з боку офіцера. Авторитет офіцера серед підлеглих – це результат його лідерських якостей, людської гідності, знань та виваженості рішень [6].

Література: 1. Д. Сміт. Думати як Альберт Ейнштейн – К.: КМ-БУКС, 2017. – 208. 2. А. Бондаренко. О должности ротного командира – М.: Красная звезда. 05.04.2006. http://old.redstar.ru/2006/04/05_04/6_02.html 3. Н. Коупленд. Психология и солдат. – М.: Воениздат. 1958. – 136. 4. Конституція України. 5. Статути Збройних Сил України. 6. Кодекс честі офіцера Збройних Силах України. 7. М. Buckingham. C. Coffman. First, Break All the Rules: What the World's Greatest Managers Do Differently. Simon & Schuster: 1999. – 271.

Невмерзицький В. М.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ СУЇЦИДІВ У ПЕРЕБІГУ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У військовому контексті, спроби суїциду можуть бути пов'язаними з психічними якостями індивіда та його здатністю справлятися зі стресом, який виникає в процесі професійної діяльності. Згідно доповіді ВООЗ “Самогубства: світовий імператив”, запобігання самогубств у військовому середовищі повинно бути визнано в усьому світі однією із першочергових проблем у збереженні психічного здоров'я людей [1]. Нижче, ця проблематика буде розглянута в контексті збройних сил деяких країн світу.

Кількість самогубств, станом на 2006 рік, для населення США становила 19 випадків на 100 тисяч жителів. Серед військовослужбовців ця кількість становила 20,2 випадків на 100 тисяч осіб військового персоналу. У 2011 році самогубства було другою причиною смертей в армії США (20%), поряд із загибеллю під час бойових дій (26%) і дорожньо-транспортними пригодами (17%) [2].

Серед факторів ризику самогубств військовиків визначаються: проблеми у статевих відносинах, фінансові та юридичні проблеми, вживання алкоголю та наркотиків. Серед рекомендацій, створеного конгресом США, департаменту по попередженню самогубств у збройних силах є наступні:

- зменшувати рівень стресу у військах;
- зосереджувати зусилля на психічному, тілесному та емоційному здоров'ї військовослужбовців;

- поширювати серед військовослужбовців психологічні знання та долати упередженість щодо звертання за допомогою до психологів в питаннях самогубств;

- збільшувати рівень досліджень щодо вивчення самогубств у часових вимірах (годин, днів та тижнів, що передували цьому явищу);

- підтримувати фінансово подальші дослідження з метою профілактики суїцидів.

У військово-повітряних силах (ВПС) США діє програма попередження самогубств, основою якої є:

1. Участь лідерів: командування ВПС повинні активно підтримувати і мотивувати військовослужбовців на повну участь у всьому спектрі заходів з попередження самогубств у військах.

2. Впровадження профілактики суїцидів у систему військової освіти: знання щодо профілактики суїцидів повинні бути впроваджені в усі форми військової підготовки.

3. Інформування командування про можливості служб охорони психічного здоров'я: командування проходить навчання стосовно того, як і коли використовувати ці служби, якою є їх роль у профілактиці суїцидів.

4. Профілактичні заходи у ВПС: ці заходи є більш ефективними, ніж лікування окремих пацієнтів. Була оновлена система звітності про медичні витрати та її ефективність, з метою ефективного відстеження і заохочення до здійснення профілактичних заходів.

5. Загальна просвіта і навчання: щорічна підготовка з профілактики самогубств проводиться з усіма військовослужбовцями та цивільним персоналом.

6. Політика дослідницьких інтерв'ю: період після арешту або слідче інтерв'ю з військовослужбовцем - це час високого ризику для самогубства. Після будь-якого слідчої співбесіди слідчий повинен "передати" людину безпосередньо командирі або начальнику. Потім представник підрозділу несе відповідальність за оцінку емоційного стану людини і необхідність звернення до психіатра, якщо існує якесь підозра про можливість самогубства.

7. Травматична стрес-відповідь (оригінальний стрес-менеджмент критичних інцидентів): створено команд для реагування на травматичні інциденти (такі як терористичні атаки, серйозні аварії або самогубства). Ці команди допомагають персоналу ВПС справлятися з емоціями, які вони відчувають у відповідь на травматичні інциденти.

8. Інтегрована система комунікації: на рівні ВПС проводяться форуми, на яких проводяться обговорення і здійснюється пошук шляхів вирішення службових, сімейних, і соціальних проблем персоналу, що впливають на боєздатність та якість життя військовослужбовців ВПС і членів їх сімей. Ця система допомагає координувати діяльність різних організацій, які надають допомогу, для досягнення синергетичного впливу на проблеми персоналу і зниження ризику самогубств.

9. Програма профілактики самогубств: пацієнти, які схильні до самогубства, отримують право на підвищену конфіденційність, якщо необхідність в цьому визначається лікарями-психіатрами. Крім цього, у 1999 році був введений захист пацієнтів, який обмежував надання інформації про них юридичним органам у ході слідчих дій.

10. "Дослідження поведінкового здоров'я" (як інструмент оцінки): дозволяє командирам оцінювати сильні сторони підрозділів і виявляти їх вразливі "місця". Командири можуть використовувати цей інструмент, у співпраці з

консультантами інтегрованої системи комунікації, для розробки заходів з підтримки здоров'я і благополуччя свого персоналу.

11. Система нагляду за суїцидами: інформація про всі спроби самогубства та самогубства, пов'язані з активними діями військово-повітряних сил, фіксуються у центральній базі даних, яка відстежує ці спроби і полегшує аналіз потенційних факторів ризику самогубства у персоналу ВПС [3].

З 2009 року в американській армії реалізується проект STARRS, метою якого є попередження самогубств серед військовослужбовців. На фінансування цього проекту виділено 55 мільйонів доларів [4]. Також, в його рамках створено інтернет-сервіс з консультування військовослужбовців з питань суїцидальної поведінки.

Крім цього, у військах поширено кишеньковий довідник по роз'ясненню питань, пов'язаних з самогубствами в умовах військової служби.

Розглянемо стратегії профілактики самогубств у збройних силах таких держав як, США, Ізраїль, Колумбія та Іран.

Сполучені Штати Америки:

1. Дослідження проблем сну (зокрема, безсоння може бути симптомом, що дозволяє виявити військовослужбовців з ризиком самогубства).

2. Підготовка лікарів першої медичної допомоги в питаннях запобігання самогубств у збройних силах.

3. Розвиток соціальної підтримки та зв'язків у військовому підрозділі.

4. Підписання контрактів безпеки (невчинення суїциду) з військовослужбовцями, віднесених до проблемних груп.

5. Програма попередження самогубств у військово-повітряних силах, яка розглянута вище.

6. Вивчення загальних характеристик військовослужбовця – самогубця, як феномена.

7. З'ясування якостей і здібностей, необхідних військовослужбовцям для ідентифікації та допомоги колегам, схильним до суїциду.

8. Прогнозування ризиків суїцидів військовослужбовців, в разі психіатричної госпіталізації.

9. З'ясування суїцидальних тенденцій у молодих військовослужбовців.

10. З'ясування чинників суїцидального ризику у військовослужбовців [5, 6, 7, 8, 9, 10].

Ізраїль:

1. Програма, яка базується на контролі обігу зброї в армії, навчанні командирів і підлеглих діагностиці та шляхам попередження суїцидальної поведінки.

2. Вивчення характеристик військовослужбовців, схильних до самогубства (на основі аналізу літератури).

3. З'ясування чинників суїцидального ризику у військовослужбовців [11, 12, 13].

Колумбія:

1. З'ясування чинників суїцидального ризику у військовослужбовців.

2. Програма попередження суїцидів серед військовослужбовців.

3. З'ясування характеристик суїцидів [14].

Іран:

З'ясування (за допомогою кореляційного аналізу) особистісних якостей іранських військовослужбовців, схильних до самогубств [15].

Таким чином, запобігання самогубств у збройних силах країн світу - один із пріоритетних напрямків, визначених Всесвітньою організацією охорони здоров'я у тому, що військовослужбовці мають бути визнані в усьому світі як пріоритетна група (по відношенню до всього населення планети) у профілактиці самогубств. Крім цього, слід зазначити, що одним з факторів самогубств в Збройних Силах є вік. Це очевидно з того, що більшість військовослужбовців, в силу свого досить молодого віку, є досить вразливими щодо суїцидів. Також, можливо зробити висновок, що запобігання самогубств має починатися в Збройних Силах з процедур професійно-психологічного відбору при прийомі кандидатів на службу, і, повинно доповнюватися психологічною просвітою, з метою ідентифікації, контролю та недопущення до армійських лав потенційних суїцидентів. Суїцидальна поведінка військовослужбовців має широкий спектр проявів і причин, що додатково ускладнює попередження цього явища. Наведені програми збройних сил окремих держав, з профілактики самогубств, свідчать про те, що залучення необхідних інтелектуальних і матеріальних ресурсів дає великий ефект у попередженні проявів вищезазначеного явища серед військовослужбовців як в умовах мирного часу, так і під час бойових дій.

Література: 1. STO-TR-HFM-218. (2017). PRE-RELEASE: Military Suicide Prevention: Report Prepared for NATO Leadership. OTAN, Bélgica. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.sto.nato.int/publications/STO%20TechnicalForms/Technical%20Report%20Document%20Set/docsethomepage.aspx?ID=4019yFolderCTID=0x0120D5200078F9E87043356C409A0D30823AFA16F6010066D541ED10A62C40B2AB0FE9841A61yList=92d5819c-e6ec-4241-aa4e-57bf918681b1yRootFolder=%2Fpublications%2FSTO%20Technical%20Reports%2FSTO%2DTR%2DHFM%2D218>. 2. Thompson, M., and Gibbs, N. (2012). More U.S. soldiers have killed themselves than have died in the afghan war. Why can't the army win the war on suicide? *Time International (Atlantic Edition)*, 180 (4), 34-43. 3. Knox K. L., Pflanz S., Talcott G. W., Campise R. L., Lavigne J.E., Bajorska A., Tu X., Caine E. D. (2010) The US Air Force Suicide Prevention Program: Implications for Public Health Policy. *Am J Public Health*; 100 (12): 2457-2463. 4. Ressler, K. J., Schoomaker, E. B. (2014). Commentary on "The Army Study to Assess Risk and Resilience in Servicemembers (Army STARRS)": Army STARRS: A Framingham-Like Study of Psychological Health Risk Factors in Soldiers. *Psychiatry: Interpersonal y Biological Processes*, 77 (2), 120-129. 5. Hom, M. A., Lim, I. C., Stanley, I. H., Chiurliza, B., Podlogar, M. C., Michaels, M. S., . . . Joiner, J. T. E. (2016). Insomnia brings soldiers into mental health treatment, predicts treatment engagement, and outperforms other suicide-related symptoms as a predictor of major depressive episodes. *Journal of Psychiatric Research*, 79, 108-115. 6. Bryan, C. J., Mintz, J., Clemans, T. A., Leeson, B., Burch, T. S., Williams, S. R., . . . Rudd, M. D. (2017). Research paper: Effect of crisis response planning vs. contracts for safety on suicide risk in U.S. Army Soldiers: A randomized clinical trial. *Journal of Affective Disorders*, 212, 64-72. 7. Lusk, J., Brenner, L. A., Betthausen, L. M., Poczwardowski, A., Terrio, H., Schwab, K., and Scher, A. I. (2015). A Qualitative Study of Potential Suicide Risk Factors Among Operation Iraqi Freedom / Operation Enduring Freedom Soldiers Returning to the Continental United States (CONUS). *Journal of Clinical Psychology*, 71 (9), 843-855. 8. Ramchand, R., Ayer, L., Geyer, L., Kofner, A., and Burgette, L. (2015). Noncommissioned officers 'perspectives on identifying, caring for, and referring soldiers and marines at risk of suicide. *Psychiatric services*, 66 (10), 1057-1063. 9. Kessler, R. C., Warner, C. H., Ivany, C., Petukhova, M. V., Rose, S., Bromet, E. J., . . . Cox, K. L. (2015). Predicting suicides after psychiatric hospitalization in US army soldiers: the army study to assess risk and resilience in servicemembers (Army STARRS). *JAMA psychiatry*, 72 (1), 49-57. 10. Ursano, R. J., Heeringa, S. G., Stein, M. B., Jain, S., Raman, R., Sun, X. Y., . . . Kessler, R. C. (2015). Prevalence and correlates of suicidal behavior among new soldiers in the us army: results from the army study to assess risk and resilience in servicemembers (army starrs). *Depression And Anxiety*, 32 (1), 3-12. 11. Shelef, L., Tatsa-Laur, L., Derazne, E., Mann, J. J., and Fruchter, E. (2016). An effective suicide prevention program in the Israeli Defense Forces: A cohort study. *European Psychiatry*, 31, 37-43. 12. Shelef, L., Laur, L., and Fruchter, E. (2015). Characteristics of the suicidal soldier in the Israeli Defense Force-a review of

literature. *Disaster and Military Medicine*, 1 (1), 10. 13. Shelef, L., Tomer, G., Tatsa-Laur, L., Kedem, R., Bonne, O., Fruchter, E. (2017). Risk factors for suicide in the Israeli army between the years 1992-2012: A case-control study. *European Psychiatry*, 39, 106-113. 14. Murillo Mosquera, A. X., y Salcedo Melo, C. M. (2013). Descripción de la conducta suicida en miembros de las fuerzas militares de Colombia. Universidad Militar Nueva Granada. 15. Soltaninejad, A., Fathi-Ashtiani, A., Ahmadi, K., Mirsharafoddini, H. S., Nikmorad, A., Pilevarzadeh, M. (2014). Personality factors underlying suicidal behavior among military youth. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 16(4).

Недвизга О. В., Хачатурян Ю. О.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДОВІРИ У ЛАНЦІ ВЗАЄМИН “КОМАНДИР – ПІДЛЕГЛІ” В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ

Довіра є одним з важливих понять сфери моральних основ поведінки, виступаючи як етична категорія моралі.

Принципово важливим є розгляд довіри в ділових відносинах на трьох рівнях – міжособистісному, міжгруповому та міжорганізаційному. Сформувавшись на одному з рівнів, довіра може поширитися на інші або ж, навпаки, залишається заблокованою тими або іншими бар'єрами.

Довіра, безумовно, є важливим механізмом у всіх видах відносин. Проте вона є критичною у військовій справі, а особливо в бою.

Почуття довіри виступає психологічним механізмом, який поєднує особистість і соціально-психологічне середовище в єдину систему, забезпечуючи формування адаптивного соціально-психологічного простору взаємин з ним [2].

Довіра є поширеним явищем в житті організації. Довіра ґрунтується на припущенні, що кожен знайде те, що очікує, а не те, чого боїться. Таким чином, компетентність і відповідальність – центральне місце в розумінні довіри. Довіра охоплює не переконання одних людей про інших, але і їх готовність використовувати ці знання в якості основи для подальших дій. Поєднання цих ідей дає визначення міжособистісної довіри як ступінь, в якій людина впевнена в іншій, і готова діяти на підставі, слів, дії і рішень іншої [4].

Багато різних визначень довіри можна знайти в літературі організаційної поведінки, але всі вони звертаються до подібних, нематеріальних характеристик людської поведінки. Три описи довіри [4]:

віра в чесність, характер і здібності лідера;

взаємна віра в наміри і поведінку;

впевненість у сумлінності, чесності, або справедливості довіреної особи.

Довіра є одним з важливих чинників ефективності внутрішньої і зовнішньої діяльності будь-якої організації. Це пов'язано з тим, що, на думку більшості дослідників, довіра [3]:

1) знижує внутрішні витрати, підвищуючи здатність працівників до співпраці і командної роботи, дозволяючи знизити витрати на контроль їх діяльності та впливаючи на готовність підкорятися вказівкам керівника;

2) знижує плинність кадрів і, отже, скорочує адміністративно управлінські витрати на підбір, адаптацію і навчання персоналу (витрати заміщення);

3) формує певне адаптивне ставлення (повага і підпорядкування) до керівників організації;

4) забезпечує ефективність організаційних змін, а також своєчасність

реагування на зміни зовнішніх і внутрішніх умов;

5) підвищує продуктивність;

6) підвищує інтенсивність неформального і невимушеного спілкування серед співробітників організації.

Довіра підлеглих керівникові заснована на статусі останнього. Люди впевнені, що ввірена іншій людині роль (статус) в організації свідчить про його компетентність. Ця впевненість дозволяє довіряти виконавцю ролі навіть при відсутності індивідуального знання і досвіду попередньої взаємодії.

Іншим фактором є позитивна і послідовна поведінка керівника. Така поведінка виражається в пошуку керівником співпраці з підлеглими, заохочення їх, вислуховування їх пропозицій і дії відповідно до розумних пропозицій. Виділяють ряд умов, необхідних для здійснення такої поведінки [3]:

сталість;

послідовність та чесність;

розподіл і делегування управління і контролю;

спілкування (точність, вміння давати пояснення і відкритість);

прояв турботи, участі.

Управлінська довіра виражається в ступені інформування підлеглих з питань, що зачіпають їх інтереси; в розподілі та здійсненні впливу і в контролі.

Інформація забезпечує високий рівень довіри в тому випадку, коли вона прозора, доступна і немає сумнівів в її достовірності. В іншому випадку довіру може бути зруйновано домислами, чутками.

Вплив або співучасть – це можливість партнера по взаємодії займати активну позицію в розвитку ситуації. Якщо підлеглий розуміє, що його думка має значення, що його досвід і знання затребувані при прийнятті управлінських рішень, він з великою довірою поставиться до задачі керівника.

Контроль – це визнання права партнера на взаємодію, здійснення контролю; прояв поваги до його оцінки [3].

У таблиці 1 наведено характеристику вищенаведених елементів довіри при різних рівнях довіри в організації.

Таблиця 1.1

Характеристика елементів довіри при різних рівнях довіри

	Низький рівень довіри	Високий рівень довіри
Інформація	Приховується як зверху вниз, так і знизу до верху, використовується для досягнення особистих цілей, навмисно спотворюється, дозується за принципом «потрібним людям». Співробітники уникають звертатися за допомогою, приховують свої інтереси і цілі	Доступна для всіх і надходить вчасно, є надійні канали поширення інформації, які забезпечують її достовірність і однозначність трактування. Співробітники допомагають один одному, діляться своїми проблемами та інтересами
Вплив	У співробітників немає можливості брати участь у розвитку організації, переважає «виконання» поставлених завдань, за які жорстко запитують. Керівництва швидше бояться, ніж поважають	Співробітники залучаються до обговорення деяких проблем і завдань, вітається ініціатива і творчий підхід, є право на помилку. Керівництво має високий рівень авторитету

Контроль	Керівник втручається на будь-якому етапі і нав'язує свій стиль та/або методи виконання роботи. Контроль дріб'язковий і явний. Переважає критичний підхід: «Я так і знав, що тобі не можна це довірити»	Керівник чітко ставить завдання і дозволяє підлеглим вибирати свій шлях вирішення в рамках допустимого. Контроль включає в себе оцінку результату і зворотний зв'язок: що вийшло, що можна зробити краще
----------	--	--

Однією з найбільш важливих інституційних цінностей армії є братство бійців. Справді, якщо солдат довіряє своїм товаришам, він, ймовірно, відчуватиме більш високий рівень безпеки, продовжуючи боротися пліч-о-пліч із ними. Така довіра може бути сформована тільки через загальний досвід взаємної підтримки.

Хоча процеси керівництва можуть бути загальними для різних ситуацій, мабуть, найбільш важливими умовами для вивчення цих процесів є зона бойових дій. Окрім вжиття заходів примусу, що дозволяє керівникам впливати на підлеглих для досягнення цілей організації в бою? Цим механізмом є довіра; не просто покладання на лідера, але взаємна довіра між керівниками і підлеглими. Довіра, безсумнівно, є ключовим механізмом у всіх відносинах: міжособистісних, освітніх та організаційних. Однак, є критичним в армії, особливо в бойовій обстановці. Колишні військові керівники та дослідники припустили, що не буде ні лідера, ні ефективності підрозділу в бою за відсутності взаємної довіри між керівниками і підлеглими, а також між самими солдатам. Без такої довіри, накази можуть не бути повністю виконані і інтереси підрозділу не будуть поставлені вище за індивідуальні інтереси.

Довіра підлеглих до своїх лідерів або сприйняття підлеглими лідерів визначає кількість впливу лідера, який підлегли охоче прийматимуть. Це говорить про те, що довіра до лідера, визначає фактичний ступінь впливу, який лідер може здійснювати..

Таким чином, довіра розвивається частково із взаємодій у відносинах, створюючи атмосферу співпраці і загальної взаємозалежності у відносинах і встановлюючи умови для зростання довіри.

Довіра є особистим фактором. Лідери заробляють сприйняття довіри, демонструючи компетентність і характер. Компетентні лідери з хорошим характером, більш імовірно, будуть успішними у досягненні цілей організації, одночасно гарантуючи, що вони беруть на себе організаційні потреби і потреби підлеглих. Довіра посилюється також за рахунок створення спільної взаємозалежності у відносинах керівник-підлеглий [1].

Бій може бути визначений як, так би мовити, соціальний акт на основі колективної діяльності, співробітництва та взаємної підтримки, згідно з яким кожен учасник спирається на іншого, і особливо на професіоналізм і керівництво командира.

Насправді, професійна компетентність лідера є основним фактором лідерства, що, на думку солдат, зменшує їх стрес. Стрес як правило, знижує бойову мотивацію і в кінцевому підсумку може призвести до психіатричних захворювань. Військове командування також полегшується, коли фактичний командир вважається професіоналом для своїх підлеглих, оскільки його професіоналізм викликає авторитет. Підлегли цінують професіоналів, визнають їх перевагу і приймають їх команду без коливань [4].

Інша важлива роль, яку лідер повинен взяти на себе полягає в тому, що командир є постачальником інформації для своїх підлеглих. Зв'язок і довіра між ними мають вирішальне значення, оскільки інформування солдатів про реальний

стану справ під час бою допоможе зменшити страх, викликаний невідомістю. Оцінка і усвідомлення очікуваної зони бойових дій і сили противника здатні не тільки поліпшити впевненість солдата в собі як бійця, а й далі розвивати його бойову мотивацію, тому що таке знання зменшує фактор невизначеності, який часто грає на уявні страхи солдата в дії.

Командир також є найважливішою сполучною ланкою між вищими ешелонами, які географічно віддалені від лінії фронту і його підлеглими, які повинні виконати покладені на них завдання. Командир підрозділу повинен переконатися, що такі завдання не наражають на небезпеку його людей, але в той же час виконуються. Для цього, перш ніж він матиме вплив, польовий командир повинен завоювати довіру своїх підлеглих. Це найкраще досягається, коли солдати в змозі ідентифікувати себе з їх командиром, з організаційними цінностями, які він повинен втілити і з місіями що він наказує виконати. Часто, ідентифікація з командиром підрозділу та військовими цінностями і місіями, які командир підрозділу повинен просувати, відбувається, коли лідер бере участь, якщо не веде, зі своїми підлеглими у реальних бойових діях і навчанні, оскільки відмінності статусу стають розмитими, коли такі офіцери живуть зі своїми підлеглими та поділяють їх дискомфорт і страхи.

Командир підрозділу досить часто також повинен продемонструвати своїм підлеглим, що він щиро піклується про них, їх фізичні і, досить часто, емоційні потреби. Дійсно, лідери повинні переконатися в тому, що вони піклуються про своїх солдатів, оскільки якщо солдати цінують це, то вони будуть більш ретельно виконувати свої обов'язки, і, як правило, без необхідності будь-якого нагляду. Це особливо той випадок, коли командир здатний забезпечити найкраще обладнання для свого підрозділу. Це демонструє, що лідер переконується в тому, що його підлегли мають кращі шанси на виживання в бою завдяки їх – реальній чи припущеній – технологічній перевазі над ворогом. Хоча, часто у солдатів бувають проблеми сприйняття важливості завдання їх підрозділу і, як наслідок, їх власних обов'язків, через відсутність необхідних засобів. Досить часто запевнення командиру підрозділу може бути недостатньо, тому що незалежно від того, наскільки логічними і зрозумілими можуть бути пояснення дефіциту, солдати будуть оцінювати свою роль і місію свого підрозділу лише на основі власних уявлень [5].

Солдати повинні бути часткою сильних і надійних команд для досягнення успіху в операціях, де індивідуальні потреби і бажання підпорядковані інтересам команди, якими б вони не були. Таким чином, чесність має унікальне значення для служби. Вона має величезне значення для довіри: солдат повинен довіряти кожному зі своїх товаришів, оскільки його життя може, в кінцевому рахунку, залежати від них. Всі форми обману і нечесності ставлять під сумнів, чи можна поклатися на особу, що може нашкодити команді і ефективності операції.

Як висновок слід зазначити що довіра є одним з важливих чинників ефективності внутрішньої і зовнішньої діяльності будь-якої організації. Проте вона є критичною у військовій справі: якщо солдат довіряє своїм товаришам, він відчуватиме більш високий рівень безпеки, продовжуючи боротися пліч-о-пліч із ними. Така довіра може бути сформована лише через загальний досвід взаємної підтримки.

Довіра є особистим фактором. Лідери заробляють сприйняття довіри, демонструючи компетентність і характер. Командир повинен володіти декількома атрибутами і цінностями, такими як лідерство, особиста честь, здатність створювати взаємну довіру між командирами підрозділів і солдатами. Довіра солдатів до своїх командирів залежить від професійної здатності командира, його авторитету як

джерела інформації та турботи і уваги, що він приділяє своїм підлеглим.

Література: 1. Вебер М. Протестантские секты и дух капитализма / М. Вебер // Избранное: Протестантская этика и дух капитализма ; пер. с нем. – [2-е изд., доп. и испр.]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2006. – С. 187-212. 2. Ворожбит С. А. Психолого-педагогічні рекомендації з підвищення почуття довіри серед студентів / С. А. Ворожбит // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. – Вип. 49 : Присвячується 100-річчю від дня народження Бориса Герасимовича Ананьєва та 150-річчю Володимира Михайловича Бехтерева. 3. Ильин Е.П. Психология доверия / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2013. – 288 с. 4. Starnes B.J. Organizational Trust: Employee-Employer Relationships / B.J. Starnes, S.A. Truhon, V. McCarthy. – Режим доступу: <http://asqhdandl.org/uploads/3/4/6/3/34636479/trust.pdf> 5. Catignani S. Israeli Couter-Insurgen cyand the Intifadas. Dilemmas of aconventional army / Sergio Catignani. – Abingdon, Oxon: Routledge, 2008. – 256 p.

Овсяннікова Я. О., Похілько Д. С.

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ В МЕЖАХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

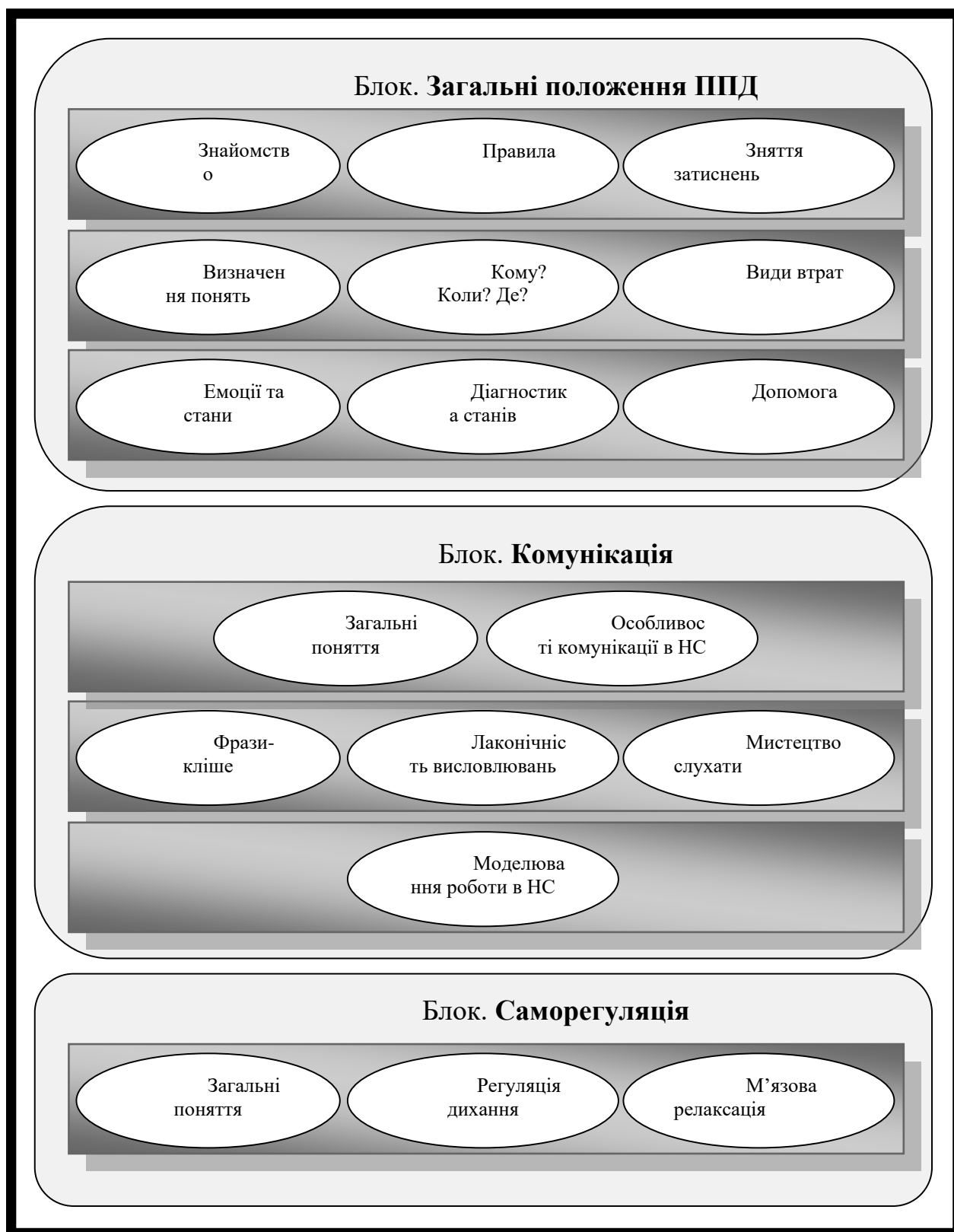
Не секретом є те, що надзвичайні ситуації залишають свій відбиток на психічному здоров'ї особистості. Формування певної низки психічних та поведінкових розладів, зокрема, гострі реакції на стрес, посттравматичні стресові розлади, різноманітні розлади адаптації тощо це лише верхівка айсберга значних особистісних змін, які можуть виникати після переживання травматичної події.

Усі без винятку категорії людей, що знаходяться в осередку надзвичайної ситуації (безпосередньо постраждали, свідки, спостерігачі, родичі загиблих, представники СМІ, рятувальники, поліцейські), так чи інакше отримують свою особистісну «травму». Для когось цей травматичний вплив є незначним і вже через невеликий проміжок часу особистість повертається до нормального стилю життя, а дехто «зависає» в цій травмі та страждає.

Починаючи з 2006 року співробітниками науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України проводилися широкомасштабні наукові дослідження щодо особливостей поведінки особистості в надзвичайній ситуації, професійної діяльності представників ризиконебезпечних професій, створювалися професіограми, психограми фахівців, аналізувався характер помилкових дій, вивчалися індивідуально-психологічні та індивідуально-типологічні особливості, вивчалися психологічні компенсаторні механізми та механізми захисту особистості, яка опинилася в травматичній ситуації тощо. Результати всіх цих досліджень і лягли в основу створення низки спеціалізованих програм соціально-психологічних тренінгів.

Одним з яких є тренінг «Перша психологічна допомога» [1, с. 8]. Програма тренінгу розрахована на різні категорії осіб: практичних психологів ДСНС України, психологів силових структур, представників громадських організацій, медичних працівників, соціальних працівників, волонтерів, а також фахівців ризиконебезпечних професій. Оптимальне число учасників тренінгу становить 12-18 осіб. Кількість учасників тренінгу на одного тренера повинна складати не більше 6 чоловік.

Повна програма тренінгу розрахована на 2 робочі дні по 8 годин кожний. Загальна структура тренінгу «Перша психологічна допомога» (далі ППД) представлена на рисунку 1.

Рис. 1. Схематична структура тренінгу «Перша психологічна допомога». 1-й блок. Загальні положення ППД.

Мета блоку: надання інформації щодо визначення змісту поняття «перша психологічна допомога»; з'ясування основних складових психотравматизації особистості в кризовій ситуації; відпрацювання навичок діагностики негативних психічних станів, а також відпрацювання навичок надання першої психологічної допомоги при негативних психічних станах іншим.

Блок 2. «Комунікація».

Мета блоку: визначення поняття «Ефективна комунікація»; відпрацювання навичок ефективної комунікації, формування фраз-кліше з нейтралізації негативного емоційного стану; виділення особливостей комунікації безпосередньо в умовах надзвичайної (екстремальної) ситуації; вдосконалення навичок взаємодії з постраждалими в умовах кризової ситуації.

Блок 3. «Регуляція емоційного стану».

Мета блоку: визначення поняття «Регуляція емоційного стану»; відпрацювання навичок ефективної саморегуляції, допомоги у регуляції емоційних станів постраждалим в умовах надзвичайної (екстремальної) ситуації.

В ході апробації тренінгової програми «Перша психологічна допомога» за результатами опитування більшість тренінгової групи (87 %) з представників психологічних служб та волонтерів більшу зацікавленість проявили безпосередньо до методів першої психологічної допомоги постраждалим. В той час, як група з представників фахівців ризиконебезпечних професій (64 %) більш корисною вважає інформацію 3 блоку, який спрямований на оволодіння навичками самопомоги та саморегуляції особистого стану людини. Адже за допомогою різних технік та методів фахівці ризиконебезпечних професій отримують навички з регуляції дихання:

- освоюють базову техніку дихання животом, для регуляції емоційного стану,

- освоюють техніку регуляції стану постраждалого за допомогою дихання.

Отримують навички щодо роботи з тілесними відчуттями:

- визначають зміст поняття: «Релаксації» та засвоюють правила м'язової релаксації,

- формуються навички нервово-м'язової регуляції,

- отримуються навички роботи з позитивними точками, які регулюють емоційний стан особистості;

- відбувається розвиток навичок визначення та регулювання емоційних станів,

- тренуються у визначенні чітких і вірних ознак стану оптимальної активації.

Таким чином, тренінгова програма «Перша психологічна допомога» має дві модифікації залежно від характеристики тренінгової групи та її тематичного запиту.

Отже, хочемо зазначити, що при проведенні соціально-психологічного тренінгу «Перша психологічна допомога» з представниками соціальних, медичних, психологічних служб акцент у роботі робиться безпосередньо на методах допомоги постраждалим. В той час як, при проведенні тренінгу з фахівцями ризиконебезпечних професій більшої уваги приділяється 3-му блоку тренінгу (Регуляції емоційного стану), а саме – на методам самопомоги.

Навички отримані фахівцями ризиконебезпечних професій з першої психологічної допомоги у ході тренінгу можуть бути корисними не тільки під час виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт в зоні надзвичайної

ситуації, а і в ході виконання їх професійних обов'язків під час несення служби в підрозділах ДСНС, МВС, НГУ тощо.

Література: 1. Використання психотренінгових технологій в практиці діяльності психологів ДСНС України: практичний poradnik / Лебедева С.Ю., Овсяннікова Я.О., Оніщенко Н.В., Побідаш А.Ю., Похілько Д.С. – Х.: НУЦЗУ, 2017. – С. 3-67.

Олексієнко С. Б.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ ВРОГА ЯК ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙНОСТІ

Для того, щоб дати відповідь на питання що є першопричиною формування образу ворога в індивідуальній та колективній свідомості, необхідно звернутись до історії людства. Образ ворога є одним з найдавніших міфів суспільної свідомості людства. Можна впевнено стверджувати, що існування ворога – це природна закономірність. На початку розвитку людства ворогами були всі «чужинці», що й допомагало ідентифікувати свою групу, протиставляючи її до іншої, чужої. Саме в дихотомії свій-чужий криється ключ до розуміння образу ворога. Людські спільноти просто не можуть існувати без протиставлення до своєї групи. Приналежність людини до будь-якої спільноти, ідентифікація з нею неможлива без існування в свідомості особистості уявлень про чужі та ворожі спільноти. В нашій свідомості добро не може існувати без зла, Христос не існує без Антихриста, ангели не могли б існувати без демонів, Бог без Сатани. Наш світ (група, етнос, нація) завжди краще (більш справедливий, духовний, чесний, привітний тощо) чим світ інших априорі.

В рамках пріоритетного для нас соціально-психологічного підходу вивчення образу ворога сполучається з його дослідженням як проблеми соціальної та «ментальної» історії та сприйняття «чужинця» в екстремальних ситуаціях [1, с.53]. Крім цього, В.Лабунська відмічає, що актуалізація образу ворога пов'язана з військовими конфліктами, з ідеологічними схемами певних періодів суспільного розвитку. В масовій свідомості ворог - це збірний образ, який може бути персоніфікованим та відноситься до конкретної особистості, або може бути пов'язаний з етнічною групою, державою, суспільством.

Крім цього соціально-психологічна природа образу ворога полягає ще й в тому, що даний образ формується на перетині різних видів досвіду взаємодії, базується на стереотипах, забобонах, негативної ідентифікації, схильний найсильнішому впливу засобів масової інформації, що застосовують механізм когнітивного дисонансу. Образ ворога виконує у міжгруповій взаємодії функції підтримки соціального об'єкту та диференціації чужих та своїх. Ворогами стають ті, хто загострює почуття небезпеки, загрожує самому існуванню індивіда, групи. Дегуманізація ворога стає одним з головних принципів формування його образу [1].

Образ ворога складається із сукупності соціально-психологічних відносин, що відображаються ставлення до ворога та ставлення ворога до суб'єкта уявлень, але цю систему ставлень неможна визначити як взаємовідносини, що розвиваються в одному напрямку за знаком модальності, інтенсивності прояву негативного спектру ставлень. Система ставлень, яка входить до образу ворога, може бути названою асиметричною системою взаємовідносин. Образ ворога фіксує «визнання взаємної небезпеки», «взаємовідчуження», «взаєморуйнування», «взаємну агресію та ненависть», «взаємозадрість», «взаємне непорозуміння та недовіра», «взаємне небажання спілкуватись». Ідентифікація «іншого» в якості ворога здійснюється на

основі нерозкладного стійкого комплексу ставлень. На основі проведеного експерименту В.Лабунська стверджує, що для того, щоб вважати іншу людину своїм ворогом, він повинен шкодити, принижувати, ображати, створювати наклепи, проявляти агресію та ненависть, викликати почуття небезпеки. Цей комплекс соціально-психологічних ставлень стає критерієм ідентифікації «іншого» в якості ворога [1, с.64].

Отже, образ чужого трансформується в образ ворога при виникненні уявлень в масовій свідомості про небезпеку, загрозу самому існуванню групи, або її базових цінностей. Образ ворога має чітко виражений скерований характер. Функції даного феномену полягають як у формуванні уявлень в масовій свідомості щодо загрози знищення або дезінтеграції суспільства, так і у підтриманні необхідного соціального об'єкту. Існує ще одно допоміжна функція – диференціація «своїх» та визначення або виокремлення «чужих».

Розглядаючи психологічну характеристику образу ворога необхідно відзначити працю І.Кона, в якій він обґрунтовує соціально-психологічні корені етнічних упереджень. «Упередження проти чужих, що укоренились у суспільстві, перетворились в норму суспільної поведінки, розділяють людей, відволікають їх увагу від важливих соціальних проблем і тим самим допомагають пануючим класам утримувати свою владу над людьми» [2, с.270]. І.Кон вбачає основу етнічних упереджень у впливі на свідомість людей певних стереотипів та установок. Аналізуючи національні звичаї та особливості національного характеру, автор вказує на природність розбіжностей між етнічними групами та їх культурами, що формувались в самих різних історичних та природних умовах. На думку дослідників, проблема виникає лише тоді, коли ці «дійсні або уявні розбіжності зводяться до головної якості і перетворюються у ворожу психологічну установку по відношенню до певної етнічної групи. Установка, яка роз'єднує народи психологічно, а потім і теоретично обґрунтовує політику дискримінації. Це і є етнічне упередження» [2, с.274].

Автор розглядає етнічне упередження як узагальнену установку, що орієнтується на вороже ставлення до всіх членів певної етнічної групи, незалежно від їх індивідуальності. Крім того, ця установка має характер стереотипу, стандартного емоційно забарвленого образу – це підкреслюється самою етимологією слів «упередження», «забобони», тобто дещо, що передує здоровому глузду, розуму. І, нарешті, ця установка дуже стійка і погано піддається змінам під впливом раціональних аргументів. До того ж, автор прямо називає джерело формування етнічних упереджень. На його думку, це – «пануюча ідеологія, що виражається в пропаганді, мистецтві, могутніх засобах масової комунікації» [2, с.296].

За Л.Гудковим основна функція образу ворога образу ворога – донести уявлення про те, що є загрозою для існуванню самої групи, її базовим цінностям. Цим «ворог» відрізняється від інших – «чужих», «стороннього» або «маргінала». Відмінність «чужого» в розмежуванні зовнішніх кордонів «своїх», меж розуміння та ідентичності групи. Його функція полягає у вказуванні зсередини, тобто у ціннісній перспективі загальноприйнятих значень групи, на культурні кордони «ми-групи», зони «своїх», межі «наших» [3, с.16].

Таким чином образ ворога є фактором, який мобілізує членів суспільства до солідарності та згуртованості навколо влади або групового авторитету, які гарантують умови безпеки та позбавлення від загрози знищення. Адже, саме з образом ворога у суспільній свідомості асоціюються всі нещастя та біди, зростання стану дискомфорту, розвал звичного способу життя та всього суспільства в цілому.

А при збройних міждержавних конфліктах виникають особливі форми взаємосприйняття, в яких образ супротивника максимально спрощується, схематизується, насичується виключно негативними характеристиками. Акцентуються виключно протилежні риси «нас» та «їх». Ескалація психологічної ворожнечі призводить до повної дегуманізації образу ворога. При таких умовах неможливі жодні форми співпраці між сторонами протистояння. Разом з цим необхідно відмітити, що подібне сприйняття має чисто прагматичний характер, адже в екстремальній ситуації збройної боротьби на взаємознищення має цінність лише те, що сприяє знищенню супротивника, тобто все, що забезпечує мобілізацію власних сил, в тому числі і морально-психологічних.

Крім цього, відзначимо те, що на нашу думку, притаманно для багатьох соціально-політичних конфліктів, а саме доповнення образу зовнішнього ворога ворогом внутрішнім, який руйнує єдність суспільного «ми». Формування образу ворога – це прояв процесу архаїзації суспільної свідомості, і в той же час – це спосіб уникнути відповідальності за все, що відбувається у соціумі. При цьому образ ворога може містити негативні якості власного етносу, від яких він ніби рятується. Зазначена конструкція ідентичності може виконувати компенсаторну функцію, відповідно бути наслідком комплексу національної неповноцінності.

Розглядаючи образ чужого та образ ворога у свідомості індивіда та груп, вбачається за доцільне звернутися до проблеми сприймання дійсності, і, відповідно до особливостей побудови образу або картини світу. О.Леонт'єв стверджував, що проблема сприймання повинна розглядатись та розроблюватись як проблема психології образу світу. Розмірковуючи про свідомість індивіда, вчений уводить поняття про п'ятий квазівимір, у якому людині відкривається об'єктивний світ, мова йде про систему значень, смислове поле. «...значення виступають не в якості того, що лежить перед речами, а як те, що лежить за виглядом «обликом» речей – в усвідомлених об'єктивних зв'язках предметного світу, у різних системах, в яких вони лише і існують, тільки й розкривають свої властивості. Це мірність внутрісистемних зв'язків об'єктивного предметного світу. Вона і є п'ятий квазівимір його» [4, с.254].

Інакше кажучи, вивчаючи певне значення, образ, нам потрібно вивчати його не ізольовано, але у контексті його інтеракції з іншими складовими певної системи, у межах якої він і існує. У контексті цього таке розуміння дає можливість розуміти нам дослідження образу ворога, як елементу дихотомії «ми-вони».

Особливий інтерес для нас представляють допущення автора про те, що до «картини світу включаються невидимі властивості предметів: амодальні – відкриваються за допомогою промисловості, експерименту, мисленням; та надчуттєві – функціональні властивості, якості, такі як «вартість», що у субстраті об'єкта не містяться. Саме вони і представлені у значеннях» [4, с.260]. А.Леонт'єв стверджує, що у психології проблема сприйняття повинна розглядатись як проблема побудови у свідомості індивіда багатомірного образу світу, образу реальності. При цьому акцентується увага на тому, що люди, у процесі своєї діяльності формують образ світу, в якому і існують, але також й перероблюють та частково створюють його.

Виходячи з цього, а також враховуючи те, що процес сприйняття можна розглядати як процес конструювання образу світу у свідомості індивіда, вважається за можливе стверджувати те, що і «амодальні» і «надчуттєві» властивості предметів, що представлені в значеннях (тобто ті, що є недоступні індивідуальному досвіду) можуть навмисно змінюватись у свідомості особистості.

Відтак, жодним чином не ставлячи під сумнів коректність у побудові образу світу за А.Леонтьєвим в індивідуальній свідомості, не можна і не відмітити доступність штучного формування реальності для великих соціальних груп, особливо враховуючи все проникаючу роль комунікативних технологій у сучасному світі.

Здійснений аналіз дозволяє сформулювати певні висновки стосовно предмета нашого дослідження.

Ми розглядаємо образ ворога, як сформоване у свідомості уявлення, що містить у собі когнітивний (упередження, стереотипи, установки, негативні ідентифікації); емоційний (неприятність, агресія, обурення, ненависть тощо) та поведінковий компонент (відкрите протистояння, у тому числі збройне, небажання співробітничати, негативізм). Образ чужого та образ ворога, як явище навколишньої дійсності, створюється у свідомості відповідно до певного сприйняття світу, що у свою чергу конструюються правлячою політичною елітою за допомогою засобів масової інформації, котрі формують необхідний порядок денний в залежності від конкретної суспільно-політичної обстановки.

Відтак, образ ворога – це сформоване за допомогою пропаганди в індивідуальній та колективній свідомості стереотипне уявлення про будь-кого, будь-чого, що представляє реальну або уявну загрозу цілісності та існуванню спільноти (групи, етносу, нації тощо), засноване на упередженнях, установках та негативних ідентифікаціях та зберігається протягом тривалого часу.

Образ чужого трансформується в образ ворога при виникненні уявлень в масовій свідомості про небезпеку, загрозу самому існуванню групи, або її базових цінностей. Зазвичай це відбувається при виникненні потенціальної загрози збройного конфлікту між спільнотами або безпосереднім збройним протистоянням.

Образ ворогу, як феномен соціальної дійсності має наступні характеристики:

- мобілізує більшість спільноти навколо влади або групового авторитету, що «гарантує» позбавлення від загрози знищення;
- диференціює усі інші спільноти на дружні, нейтральні та ворожі;
- насичується виключно негативними характеристиками, формує у свідомості уявлення про смертельну небезпеку для кожного члена спільноти, можливість її дезінтеграції, знищення її базових цінностей тощо;
- вже сформований образ ворога є відносно інертним, має стійкість до його критичного переосмислення;
- має «демонічний» характер, виявляється як носій антигуманних, антилюдських властивостей та якостей, а виходячи з цього легітимізує будь-які форми насилля щодо ворога (якщо ми не знищимо його, то він знищить нас);
- формує негативне відношення до усіх членів «ворожої» спільноти, незважаючи на їх індивідуальність;
- обґрунтовує правоту, правдивість та чесність позиції «нашої» спільноти у порівнянні з «ворожою» під час збройного протистояння;
- піддається постійному впливу засобів масової інформації, що використовують насамперед механізм когнітивного дисонансу;
- має яскраво виражений керований характер, в процесі створення образу ворога необхідно одночасно курувати декілька ми процесами: 1) акцентування небезпек, що загрожують соціуму із зовні; 2) формування уявлень про конкретну небезпеку, або шкоді, що здійснюється або може бути здійснений; 3) стереотипизація уявлень про ворога, як ініціатора та джерела цієї загрози;

- дозволяє каналізувати негативні емоції та переносити негативні враження повсякденності на конкретний об'єкт шляхом приписування;

- знижує здатність до критичної переробки інформації, що надходить, блокує прийняття альтернативних точок зору, тобто образ ворога виконує функції певного фільтру в процесі сприйняття дійсності.

Розглянутий феномен соціальної дійсності дозволяє політичній еліті утримувати владу та проводити визначену внутрішню та зовнішню політику «призначаючи» доцільних, з її точки зору, зовнішніх та внутрішніх ворогів за допомогою масованого інформаційного впливу на населення.

Література: 1. Лабунская В.А. Образ врага в межличностном общении. Социальная психология и общество. 2013. Выпуск 3. С. 52-64 // Режим доступа: <http://raelrulez.livejournal.com/639067.html> (дата звернення 22.05.2018). 2. Кон И.С. Социологическая психология. М.:Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 1999. с.270-303. 3. Образ врага / сост.Л.Гудков, ред. Н.Конрадова. М.: ОГИ, 2005. 334 с. 4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. II. М.: Педагогика, 1983. С. 251-261.

Осьодло В. І., Зубовський Д. С.

ПЕРЕВІРКА ФАКТОРНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНОМОВНОЇ МЕТОДИКИ “ОПИТУВАЛЬНИК ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ”

“Опитувальник посттравматичного зростання” - одна із перших психометричних методик для кількісної оцінки посттравматичного зростання, що була розроблена Р.Тадеші та Л. Колхауном у 1996 році. Методика складається з 21 твердження, що призначені для оцінювання позитивних психологічних змін. Набір тверджень був створений Р.Тадеші та Л. Колхауном у результаті проведення системних клінічних спостережень та детального опрацювання науковою літературою з тематики позитивних посттравматичних змін особистості [8].

На сьогоднішній день методика “Опитувальник посттравматичного зростання” є найпоширенішим психодіагностичним інструментарієм для оцінювання посттравматичного зростання. Аналіз наукової літератури засвідчує, що ця методика знайшла своє представлення у дослідженнях практично всіх категорій респондентів. Починаючи з 1996 року було здійснено низку адаптації методики до використання в інших мовних та культурних середовищах: Німеччина (Maercker A., Langner R., 2001), Федерація Боснія і Герцеговина (Powell, S., Rosner R., Butollo W., 2003), Ізраїль (Lev-Wiesel, R., Amir, M., 2003), Китай (Ho, S. M., Chan, C. L., Ho, R. T., 2004), Австралія (Bates, G. W., Trajstman, S. E., Jackson, C. A., 2004), Великобританія (Sheikh, A. I., Marotta, S. A., 2005), Данія (Jaarsma, T. A., Pool, G., Sanderman, R., Ranchor, A. V., 2006), Японія (Taku, K., Calhoun, L. G., Tedeschi, R. G., Gil-Rivas, V., Kilmer, R. P., & Cann, A. 2007), Португалія (Resende, C., Sendas, S., & Maia, Â., 2008), Корея (Song, S. H., 2009).

У останні роки методика “Опитувальник посттравматичного зростання” активно використовується більшістю закордонних психологів для здійснення наукового вивчення проявів посттравматичного зростання учасників бойових дій (Pietrzak, R. H., Goldstein M. B., 2010; Z. Solomon, 2007) [3;6].

У минулому році нами було проведено апробацію україномовної версії “Опитувальника посттравматичного зростання” на вибірці військовослужбовців -

учасників АТО (297 осіб). У цій роботі будуть представлені результати перевірки факторної структури розподілу тверджень методики. Дана перевірка була вкрай важливою з огляду на емпіричні дані закордонних дослідженнях із адаптації цього інструментарію до інших соціально-культурних умов використання [5;4].

Процес психометричної перевірки факторної структури розподілу тверджень україномовної версії методики “Опитувальник посттравматичного зростання” здійснювався у три етапи.

На першому етапі нами було здійснено перевірку внутрішньої узгодженості факторів виділених Л. Келхауном та Р.Тадеші в оригінальному дослідженні з розробки методики “Опитувальник посттравматичного зростання”. У своїй роботі, Л. Келхаун та Р.Тадеші повідомили про п’яти-факторний розподіл тверджень методики. Ці п’ять факторів сукупно пояснювали 62% від загальної дисперсії відповідей студентів американських коледжів [8]. Дослідники інтерпретували ці п’ять факторів як: “Взаємовідносини з іншими” (Фактор №1), “Нові можливості” (Фактор №2), “Особистісна сила” (Фактор №3), “Духовні зміни” (Фактор №4) та “Визнання Життя” (Фактор №5).

Результати проведеного аналізу (коефіцієнти α -Кронбаха та кореляції “пункт-шкала”) представлені в Таблиці 1.

Таблиця 1.

№ Фактору	Кількість запитань	α -Кронбаха за даними розробників	α -Кронбаха на вибірці дослідження	r -“пункт-загальне” на вибірці дослідження
Фактору №1	7	0,85	0,82	r=0,56
Фактору №2	5	0,84	0,82	r=0,61
Фактору №3	4	0,72	0,80	r=0,61
Фактору №4	2	0,85	0,74	r=0,61
Фактору №5	3	0,67	0,65	r=0,47

Так, для **Фактору №1** було встановлено α -Кронбаха – 0,82, середній рівень кореляції r=0,56 (діапазон він 0,41 до 0,66). Для **Фактору №2** було встановлено α -Кронбаха – 0,82, середній рівень кореляції r=0,61 (діапазон він 0,56 до 0,72). Для **Фактору №3** було встановлено α -Кронбаха – 0,80, середній рівень кореляції r=0,61 (діапазон він 0,53 до 0,69). Для **Фактору №4** було встановлено α -Кронбаха – 0,74, середній рівень кореляції r=0,59 (на два пункти припадає ідентична кореляція). Для **Фактору №5** було встановлено α -Кронбаха – 0,65, середній рівень кореляції r=0,47 (діапазон він 0,45 до 0,51).

Співставлення показників внутрішньої узгодженості оригінального дослідження та показників внутрішньої узгодженості отриманих у вибірковій сукупності учасників АТО засвідчує, що чотири з п’яти оригінальних факторів мали прийнятний рівень коефіцієнту α -Кронбаха та кореляції “пункт-шкала”. Лише один фактор продемонстрував помітні відхилення від прийнятного рівня внутрішньою надійності: “Визнання Життя” (Фактор №5).

На другому етапі перевірки факторної структури розподілу запитань нами було проведено аналіз головних компонентів. У психометричній літературі саме ця процедура рекомендується в якості першого кроку експлораторного факторного аналізу для встановлення відомостей про ймовірну кількість факторів та їх основні характеристики [7].

Для перевірки структури розподілу тверджень методики “Опитувальник посттравматичного зростання” відповіді респондентів факторизувались з обертанням VARIMAX. Цей підхід (тобто використання методу головних компонентів та обертання) був обраний для того, щоб максимізувати відмінності між факторами, враховуючи, що при перевірці надійності всі твердження методики продемонстрували доволі високий рівень внутрішньої узгодженості (α -Кронбаха=0,91). Окрім цього, саме такий статистичний аналіз був використаний Л. Келхаун та Р. Тадескі в оригінальному дослідженні з розробки англійської версії методики [8].

Рішення про оптимальну кількість факторів приймалося на основі аналізу критерію Кайзера та аналізу “точкової діаграми” (“scree-plot”). У відповідності до критерію Кайзера, статистично придатними для виділення є фактори чие власне значення перевищують одиницю [1].

Проведений аналіз адекватності факторної моделі даного набору змінних, за допомогою обрахування критерію сферичності Бартлетта та міри вибіркової адекватності Кайзера-Маєра-Олкіна (КМО), підтвердив доцільність подальшого аналізу факторизації: критерій Бартлетта ($p < 0,001$); КМО (0,901).

Аналіз можливої кількості факторів за Кайзером вказав, що найкраще факторне рішення включає в себе 4 фактори, які в сукупності пояснюють 57,8% загальної дисперсії відповідей респондентів дослідження (Фактор №1 - 20,2%; Фактор №2 - 17,8%; Фактор №3 - 9,9%; Фактор №4 - 8,9%). Ці чотири фактори мали власне значення, що сукупно перевищувало одиницю.

Однак, попередній огляд чотирьох факторного розподілу тверджень методики, вказував на низьку придатність цієї структури до якісної інтерпретації. Четвертий фактор був сформований із незначної кількості тверджень, переважна більшість з яких доволі сильно навантажувала інші фактори методики. Окрім цього, у науковій літературі зазначається, що критерій Кайзера, потенційно може завищувати кількість факторів, що підлягають виокремленню. Це обумовлено тим фактом, що даний тип статистичного критерію є доволі чутливим до кількості залучених в аналіз змінних [2].

З огляду на вищевказані зауваження для виділення коректної кількості факторів нами було додатково використано аналіз “точкової діаграми” (“scree-plot”). Аналіз “точкової діаграми” (“scree-plot”) був запропонований Р. Кеттел у 1966 році та за певних умов вважається більш надійним статистичним індикатором кількості факторів, що підлягають виокремленню [9].

Діаграми “scree-plot” для відповідей респондентів нашого дослідження представлена на Рис.1. Інтерпретація “scree-plot” дозволила прийти до рішення про існування трьох факторного рішення, що дозволить найбільш ефективно інтерпретувати дисперсію відповідей респондентів.

З огляду на вищезазначену кількість факторів нами було здійснено повторний аналіз головних компонентів з фіксованою кількістю факторів (3 фактори). Для полегшення інтерпретації, навантаження пункту на фактор повинно було бути не меншим за 0,35.

Як і у попередньому випадку, проведений аналіз адекватності факторної моделі даного набору змінних, за допомогою обрахування критерію сферичності Бартлетта та міри вибіркової адекватності Кайзера-Маєра-Олкіна (КМО),

підтвердив доцільність подальшого аналізу факторизації: критерій Бартлетта ($p < 0,001$); КМО (0,901).

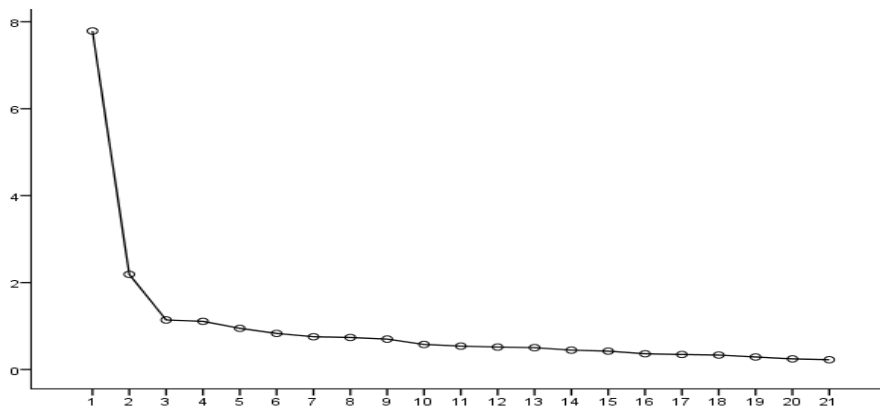

Рис.1. Діаграми “scree-plot”

Трьох-факторне рішення в сукупності дозволяло пояснити 52,7% всієї дисперсії відповідей респондентів дослідження. Зокрема на Фактор №1 припадало - 23,6% дисперсії; на Фактор №2 - 18,7% дисперсії; на Фактор №3 – 10,3 % дисперсії. Цей відсоток пояснення дисперсії відповідей респондентів цілком узгоджується з даними повідомленими у низці закордонних досліджень. Зокрема на європейській вибірці внутрішньо переміщених жертви бойових дій у колишній Югославії (57,93% відсотків дисперсії) [5].

При трьох факторному рішенні 10 тверджень (пунктів) здійснювали навантаження на Фактору №1, 7 тверджень (пунктів) здійснювали навантаження на Фактору №2, і 4 твердження здійснювали навантаження на Фактору №3.

Новоутворений **Фактор №1** (10 тверджень) був сформований із п'ять тверджень, що в англійській версії методики були властивими фактору “Нові можливості”, чотири були утворені з оригінального фактору “Особистісна сила”, і одне твердження з оригінального фактору “Визнання Життя”.

В свою чергу всі 7 запитань, які увійшли в новостворений **Фактор №2** були повністю ідентичними сімом твердженням оригінального фактору “Міжособистісні відносини”.

З 4 запитань, які увійшли у новостворений **Фактор №3**, два запитання були утворені з оригінального фактору “Духовність”, а два запитання з оригінального фактору “Визнання Життя”.

Також, нами було здійснено перевірку внутрішньої узгодженості факторів виділених на вибірці військовослужбовців - учасників АТО. Результати проведеного аналізу (коефіцієнти α -Кронбаха та кореляції “пункт-шкала”) представлені в Таблиці 2.

Таблиця 2.

№ Фактору	Кількість запитань	α -Кронбаха на вибірці дослідження	r -“пункт-загальне” на вибірці дослідження
Фактору №1	10	0,89	r=0,62
Фактору №2	7	0,82	r=0,55
Фактору №3	4	0,72	r=0,50

Так, для **Фактору №1** було встановлено α -Кронбаха – 0,89, середній рівень кореляції - “пункт-загальне” - r=0,62 (діапазон він 0,52 до 0,73). Для **Фактору №2** було встановлено α -Кронбаха – 0,82, середній рівень кореляції r=0,55 (діапазон він 0,41 до 0,66). Для **Фактору №3** було встановлено α -Кронбаха – 0,72, середній рівень кореляції r=0,50 (діапазон він 0,41 до 0,61).

Слід зазначити, що при трьох факторному рішенні отриманому у нашому дослідженні спостерігалася суттєве, але не надмірні кореляції між утвореними факторами. Кожна інтеркореляція була статистично значима 0,001 та знаходилася в діапазоні $r=0,56$ до $r=0,60$ (Таблиця 3).

Таблиця 3.

	Фактор №1	Фактор №2	Фактор №3
Фактор №1	1	,561**	,586**
		,000	,000
Фактор №2	,561**	1	,609**
	,000		,000
Фактор №3	,586**	,609**	1
	,000	,000	

Отримані показники інтеркореляції трьох факторів дозволяють стверджувати, що взаємозв'язок між факторами є достатньо сильним для формування загального балу за методикою. Тобто в ході вирішення більшості дослідницьких та практичних завдань можна знехтувати тонкими відмінностями факторів і розглядати лише загальний показник посттравматичного зростання особистості. В той же час отримані показники інтеркореляції трьох факторів не є надто сильними, що при певних обставинах дозволяє досліднику оцінювати кожний фактор як окрему складову загальної тенденції. У тих випадках коли існує причина припускати існування різної сили зв'язку конкретних сфер прояву посттравматичного зростання з явищем, що вивчається, має сенс проведення аналізу за кожним окремим фактором.

Отримана у нашому дослідженні трьох-факторна структура розподілу тверджень методики “Опитувальник посттравматичного зростання” цілком узгоджується з низкою закордонних досліджень, які такою продемонстрували подібну тенденцію на своїх цільових вибірках. Так, у своїй вибірці С. Полатінський не знайшли достатньо доказів на підтримку первинних п'яти факторів [4]. Відсутність підтримки п'яти-факторної структури також була отримана у крос-культурних дослідженнях проведених на європейському континенті. Зокрема, вона не була підтримана на вибірці вимушено переселених осіб з Сараєво [5]. Культурне середовище Сараєво у 1999 році доволі сильно відрізняється від середовища у якому були отримані первинні фактори методики. Така ж аргументація доречна і для нашого дослідження.

Література: 1. Митина О.В. Разработка и адаптация психологических опросников / Митина О.В. – М.: Смысл, 2011. – 235 с. 2. Joseph, S. Assessing positive and negative changes in the aftermath of adversity: psychometric evaluation of the changes in outlook questionnaire / S. Joseph, P. A. Linley, L. Andrews, G. Harris, B. Howle, C. Woodward, M. Shevlin // Psychological assessment. - 2005. - Vol. 1. - №17 - P. 70-77 3. Pietrzak, R. H. Posttraumatic growth in veterans of operations enduring freedom and Iraqi freedom / R. H. Pietrzak, M. B. Goldstein, J. C. Malley // Journal of Affective Disorders. - 2010. - Vol.1 - № 126 - P.230-235. 4. Polatinsky, S. An assessment of gender differences in the perception of benefit resulting from the loss of a child / S. Polatinsky, Y. Esprey // Journal of Traumatic Stress. - 2000. - № 13 - P. 709–718. 5. Powell, S., Posttraumatic growth after war: A study with former refugees and displaced people in Sarajevo / S. Powell, R. Rosner, W. Butollo, R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Journal of clinical psychology. - 2003. - Vol. 1. - № 59 - P. 71-83. 6. Solomon, Z. Posttraumatic stress disorder and posttraumatic growth among Israeli ex - pows / Z. Solomon, R. Dekel // Journal of Traumatic Stress. - 2007. - Vol. 3. - №30 - P. 303-312 7. Tabachnick, B. G. Principal components and factor analysis / B. G. Tabachnick, L. S. Fidell // Using multivariate statistics. - 2001. - №4 - P. 582-633. 8. Tedeschi R. G. The post-traumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Journal of Traumatic Stress. - 1996. - Vol. 9. - P. 455–471. 9. Zwick, W. R. Comparison of five

Пашинський В. Й.

ПРАВА І СВОБОДИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ

Однією із загроз національній безпеці України у військовій сфері є незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей [1], незадовільний рівень реалізації прав і свобод військовослужбовців в цілому.

На сьогодні, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, фактичного ведення воєних дій, для забезпечення оборони держави надзвичайно важливого значення набуває питання реалізації прав і свобод військовослужбовців, осіб звільнених з військової служби, які були призвані по мобілізації та членів їхніх сімей. Враховуючи збільшення чисельності Збройних Сил та інших військових формувань України, проведення антитерористичної операції, а потім оборонної операції на сході нашої держави, питання забезпечення прав та свобод військовослужбовців стало однією із актуальних проблем, вирішення якої впливає на рівень забезпечення національної безпеки і оборони держави. Тому одним із завдань проведення ефективної оборонної реформи в Україні є питання забезпечення прав та свобод військовослужбовців. Адже від рівня забезпечення прав і свобод військовослужбовців, соціального захисту членів їхніх сімей, безпосередньо залежить морально-психологічний військовослужбовців, що в підсумку впливає на стан боєготовності підрозділів і військових частин, в цілому боєготовність Збройних Сил України та їх здатність виконати бойові завдання за призначенням.

Слід зазначити, що за роки незалежності в Україні було створено систему законодавства яке регулює питання правового статусу військовослужбовців, гарантій реалізації прав та свобод військовослужбовців. Його основу складають Конституція України (ст. 17), закони України, підзаконні нормативно-правові акти, видані на виконання законів України.

Незважаючи на те, що Конституція України проголошує цілий ряд прав та свобод людини і громадянина, прав та свобод військовослужбовців, в тому числі, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України [2] та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, реальне забезпечення реалізації прав та свобод військовослужбовців на сьогодні є малоефективним. Положення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [3], інших законодавчих актів які визначають права та свободи військовослужбовців, осіб звільнених з військової служби, гарантії їх соціального захисту у зв'язку із виконанням обов'язків військової служби в більшості випадків не виконуються.

В цілому система законодавства, що регулює права та свободи військовослужбовців є недосконалою та характеризується суттєвим недоліками: правові норми не відповідають сучасному стану суспільних відносин та економічним моливостям держави; правові норми носять декларативний характер і не мають механізмів їх реалізації; дублюванням деяких правових норм в нормативно-правових актах різної юридичної сили; наявністю прогалин в законодавстві [4,с.179]. Все це негативно впливає на реальне забезпечення прав і

свободи військовослужбовців і у підсумку на боєздатність Збройних Сил України. Як приклад можна навести проблему законодавчого визначення, закріплення в законі рівня грошового забезпечення військовослужбовців, проблему законодавчого врегулювання питань пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби.

На нашу думку, в ході проведення оборонної реформи необхідно вирішити питання забезпечення та гарантування прав і свободи військовослужбовців, особливо соціальних прав. В новому законі «Про правовий статус військовослужбовців», який повинен стати невідомою складовою юридичного забезпечення оборонної реформи, необхідно закріпити не тільки права, а й визначити правові механізми реалізації та гарантування, в першу чергу, таких прав військовослужбовців: право на забезпечення житлом або виплат грошових компенсацій за піднайом житла; право на достатній рівень грошового забезпечення за виконання обов'язків військової служби, пов'язаної із безпосереднім ризиком для життя і здоров'я; право на відповідний рівень пенсійного забезпечення за виконання обов'язків військової служби; право на медичне забезпечення та санаторно-курортне лікування та інші.

Особливо гостро на сьогодні постало питання відновлення психологічного здоров'я військовослужбовців які беруть участь у бойових діях на сході нашої держави при захисті суверенітету та територіальної цілісності. Держава повинна забезпечити та гарантувати надання їм медико-психологічної допомоги та проведення соціально-психологічної адаптації.

Прийняття нового закону «Про правовий статус військовослужбовців» повинне забезпечити реалізацію та гарантування найбільш актуальних на сьогодні прав військовослужбовців, що позитивно вплине їх високий морально-психологічний стан, готовність до оборони держави.

Література: 1. Закон України «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. 2. Конституція України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> 3. Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> 4. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 /- В. Й. Пашинський. - К., 2007. – 205 с.

Поздишев С. О., Мозальов В. Є.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ДІЙ В БОЙОВИХ УМОВАХ

Психіка нормальної людини без спеціальної підготовки до дій в особливих (бойових) умовах не здатна витримати впливу бойових стрес-факторів. Щоб перемогти в будь-якій битві, одного бажання, запалу, достатнього рівня самовпевненості, бажання бути героєм і навіть померти в даний час мало. Динаміка сучасних збройних конфліктів показує, що наряду з оперативним, матеріально-технічним, медичним забезпеченням ключові позиції займає психологічна підготовка військовослужбовців, яка є базовим складником морально-психологічного забезпечення військ. Психологічна підготовка багато в чому полягає в тому, щоб чесно, відверто, правдиво познайомити воїнів з їх майбутньою діяльністю і обстановкою. Вони повинні чітко усвідомлювати, що

війна - не урочиста прогулянка, а суцільні тяготи служби, з їх труднощами, стражданнями, хворобами і втратами. Що сучасні війни виграють не самовпевненими наскоками із розпущеними прапорами, а наполегливим змором ворога, нерідко наражаючись крайнього виснаження, невдач і навіть поразок.

Для того щоб діяти з максимальною ефективністю, солдат повинен адаптуватися до психологічного впливу бойової обстановки. Мабуть, найбільш ефективним засобом психологічної підготовки військовослужбовців до бою, підвищення рівня захищеності солдата від травмуючого впливу бойового стресу є методика “бойовий адаптації”, або “щеплення боєм”. Бойова адаптація відбувається в процесі тренування солдата в умовах, максимально наближених до бойових, і заснована на специфічних механізмах функціонування людського мозку. В ході обробки і використання інформації будь-яке нове враження зіставляється зі збереженим в пам'яті аналогічним переживанням, і на основі цього аналізу намічається план майбутніх дій. Залежно від схожості ситуацій в сьогоденні і минулому людина виносить судження і приймає рішення. У разі якщо в пам'яті не міститься відповідного “запису”, людина змушена діяти з “чистого аркуша”. Природа бою така, що тільки фактична участь дозволяє отримати про нього уявлення. Таке уявлення дозволяє отримати методика бойової адаптації.

Підкреслюючи особливу важливість створення у військовослужбовців об'єктивного уявлення про сучасний бій, зазначимо, що солдати повинні навчитися жити серед огидного запаху смерті. Щоб успішно відтворити бойову дійсність, треба впливати на почуття. Солдат треба привчити до втрат, вони повинні бачити, як падають убиті і поранені, і засвоїти, що зберегти життя і добитися успіху легше, зробивши кидок на 40-60 м, ніж сховавшись за великим каменем. Треба привчити солдата до жахливої атмосфери вогню і смерті, щоб він відчував себе серед вогню, диму і постійної загрози, як у звичайній обстановці, і діяв - стріляв, рухався, бився.

Аналогічного принципу психологічної підготовки військ дотримуються в армії Ізраїлю. При організації навчань по психологічній підготовці одне з “полів битви” організоване наступним чином: “Село, вірніше його руїни, кругом валяються “трупні убитих”, відчувається нудотний запах. Серед уламків меблів видна дитяча іграшка з відірваною ногою, на віконній рамі висить жіноча панчоха. Усюди битий посуд. На порозі зруйнованого будинку лежить “труп” господині з проломленим черепом, густо обліплений мухами. З-під уламків стирчать ноги господаря. Все це добре доповнюється смородом пожежі, імітованої за допомогою димових шашок”. В результаті створення реалістичних “картин” поля бою, його вигляд перестає бути травмуючим для солдатів.

У різних арміях світу для підготовки ефективних бійців використовують різні способи їх попередньої адаптації до умов бойової обстановки. Так, солдати норвезької Королівської морської піхоти в повному обмундируванні стрибають в ополонку і самостійно вибираються з неї. Командос в Південній Африці, озброєних лише стрілецькою зброєю, залишають на дві доби на місцевості, зарослій чагарником, де вони повинні вижити в умовах засушливої африканської спеки і в оточенні диких звірів. Американських солдат під час в'єтнамської війни садили перед екраном телевізорів і годинами показували жахливі сцени насильства. Вважалося, що воїн, знайомий з видом людських страждань, буде не так шокований виглядом реальної жорстокості. Частиною підготовки кадетів морської піхоти США є тижневе перебування в травматологічному відділенні великого медичного закладу, де вони звикають до виду важких поранень і раптової

смерті. Таким чином, майбутні офіцери адаптуються не тільки до виду, але і до звуків і запахів, які супроводжують тяжкопоранених, з якими вони неминуче зіткнуться в районі бойових дій. В Еквадорі інструктори спеціальних підрозділів в якості посібників з анатомії людини використовують трупи. Застосування бойових патронів на навчаннях різних армій привчає солдат до звуків, які супроводжують застосування вогнепальної зброї в конкретній обстановці.

З аналогічними цілями використовуються і такі прийоми, як тривале перебування в темному приміщенні, гасіння вогню, стрибки з висоти, удари струмом невеликої сили, прицільна стрільба при близьких розривах гранат.

Сформована в процесі психологічної підготовки військовослужбовців суб'єктивна картина майбутніх дій повинна носити гранично конкретний характер, бути максимально "прив'язаною" до тих природно-географічних, погодно-кліматичних, соціально-політичних і бойових умов, в яких буде здійснюватися виконання бойових завдань. Солдат повинен задовго до прибуття на місце бойових подій психологічно адаптуватися до візуальних, аудіальних, кінестетичних елементів бойової обстановки, перебудувати динаміку своїх біоритмів, звикнути до реального фізичного навантаження, характерного для сучасного бою.

З огляду на аналогічні рекомендації військової психології, в ході підготовки до проведення операції "Буря в пустелі" в 1991 р. з американськими сухопутними частинами в США і Саудівській Аравії було проведено близько 200 навчань бригадного масштабу. Ще більш серйозна бойова і психологічна підготовка здійснювалася в цей період з льотним складом ВПС. На авіабазі Нелліс (штат Невада) була створена обстановка, максимально наближена до бойової. Зокрема, з цією метою імітувалася в натуральну величину вся територія Кувейту, був створений єдиний каталог цілей (для цього використовувалися фахівці, що будували об'єкти в Кувейті та Іраку). До навчання льотчиків залучалися їхні колеги з Німеччини, які вже використовували МіГ-29, і французи - фахівці по літаках "Міраж", так як ці типи літаків становили основу винищувальної авіації Іраку. Інтенсивність польотів в американських частинах в Саудівській Аравії в грудні 1990 р. становила близько 3000 вильотів на добу і наближалася до тієї, яка очікувала льотчиків у війні (4 500 вильотів на добу).

Поряд з методами "показу поля бою", привнесення в процес бойової підготовки психологічних елементів, схожих за своєю структурою і змістом з психологічними факторами бою, попередньою адаптацією до бою, останнім часом психологами розробляються спеціальні методи психологічної підготовки. Деякі з них засновані на ідеомоторному ефекті, при якому уява будь-яких дій супроводжується мікрорухами частин тіла людини, що дозволяють в певній мірі тренувати потрібні рухи. Таке тренування давно використовується для підготовки льотчиків до польоту, гімнастів, фехтувальників, стрільців та ін.

Аналогічний метод, названий "Самогіпноз-2", розроблений зарубіжними психологами. Він передбачає, що солдат подумки уявляє небезпечну ситуацію і себе, діючого відважно і рішуче. Мозок запам'ятовує цей сценарій як модель для майбутніх дій. Людський розум влаштований таким чином, що його "файлова система" не здатна відрізнити уявні події від тих що відбулися в реальності. Отже, солдат, якого лякає артилерійський вогонь, може зробити собі профілактичне "щеплення" проти бойового стресу, уявляючи, як він успішно і холонокровно справляється з бойовим завданням під шквальним вогнем противника.

Військові психологи виробили своєрідні закони психологічної підготовки:

1. Солдат, який діє успішно в стані стресу в період навчання, буде успішно діяти і в бою.

2. Навчання, яке підвищує самовпевненість солдата, готує його до успішних дій і в стані стресу.

3. Рівень загального розвитку не позначається на поведінці в стресовій ситуації;

4. Фізичний стан, риси характеру, підготовленість, забезпеченість, досвід зумовлюють успішність дій в стресовій обстановці.

В розпорядженні командирів і військових психологів існує сукупність методів психологічної підготовки:

1. Когнітивні (психологічна освіта; макетування поля майбутнього бою; моделювання (імітація) дій противника в реальних просторово-часових параметрах з подальшим груповим обговоренням їх сильних і слабких сторін; моделювання бойових дій з використанням тренажерів і комп'ютерних систем).

2. Сенсорні (психотехніки адаптації органів почуттів до умов майбутніх дій (наприклад, адаптація до темряви, зниження порогів слухової чутливості тощо)).

3. Афективні (психотехніки групового емоційного зараження і мотивації (мобілізуєчі мітинги; збори-обіцянки; заклики; звернення; зустрічі з жертвами насильства противника і ін.); самопереконавання і самонавіювання; методика словесно-образного емоційно-вольового управління станами; аутотренінг; активна і пасивна м'язова релаксація; експрес-методики психічної саморегуляції; сенсифілізація і десенсифілізація).

4. Операційні (ідеомоторне тренування; тренажерні методики; тактико-спеціальні заняття з імітацією дій конкретного супротивника і психологічних факторів бою.)

5. Комплексні (гетеро тренінг; ситуативно-образне психорегулююче тренування; соціальне моделювання (моделювання інцидентів з місцевим населенням); трансів методики і гіпноз; психологічні операції).

6. Фармакологічні (застосування фармакологічних препаратів (психостимуляторів, актопротекторів, транквілізаторів і ін.), полівітамінів, лікарських трав'яних зборів і ін.).

Перераховані підходи у вітчизняній і зарубіжній військовій психології дозволяють створювати сучасні методики психологічної підготовки, розраховані на виховання вдумливих і кмітливих воїнів, чия здатність до адаптації поєднувалася б з високим інтелектом і особистою відвагою, готовністю до швидкого переключення від активних бойових дій до повсякденної діяльності.

Поливанюк В. В., Остапчук В. В.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРЕВЕНТИВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Ситуація збройного конфлікту на Сході країни актуалізувала питання підготовки військовослужбовців збройних сил України до ведення бойових дій в екстремальних умовах. Аналіз сучасних військових конфліктів вказує на значне підвищення вимог саме до психологічної підготовки військовослужбовців. Екстремальні умови і постійний психологічний стрес, в якому знаходяться

військовослужбовці, впливають на виникнення у них негативних психічних станів, а це зумовлює необхідність оптимізації і удосконалення системи психологічної підготовки як елементу превентивної реабілітації.

Відповідно до Наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)» від 09.12.2015 р. № 702, превентивна реабілітація – це відновлення резервів здоров'я практично здорового військовослужбовця до "безпечного" рівня з використанням немедикаментозних засобів. Ця система заходів спрямована на підвищення ефективності діяльності військовослужбовців шляхом якнайшвидшого відновлення у них психологічної пружності.

Первинна психопрофілактика на етапі перед убуттям в район виконання завдань за призначенням (превентивна реабілітація). Профілактику психогенно обумовлених розладів у військовослужбовців пропонується здійснювати на екологічному, соціальному, особистісному і соматичному рівнях. Серед психопрофілактичних заходів щодо військових фахівців найважливішими є соціально-психологічний відбір, психологічне забезпечення професійної підготовки, медичний супровід професійної діяльності, комплектування підрозділів, а також підготовка середньої керівної ланки тощо.

Одним з основних заходів психопрофілактики є адаптація до військової служби та підготовка до діяльності в екстремальних умовах.

Аналіз наукових публікацій. Помітний внесок у становлення та розвиток військової психології внесли В.С. Корольчук, П.П. Криворучко, В.І. Осьодло, О.Д. Сафін, В.В. Стасюк, О.Ф. Хміляр. Серед закордонних вчених варто зазначити А.В. Барабанщикова, А.Д. Глоточкина, І.Ф. Феденко, А.Г. Караяні, Ч. Брея, Д. Уолфа, У. Карра, М. Кроуфорда, Р. Гане, У. Бойля. Коротко їхні погляди можна звести до таких постулатів: а) здатність солдата вести тривалі бойові дії визначається його рівнем стресостійкості, спроможністю переборювати негативні психологічні стани в бою; б) бойовий дух американського солдата прямо залежить від стилю військового управління; в) активність солдата в бою безпосередньо залежить від міжособистісних відносин у його підрозділі.

Особливе місце серед екстремальних ситуацій займають локальні військові конфлікти, до яких можна віднести події на Сході України. До подібних ситуацій військовослужбовці мають готуватися завчасно, в ході процесу військового навчання, одним із ключових елементів якого є психологічна підготовка. В екстремальних ситуаціях між сприйняттям обстановки і дією дуже часто немає навіть не те що хвилини, а навіть секунди.

За результатами психологічної діагностики військовослужбовців, які отримали бойові фізичні та психічні травми, значній більшості було поставлено медичний діагноз гострої реакції на стрес і більше ніж 80% може бути поставлені діагнози «гострого стресового розладу» та «посттравматичного стресового розладу».

Результати багатьох досліджень, присвячених особистісним змінам у військовослужбовців, які приймали участь в бойових діях, вказують на негативний характер змін структури психологічних характеристик людини, які згодом можуть трансформуватися в «хронічні зміни особистості після переживання катастрофи» (ця рубрика представлена в міжнародній класифікації хвороб (МКБ-10)) або як окрема діагностична категорія «посттравматичні стресові розлади» (ПТСР) в DSM-

III (1980), які в останній час є предметом дослідження багатьох вчених у різних країнах. Ознаки різноманітних психогенних розладів обумовлюють широке коло різноманітних порушень, які авторами описуються як бойові психічні травми, гострі реакції на стрес, соціально-стресові розлади, ПТСР та ін.

Психологічна підготовка військовослужбовців має проводитися з урахуванням того, що в бойовій обстановці основними причинами психологічного стресу є загроза життю, відповідальність за виконання завдання і життя підлеглих, недостатність інформації, що надходить, дефіцит часу при прийнятті рішення та його реалізації, ізоляція від своїх основних сил, а також тривала нестача їжі, води, відпочинку тощо. Ефективне виконання бойового завдання з мінімальними втратами - одна з основних задач військ. Сучасна бойова діяльність пов'язана з великими фізичними і психічними навантаженнями, що знижують її успішність, дестабілізуючими психіку воїнів, що негативно позначається на результатах виконання бойових завдань в цілому. Сучасна військова справа вимагає високої підготовки і професіоналізму воїнів, пред'являє більш високі вимоги до формування стійкості складних навичок, умінь, інших психічних утворень, підтримання їх тривалий час і в різних умовах.

Виконання задач психопрофілактики на етапі підготовки, дозволить забезпечити надійність військового персоналу за рахунок зниження його уразливості в ситуаціях насильства, невдачі та поранення; мінімізувати потенційний ризик в багатьох областях діяльності; зберегти психологічну пружність і бойову активність.

Саме тому проблема психологічної підготовки військовослужбовців збройних сил України до бойових дій в екстремальних умовах є актуальною. Вважаємо за доцільне попереднє опрацювання та застосування формул внутрішнього контролю і самообілізації військовослужбовців Збройних Сил України через оптимізацію і удосконалення системи психологічної підготовки на основі новітніх психологічних технологій.

Література: 1. Александровский Ю. А., Лобастов О. С., Спивак Л. И., Щукин Б. П. Психогении в экстремальных условиях. - М., 1991. - 378 с. 2. Білий В.Я. Медико-соціальні проблеми професійної надійності військовослужбовців у контексті національної безпеки України / В.Я. Білий, В.І. Варус // Наука і оборона. — 2009. — №1. — С. 16—20 3. Битехтина Л.Д. Готовность к действиям в экстремальных ситуациях средивоенных / Л.Д. Битехтина // Вопросы психологии. — 2005. — №11. — С.41—47. 4. Гарбуз А. Служба капеланов в армии Великобритании // Заруб. воен. обозрение. - № 6, 1998. - С. 6 – 9. 5. Ганюшкин А.Д. Дослідження стану психічної готовності людини до діяльності у екстремальних умовах / А.Д. Ганюшкин. - М.: Просвітництво, 2002. - 126 с. 6. Зеленков М. С. Морально-психологическая подготовка войск в армиях зарубежных стран. - Москва: Общевоеенные проблемы, №12, 2002. 7. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Особливості вияву негативних психічних станів у військовослужбовців, які отримали бойові фізичні та психічні травми / О.М. Кокун, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська // Проблеми екстремальної та кризової психології. – Т.1, Вип. 19. – К.: Національний університет цивільного захисту України, 2016. - С. 146-152. 8. Кузьмин А. А. Психологическая подготовка солдат империалистических армий к войне // Зарубежное военное обозрение. - М. - 1975. - №7. - С. 17 – 23. 9. Литвиненко Е.С. Теоретико-методологічні основи психологічної підготовки воїнів/ Е.С. Литвиненко. - К.: ВГІ НАОУ. ЗНП №3. - 2001. - С. 38 – 45. 10. Литвинцев С. В. Боевая психическая травма / С.В. Литвинцев, Е.В. Снедков, А.М. Резник. – М.: «Медицина», 2005. – 431 с. 12. Макаревич О. Особливості психологічної підготовки армій країн НАТО // Соціальна психологія. - 2005. - № 1 (9). - С.140-148.

БОЙОВИЙ СТРЕС У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПРОФІЛАКТИКА, ДІАГНОСТИКА, ДОПОМОГА

У зв'язку з останніми подіями, пов'язаними з захистом територіальної цілісності нашої держави, сили безпеки й оборони України проводять широкомасштабну операцію об'єднаних сил (ООС) на сході країни, у ході якої задіяні десятки тисяч військовослужбовців (в/с). Значимість впливу на психіку в/с та можливий розвиток наслідків переживання травматичних подій визначаються різними факторами бойової обстановки; індивідуально-психологічними особливостями та властивостями особистості; рівнем професійної та психологічної підготовки до ведення бойових дій; характером і рівнем мотивації в/с та підрозділу в цілому до ведення бойових дій; особливостями сприйняття місця та ролі бойових дій у сучасній історії України й їхній вплив на подальшу життєдіяльність в/с, а також багато інших зовнішніх і внутрішніх факторів. У зв'язку з цим, виникла необхідність у розробці системи профілактики та контролю бойового стресу в особового складу (о/с), що приймають участь в ООС, її наукового обґрунтування, апробації та практичного впровадження.

Відзначимо, що на сьогодні остаточно не визначений понятійний апарат категорії «бойовий стрес», залежно від області проведених досліджень (медицина, біологія, психологія, соціологія, інші суспільні науки) існує велика кількість визначень даної категорії. Проведений аналіз наукової літератури, теоретико-методологічні та емпіричні дослідження **бойового стресу** дозволили запропонувати власне визначення даної категорії, під яким ми розуміємо процес впливу факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовця, що супроводжується зниженням рівня психологічної безпеки особистості та появою неспецифічних доклінічних психологічних проявів, які у сукупності уявляються поняттям «бойова психологічна травма особистості» або сягають специфічних нозологічних ознак психічних розладів, об'єднаних у категорію «бойова психічна травма».

Розроблена система профілактики та контролю бойового стресу у в/с складається з комплексу конкретних заходів психологічної роботи, що проводиться на трьох етапах: підготовчому (перед від'їздом у район виконання службово-бойових завдань (СБЗ) у зону ООС); безпосереднє виконання СБЗ у зоні проведення ООС; завершальному (після виконання СБЗ при поверненні в пункт постійної дислокації (ППД)).

На першому етапі для профілактики бойового стресу проводяться такі основні заходи психологічної роботи:

1. **Психологічна підготовка:** навчання о/с розпізнаванню основних ознак негативних психічних реакцій та станів; можливість виникнення негативних психічних наслідків бойової діяльності у майбутньому та шляхів їх подолання; аутогенним способам психологічної підтримки, прийомам самоконтролю та саморегуляції психоемоційного стану; прийомам першої психологічної само- та взаємодопомоги; використання психологічної смуги перешкод у рамках проведення занять з бойової та спеціальної підготовки; у пунктах постійної дислокації на вибір проводяться авторські тренінги «Формування психологічної готовності до екстремальної діяльності» [1, с. 60], «Формування та відновлення психологічної безпеки особистості» [1, с. 116], «Мотиваційні ресурси життєстійкості» [1, с. 231], «Формування психологічної готовності до ризику» [2, с.

191]; у польових умовах психологічний тренінг «Створення команди» для об'єднання колективу, проведення групової роботи, надання взаємодопомоги.

2. *Перевірка психологічної готовності* до виконання СБЗ у районі ООС проводиться (за наявністю часу) в ППД в автоматизованому режимі психодіагностика військовослужбовців з метою визначення психологічної готовності до екстремальної діяльності, ризику. Для цього в науково-дослідному центрі (НДЦ) НА НГУ розроблений автоматизований психодіагностичний мультикомплекс «Психодіагностика», складовими якого є субкомплекси «Професійний психологічний відбір» для визначення психологічного профілю особистості, «Психологічна готовність особистості до екстремальної діяльності», «Психологічна готовність особистості до ризику» [2, 3]. За результатами проведеної роботи психологами даються рекомендації командирам підрозділів по формуванню складу взводних опорних пунктів, блокпостів, військових нарядів, варт, екіпажів бойових машин та ін.

При ліміті часу для визначення психологічної готовності о/с до виконання СБЗ в ООС може проводитися експрес-діагностика вже в польових умовах. Для цього в НДЦ НА НГУ розроблені *експрес-методики* «Психологічна готовність особистості до екстремальної діяльності» і «Психологічна готовність особистості до ризику» [2, с. 146]. Перша містить 25 тверджень, досить 5 хвилин для заповнення, на обробку результатів витрачається до 1 хв./люд., інтерпретація проводиться за такими шкалами: «Мотивація обов'язком»; «Професійна стійкість»; «Взаємодопомога та довіра»; «Професійна компетентність»; «Вольове зусилля». Вираховується загальний показник психологічної готовності особистості до екстремальної діяльності. Експрес-методика «Психологічна готовність особистості до ризику» містить 32 твердження, до 5 хвилин для її проведення, на обробку до 1 хв./люд., інтерпретація проводиться по таким шкалам: «Здатність до вольового зусилля»; «Військове товариство»; «Професійна ідентичність»; «Самовладання». Також вираховується загальний показник психологічної готовності особистості до ризику. Відзначимо, що в процесі розробки цих методик була проведена їхня відповідна стандартизація, апробація та практична реалізація.

По завершенню даної роботи психологами даються рекомендації командирам по формуванню складу підрозділів: в/с з високим і середнім рівнем психологічної готовності до екстремальної діяльності, ризику рекомендується використовувати в бойових підрозділах, з низьким рівнем – у небойових (тилових) підрозділах, також з останніми проводиться цільова психологічна допідготовка та надалі відбувається спостереження молодшими командирами за їхньою діяльністю.

На другому етапі системи профілактики та контролю бойового стресу – особиста участь в/с в ООС проводяться такі основні заходи психологічної роботи: моніторинг психологічного стану о/с; експрес-психодіагностика в о/с ознак дезадаптації, рівня психологічної безпеки особистості, стійкості до бойової психологічної травматизації особистості; психологічна підтримка комбатантів, надання екстреної психологічної допомоги о/с, хто цього потребує; участь у визначенні придатності до подальшої службово-бойової діяльності (СБД) о/с, в яких виявлені ознаки бойової психічної травми; психологічні рекомендації командирам підрозділів для покращення СБД та матеріально-побутових умов перебування о/с в ООС, підтримання норм службового навантаження, контролю бойового стресу.

Для проведення психологічної роботи в районі виконання СБЗ створюються *мобільні групи психологічної підтримки*, до яких входять психологи, а також за погодженням військові капелани, психіатри. У пунктах тимчасової дислокації

військових частин розгортаються *пункти психологічної допомоги*. Для виконання завдань, покладених на мобільні групи психологічної підтримки, створюються *мобільні центри психологічної підтримки*, основними заходами є: забезпечення належних умов проведення психологічної роботи поза пунктами тимчасової дислокації; психодіагностика о/с із використанням автоматизованого психодіагностичного мультикомплексу «Психодіагностика»; вивчення особливостей соціально-психологічного клімату у військових колективах; цільова психологічна допідготовка о/с до виконання СБЗ в екстремальних (бойових) умовах; психологічна підтримка та психологічна допомога о/с (індивідуальне та групове консультування, проведення дебрифінгів); участь у розслідуванні надзвичайних подій зі складанням довідки про психологічні аспекти надзвичайної події; відновлення психологічної безпеки особистості, підтримка позитивного психоемоційного стану у в/с після бойових дій та інші заходи психологічної роботи.

Для роботи в польових умовах для проведення психодіагностики в НДЦ розроблено *експрес-методики* «Деадаптивність» [4], «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості» [5] і «Стійкість до бойової психологічної травматизації» [6]. Так, після 2-х тижнів перебування в районі проведення ООС та виконання СБЗ у в/с проводиться експрес-діагностика процесу адаптації до таких умов з використанням методики «Деадаптивність» [4]. При її розробці за основу була взята відома методика «Багаторівневий особистісний опитувальник» А.Г. Маклакова, версія «Адаптивність-200». Після проведення відповідної стандартизації та практичної апробації в зоні ООС розроблена методика «Деадаптивність» містить 45 тверджень, які об'єднані в такі шкали: «Щирість», «Порушення поведінкової регуляції», «Вірогідність вчинення суїцидальних спроб», «Втрата комунікативного потенціалу», «Порушення моральної нормативності». Час для проведення тесту 10 хв., обробки результатів 1 хв./чл., розраховується загальний показник рівня адаптивності особистості до екстремальних умов. За 7-10 днів до закінчення ротації проводиться експрес-діагностика рівня психологічної безпеки особистості, методика містить 28 тверджень, які об'єднані в шкали «Морально-комунікативна», «Мотиваційно-вольова», «Ціннісне-сміслово», «Внутрішній комфорт» [5]. Час для проведення тесту 5 хв., обробки результатів 1 хв./люд., розраховується інтегративний показник рівня психологічної безпеки особистості. Разом із тестом «Експрес-діагностика рівня психологічної безпеки особистості» проводиться методика «Стійкість до бойової психологічної травматизації», вона містить 45 тверджень, які об'єднані в шкали «Очікування від участі в бойових діях», «Подолання стресової ситуації», «Реалізація набутого бойового досвіду» [6]. Час для проведення тесту 10 хв., обробки результатів 3 хв./люд., розраховується загальний показник рівня стійкості до бойової психологічної травми особистості.

Всі розроблені експрес-методики пройшли відповідну стандартизацію та практичну апробацію в умовах ООС та показали високу ефективність у проведенні психодіагностики в/с.

На третьому завершальному етапі (після виконання СБЗ в ООС після повернення в ППД) для профілактики та контролю бойового стресу здійснюються такі основні заходи психологічної роботи: психодіагностика у о/с ознак бойової психологічної травматизації, рівня психологічної безпеки особистості комбатантів та надалі можливого розвитку ПТСР; надається індивідуальна психологічна допомога тим, хто її потребує, а також в/с, які: мали поранення; травмованим; що перебували в полоні терористів; тривалий час знаходилися в ізоляції від основних

сил; були свідками смерті, важкого поранення, травмування товаришів по службі (для цього створюється «група посиленої психологічної уваги»); психологічна підтримка з відвідуванням травмованих і поранених у медичних установах; вивчення соціально-психологічного клімату у військових колективах; розробка рекомендацій командирам підрозділів з оптимізації службової діяльності з метою зменшення або послаблення дії стрес-факторів, що травмують психіку в/с; організація відповідного повноцінного відпочинку, дозвілля комбатантів; психологічна робота з родинами військовослужбовців – учасників бойових дій.

Для в/с підрозділів спеціального призначення, що приймали безпосередню участь у бойових діях, нами розроблена триденна програма *психологічного відновлення (декомпресії)*, яка проводиться до повернення у ППД (поступова реадаптація до мирного життя). Протягом 3-х днів розписано ненав'язливе проведення психологічної роботи (дебріфінг по закінченню виконання бойових завдань, експрес-психодіагностика, деякі елементи тренінгової роботи), екскурсії, а також спортивно-оздоровчі заходи (спортивні ігри (волейбол, футбол, баскетбол, теніс), заняття у тренажерному залі, важкої атлетики, заходи відновлення (басейн, сауна)).

У НДЦ НА НГУ розроблений пілотний проект психологічної реабілітації в/с – учасників бойових дій в системі медичної реабілітації, який був проведений на базі медико-реабілітаційного центру НГУ «Нові Санжари» у Полтавській обл. у 2017 р. *Метою даної програми реабілітації* є підтримка психічного здоров'я, відновлення психологічної безпеки особистості та ефективної соціальної поведінки комбатантів. *Завданнями програми* є: моніторинг психічного стану в/с, що приймають участь у заходах психологічної реабілітації; психокорекція порушення поведінки, емоційно-вольової, ціннісно-сміслової і морально-комунікативної сфер особистості в комбатантів; покращення стану психічного здоров'я, відновлення рівня психологічної безпеки особистості, якості життя комбатантів з метою підвищення їхньої соціальної адаптації в родині, військовому колективі та суспільстві; профілактика ранніх граничних розладів психічного реєстра (у тому числі проявів суїцидальної та девіантної поведінки) у в/с; навчання заходам саморегуляції (зняття напруги, тривоги, агресивності, контроль залежної поведінки, навчання засобам самомотивації); формування конструктивних навичок соціальної взаємодії в суспільстві; мобілізація психічних ресурсів комбатантів для подолання наслідків поранень, травм, інвалідизації, купування болючих відчуттів, психологічну підготовку потерпілих до операцій і в післяопераційний період. *Види заходів психологічної роботи, що представлені в програмі:* психодіагностика (моніторинг до й після медичної та психологічної реабілітації); психологічний лекторій; навчання засобам саморегуляції (контроль гніву, самомотивування та ін. заходи); тренінг відновлення психологічної безпеки особистості у в/с з ознаками бойової психологічної травми особистості; індивідуальне психологічне консультування, що проводиться незалежно від заходів основної програми психологічної реабілітації.

Література: 1. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України [Текст] : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. / За заг. ред. проф. І. І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 281 с. 2. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України [Текст]: монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. – Х.: НА НГУ, 2017. – 308 с. 3. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у ВВНЗ МВС України [Текст]: монографія / І.В. Воробйова, І.І. Приходько, С.Т. Полторак та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. – 297 с. 4. Діагностика дезадаптивності у військовослужбовців

Національної гвардії України: метод. реком. / Я.В. Мацегора О.С. Колесніченко, І.І. Приходько та ін. – Х.: НА НГУ, 2017. – 57 с. 5. Діагностика психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності: посібник / І.І. Приходько. – Х.: НА НГУ, 2017. – 76 с. 7. Визначення травматичності бойового досвіду та психологічна діагностика стійкості військовослужбовців НГУ до травматизації бойовим досвідом: метод. реком. / О.С. Колесніченко. – Х.: НА НГУ, 2017. – 63 с.

Птуха І. С.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ ПЕРСОНАЛУ В МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Процеси транснаціональної взаємодії поступово реалізуються в Україні щодо угоди про асоціацію з Європейським Союзом і прагненням співпраці з країнами НАТО.

Можна виокремити низку причин, які зумовлюють важливість дослідження відбору персоналу в міжнародні організації (підвищені професійні та соціально-психологічні вимоги до особистості; активність та конкуренція на міжнародному рівні; нестача персоналу з високим рівнем професіоналізму та успішним досвідом міжнародної діяльності).

Отже, проблема професійного психологічного відбору (ППВ) працівників у міжнародні організації виявляється актуальною поряд із розв'язанням науково-практичних завдань.

Відомо, що в основі професійного психологічного відбору лежить вивчення індивідуально-психологічних особливостей кандидатів з метою встановлення ступеня їхньої відповідності вимогам конкретної спеціальності або групи подібних спеціальностей. Так, фундаментальні наукові праці К. Платонова, В. Бодрова, В. Клименка, М. Корольчука, В. Крайнюк, С. Максименка, М. Макаренка, В. Осьодло, В. Стасюка та ін. були присвячені загальнонауковим теоретико-методологічним проблемам ППВ фахівців. Суттєвий внесок у розвиток професійного відбору у різних сферах професійної діяльності внесли М. Макаренко, В. Лебедев (авіація і космонавтика); І. Сапов, О. Солодков, М. Корольчук (військово-морський флот); В. Осьодло, С. Стасюк, С. Василенко, О. Хміляр, В. Вінтоняк та інші (фахівці військового профілю); С. Миронець, О. Тімченко (рятувальники).

У період активного формування міжнародних компаній за кордоном робота науковців зосереджувалась, поряд з іншими організаційними питаннями, на відборі і найму співробітників. Однією із перших публікацій на цю тему була стаття, присвячена трьом різним підходам до формування кадрової стратегії: етноцентричному, поліцентричному і глобальному (Perlmutter). Пізніше був доданий четвертий «регіоцентричний» підхід (Heenan, Perlmutter). Ця типологія широко використовується в наш час (Schuler, Harzing, Scullion). При цьому, внесок зарубіжних вчених у проблему особливостей ППВ потребує окремого аналізу.

Методологічною основою ППВ є функціонально-динамічна структура особистості яка поєднує чотири головні та дві додаткові підструктури (К. Платонов).

Основним принципом, що визначає шлях розв'язання теоретичних і практичних проблем психодіагностики в системі ППВ є діяльнісний підхід, що об'єднує в межах єдиної теоретичної концепції поєднання властивостей індивідуальності й визначення критеріїв успішності професійної діяльності (О. Леонтьєв, С. Максименко, Ю. Трофімов, М. Корольчук, М. Макаренко).

Складність структури професійних здібностей та структури особистості, а також різнобічність завдань та мети професійного відбору визначає головний принцип - комплексний характер ППВ, який включає: принцип етапності відбору; принцип динамічного (продовженого) відбору; принцип диференціювання та групування. Критерії професійної придатності можуть змінюватись під впливом різних факторів (соціальних - престиж та значимість професії; економічних - затрати, ціна помилкових дій; технічних – модернізація, впровадження нових інформаційних технологій. У відповідності до принципу зміни критеріїв передбачається їх корекція після аналізу даних щодо ефективності навчання та роботи.

Висновки. З'ясовано низку причин, які зумовлюють важливість дослідження відбору працівників міжнародних організацій Перша виявляється в тому, що на міжнародному рівні одна із основних умов, яка визначає успіх чи неуспіх в міжнародній професійній діяльності, то це фахівці, які будуть працювати і виявляються факторами ризику в успішній діяльності підприємства. До співробітників міжнародних організацій підвищуються професійні вимоги, збільшується ступінь і глибина їх відповідальності та відповідності щодо наявності професійно важливих якостей. Інша причина виявляється у швидкому зростанні активності і конкуренції на міжнародному рівні, що знову ж зумовлено як економічними, так і людськими факторами. Третя полягає в тому, що не вистачає менеджерів з успішним досвідом міжнародної діяльності, що пов'язано з недоліками в формуванні кадрового потенціалу.

За результатами аналізу теоретико-методологічних засад професійного психологічного відбору працівників міжнародних організацій визначено, що доцільно використовувати загальнонаукові підходи, за якими в основу вивчення професійно важливих якостей покладено функціонально динамічну структуру особистості з дослідженням її компонентів на психологічному, професійному, соціальному й функціонально-типологічному рівнях. На підставі таких принципів як: комплексності й обґрунтованості психодіагностичного інструментарію; динамічності й пролонгованості оцінки професійно важливих якостей; диференційованості та зміни критеріїв оцінки та активності з використанням новітніх технологій, результатів емпіричних досліджень і досвіду.

Визначено, що нині здійснюється поступовий перехід від практики відбору на окремі спеціальності до системи раціонального розподілу трудових ресурсів за групами подібних спеціальностей. При проведенні раціонального розподілу на відміну від заходів власне профвідбору прогнозується придатність кандидата не за однією спеціальністю, а оцінюється його відповідність вимогам декількох основних груп спеціальностей.

Пучков О. О., Уваркіна О. В.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК УМОВА ПІДГОТОВКИ СУЧАСНИХ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Одним з пріоритетних напрямів підготовки сучасного військового фахівця до виконання завдань в особливих умовах є впровадження в освітній процес новітніх педагогічних технологій.

Педагогічна технологія поєднує різні форми, методи, способи і прийоми навчання. Організаційно-методичний інструментарій залежить від конкретного

навчального предмету, його змісту та специфіки педагогічного процесу освітнього закладу. Тому існує загальноприйняте уявлення про педагогічну технологію, яка відображає ознаки притаманні організації навчального процесу: впорядкованість процесу навчання, мети і оцінювання результатів [1, с. 66].

Визнання освітньою спільнотою педагогічних технологій як важливого чинника підвищення ефективності навчання, надало поштовх для з'ясування основних особистісних, інструментальних, методичних складових процесу впровадження педагогічних технологій у підготовку сучасного військового фахівця для національної системи кібербезпеки.

Науково-педагогічний аналіз проблеми дослідження показав, що структурно педагогічні технології сучасного зразка мають відповідати 4 критеріям: інноваційність, інформатизація, компетентнісний підхід і педагогічна майстерність викладача.

Інноваційність як ознака сучасності супроводжує людину у різних сферах життя суспільства. Нові виклики цивілізації і суспільні реалії по-перше потребують інноваційних процесів (лат. *innovatio* – оновлення, зміна) у галузі освіти, яка формує у молодій людині творчі здібності, різноманітні форми мислення та соціально-адаптаційні можливості для майбутньої професійної діяльності.

Динамика сучасних перетворень апріорі витісняє традиційні форми та методи навчання, тому педагогічна інноватика, як нова формація навчального процесу підготовки військового фахівця у сфері кібербезпеки має конкретну мету формування ініціативної, відповідальної особистості, яка володіє актуальними фаховими знаннями, високим адаптаційним потенціалом, лідерськими якостями та гнучким і критичним мисленням.

Традиційні форми навчання не витримують конкуренції з інноваційними формами викладання, які засновані на групових методах вирішення проблемних ситуацій, сучасних симуляційних технологіях, різних форм військово-професійних та ролево-ігрових ситуацій. Основною умовою сучасних педагогічних технологій є активна участь всіх учасників навчання, розвиток їх індивідуального стилю, можливості працювати в колективі, їх лідерських якостей, без яких неможлива підготовка майбутнього офіцера.

Другим критерієм впровадження педагогічних технологій у підготовку висококваліфікованих офіцерських кадрів кібербезпеки є інформатизація всього навчального процесу. Стрімкий розвиток військової наукової і технологічної бази, засобів збройної боротьби висуває на перший план проблеми інформаційної підготовки військових фахівців, яка полягає у формуванні вмінь оволодівати та оперувати найрізноманітнішою інформацією у військово-професійній галузі. Завдяки впровадженню інформаційних педагогічних технологій цей процес буде більш результативним і ефективнішим. Використання мультимедійних засобів навчання, електронних навчально-тренувальних комплексів активізує та прискорює засвоєння знань, їх контроль і самоконтроль, а також систематизує комплекс навчальних завдань відповідно до проблемної тематики дисципліни. Інформатизація освітнього простору йде прискореними темпами і викладачам у закладах спеціалізованої освіти військового профілю, необхідно постійно вивчати і впроваджувати новітні світові педагогічні розробки у військово-педагогічний процес в умовах глобальної інформатизації та комунікації.

Використання компетентнісного підходу у системі вітчизняної військової освіти має специфічні особливості, які передбачають не тільки загальногуманітарну підготовку військових фахівців з кібербезпеки, але і «набуття комплексу професійних компетентностей, формування та розвитку індивідуальних здібностей особи і поглибленого оволодіння військовою спеціалізацією» [2]. Формування компетентностей військового фахівця не обмежуються тріадою «знання-уміння-навички». Компетентність включає ще комбінацію «способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей» [3], яка має відповідати вимогам, цілям і завданням військової освіти у формуванні особистості військового фахівця як складової європейського і світового освітнього простору. Розроблені на основі компетентнісного підходу педагогічні технології поєднують теоретичні знання з практичною професійною діяльністю, що підвищує рівень якості освіти у забезпеченні кінцевого результату фахової підготовки. Компетентнісний підхід оптимізує навчальний процес, систематизує дидактичні прийоми, стимулює зв'язок теорії та практики у змісті навчальних дисциплін та визначає здатність особи успішно здійснювати майбутню професійну діяльність.

Впровадження педагогічних технологій у підготовку військового фахівця для національної системи кібербезпеки неможливо без достатнього рівня педагогічної майстерності викладачів. Вибір активних та інтерактивних форм проведення занять залежить від особистості викладача, його досвіду, педагогічної культури та мотивації. Готовність до методичної розробки занять на основі сучасних педагогічних технологій проходить через усвідомлення власного зростання як фахівця-педагога і неможливості використання традиційних форм навчання для досягнення рівня компетентностей фахівця нового покоління. Різний рівень педагогічної майстерності впливає на якість і ефективність педагогічних технологій. Крім постійного оновлення теоретичних знань, викладачі мають оволодівати та використовувати сучасні інформаційні технології навчання, систематично підвищувати свою кваліфікацію. У таких умовах мотивація буває не стабільною і потребує додаткових стимулів щодо освоєння і впровадження викладачами сучасних педагогічних технологій у підготовку військового фахівця до виконання завдань в особливих умовах.

Отже, впровадження сучасних педагогічних технологій у навчальний процес системи військової освіти є умовою якісної підготовки військового фахівця майбутнього. Величезна кількість класифікацій педагогічних технологій надає можливість структурно виділити 4 основні критерії для педагогічних технологій, які розробляються та впроваджуються у закладах вищої спеціалізованої освіти військового профілю: інноваційність, інформатизація, компетентнісний підхід і педагогічна майстерність викладача. Дотримання цих критеріїв при розробці педагогічних технологій надасть можливість підвищити якість підготовки військового фахівця до виконання завдань в особливих умовах відповідно до цивілізаційних вимог сучасності і національної системи кібербезпеки.

Література: 1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник./ І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – С.66. 2. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2/rada.gov.ua> 3. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3/rada.gov.ua>

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНІКИ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стресостійкість військовослужбовця є важливим чинником його психологічного здоров'я. В даний час стреси провокують як особисті проблеми, так і соціально-економічне становище в державі, військові дії на Сході країни, реформування силових структур, зниження рівня життя суспільства, зміна звичних соціальних стереотипів. Разом з цим, виконання завдань в особливих умовах, як правило, супроводжується підвищеним стресогенним впливом на психіку військовослужбовців.

Стрес – природна захисна реакція організму на зміну існуючих звичних умов, задля збереження рівноваги внутрішнього середовища (гомеостазу) в межах, придатних для виживання. Він виникає у людини під дією зовнішніх чинників, на які організм відповідає різними захисними реакціями. Стрес має мобілізуючий вплив на особистість і сприяє кращому її пристосуванню до умов, що змінюються, але при тривалій і сильній дії – сприяє перевантаженню адаптаційних можливостей організму і призводить до психологічних і фізіологічних змін.

Інтенсивність переживання військовослужбовцями стресу залежить від взаємодії основних чинників: сили і тривалості впливу на його психіку бойових стресорів та особливостей реакції на їх вплив. Реагування на стреси у людей бувають різні: одні – в результаті стресу стають більш активними, що проявляється у розборі, узагальненні і систематизації ними обставин, які склалися, виділенні ключових аспектів для застосування своїх зусиль; інші – реагують інертно при виробленні нових навичок або при перенавчанні.

Управляти стресом військовослужбовцям потрібно вчитися: у природи, у предків – використовуючи багату спадщину попередніх поколінь; застосовуючи різні методи напрацьовані психологічною наукою і практикою. Психологічні методи є досить ефективні при самотійному їх використанні або в деякому поєднанні залежно від індивідуально-типологічних особливостей людини: пристосовницький (Н. Хаан); проблемно-орієнтований, емоційно-орієнтований, оціночно-орієнтований (Р. Лазарус і С. Фолкман); активно-пізнавальний, активно-поведінковий, ухилення (А. Біллінгз); соціальне подолання; ресурсний (В. Бодров, С. Хобфолл); превентивне подолання тощо.

Для управління стресом та зменшення рівня травмуючого впливу на військовослужбовця ефективними і дієвими є різноманітні психологічні техніки та прийоми. Одним із таких є простий прийом дисоціацій, після засвоєння якого, можна легко уникати неприємних переживань, роздумів, спогадів, а з часом – навіть перестати відчувати біль при різних медичних маніпуляціях [3]. Для цього потрібно уявно відмежувати себе та ситуацію, що склалася, тобто побачити себе, оточуючих і обставини очима спостерігача, як у кінотеатрі. Ця техніка є дієвою у разі, коли військовослужбовця періодично турбує неприємний спогад або раніше пережита стресова ситуація. Техніка дисоціації складається з таких простих кроків:

1. Створіть умови, коли протягом 10-15 хвилин ніхто Вас не потурбує.
2. Уявіть яскраво цю ситуацію, у вигляді картини як на екрані кінотеатру.
3. Знайдіть у просторі, де відбувалася складна ситуація, місце, звідки зручно було б дивитися очима спостерігача, і поглядом перейдіть туди (потім назад і гляньте на все зі сторони, в тому числі і на себе);

4. Картину, на якій бачите себе як спостерігач – зафіксуйте в пам'яті.

5. Уявляйте ці створені картини почергово: початкову картину, з якої Ви починали роботу, і з новостворену. Концентруйте погляд то на одній картині, то на іншій, поступово пришвидшуюючи перегляд (витратьте на це стільки часу, скільки необхідно для доведення погляду до ситуації миттєвості).

6. Відкрийте очі, посидіть з відкритими очима від 3 до 5 секунд, закрийте знову очі, розслабте тіло і ще побудьте в спокійному, розслабленому стані 1-2 хвилини. Зробіть глибокий вдих і відкрийте очі. Перевірте, як змінився Ваш стан, при пригадуванні складної ситуації.

Регулярне опрацювання «складних» переживань, дозволяє виробити «звичку» мимовільно управляти стресом, практично без участі свідомості та звільнитися від негативних емоцій. В результаті виконання техніки залишається тільки досвід, без будь-якої емоційної оцінки, що є досить корисним для людини і військовослужбовця зокрема.

Так само легко можна навчитися управляти стресом за допомогою м'язів. У людини все гармонійно взаємопов'язане: і тіло, і думки. Коли у неї наявні неприємності, то тіло напружене. Якщо людина відпочиває, то тіло розслаблене, і нервово напруження зменшується. Тіло, як холистична структура відображає пережиті емоції, що найчастіше виникають спонтанно. Потім, звичайно, людина усвідомлює, аналізує, пояснює ситуацію, але передують емоції, що проявляються напруженістю м'язів. Мозок людини не завжди вчасно дає їм команду «відбій» і саме тоді з'являються «м'язові зажими»: хронічна м'язова напруга, локалізована в певних зонах (поясах Райха). У таких обставинах дієвою є проста техніка «ліхтар» [3]:

1. Знайдіть спокійне і зручне місце, де можна попрацювати протягом 10-15 хвилин.

2. Уявіть, що Ви включили всередині свого тіла «ліхтар», який висвічує напружені м'язи тіла.

3. Цим «ліхтариком» огляньте своє тіло зсередини, від голови до ніг і знайдіть напружені м'язи.

4. Сконцентруйте свою увагу на цих «м'язових зажимах» і поспостерігайте, що відбувається.

Якщо Ви відчуваєте, що напруга м'язів слабшає, «м'язові зажими» зменшуються, з'являється полегшення, то виконайте цю техніку ще кілька разів для усунення «залишку» напруження і для профілактики втоми. Якщо цього замало, то поприсідайте (25-30 разів). Цей простий і давно відомий метод активно застосовував академік М. Амосов.

Техніка «ліхтар» є ефективною і при безсонні, якщо до неї додати дихальні техніки. При регулярному її виконанні організм самостійно, практично мимовільно, стане усувати надлишки напруження.

Стрес заважає військовослужбовцю об'єктивно оцінювати себе і оточуючих, порушує сприйняття реальності, забирає багато сил, енергії, тому необхідно навчатися правильно і адекватно переживати складні, кризові ситуації, знаходити оптимальні шляхи їх вирішення, а не боротися зі стресом, так як уникнути в житті його реально не можливо.

Література: 1. Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції: матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 26.05.2015 р.) / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – К. : НУОУ,

2016. – 400 с. 2. Коноваленко М. Ю. Использование техник развития стрессоустойчивости в системе противодействия современным угрозам безопасности личности / М. Ю. Коноваленко. – Стрессоустойчивость в системе противодействия современным угрозам безопасности личности, общества и государства : материалы семнадцатой международной научно-практической конференции - М.: Академия управления МВД России, 2015. – С.63-68. 3. Потапенко А. В. Управление стрессом – ключ к эффективности / А. В. Потапенко. – Режим доступа: <http://iarl.ru.com/blog/lie-verification/upravlenie-stressom-klyuch-k-effektivnosti/>

Рибчук О. О.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ВВНЗ

Розв'язання суперечності, що пов'язана з потребою забезпечення неперервного розвитку фахової компетентності (далі ФК) військових педагогів і відсутністю системного підходу до її розвитку значною мірою залежить від впровадження в освітній процес науково-обґрунтованої педагогічної моделі розвитку фахової компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих військових навчальних закладів (далі –ВВНЗ), яка б ґрунтувалася на врахуванні сучасних вітчизняних і світових тенденцій розвитку педагогічної освіти, цілепокладанні у розвитку їх ФК з урахуванням сучасних методологічних підходів.

Під ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ розуміємо інтегральний показник їх підготовленості як військових педагогів, який проявляється у здатності та готовності здійснювати педагогічну діяльність на основі знань, умінь, навичок, цінностей, набутих у процесі військово-професійної підготовки та досвіду проходження служби, а також особистісного ставлення до педагогічної діяльності та постійного самовдосконалення в ній [1, с.193].

Таким чином, розглядаючи ФК як складне педагогічне явище, вважаємо за доцільне процес розвитку ФК організовувати на засадах системного підходу. Сприятиме цілеспрямованому, організованому процесу розвитку ФК педагогічна модель, яка враховуватиме всі складові освітнього процесу, їхню взаємодію та спрямованість на досягнення визначеної мети.

Для обґрунтування такої педагогічної моделі слід розглянути поняття «модель». Так, С. Гончаренко поняття «модель» у педагогіці тлумачить, як «еталон, стандарт, зразок, примірник чогось; схему для пояснення якогось явища або процесу.» [2, с.195].

Натомість у філософському словнику – «модель» тлумачиться як «речова, знакова або умовна (мисленнева) система, що відтворює, імітує чи відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи характеристики об'єкта дослідження (оригіналу), безпосереднє вивчення якого неможливе, ускладнене або недоцільне і може змінити цей об'єкт у пізнавальному процесі з метою отримання нових знань про нього.» [3, с.105].

Врахувавши запропоновані підходи до визначення моделі прийшли до висновку, що за педагогічну модель слід вважати впорядковану структуру функціональних елементів, яка відображає важливі явища певного педагогічного процесу та зв'язки між ними. Відповідно, структура педагогічної моделі має відображати його найважливіші елементи: мету та завдання, організаційно-педагогічні умови, його зміст, форми та види організації освітньої діяльності, критерії та показники оцінювання результатів навчання.

Відтак, педагогічне моделювання розвитку ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ включатиме:

визначення та описання очікуваного результату розвитку ФК – мету;

визначення педагогічних завдань, спрямованих на досягнення бажаного результату;

добір навчального змісту у відповідності до змісту ФК та дидактичних процедур її розвитку на основі науково-обґрунтованих підходів і принципів;

розроблення методики її розвитку та конструювання його організаційних форм, а також з'ясування послідовності їх застосування;

визначення організаційно-педагогічних умов, що сприятимуть реалізації педагогічної моделі;

розроблення процедур діагностування розвиненості ФК та з'ясування її рівнів.

Методологічними передумовами моделювання розвитку ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ виступають провідні ідеї та настанови системного, компетентнісного, акмеологічного та суб'єктно-діяльнісного підходів, які зокрема визначають такі вимоги:

- необхідність цілеспрямованого та системного розвитку ФК військових педагогів;

- провідною метою розвитку ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ є не розвиток окремих її компонентів, а створення організаційно-педагогічних умов для становлення викладачів як суб'єктів педагогічної діяльності, основним проявом якого є їх фахова суб'єктність;

- інтегральну функцію в їх ФК відіграє фахова суб'єктність, яка сприяє їх саморефлексії, самоаналізу, самооцінюванню, самодетермінації та самоуправлінню, що забезпечує їх автономність у педагогічній діяльності.

Педагогічна модель розвитку ФК викладачів ВВНЗ у системі післядипломної освіти [4, с.233] являє собою описовий аналог процесу її розвитку і включає такі блоки: цілепокладання, організаційно-педагогічних умов, теоретико-методологічний, змістовний, організаційно-процесуальний, діагностично-результативний.

Сутність цієї моделі полягає у встановленні взаємозв'язків між всіма її блоками, визначення послідовності розвитку ФК, сприянні послідовним позитивним змінам у ціннісно-мотиваційній, когнітивній, емоційно-вольовій, праксеологічній, діагностичній і суб'єктній складових ФК викладачів ВВНЗ у процесі підвищення їх педагогічної кваліфікації.

З огляду на зазначене вище, педагогічна модель розвитку ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ, насамперед, є цільовим орієнтиром фахового розвитку військового педагога, дієвим орієнтиром для обґрунтування змісту програми навчання; визначення форм і методів безперервного розвитку фахівців у системі післядипломної освіти; визначення конкретного рівня розвиненості ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ.

Методика реалізації педагогічної моделі розвитку ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ у системі післядипломної освіти передбачає три етапи:

перший етап – репродуктивний – для викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ які не мають педагогічної освіти, вченого ступеня, педагогічний стаж яких становить менше 3-х років;

другий етап – частково-пошуковий – для викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ які не мають педагогічної освіти, педагогічний стаж яких становить від 3-х до 10-ти років;

третій етап – творчий – для викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ які мають педагогічну освіту, а також тих хто має вчену ступінь та педагогічний стаж понад 10 років.

На кожному етапі реалізації методики виконуються специфічні завдання, інтегральна сукупність яких становить єдину загальну мету (розвиток ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ), визначені принципи, дотримується взаємозв'язок та залежність внутрішніх компонентів.

Важливість обґрунтування цілісної методики розвитку ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ у системі післядипломної освіти зумовлена необхідністю опанування викладачами спеціальних дисциплін загальною педагогічною теорією, освітньою методологією, методикою та дидактикою спеціальних дисциплін, теорією організації та управління освітнім процесом у ВВНЗ, військовою та педагогічною психологією та ін.

Завданням першого етапу є первинна підготовка викладача спеціальних дисциплін до військово-педагогічної діяльності у ВВНЗ, формування та розвиток у нього ціннісно-мотиваційної та емоційно-вольової сфери військового педагога, засвоєння базових психолого-педагогічних знань, розвиток первинних аналітичних, прогностичних, діагностичних, рефлексивних, організаційних і комунікативних умінь, а також необхідних для суб'єкта військово-педагогічної діяльності якостей. Основую цього етапу є організація та оптимальне проведення курсів перепідготовки та підвищення педагогічної кваліфікації НПП ВВНЗ. На проведення курсів відводиться час: усього – 432 години; під керівництвом викладача – 286 годин; самостійні заняття – 146 годин.

Виконання завдання розвитку ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ на цьому етапі досягається шляхом підготовки з теорії та історії педагогіки, опанування теорії та практики з підготовки та проведення навчальних занять в ході вивчення тематики дисциплін педагогічного циклу, розвитку системи психолого-педагогічних компетентностей; підготовки в галузі філософії та методології освіти, засвоєння методик та методів викладання спеціальних дисциплін.

Разом з тим, викладачі спеціальних дисциплін ВВНЗ на цьому етапі беруть активну участь навчально-методичних зборах, науково-практичних семінарах та конференціях, відвідують показові, відкриті та пробні навчальні заняття, проходять навчання за дистанційним курсом «Фахова компетентність викладача спеціальних дисциплін ВВНЗ».

Розвиток ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ на другому етапі спрямовується на опанування актуальних теоретичних аспектів освітніх наук та удосконалення практичних навиків застосування традиційних та інноваційних методів навчання спеціальних дисциплін. Основу цього етапу складають курси підвищення педагогічної кваліфікації викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ. Термін проведення таких курсів до одного місяця, усього навчальних годин – 216, з них під керівництвом викладачів – 144 годин, самостійних занять – 72 години.

На даному етапі розвиток ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ відбувається завдяки домінуванню частково-пошукових та творчих методів та технологій проведення навчальних занять таких, як: ділова гра, круглий стіл, мозковий штурм, кейс-метод, та ін. Такий підхід забезпечує не тільки опанування навчального змісту але й сприяє набуттю практики використання активних методів

навчання. Також важливим завданням є стимулювання до самостійного навчання та науково-пошукової діяльності, що стане підґрунтям наступного етапу, де основу розвитку ФК складатиме самоосвіта та саморозвиток.

Окрім курсів підвищення кваліфікації, викладачі спеціальних дисциплін беруть участь у наукових семінарах та конференціях, індивідуальній підготовці, засіданнях методичних рад, відвідуванні навчальних занять провідних методистів ВВНЗ, особисто проводять відкриті та показові заняття, займаються підготовкою навчальної та навчально-методичної літератури.

На цьому етапі у викладачів спеціальних дисциплін головним чином розвивається операційно-діяльнісна складова їх фахової компетентності, виробляється індивідуальна педагогічна техніка і культура мовлення, удосконалюються навички педагогічного спілкування та організації взаємодії.

Наступний, третій етап покликаний забезпечити постійне самовдосконалення викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ. І. Зязюн зокрема зазначає – «Для педагога робота над собою... це цілеспрямований процес, він є продовженням професійного виховання, коли майбутній учитель з об'єкта виховного впливу («Я-студент, хай мене вчать») перетворюється на суб'єкт організації власної життєдіяльності («Я-майбутній спеціаліст, готую себе до цього»): самостійно обираю мету самовдосконалення...» [5, с. 44].

Суб'єктність викладача спеціальних дисциплін ВВНЗ у даному випадку забезпечується глибоким осмисленням закономірностей освітнього процесу у ВВНЗ, усвідомленням системи міждисциплінарних зв'язків, здатністю критично аналізувати педагогічні факти і явища, рефлексувати й проектувати свою діяльність, застосовувати власний досвід у нових ситуаціях, свідомим і креативним вирішенням освітніх завдань, здатністю діагностувати результати власної діяльності та корегувати свою діяльність.

У процесі освоєння педагогічного фаху викладачами спеціальних дисциплін ефективним засобом є ІКТ. Використання в освітньому процесі презентацій, навчальних відеофільмів, комп'ютерних тренажерів, моделюючи елементи військово-професійної діяльності дозволяє сформулювати цілісне уявлення про виучуваний об'єкт.

Розвиток ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ відбувається шляхом навчання за дистанційним курсом «Фахова компетентність викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ», особистого проведення відкритих та показових навчальних занять, майстер-класів для молодих викладачів спеціальних дисциплін, участі у науково-практичних конференціях, виконання науково-дослідницьких робіт та ін.

Висновок. Таким чином, встановлено, що на всіх етапах реалізації педагогічної моделі розвитку ФК викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ у системі післядипломної освіти – розвиток відбувається через діяльність ВВНЗ який організовує курсову підготовку та активності самого викладача спеціальних дисциплін.

Основна ідея методики впровадження педагогічної моделі розвитку ФК викладачів військово-спеціальних дисциплін ВВНЗ у системі післядипломної освіти полягає у доцільному та узгодженому доборі змісту курсової та міжкурсної підготовки викладачів спеціальних дисциплін, його послідовному опануванні, з поступовим переходом від традиційних (репродуктивних) до інноваційних (творчих) способів діяльності тих хто вчиться, гармонійному поєднанні всіх доступних форм організації освітнього процесу, розвитку суб'єктності викладачів спеціальних дисциплін ВВНЗ.

Література: 1. Рибчук О.О. Структура та зміст фахової компетентності викладачів вищих військових навчальних закладів / О.О. Рибчук // Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, м. Київ “Нові технології навчання: наук.-метод.зб.”, – Випуск 89. – Частина 1. 2016 р. – 264 с. 2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. К. : Либідь, 1997. – 376 с. 3. Философский энциклопедический словарь / [глав. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с. 4. Рибчук О.О. Педагогічна модель розвитку фахової компетентності викладачів ВВНЗ у системі післядипломної освіти // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : науковий журнал. Педагогічні науки. – Житомир : Вид-во Євенок О.О., 2017. – Вип.2 (88). – 311 с. 5. Педагогічна майстерність: Підручник для вищих пед. навч. закладів / За ред. І.А. Зязюна. — К.: Вища школа, 1997. – 349 с.

Рижак О. М.

ПРИЙОМИ І ЗАСОБИ МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ БОЙОВОЇ ОБСТАНОВКИ

Досвід виконання військовими частинами та підрозділами Збройних Сил України бойових завдань на території Донецької та Луганської областей в черговий раз засвідчив, що людина яка потрапила у бойові умови без відповідної підготовки діє або імпульсивно, або орієнтується на прямі показники і приладову інформацію. У цей час, психологічно підготовлений військовослужбовець підсвідомо сприймає не тільки прямі показники, але й непрямі ознаки. Він може в умовах неповної або спотвореної інформації швидко прийняти рішення і діяти правильно.

У зв'язку з цим, в ході підготовки особового складу до виконання завдань за призначенням необхідно приділяти значну уваги вивченню та моделюванню психологічних факторів бойової обстановки, наближення умов навчання до умов реальної бойової діяльності.

Моделювання психологічних факторів бою – це створення таких умов і обстановки, які викликали б у військовослужбовців психічні стани, подібні до тих, що виникають у реальному бою.

Моделювання психологічних факторів бою в ході занять з бойової підготовки здійснюється за принципами аналогії і подібності, за допомогою прийомів, які відтворюють найістотніші чинники.

Як свідчить практика бойової підготовки, за ступенем повноти відтворення психологічних факторів бою під час занять з бойової підготовки і навчання можуть створюватися моделі: умовно повні моделі психологічних факторів (чинників) бою; окремі моделі психологічних факторів (чинників) бою, коли відтворюється одна або декілька характеристик.

За досвідом автора, для відтворення психологічних факторів бою використовуються різноманітні прийоми моделювання бойової обстановки.

Їх можна класифікуються за: засобами моделювання бою; модальністю впливу (на зорове, слухове, тактильне або інше сприйняття); механізмом впливу на особовий склад.

До засобів моделювання психологічних факторів бою належать: *словесно-знакові*, коли моделювальний вплив на особовий склад здійснюється через другу сигнальну систему за допомогою слів, знаків, інформативних жестів. Це може бути розповідь, або пояснення про майбутній бій, можливості отримати травму, поранення тощо; *наочні*, коли модельований вплив здійснюється шляхом показу

різних предметів, , після впливу на них стрілецької та інших видів зброї; *комп'ютерні*, коли вплив на особовий склад здійснюється в ході вирішення завдань комп'ютерних ігор при роботі на ЕОМ; *тренажерні*, з використанням технічних засобів, що сприяють виробленню у воїнів тих або інших навичок і умінь; *імітаційні*, коли вплив здійснюється у наслідок використанням засобів імітації зовнішніх ознак бойової обстановки і *бойові*, у *результаті* використання бойової техніки, озброєння і підручних засобів, що застосовуються для організації і ведення бойових дій.

За модальністю впливу прийоми моделювання психологічних факторів бою поділяють за рівнем впливу на психіку військовослужбовців: через слух; через вестибулярний апарат; через нюх; через зір.

Таким чином, однією із найважливіших передумов успішного формування психологічної готовності особового складу військ до бою є наближення умов навчання до умов реальної бойової діяльності, шляхом створення максимально наближеної моделі бойового середовища. У кожному конкретному випадку той або інший прийом, засіб моделювання психологічних факторів бою повинний спрямовуватися на зміну або вибір зовнішніх умов, постановку і зміну бойових завдань, зміну побутових умов тощо.

Заняття з бойової підготовки будуть справжньою школою психологічної підготовки тільки у тому випадку, якщо на них будуть створюватися умови, що потребують від особового складу активної діяльності, уміло відтворюватися зовнішня картина бою, моделюватимуться елементи раптовості, небезпеки, ризику, дефіциту часу, які забезпечують умови формування у особового складу необхідних емоційно-вольових якостей.

Рингач Н. О.

ВПЛИВ НА ЗДОРОВ'Я СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА ВОЄННИХ ДІЙ: РОЛЬ СТРЕСУ

Піднімаючи питання впливу на громадське здоров'я соціально-економічної кризи та воєнних дій в цілому, та психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції, зокрема, важливо усвідомлювати наслідки тривалого існування більшості населення країни у стані напруження.

Саме нестабільність соціально-економічної та політичної ситуації, невпевненість у завтрашньому дні, та навіть (для певної частини громадян) – постійна тривога і страх за своє життя залишається однією з нагальних проблем сучасної України, виступаючи джерелом стресу. Люди вимушено опиняються в обставинах, коли вони не завжди можуть протистояти численним негативним чинникам або мінімізувати їх вплив.

Низка різних досліджень засвідчує: значна частка населення перебуває у стані хронічного стресу, що неминуче відбивається на громадському здоров'ї в цілому, та зумовлює негативні реакції з боку серцево-судинної системи – зокрема. Так, за даними Київського міжнародного ін-ту соціології (2015), симптоми "травми війни" (ПТСР, посттравматичний стресовий розлад) були наявні у 90% мешканців невідконтрольних Україні міст. Жителі цих територій припускають, що в майбутньому буде потреба лікування алкоголізму серед населення. За даними Інституту соціології НАНУ, в 2014 р. в Україні рівень тривожності виявився

найвищим з 1996 р. і складав 49,7, а у Донецькій та Луганській областях – 53,5 (максимальним рівнем є індекс 80). У жінок показник більший, ніж у чоловіків, з віком підвищується, найвищою тривожність є серед респондентів із низьким рівнем освіти [1].

Відомо, що будь-яка зміна місця проживання викликає стрес (особливо для соціально незахищених (безробітних, бідних, самотніх) та осіб старшого віку через злам звичних умов і режиму життя і пристосування до нових, вирішення пов'язаних з цим проблем, тощо. Для осіб, які вимушено покинули свій дім, стрес посилюється у рази. Тривалі або часто повторювані негативні емоції – злість, гнів, ревності, заздрість, страх, розпач, розчарування — посилюють стресові реакції.

Опитування Українського НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗУ серед вимушено переміщених осіб (ВПО) у чверті (24%) виявило пригнічений настрій і тривогу. А за результатами «Оцінки потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні» (УІСД ім. О.Яременка, 2015), кожен шостий респондент відчував хронічну тривогу та депресію, особливо жінки, які виконують роль голови родини, та пенсіонерки [2].

Люди, що безпосередньо беруть участь у воєнних діях, знаходяться під особливим тиском. Клініко-психологічне обстеження у Дніпропетровському військовому госпіталі 140 військовослужбовців, поранених при виконанні службового обов'язку в зоні АТО, виявило, серед іншого, високу поширеність депресії (за шкалою Бека показники рівня депресії були клінічними практично в кожного четвертого (у 23%), субклінічними – у двох третин (66% випадків) [3].

Під стресом (від англ. stress — «тиск, напруга») розуміють стан індивіда, що виник як відповідь на різні екстремальні види впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, що виводять із фізичної чи психологічної рівноваги.

Однак сам по собі стрес є нормою життя і потрібен організму. Без оперативної мобілізації всіх сил організму людина навряд чи могла б успішно протистояти різним зовнішнім і внутрішнім викликам і виживати у процесі еволюції. Нормальні при стресі підвищення артеріального тиску та частоти серцевих скорочень, сплеск адреналіну, звуження судин з переважним постачанням життєво важливих органів, вихід з печінки цукровмісних речовин, з селезінки – еритроцитів тощо, надають організму ресурс для дій для реагування на наявні зміни.

Але при цьому виникають і негативні явища:

- Гострий (і сильніше!) хронічний стрес провокує вразливість і поширення дії інших вагомих чинників ризику ССЗ (тютюнокуріння і зловживання алкоголем);

- Частина «заїдає» стрес, що призводить до набору надмірної вага та підвищення рівня цукру крові та рівня холестерину;

- Фізіологічні при стресі зростання тиску та частоти пульсу, викид адреналіну підвищують ризик серцевого нападу та гіпертонічної кризи, особливо у хворих (або при латентному перебігу хвороби). Мобілізація енергетичних ресурсів організму, не перетворена у фізичну дію, обертається підвищенням в'язкості крові, що на тлі спазму судин може привести до зростання ризику тромбозу, розриву атеросклеротичної бляшки (якщо у людини вже є атеросклероз). Результатом може стати розвиток інсульту чи інфаркту.

- Навіть за умови відсутності хвороб і здорових неуражених судинах стрес може прискорити розвиток атеросклерозу, певного виду кардіоміопатій (Такоцубо).

Автор теорії стресу Ганс Сел'є, виокремив поняття дистресу, називаючи ним руйнівний процес, що погіршує перебіг психофізіологічних функцій, призводить до дезорганізації і виснаження організму.

Дистрес є потужним чинником розвитку нових хвороб системи кровообігу та ускладнення перебігу вже наявних. Асоційоване зі стресом збільшення активності певних зон головного мозку призводить до зростання ризику розвитку серцево-судинних хвороб в 14 разів [4].

Емоційний стрес у 5 разів частіше провокує серцеві напади у осіб з наявною патологією серця, ніж у здорових.

Бойові дії накладають серйозний відбиток на психічний і фізичний стан тих, хто перебуває в зоні бойових дій, а також за її межами. Не менше, ніж у військових, хвилювань припадає на їх близьких та рідних, цивільного населення, примусово залученого до конфлікту. Учасники бойових дій під впливом надмірних психотравмуючих факторів, мають вищий ризик серцево-судинних катастроф порівняно з загальним населенням.

Так, лише у 2014 р. число хворих, які звернулись до поліклініки І-ту кардіології ім. акад. М.Д. Стражеска НАМНУ, зросло на 1035 осіб порівняно з минулим роком, а надходження у реанімацію пацієнтів з гострим інфарктом міокарда – на 19,9% [3, с.188.].

Тривалий стрес часто спричинює передчасне старіння, спричинює депресію. Як засвідчили дослідження, депресія достовірно підвищує ризик серцевого нападу і інсульту, корелює з підвищенням ризику смерті осіб з ішемічною хворобою серця. За даними Jackson С.А., Mishra G.D. [5], наявність депресії подвоює ризик інсульту у жінок середнього віку у найближчі 12 років.

Одна з найбільш характерних реакцій на стрес в Україні, в тому числі і серед учасників АТО – активізація нездорової поведінки, загострення дії чинників ризику серцево-судинних хвороб.

Проблеми, пов'язані з стресом, обертаються значними втратами як для суспільства, так і окремих людей, сімей та спільнот. Це передусім:

- Втрати життів, здоров'я (тимчасова та постійна непрацездатність);
- Витрати на надання медико-соціальної допомоги;
- Зниження продуктивності праці.

У світі здійснювались спроби оцінити вартість збитків для здоров'я, пов'язаних з дією надмірного стресу. Так, більше ніж у 120 мільярдів доларів на рік оцінили вчені США втрати, пов'язані з впливом стресу на здоров'я людини. При цьому понад половину з них – через пов'язані з серцево-судинними захворюваннями. Закономірно виникає питання **«Що робити, щоб зменшити тягар негативних наслідків стресу?»**. Хотілося б навести слова видатного радянського вченого нейрофізіолога П. К. Анохіна «Емоції як фізіологічний феномен точно так же піддаються вихованню і тренуванню, як і наші м'язи. Тому, з психофізіологічної точки зору, мова може йти не про притримування емоцій й не про їх безперешкодний неконтрольований вихід у зовнішню діяльність, а про раціональну їх трансформацію в безконфліктну корисну діяльність».

Суспільство має стати більш стійким до стресу. При постановці задачі **«формуванню стресостійкості!»** слід акцентувати увагу саме на інформуванні про можливість перетворення енергії стресу (тиску) у корисну для здоров'я і оточення дію одночасно з наданням можливості і умов для подібної діяльності, навчання різним способам такої трансформації та допомоги у її здійсненні.

Таким чином, можна дійти наступних висновків:

- Тривале перебування у стані стресу детермінує загострення існуючих і розвиток нових захворювань, в т. ч. серцево-судинних, негативно впливає на стан фізичного, психічного та соціального здоров'я загалом і більшою мірою – уразливих груп населення.

- Тривалий або надмірний стрес асоціюється з зростанням ризику померти внаслідок серцево-судинних, онкологічних хвороб, алкоголь-залежних причин, насильства та суїциду.

- Найбільший ризик негативних наслідків – для осіб, задіяних у військовому конфлікті (як військових, так і мирного населення у зоні АТО), їх близьких, ВПО та осіб, які надають медико-соціальну і психологічну допомогу (в т. ч. як наслідок синдрому «вигорання»).

- Демографічні і економічні втрати, пов'язані с впливом стресу на здоров'я українців, потребують обрахунків і оцінювання.

Література: 1.Українське суспільство 1992–2016. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. / За ред. В.Ворони, М.Шульги – К. : ІС НАН України, 2016. – 168 с. 2. Бондар Т.В. Доступ до медичних послуг та психологічний стан внутрішньо переміщених осіб (презентація на конференції 27.02.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/conference.html#27_02_2015 3.Стрес і хвороби системи кровообігу / під ред. Коваленка В.М., Корнацького В.М. – К., ДУ «ННЦ «Інститут кардіології ім. акад. М.Д. Стражеска», 2015. – 354 с. 4. Casteel B. Signs of stress in the brain may signal future heart trouble: study uses imaging to gain a first look into the mechanisms behind stress response and CV risk. American College of Cardiology (2016) // <http://www.acc.org/about-acc/press-releases/2016/03/25/09/43/signs-of-stress-in-the-brain-may-signal-future-heart-trouble> 5.Jackson C.A., Mishra G.D. Depression and risk of stroke in midaged women: a prospective longitudinal study // Stroke. 2013; 44 (6)

Рингач Н. О., Котенко Т. М.

ЗАХОДИ З ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЗДОРОВЛЕННЯ ТА ВІДПОЧИНКУ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Створення у 2014 році Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, на яку покладено встановлення статусу учасника бойових дій учасникам АТО, надання їм передбачених законодавством соціальних гарантій, забезпечення адаптації та психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічних та інших засобів реабілітації, соціальної та професійної адаптації, надання житла ветеранам війни, стало одним з перших важливих кроків державної соціальної підтримки цієї соціальної групи [1, с. 98-99; 2]. Також у 2015–2017 рр. в Україні реалізувалась низка заходів, спрямованих з підвищення рівня соціальних і правових гарантій учасників АТО і надання соціальних послуг їх сім'ям, зокрема:

- створення мережі центрів допомоги учасникам АТО, які функціонують як допоміжні органи при обласних та районних державних адміністраціях або міських радах, з метою забезпечення взаємодії органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, волонтерських та громадських організацій при вирішенні питань лікування, реабілітації, соціального захисту, адаптації учасників АТО [3];

- затвердження обласних та районних програм соціальної підтримки учасників АТО та членів їх сімей за рахунок коштів обласних чи районних

бюджетів, що виділяються на такі заходи як: забезпечення учасників АТО технічними та іншими засобами реабілітації, надання одноразової адресної грошової допомоги особам, які супроводжують учасників АТО на лікування у медичні заклади, на оплату їх тимчасового проживання, придбання житла для сімей загиблих військовослужбовців, які брали безпосередню участь в АТО, а також для інвалідів I-II групи з числа військовослужбовців, які брали участь у зазначеній операції, та потребують поліпшення житлових умов, надання одноразової адресної грошової допомоги військовослужбовцям, які беруть (або брали) безпосередню участь в АТО на компенсацію витрат, пов'язаних з розробленням документації із землеустрою для землевідведення для індивідуального житлового будівництва, особистого селянського господарства, садівництва, городництва, компенсацію вартості житлово-комунальних послуг, твердого палива та скрапленого газу членам сімей учасників АТО, санаторно-курортне лікування учасників АТО, соціальний супровід їх сімей, забезпечення необхідними соціальними послугами;

–забезпечення безоплатного проїзду в громадському транспорті та приміському залізничному транспорті [4, с. 35–36; 5, с. 39–40];

–встановлення обов'язкової безоплатної психологічної, медико-психологічної реабілітації учасників АТО після виконання завдань в бойових умовах у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад [6].

Забезпечення санаторно-курортним лікуванням постраждалих учасників антитерористичної операції та членів їх сімей, психологічна реабілітація та соціальна і професійна адаптація учасників АТО є основними напрямками надання їм соціальних послуг. Загалом в країні у 2016 р. потребу у соціальних послугах мали 100,2 тис. сімей учасників АТО, в яких виховується 80,8 тис. дітей, у 2016 р. 47,2 тис. осіб надано послуги з психологічної підтримки та реабілітації [5, с. 43].

Учасники АТО (і учасники бойових дій, і інваліди війни) мають право на безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням [7; 8]. Так, відповідно до Порядку використання передбачених у держбюджеті коштів [9] на забезпечення постраждалих учасників АТО санаторно-курортним лікуванням у 2015-2016 рр. оздоровлено 7848 постраждалих учасників АТО, з них 275 інвалідів [4, с. 37; 5, с. 41].

З березня 2017 року передано повноваження з закупівлі путівок на місцевий рівень з наданням можливості учаснику АТО самостійно обирати санаторій для оздоровлення [9]. Нині забезпечення путівками буде проводитись в межах виділених коштів пропорційно кількості осіб, взятих на облік для забезпечення санаторно-курортним лікуванням, згідно з договорами, укладеними структурними підрозділами з питань соціального захисту населення або органами соціального захисту населення із санаторно-курортними закладами, що мають ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та акредитацію не нижче першої категорії, та учасниками АТО.

Органи соціального захисту населення забезпечують учасників АТО безоплатними путівками до санаторно-курортних закладів відповідно до Порядку [9] згідно з медичними рекомендаціями в порядку черговості в міру надходження путівок:

- 1) учасників бойових дій – щороку строком на 18-21 день;
- 2) інвалідів війни – позачергово щороку строком на 18-21 день;
- 3) інвалідів із захворюваннями нервової системи (з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку) – відповідно до медичних рекомендацій, з них: I та II груп – до санаторіїв спінального профілю з лікуванням

строком на 35 днів; III групи – до санаторіїв неврологічного профілю з лікуванням строком на 18-21 день.

У разі, коли учасник АТО має право на забезпечення путівкою за положеннями декількох нормативно-правових актів, йому надається право вибору в забезпеченні путівкою за одним із них.

Загальний обсяг видатків із Державного бюджету у 2016 році для забезпечення постраждалих учасників АТО санаторно-курортним лікуванням у межах бюджетної програми «Заходи із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням» становив 22,1 млн грн (у 2015 р. – 22,5 млн грн). За вісім місяців 2016 року путівки на санаторно-курортне лікування отримали:

- у санаторно-курортні заклади Мінсоцполітики – 1763 особи (у 2015 р. – 3646 учасників АТО);

- у санаторно-курортні заклади Міноборони – 782 особи (у 2015 р. – 2179 учасників АТО).

Інваліди війни мають право на отримання грошової компенсації за невикористання санаторно-курортного лікування, якщо вони протягом двох років не одержували безоплатних путівок, незалежно від наявності медичного висновку про необхідність санаторно-курортного лікування або медичних протипоказань. Грошова компенсація виплачується інвалідам війни I і II групи у розмірі 100 відсотків середньої вартості путівки, інвалідам війни III групи – 75 відсотків середньої вартості путівки [10].

Оздоровлення та відпочинок дітей учасників АТО здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, професійних спілок і фондів, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, інших джерел. До дитячих закладів оздоровлення та відпочинку направляються діти у віці від 7 до 18 років раз на рік за рахунок коштів державного бюджету (за умови, що путівка не надавалась дитині у поточному році за рахунок коштів місцевих бюджетів). Закупівлю та розподіл путівок до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку у розрізі адміністративно-територіальних одиниць здійснюють місцеві органи виконавчої влади. Мінсоцполітики, зі свого боку, щорічно закуповує путівки для дітей пільгових категорій до державного підприємства «Український дитячий центр «Молода гвардія». Путівки можуть надаватися безоплатно або з частковою оплатою у розмірі 20, 30 чи 50 % вартості путівки, яка сплачується за рахунок батьків (осіб, які їх замінюють) або інших джерел, не заборонених законодавством [11].

Забезпечено оздоровленням та відпочинком 131 тис. дітей учасників бойових дій та внутрішньо переміщених осіб (всього оздоровлено понад 4 млн дітей (3,3 % від загальної чисельності оздоровлених дітей). У дитячих центрах «Молода гвардія» та «Артек» у 2016 р. оздоровлено більше ніж 15 тис. дітей пільгових категорій, в тому числі 1450 дітей (9,6 %) із населених пунктів, розташованих на лінії зіткнення. За кордоном, зокрема в Аргентині, Болгарії, Великобританії, Греції, Грузії, Іспанії, Ізраїлі, Італії, Латвії, Литві, Молдові, Нідерландах, Німеччині, Польщі, Португалії, Румунії, Сербії, Словаччині, Словенії, США, Туркменістані, Туреччині, Угорщині, Фінляндії, Франції, Хорватії, Швейцарії, Швеції, Шотландії, за 2015–2016 рр. оздоровлено 9840 дітей, з них: 831 дитина учасників бойових дій (8,4 % від оздоровлених дітей за кордоном); 1553 дитини внутрішньо переміщених осіб (відповідно 15,8 %) [4, с. 52; 5, с. 58]. Влітку 2017 р. українські діти з сімей

членів АТО відпочивали 10 днів у таборі відпочинку Міністерства освіти і культури Республіки Кіпр, розташованому в гірському селищі Продромос [12], 19 дітей віком від 10 до 15 років з Житомирської області відпочивали у м. Кросно (Республіка Польща) [13].

Для формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері оздоровлення та відпочинку учасників АТО і членів їх сімей сьогодні необхідно проведення наступних заходів:

- створення доступного та ефективного ринку послуг з оздоровлення та відпочинку;
- збереження і розвиток мережі закладів оздоровлення та відпочинку, у тому числі дитячих;
- забезпечення підготовки кадрів для здійснення заходів з оздоровлення та відпочинку, у тому числі дітей [14];
- стимулювання проведення науково-дослідних робіт з цієї проблематики, розроблення та впровадження інноваційних програм;
- створення механізмів економічного стимулювання, кредитування, цільової фінансової підтримки закладів, що здійснюють оздоровлення та відпочинок;
- оптимізація системи управління;
- створення Державного реєстру закладів оздоровлення та відпочинку, у тому числі дитячих, з метою запобігання їх ліквідації, передачі під заставу, перепрофілюванню, використанню не за призначенням;
- розробка та затвердження державних соціальних стандартів оздоровлення та відпочинку.

Література: 1. Котенко Т.М. Соціальні аспекти розвитку рекреації та туризму в Україні / І.С. Каленюк, Т.М. Котенко // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2 (27). – С. 89–101. – doi: 10.15407/dse2016.02.089. 2. Про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2014 № 326 // Кабінет Міністрів України, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/326-2014-%D0%BF>. 3. Про внесення зміни до Указу Президента України від 18 березня 2015 року № 150, 2015. Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції. Указ Президента України від 05.10.2015 року № 570/2015 // Відомості Верховної Ради України, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/570/2015>. 4. Соціальний звіт за 2015 // Міністерство соціальної політики України, 2016. – 60 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html>. 5. Соціальний звіт за 2016 // Міністерство соціальної політики України, 2017. – 66 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html>. 6. Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Закон України від 03.11.2015 № 739-VIII // Відомості Верховної Ради України, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/739-19>. 7. Дорожня карта щодо забезпечення санаторно-курортним лікуванням учасників антитерористичної операції // Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsvv.gov.ua/aktualni-pytannya/dorozhnya-karta-schodo-zabezpechennya-sanatorno-kurortnym-likuvanniam-uchasnykiv-ato.html>. 8. Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2016 № 510 // Кабінет Міністрів України, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/510-2016-%D0%BF>. 9. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення деяких категорій інвалідів санаторно-курортними путівками, та

внесення змін до порядків, затверджених постановами КМУ від 22 лютого 2006 р. № 187 і від 31 березня 2015 р. № 200. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 № 110 // Кабінет Міністрів України, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/110-2017-%D0%BF>. 10 Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Державні гарантії соціального захисту учасників антитерористичної операції, Революції Гідності та членів їхніх родин: стан і перспективи». Постанова Верховної Ради України від 09.02.2017 р. № 1843-VIII // Верховна Рада України, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/1843-19>. 11. Інформація про оздоровлення та відпочинок дітей учасників АТО // Офіційний сайт Херсонської ОДА, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/informaciya-pro-ozdorovlennya-ta-vidpochinok-ditej-uchasnikiv-ato>. 12. Інформація щодо відпочинку дітей постраждалих внаслідок збройного конфлікту на Сході України // Міністерство соціальної політики України, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/13603.html>. 13. Діти із сімей, які постраждали через бойові дії на Сході України, відправились на відпочинок до Польщі // Міністерство соціальної політики України, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/13652.html>. 14. Оздоровлення та відпочинок дітей // Міністерство соціальної політики України, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Ozdorovlennya-ta-vidpochinok-ditey.html>.

Рогов П. Д.

ДО ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВПЛИВУ У ВОЄННІЙ СФЕРІ

Події останніх років у світі та в Україні свідчать про те, що одне з важливих місць в системі морально-психологічного забезпечення (МПЗ) належить захисту військ (сил) і місцевого населення від негативного інформаційно-психологічного впливу (ІПсВ), який є комплексом організаційних та інформаційних дій, що проводяться в мирний і воєнний час державним та військовим керівництвом країни, командуванням, штабами, іншими органами військового управління і посадовими особами щодо виявлення, запобігання, нейтралізації (ослабленню), блокування та усунення наслідків ІПсВ.

В сучасних умовах розвитку світового суспільства поряд з економічними і політичними важелями впливу не менш важливими постають інформаційні. У ХХІ столітті традиційні конфлікти перемістилися в принципово новий простір – інформаційний, де маніпулятивні технології за допомогою так званої інформаційної зброї набувають широкого використання. Завдяки їм ведуться інформаційні війни, здійснюється вплив на цільову аудиторію і багато інших дій, що спрямовані на завдання шкоди протиборчій стороні (противнику). Тому, останнім часом великої актуальності набув інформаційний тероризм та протидія ньому.

Інформаційний тероризм – це особлива форма насильства, що представляє собою свідомий та цілеспрямований інформаційний вплив або загрозу застосування такого впливу на особистість, суспільство і державу, зокрема на військовослужбовців та осіб призовного року, всіма існуючими видами інформації, яка містить погрози переслідуванням, розправою, вбивствами, а також викривлення об'єктивної інформації, що спричиняє нагнітання страху і напруги в суспільстві.. Він ведеться різноманітними силами та засобами - від окремих інформаційних терористів до агентури іноземних спецслужб, засобів масової

інформації, здійснюється в області, що охоплює політичні, економічні, інформаційні, правові, релігійні та інші погляди (ідеї), тобто в духовній сфері.

Основні шляхи і напрями реалізації МПЗ протидії негативному ІПсВ та його особливої форми - на ключову цільову аудиторію мають бути науково обґрунтовано, прийнято і реалізовано на практиці, бути керівництвом до активних дій.

Основним змістом інформаційно-психологічної протидії є:

роз'яснення особовому складу прийомів і техніки ведення ворожий пропаганди, психологічних акцій та впливів для вирішення бойових завдань з метою формування психологічних установок по їх критичному сприйняттю;

роз'яснення особовому складу суті, цілей, завдань, тематики, форм і методів проведення психологічних операцій з боку протидіючої сторони, їх спрямованості, дійсних намірів та інтересів. Ознайомлення особового складу з фактами, що свідчать про витончені прийоми і методи, вживані з метою впливу на індивідуальну та групову свідомість;

прогнозування тематики і символіки психологічних операцій, можливих ІПсО з метою попередження і зниження їх ефективності чи нейтралізації, розвиток стратагемного та критичного мислення військовослужбовців;

контроль колективної та суспільної думки особового складу, військових підрозділів з приводу здійснюваного на них інформаційного впливу, оцінка ступеня уразливості особового складу і підрозділів від негативного ІПсВ;

аналіз морально-психологічної та інформаційної обстановки (соціально-політичної, національно-етнічної, криміногенної тощо) в військових колективах (підрозділах), в країні, в районах дислокації військ (сил) та бойових дій.

Управляти системою протидії негативним інформаційно-психологічним впливам у воєнній сфері означає:

передбачати - інформаційно-психологічні небезпеки у воєнній сфері (виклики, загрози, впливи); здійснювати прогнозування, оцінку та аналіз ризиків і можливих збитків (втрат);

організовувати - створення дієвої системи оперативної протидії небезпекам та взаємодію сил реагування з метою реалізації комунікативних можливостей держави у воєнній сфері; побудова моделей загроз, раннє виявлення негативних впливів, побудова моделей та профілів захисту особового складу військ (сил);

розпоряджатися – приймати своєчасні оперативні рішення щодо проведення інформаційних та інших заходів стосовно протидії інформаційним та психологічним операціям противника та захисту своїх цільових аудиторій;

координувати – управляти процесом обміну інформацією та взаємодією органів військового управління та інших суб'єктів воєнної сфери між собою з однієї сторони, та з органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, окремими громадянами, – з іншої;

забезпечувати – проводити діяльність щодо розробки і реалізації комплексу інформаційних заходів з метою створення умов отримання та захисту в інформаційному просторі воєнної сфери необхідних інформаційних ресурсів для реалізації інформаційного забезпечення процесів управління відповідно до функцій і завдань, визначених законодавством у сфері оборони;

контролювати – забезпечувати контроль виконання та ефективність заходів, результати діяльності сил, систем і засобів забезпечення безпеки та протидії негативним інформаційно-психологічним впливам.

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ БОЙОВИХ ДІЙ

У східних областях України, де відбувається операція об'єднаних сил на її учасників впливає комплекс інтенсивних постійно діючих стресогенних чинників, внаслідок чого діяльність військовослужбовців утруднена, не завжди готовий діяти (новизна, незвичність, раптовість ситуації), тобто неузгодженість спонукань до дії і можливості діяти адекватно обстановці, що склалася.

Однак інтенсивність таких факторів безумовно має психологічні наслідки, які проявляються у гострій або затяжній або відстроченій реакції, пов'язаній з серйозною загрозою для життя чи здоров'я, що призводить до розвитку всього діапазону розладів будь-якого рівня: психологічного, невротичного, соматичного, особистісного. Тому, військовослужбці, які зазнали руйнівного впливу екстремальної ситуації потребують кваліфікованої, своєчасної психологічної допомоги, що відповідатиме його психічному стану [1, с. 9].

Поняття психологічної допомоги розглядають як – це комплекс психологічних заходів, відновлювального характеру, спрямованих на подолання негативних психологічних наслідків виконання обов'язків військової служби та відновлення належного рівня психічного здоров'я військовослужбовців [2, с. 85].

Також під психологічною допомогою необхідно розуміти систему заходів, які організуються командуванням військової частини з метою поновлення у особового складу втрачених або порушених функцій та здатності до нормальної діяльності, проведення психологічної та психофізіологічної експертизи військовослужбовців, а також раціонального розподілу (перерозподілу) військовослужбовців із врахуванням їх функціонального стану.

Система надання психологічної допомоги та реабілітації психотравмованих у військовій частині, з'єднанні повинна передбачати наступні заходи: виявлення осіб, які отримали психічні травми та розлади; надання їм само- та взаємодопомоги; евакуацію, за потреби, у батальйонний медичний пункт та надання долікарської допомоги; направлення в медичну роту військової частини (медичний пункт військової частини) військовослужбовців, боєздатність яких не відновлюється протягом декількох годин; направлення військовослужбовців із більш складними ураженнями до стаціонарних шпиталів [3, с. 70-72].

Головною метою системи надання психологічної допомоги вважається швидке повернення психотравмованих військовослужбовців до строю (у свою військову частину, підрозділ) з метою подальшого виконання своїх службових обов'язків [3, с. 72].

Діяльність системи надання психологічної допомоги повинна базуватись на наступних принципах:

- невідкладності;
- максимального наближення до передової;
- системності;
- координації зусиль командирів, органів МПЗ, військових медиків в інтересах попередження психогенних втрат;
- диференційованості, етапності та ешелонування надання психологічної допомоги. (див. табл.1)

Таблиця 1

Вимоги щодо наближення до переднього краю та ешелонування системи надання психологічної допомоги

Ланка	Тактична ланка			
	взвод	рота	батальйон	бригада (полк)
Медична допомога			Перша медична допомога (санінструктор)	
	Домедична та долікарська допомога			Медична допомога (медпрацівники, лікарі)
Психологічна допомога	Само- та взаємодопомога Перша психологічна допомога в гострих реакціях на стрес (військовослужбовці)	Перша психологічна допомога (ЗК з МПЗ, офіцер-психолог)		Спеціалізована психологічна допомога на пункті психологічної допомоги та реабілітації бригади
		Надання психологічної допомоги медперсоналом на всіх етапах надання, першої медичної та медичної допомоги		

Поетапне здійснення комплексу зазначених заходів дозволить своєчасно виділити не тільки хворих і поранених, а й психотравмованих військовослужбовців з терміном повернення до строю від 1 до 3 діб, тобто тих, що залишаються на даному етапі медичної евакуації в підрозділі, військовій частині і тих, хто підлягає евакуації на наступних її етапах[3, с. 70-72].

В таблиці 2 представлені сили та засоби організації психологічної допомоги у військовій частині.

Таблиця 2

Сили та засоби організації психологічної допомоги у військовій частині

№ з/п	Рівень організації допомоги	Методи організації	Сили і засоби	Техніки (прийоми)
I	окремий військовослужбовець	Самодопомога	Військовослужбовець за допомогою технік психічної саморегуляції (ПСР).	Когнітивні вправи (самонавіювання, самопереконавання), формула саморегуляції, самомасаж, ізометричні вправи, вправи для зняття мязевого напруження, вправи на дихання, для заспокоєння, зняття фізичної і психічної напруги. Аутогенне та, ідеомоторне тренування.
II	бойова група	Взаємодопомога	Військовослужбовці за допомогою технік першої психологічної допомоги	Надання першої психологічної допомоги при гострих реакціях на стрес.
III	рівень роти	Індивідуальна та групова робота	ЗКР з МПЗ, санінструктори	Просвітницька робота, метод психоедукації, психодіагностика, дебрифінг, надання ППД, надання першої домедичної допомоги.

IV	рівень батальйону	Індивідуальна та групова робота	ЗКБ з МПЗ, психолог батальйону з валізою психолога	Просвітницька робота, психологічне консультування, Техніки психокорекції (ароматерапії, музикотерапії, біозвукотерапії, слайдотерапії, відео терапія), психодіагностика, дебрифінг, психологічний супровід, гетеро тренінг.
V	рівень бригади	Індивідуальна та групова робота	психологи бригади з ПСХР	Психодіагностика, психотерапія, психокорекція, реабілітація.
VI	вищі рівні	Індивідуальна та групова робота	Фахівці в шпиталях та цивільних лікувально-профілактичних закладах.	Психотерапевтичні техніки та психіатрична допомога

Спираючись на зарубіжний досвід, а також зваживши те, що основним напрямком дієвості цієї системи є повна оптимізація взаємодії між медичними працівниками підрозділів і військової частини в цілому з відповідними командирами (начальниками), заступниками командирів з МПЗ, (офіцерами-психологами), схематично систему надання психологічної допомоги можна подати у вигляді, запропонованому на рисунку 1.

Основа цієї системи – поетапне надання психологічної допомоги з евакуацією за призначенням, тобто своєчасне проведення послідовних реабілітаційно-профілактичних заходів на етапах медичної евакуації. Враховуючи негативні наслідки психічних розладів і необхідність підтримки боєздатності підрозділів і частин, командири в ході організації і здійснення морально-психологічного забезпечення діяльності військ зобов'язані передбачати комплекс заходів щодо психологічної допомоги військовослужбовцям.

Первинною ланкою системи організації психологічної допомоги є – самопомога. Кожен військовослужбовець повинен вміти оцінювати свій психоемоційний стан, вчасно виявляти неефективні реакції та корегувати їх [2, с.80; 4].

Взаємодопомога є другою ланкою у системі організації психологічної допомоги. На цьому рівні військовослужбовці мають вміти визначати психічні стани своїх товаришів і надавати першу психологічну допомогу при гострих реакціях на стрес (ступор, паніка, галюцинації, нервово тремтіння і інші)[1, с. 231-237; 2, с. 105-126]. Та спеціалізована психологічна допомога на пункті психологічної допомоги та реабілітації бригади.

Таким чином, запропонована модель організації психологічної допомоги у військовій частині (підрозділі) дозволяє:

1. Вчасно виявляти осіб з нервово-психічною нестійкістю та тих, що отримали бойові психічні травми та розлади;
2. Організувати само- чи взаємодопомогу силами особового складу підрозділів;

3. Евакуйовувати психотравмованих військовослужбовців у медичні пункти батальйонів (БТГр) та надавати їм долікарської допомоги;

4. Уніфікувати, розпочинаючи з підрозділів первинної ланки, підходи щодо діагностики, лікування та експертизи психологічних розладів у військовослужбовців;

5. Направляти психотравмованих військовослужбовців, боєздатність яких не поновлюється протягом декілька годин в пункт психологічної допомоги бригади та, в разі потреби, до стаціонарних шпиталів.

Література: 1. Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій: навчально-методичний посібник /А.М. Романишин, О.В. Бойко, Д.В. Богородицький «та ін.». – Львів: НАСВ, 2015. 320с. 2. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. – 147 с. 3. Науково-дослідна робота“Система (організація) психологічної допомоги у Збройних силах України”/ НАСВ.- Львів, 2017. с. 109. 4. Прийоми психологічної самопомоги учасникам бойових дій. Методичні рекомендації. – Міністерство оборони України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗС України, - Київ, 2014.

Сичевський А. С.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Кодексом цивільного захисту України [1] визначено психологічний захист населення, який передбачає зменшення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій. Рятувальники та населення, що постраждало внаслідок надзвичайних ситуацій, мають право на медико-психологічну реабілітацію.

Організація та здійснення заходів психологічного захисту населення [2] покладаються на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту. Міністерство охорони здоров'я України створює відповідну функціональну підсистему єдиної державної системи цивільного захисту – підсистему медичного, біологічного та психологічного захисту населення [3].

У структурі Державної служби України з надзвичайних ситуацій функціонує психологічна служба. Психологи ДСНС здійснюють професійно-психологічний відбір на службу (навчання), психологічну підготовку персоналу, психологічний супровід службової діяльності, вивчення соціально-психологічного клімату у колективах, психопрофілактичні заходи, а також надають психологічну допомогу постраждалим унаслідок надзвичайних ситуацій (населенню та особам, які залучалися до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт) [4].

Психологи ДСНС неодноразово надавали екстрену психологічну допомогу постраждалим (більше 80 за останні десять років), допомагали зорієнтуватися у найскладніших, психологічно напружених умовах під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Психологи проводять моніторинг психоемоційного стану потерпілих, намагаються зменшити або нейтралізувати інтенсивність прояву негативних реакцій, надають психологічну підтримку та інформаційно-

консультативну допомогу. На відміну від класичних алгоритмів надання психологічної допомоги, коли людина звертається до фахівця-психолога, психологи ДСНС працюють на випередження і надають допомогу навіть якщо постраждалий вважає, що вона йому не потрібна. У 2018 році психологи надавали екстрену психологічну допомогу постраждалим та членам їх сімей внаслідок: пожежі у житловому будинку у м. Рівне; падіння крана у с. Хриплин Івано-Франківської обл.; проведення пошуково-рятувальних робіт на горі Піп Іван в Івано-Франківській обл.; отруєння людей невідомою речовиною у ЗОШ № 8 м. Черкаси.

Досвід ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій показав, що під час надзвичайних ситуацій регіонального та державного рівня штатної чисельності психологів ДСНС (близько 130 фахівців) недостатньо для ефективного забезпечення заходів психологічного захисту населення. Тому нормативно передбачено створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги (формується з психологів суміжних областей) і позаштатних територіальних мобільних груп (включають співробітників із вищою психологічною освітою – близько 100 осіб).

У 2011 році ДСНС (на той час МНС) ініціювало підготовку проекту постанови Кабінету Міністрів України “Про порядок задіяння фахівців-психологів центральних органів виконавчої влади до роботи з постраждалим населенням внаслідок надзвичайних ситуацій” для ефективної реалізації психологічного захисту населення. Однак ініціативу не підтримано. Не зважаючи на це, у 2014-2017 рр. ДСНС забезпечувало ефективну координацію заходів психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб завдяки налагодженій співпраці з представниками центральних органів виконавчої влади (Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики), міжнародними (ООН, ЮНІСЕФ, ОБСЄ, НАТО, Міжнародний Медичний Корпус, Товариство Червоного Хреста, Лікарі без кордонів, Данська Рада у справах біженців, Угорська Екуменічна Служба Допомоги) та громадськими (волонтерськими) організаціями (Українська спілка психотерапевтів, Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій, Побратими, Восток-SOS, Серце воїна та ін.). Станом на 15.05.2018 психологи ДСНС спільно з представниками державних та громадських (волонтерських) організацій надали психологічну допомогу 182 773 особам, з них: 50 182 – діти, 30 842 – особи з інвалідністю та люди похилого віку.

ДСНС продовжує удосконалювати нормативно-правову базу з питань психологічного захисту населення в державі та тісно співпрацює з установами Національної академії педагогічних наук України (Інститут психології імені Г.С. Костюка; Інститут соціальної та політичної психології; Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи). Під керівництвом директора Інституту психології імені Г.С. Костюка, дійсного члена НАПН України, доктора психологічних наук, професора Максименка С.Д.:

- супроводжується проект Закону України “Про попередження інвалідності та систему реабілітації в Україні” [5];

- обґрунтовано доцільність створення Національного центру психологічної реабілітації та психологічного захисту населення для координації та науково-методичного забезпечення [6];

- розроблено проект Угоди про співпрацю з Міністерством освіти і науки України і НАПН України з питань психологічного захисту населення;

- продовжується робота над проектом Закону України “Про психологічну допомогу та психологічний захист населення”;

- ініційовано створення Міжвідомчої координаційної ради державних психологічних служб України.

Психологів ДСНС залучено до роботи:

- Координаційної Ради з питань реабілітації учасників АТО при Комітеті Верховної Ради України з питань охорони здоров'я;

- Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології при Національній академії педагогічних наук України;

- Міжвідомчої комісії з питань організації психологічної реабілітації постраждалих учасників АТО, створеної при Державній службі у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції [7];

- Міжвідомчої координаційної ради з питань удосконалення системи надання психіатричної допомоги в Україні.

Психологи ДСНС взяли участь:

- в обговоренні проекту Закону України “Про реабілітацію осіб, які забезпечували державну безпеку України, захист від надзвичайних ситуацій та деяких інших осіб” [8];

- у роботі Міжвідомчої робочої групи щодо адаптування та впровадження керівних принципів Міжвідомчого Постійного Комітету Генеральної Асамблеї ООН з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації (на базі Представництва Міжнародного Медичного Корпусу в Україні);

- у підготовці Уніфікованого клінічного протоколу первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги “Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад” [9];

- в обговоренні Національного плану заходів із охорони психічного здоров'я.

У 2017 році психологи ДСНС на регіональному рівні навчали першій психологічній допомозі та застосуванню “Керівництва МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації” [10] рятувальників (охоплено 6774 осіб), представників державних (1203 осіб) і недержавних (420 осіб) організацій. Основна мета – підготовка додаткового ресурсу для забезпечення психосоціальної підтримки у сфері цивільного захисту, відпрацювання можливостей мобілізації громад та їх координування. Налагоджено співпрацю з установами, які надають психологічну допомогу населенню (державні – 77, недержавні – 31). Робота у цьому напрямку продовжується.

На даний час підготовлено та погоджується проект наказу щодо створення Міжвідомчої робочої групи з питань вдосконалення психологічного забезпечення складових Сектору безпеки і оборони України. Робоча група як консультативно-дорадчий орган при Міністрові оборони України, насамперед, має забезпечити:

- ✓ створення достатніх потужностей для психологічної підтримки особового складу, своєчасної психологічної допомоги постраждалим та нарощування можливостей для їх психологічної реабілітації;

- ✓ розроблення ефективного механізму міжвідомчої взаємодії психологів сил безпеки і оборони відповідно до сучасних підходів, протоколів та стандартів.

На нашу думку, для покращення психологічного захисту населення необхідно:

1. Удосконалити існуючу нормативно-правову базу з урахуванням можливості залучення і координації наявних сил (засобів) Сектору безпеки і

оборони, центральних органів виконавчої влади (органів місцевого самоврядування) і громадянського суспільства.

2. Використати потенціал громад у забезпеченні психосоціальної підтримки і психічного здоров'я в умовах надзвичайної ситуації (за умови проходження відповідного навчання).

3. Осучаснити систему організаційних і науково-методичних стандартів, підвищити якість та оперативність надання психологічної допомоги.

Література: 1. Кодекс цивільного захисту України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>. 2. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 “Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій”. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-п>. 3. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11 “Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту”. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п#n186>. 4. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31.08.2017 № 747 “Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій”. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17>. 5. Проект Закону України “Про попередження інвалідності та систему реабілітації в Україні” від 15.04.2016 № 4458. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/webproc4_1?pf3511=. 6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2016 р. № 573-р “Про затвердження плану заходів на 2016-2017 роки з реалізації Стратегії подолання бідності”. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/573-2016-р>. 7. Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2015 № 650 “Про затвердження Положення про міжвідомчу комісію з питань організації психологічної реабілітації постраждалих учасників антитерористичної операції”. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0803-15>. 8. Докладніше – <https://viche-online.org/rehab/>. 9. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 № 121 “Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі”. – Режим доступу: <http://mtd.dec.gov.ua/index.php/uk/reiestr-mtd>. 10. Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації. – Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. – 216 с.

Степовий А. А.

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Відомий німецький філософ Артур Шопенгауер у свій час висловлював думку, що здоров'я настільки переважає всі інші блага життя, що здоровий жебрак справді щасливіший за хворого короля. Інший геніальний філософ і лікар Авіценна стверджував, що головним скарбом життя є здоров'я, і щоб його зберегти, потрібно багато що знати [1]. В усі часи існування людства питання що таке здоров'я було одне з наріжних. Про це свідчить хоча б такий факт: приказок і прислів'їв про цінність здоров'я в усіх народів світу безліч. Практично всі вони за своєю суттю однакові хоча розкривають різні його ознаки: “Без здоров'я немає щастя”, “Було б здоров'я, а інше наживемо” та ін.

Цілісність і багатомірність здоров'я військовослужбовця розкривається через взаємозв'язок таких його складових як фізична, соціальна, психічна та духовна. Фізична складова здоров'я – це фізичний (тілесний, соматичний) стан людини та її фізичний розвиток. Важливою характеристикою фізичної складової здоров'я є спроможність військовослужбовця ефективно виконувати певну дію.

Соціальну складову здоров'я можемо визначити як виважену та ефективну взаємодію військовослужбовців з соціальним середовищем. Критерієм її є успішне

ототожнення особи з певними соціальними групами. Ідеальною може бути ситуація, за якою військовослужбовець зможе успішно та з задоволенням виконувати свої службові обов'язки.

Психічна складова здоров'я – це розвиток військовослужбовця як особистості. Вона забезпечує його душевне благополуччя. Психічне здоров'я розкривається через збалансований розвиток психіки та її основні функції. Психічні процеси у здорового військовослужбовця реалізуються через різноманітні почуття й емоційні стани. Реальне пізнання навколишнього світу відбувається за допомогою відчуття, сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мови. Умовою психічного здоров'я є розвиток різноманітних емоцій та почуттів, вміння контролювати і керувати ними, набуття навичок зменшення шкідливого впливу стресогенних чинників. Психічне здоров'я дає можливість військовослужбовцю оптимально пристосуватися до змін, які пов'язані з умовами військової служби. Психічне здоров'я підтримується не лише заходами психологічної підготовки. На його стан істотно впливає психологічний клімат у військовому середовищі, особистий досвід військовослужбовця із вирішення психологічних проблем (конфліктів).

Духовна складова здоров'я є своєрідною вершиною, яка збирає все найкраще в людині, завдяки чому індивід стає особистістю. Протягом усього життя людина прагне до духовного розвитку і самовдосконалення. Збереження і зміцнення здоров'я, фізичний розвиток військовослужбовців є важливою і невід'ємною складовою їхньої підготовки до виконання військового обов'язку.

Піклування командира про здоров'я підлеглих є одним з основних його обов'язків у діяльності із забезпечення постійної бойової готовності військової частини. Психічне здоров'я неможливо визначити з позицій відсутності фізичної патології, тому що більшість психічних розладів не мають макроструктурної (патолого-анатомічної) основи, а їхній мікроструктурний субстрат перетерплює в процесі свого формування зазнає малоспецифічних, досить варіабельних кількісних змін, що не мають самостійної діагностичної та прогностичної цінності. Щоб дати визначення поняттю “психічне здоров'я”, варто спочатку визначитися в таких дефініціях як “здоров'я і норма”, “хвороба і патологія”, адже вони, хоча і є досить близькими, все-таки не тотожні.

Континуум “норма – патологія” характеризує стан психобіологічного субстрату особистості, співвідношення фізіологічних і патофізіологічних механізмів психічної саморегуляції, виразність особистісної дисгармонії та структурно-морфологічних змін ЦНС, індивідуальний ступінь готовності до психопатологічного синдромуутворення.

Наявність патологічних змін не обов'язково свідчить про наявність хвороби. Якість психічного функціонування визначається адаптаційним потенціалом особистості, її компенсаторними можливостями. Навіть при структурному прогресуванні патогенетичного механізму клінічні прояви можуть бути стертими, розрізненими, латентними. Так, важке проникаюче поранення черепа з ушкодженням мозкової речовини може не спричинити тривалих психопатологічних наслідків, і, навпаки, легкий струс головного мозку іноді здатний стати причиною інвалідизації [2].

Поняття “здоров'я” набагато ширше поняття “норми” і стосовно завдань медицини виявляється більш інформативним, оскільки містить у собі ступінь здоров'я і ступінь хвороби, процес захворювання (патогенезу) і процес видужання (саногенезу). Важливу частину психічного здоров'я військовослужбовців

становлять соціальна поведінка, продуктивність праці, міжособистісні відносини, особистісні цінності, творчість, еволюція особистості, можливості реалізації її духовного й інтелектуального потенціалу.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначила здоров'я як "стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не проста відсутність хвороби або фізичного недоліку".

Необхідно зазначити, що при тривалому перебуванні в екстремальних умовах закріплюються специфічні компенсаторно-приспосувальні зміни, що потім контрастують з вимогами мирного життя і стають причиною соціально-психологічної дезадаптації, у тому числі основними проявами посттравматичних стресових розладів.

Література: 1. Військова психологія та педагогіка : інноваційний підхід : підручник : у 2 ч. Ч. 1. / колектив авторів; за заг. ред. С. Д. Максименка. – К. : НУОУ, 2012. – С. 410-418. 2. Корольчук М.С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Косенко А. Ф., Кочергіна Т. І. – К. : ІНКОС, 2002. – 272 с.

Титаренко Т. М.

ЯК ПОДОЛАТИ НАСЛІДКИ ТРАВМАТИЗАЦІЇ: КОНТУРИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Травматичність гібридної війни порівняно з війною традиційною, фронтальною є набагато більшою. Протягом усіх цих років країні-агресору вдається маніпулювати як міжнародної думкою, так і індивідуальними переконаннями частки пересічних громадян. Численні провокації, сфальшовані інтерв'ю, відверті постановочні дії, які спеціально знімаються країною-агресором для телевізійних новин, призводять до непомітної втрати людьми, що знаходяться на окупованій території, адекватності сприймання світу і себе в ньому, деформації особистісних цінностей, життєвих орієнтацій.

У більшості учасників війни, тих, хто бере участь у бойових діях чи постійно працює на території, де відбуваються бої, тих, хто надає медичну допомогу постраждалим, чекає рідних з фронту, хто напружено стежить за новинами з фронту, не задовольняється ціла низка базових особистісних потреб – потреба у безпеці, передбачуваності, стабільності. Особливо болісно переживаються втрати, і не лише тоді, коли гине чи отримує поранення хтось з рідних, колег, сусідів, друзів, а й тоді, коли сім'ї залишаються без власних домівок, постійного доходу, коли приходиться відмовлятися від звичного способу життя, залишати старих батьків у сірій зоні.

Негативні наслідки травмування проявляються на різних рівнях функціонування особистості: на соціально-психологічному – як зменшення схильності до співробітництва, здатності співпереживати, падіння довіри до світу; на ціннісно-смысловому – як погіршення осмислення досвіду, зниження можливості отримувати задоволення від повсякдення, тимчасова втрата здатності до планування майбутнього; на індивідуально-психологічному рівні як порушення цілісності, ідентичності, погіршення самореалізації, зниження збалансованості, адаптивності.

У чому специфіка соціально-психологічної реабілітації? Змістом поняття є комплексна допомога спеціалістів, спрямована не лише на компенсацію розладів, а й на повернення постраждалої людини до суспільства, її якомога повнішу

особисту, професійну інтеграцію в соціум. Соціально-психологічною реабілітацією є мультифакторний процес відновлення і підтримання психологічного здоров'я особистості, і насамперед, її здатності відчувати психологічне благополуччя. Реабілітація передбачає варіативність інтервенцій з урахуванням як характеру отриманої травми, так і природи особистості, її життєвої історії, значущого оточення, наявного потенціалу.

За якими показниками маємо оцінювати ефективність реабілітації? Реабілітаційні критерії мають відповідати на запитання про те, які особистісні структури найбільше постраждали в умовах довготривалого стресу, викликаного воєнними діями; що психологи разом з іншими спеціалістами можуть зробити для відновлення здатності особистості до активного і відповідального життєтворення; як сприяти створенню і підтриманню умов для посттравматичного зростання.

Оскільки основною функцією здорової особистості вважаємо здатність активно змінювати власне життя, враховуючи як виклики непередбачуваного і динамічного навколишнього світу, так і внутрішні інтенції, то базовим критерієм відновлення психологічного здоров'я можна вважати готовність до відповідальних змін власного життя, підвищення його якості.

Серед додаткових критеріїв слід позначити, по-перше, можливість посилення потребово-мотиваційних, ціннісно-сміслових ресурсів особистості, що забезпечують особистісну динаміку, задають горизонти самозмін і є енергетичним джерелом зростання. По-друге, це можливість знов відчувати власну значущість, це відбудова віри у себе, без якої неможливо ефективно себе підтримувати і зцілювати, це можливість оновлення власної безперервності через реконструкцію каузального зв'язку минулого, теперішнього і майбутнього і вибудову нових життєвих перспектив. По-третє, це можливість підтримання і оновлення продуктивності і самоефективності особистості, її здатності до самореалізації, креативного ставлення до власного життя. І, по-четверте, це можливість підтримання і оновлення продуктивності і самоефективності особистості, її здатності до самореалізації.

Соціально-психологічними технологіями реабілітації особистості виступають спрямовані на відповідні мішені комплексні впливи, що відповідають зазначеним критеріям і забезпечують відновлення цілісності, збалансованості, здатності до саморегуляції, самоефективності, комунікативної компетентності, активізації сенсопородження.

Процес соціально-психологічного відновлення особистості після тривалої травматизації передбачає, як мінімум, три послідовні етапи: підготовчий, базисний та підтримувальний (профілактичний), що органічно поєднують як процедурні моменти, так і ціннісно-сміслові.

На першому – підготовчому – етапі реабілітації найважливішими технологіями стають технологія подолання недостатньої, чи навіть негативної мотивації щодо власного психологічного здоров'я; технологія спільного пошуку нових ефективних мотиваторів; технологія виявлення та активізації сліпих, мертвих зон уваги стосовно можливостей досягнення психологічного благополуччя.

На другому – базисному – етапі реабілітації основною технологією покращення особистісного здоров'я стає відновлення здатності особистості до життєтворення, що включає готовність до самотрансформацій, здатність до конструктивного реагування на несподіванки, бажання поліпшувати способи самореалізації, відкритість до нових контактів. Складовими цієї технології

виступають технологія відновлення творчого проектування власного майбутнього за допомогою зважених і відповідальних життєвих виборів, технологія апробацій оновленого життєвого проекту за допомогою актуальних і оперативних життєвих завдань, технологія реалізації поставлених завдань за допомогою все більш ефективного практикування.

Технології, які доцільно використовувати на завершальному етапі реабілітації, мають також профілактичний та підтримувальний потенціал. Саме ці технології перетворюють лінійну послідовність відновлювальних впливів на своєрідне «коло», завдяки якому досягнення певної стадії відновлення забезпечує готовність до переходу на якісно нову, більш складну стадію. Серед таких універсальних технологій слід назвати насамперед технологію численних переінтерпретацій травматичних спогадів. Наступною є технологія вироблення нового ставлення до травми як до ресурсу, як до можливості подальшого посттравматичного зростання. І, нарешті, на підтримувальному етапі доречною є технологія опосередкованого впливу на особистість через організацію екологічного середовища життєдіяльності.

У західній психології один з різновидів такої реабілітації має назву «природної» (nature-based rehabilitation). Природна реабілітація розглядається як друга лінія втручання, що має великий потенціал для відновлення після травматизації. Виділяють стадії та компоненти такої реабілітації, що сприяють інтимній взаємодії людини з природним середовищем, забезпечуючи активацію поведінки людини, її десенсибілізацію, зниження тривоги, посилення контролю над іншими патологічними симптомами [1, 2].

Вимога точності професійних впливів, бачення можливих помилок і ускладнень, вчасної «роботи над помилками» передбачає залучення до реабілітаційної роботи широкого спектру спеціалістів різного профілю. Бажано всіляко посилювати роль психолога у роботі міждисциплінарних груп, задіяних для реабілітації. Маються на увазі групи медичних, соціальних працівників, юристів, громадських активістів, параспеціалістів, соціальних педагогів тощо.

Реабілітаційні бригади і центри зможуть сприяти модифікаціям домашнього, професійного, дозвіллевого середовища людей, що постраждали від довготривалої травматизації. Вони надаватимуть непряму психологічну допомогу постраждалим за умови, що психологи-професіонали їх певним чином зорієнтують, проконсультують, навчать.

Розробляючи технології реабілітаційних впливів, не можна нехтувати колосальними можливостями засобів масової інформації. Вже доведено, що профілактика певних захворювань через засоби масової інформації так само ефективна, як і безпосереднє навчання. Функції психолога-реабілітолога у медійній сфері (телебачення, радіо, газети, соціальні мережі) бажано суттєво розширити, активізувати. Саме психологи мають оперативно і компетентно інформувати населення про значущість підтримки, збереження, відновлення психологічного здоров'я, про шляхи досягнення суб'єктивного благополуччя, про способи активізації посттравматичного зростання.

Психологам, які надають допомогу людині після довготривалої травматизації, необхідно сприяти розширенню і поглибленню її контактів з оточенням. Соціальна підтримка забезпечує глибше розуміння стресової події і розширює можливості її подолання, маючи великий вплив на покращення психологічного здоров'я. Наявність друзів, членство у клубах і товариствах, спільне проживання, сімейне коло позитивно впливають на благополуччя особистості.

Дуже бажаним є інтенсивне заохочення родичів постраждалого, членів його сім'ї до комплексних реабілітаційних заходів. Використання реабілітаційного потенціалу сім'ї передбачає допомогу психолога постраждалим у відновленні, збереженні, розвитку теплих, емпатійних стосунків близьких людей. Реабілітаційні заходи мають бути спрямовані на оптимізацію повсякденного сімейного життя колишніх комбатантів, переселенців, інших категорій населення.

Успішність реабілітації багато в чому залежить від уміння спеціалістів використовувати наявні ресурси самої постраждалої людини, її компенсаторні можливості. Бажано не тільки коригувати ті сторони життя, які найбільше постраждали, а й насамперед спиратися на збережені способи саморегуляції, навички спілкування, форми професійної самореалізації. Серед важливих стратегій самозбереження, що активізуються під час реабілітації, слід назвати і поглиблення уваги до себе, зміну ставлення до того, що відбувається у житті. Навіть ті люди, які ніколи раніше не замислювалися про власну роль у життєтворенні, які звикли жити в нереклексивному режимі, тепер крок за кроком вчаться якомога реалістичніше сприймати, усвідомлювати, оцінювати, інтерпретувати те, що відбувається в житті, відчувуючи власну відповідальність за кожний вчинок, кожне життєве рішення.

Отже, щоб подолати наслідки травматизації, бажано орієнтуватися не на пасивну реадaptaцію до колишнього життя. Метою психолога-реабілітолога має стати активізація здатності життєтворення, тобто здатності перепроєктувати власне життя та втілювати, реалізовувати ці оновлені проекти у професійній, сімейній, особистій та інших сферах, досягаючи все більш високого рівня психологічного благополуччя.

Література: 1. Gelkopf M. Nature adventure rehabilitation for combat-related posttraumatic chronic stress disorder: A randomized control trial. / M. Gelkopf, I. Hasson-Ohayon, M. Bikman, S. Kravetz // *Psychiatry Research*. – 2013. - № 209(3). – P. 485–493. 2. Poulsen D.V. Everything just seems much more right in nature: How veterans with post-traumatic stress disorder experience nature-based activities in a forest therapy garden / D.V. Poulsen, U. K. Stigsdotter, D. Djernis, U. Sidenius // *Health Psychology Open*. – 2016. - January-June. – P. 1–14.

Фалько С. А.

МОДЕРНІЗАЦІЯ СЕКТОРА ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ МІСІЙ НАТО У 2014-2018 РР.

З початком агресії Росії проти України відбувається переосмислення підходів до формування системи оборони та безпеки нашої держави з точки зору забезпечення національної стійкості. Так само, як і в країнах ЄС та НАТО, що здійснюють активні кроки з метою створення нових та удосконалення існуючих компонентів безпеки та оборони [1, с.6].

У нашій країні протягом останніх чотирьох років у центрі суспільної уваги постійно знаходяться реформа Збройних Сил та інших військових формувань, доля оборонної промисловості та аналогічні теми.

На сьогодні визначено п'ять першочергових стратегічних завдань: створення системи управління Збройними Силами, сумісної зі стандартами НАТО, створення системи планування та управління ресурсами, що залишаються в розпорядженні Міністерства оборони, запровадження змін в існуючих структурах Збройних Сил, Національної гвардії України та інших збройних формуваннях нашої держави з метою поліпшення їх бойового потенціалу та ефективності, створення дійових

систем логістики та медичного забезпечення, реалізація програм професіоналізації та будівництва резервної системи [2].

Нам потрібно розуміти, що на питання комплектування, озброєння, матеріально-технічного постачання тощо неможливо дати розумних відповідей, якщо раніше не прояснити для себе деякі інші, більш фундаментальні проблеми. Якого роду будуть можливі військові конфлікти, у яких візьмуть участь наші військовослужбовці наступними роками?

У цьому дослідженні розглянуто деякі проблемні питання реформування збройних формувань України, у яких відбуваються активні заходи модернізації. У контексті реформування Збройних Сил України та інших силових структур потрібно враховувати світові новації військової думки та досвід минулого. У цьому питанні важливий фактор – інструкторська діяльність військовослужбовців держав-учасників військово-політичного союзу НАТО в Україні.

Мета нашого дослідження – аналіз проблем і труднощів, з якими стикаються військовослужбовці українських силових структур, в першу чергу Збройних сил України та Національної гвардії України, під час участі в програмі засвоєння нових методик організації бойових дій, тактичних прийомів, якісних перетворень у галузі управління та ведення бойових дій перед направленням у зону операції Об'єднаних сил.

Вагомим аспектом успішної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України та інших збройних формувань нашої країни до участі в реальних бойових діях на сьогодні є допомога країн НАТО за різними напрямками передачі сучасних військових технологій безпосередньо бойовим частинам. Поряд із фінансовою допомогою в державних витратах на військові сили й заходи, зокрема зарплату, виплати, експлуатаційні витрати, закупівлю зброї та обладнання, військове будівництво, наукові дослідження та розробки, адміністративні витрати тощо, важливим вектором допомоги є програми співпраці зарубіжних військових інструкторів з військовими формуваннями в Україні.

На протязі 2014–2018 рр. в Україні відповідно до програм у сфері міжнародного співробітництва працювали групи військових інструкторів з країн НАТО. Програма співпраці з залученням інструкторських місій в контексті багатостороннього співробітництва з Організацією Північноатлантичного договору розширюється [3].

Використовуючи порівняльний метод у дослідженні звертається увага на труднощі діяльності німецьких, французьких, американських військових інструкторських місій у другій половині XIX ст. в Туреччині, Ірані, Китаї, Кореї та Японії. Розкриваються на підставі спеціальної воєнно-історичної літератури та архівних матеріалів наслідки реформувань Збройних Сил досліджуваних країн у результаті діяльності військових місій. Порівняльний метод аналізу на підставі зібраної інформації вказує на користь вивчення військово-історичних досліджень з метою прийняття вірних рішень під час подальшого реформування збройних формувань в Україні [4, с.120].

З огляду на історичний досвід щодо діяльності військових інструкторів у збройних формуваннях країн, охоплених модернізацією, можемо говорити про як позитивні, так і негативні приклади перетворень в арміях низки країн. Історична ретроспектива вказує на конкретні успіхи в діяльності військових інструкторів таких країн, як Німеччина та Франція, що спостерігалися наприкінці XIX століття в Японії [5] і Туреччині [6]. У цей же період безрезультатними виявилися тривалі зусилля 24 німецьких офіцерів і молодших командирів, які були залучені

пекінським урядом для реформування Збройних Сил з метою покращення боєздатності деяких з'єднань в Китаї напередодні війни з Японією [7, р.194].

Цікавими та корисним для нашої роботи є приклади значних труднощів у діяльності військових інструкторів у ХХ столітті щодо модернізації збройних формувань Афганістану [8, с.179–185] та Іраку [9], що відбувалася в умовах військових конфліктів як всередині країни, так і з сусідніми державами.

Проведене дослідження, що базується на практичному історичному досвіді, дозволяє нам зробити такі висновки щодо труднощів у роботі військових інструкторів у нашій країні на протязі останніх чотирьох років.

1. Найважливіше значення в модернізації бойової підготовки збройних формувань України має діяльність щодо сприяння праці інструкторів країн НАТО молодшої та середньої ланки командних кадрів з питань розповсюдження отриманих знань у військах.

2. Небезпека для програми співпраці негативної оцінки роботи інструкторів країн НАТО учасниками АТО.

3. Труднощі своєчасної корекції щодо ефективності діяльності інструкторів країн НАТО, та реальний вплив співпраці з офіцерами – інструкторами з країн Організації Північноатлантичного договору на боєздатність штатних частин збройних формувань України в зоні операції Об'єднаних сил.

4. Культурний шок від співпраці з іноземними інструкторами з боку деяких українських військовослужбовців, який неминуче призводить до розчарування в позитивних очікуваннях від роботи з інструкторами країн НАТО.

5. Різниця культур світосприйняття інформації між військовослужбовцями українцями та інструкторами НАТО впливає на якість засвоєння матеріалів національної програми співробітництва Україна – НАТО.

Пропонується покращити роботу серед українських військовослужбовців за наступними напрямками:

удосконалювати підбор військовослужбовців для навчання за програмою співпраці зі Збройними Силами країн НАТО, який часто вкрай ускладнює передачу знань інструкторами;

активізувати роботу щодо підвищення рівня відповідальності у підборі людей для навчання й організації програм поширення отриманих знань у бойових частинах та військових освітніх установах України;

посилювати та систематизувати роботу щодо роз'яснення важливості використання сучасних військових методик навчання серед ветеранів АТО.

Взагалі, вирішальне значення в поліпшенні засвоєння нових технологій в оборонному секторі України мають такі поняття, як системність, тривалість, спадкоємність, створення атмосфери довіри до роботи інструкторів з країн НАТО і контроль над результативністю діяльності військовослужбовців, які пройшли підготовку за програмою співпраці.

Під час проведення занять залишається важливим питання ліквідації мовного бар'єру між інструктором і тими, хто навчається, що безпосередньо впливає на результативність роботи в сфері міжнародного співробітництва в Україні.

Це далеко не повний список проблем, пов'язаних із діяльністю військових професіоналів країн НАТО у збройних формуваннях України.

Отже, з огляду на аналіз історичного досвіду позитивного запозичення й організації діяльності військових інструкторів можна зробити наступний висновок: робота іноземних військових фахівців у збройних формуваннях України – вкрай важливий фактор модернізації оборонної галузі. Але, поруч з цим, подальша

системність, наполегливість, конкретність роботи над помилками в практичній площині в полі, у навчально-тренувальних таборах допоможе створити українське військо за зразком стандартів армії передових країн Організації Північноатлантичного договору.

Література: 1. Флурі Ф., Бадрак В. Національна гвардія України: шляхи розвитку / Філіпп Флурі, Валентин Бадрак. – Женева; Київ, 2017. – 46 с. 2. Осадчий Т. Пріоритети Збройних сил України на 2017 рік [Електронний ресурс] / Осадчий Т. – Режим доступу: <http://www.global-analityk.com./аналітика/пріоритети-збройних-сил-україни-на-2017-р>. – Назва з екрану. 3. Міжнародне співробітництво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mizhnarodne-spivrobotnicztvo/>. – Назва з екрану. 4. Фалько С. А. Воєнно-інструкторські місії: історія та сучасність / С. А. Фалько // VII наукова-практична конференція «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної Гвардії України», 31 березня 2016 року / Національна академія Національної гвардії України – Харків: НА НГУ, 2016. – С.120. 5. Kerst G. Jacob Meckel, sein Leben, sein Wrken in Deutschland und Japan. / G. Kerst. – Gottingen, Zurich, Frankfurt: Musterschmidt, 1970. – 164 s. 6. Jehuda W.L. Anatomie einer Militarhilfe. Die Preusch-deutschen Militarmissionen in der Turkei 1835–1919. / W.L. Jehuda. – Dusseldorf: Droste Verlag, 1976. 284 s.; Oliver Stein. Prussian–German Officers Traveling in the Middle East, 1835–1914. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mwme.eu/essays/german-ottoman/_Stein_Traveling_Officers. – Назва з екрану. 7. Kaske Elisabeth. Bismarcks Missionare: deutsche Militarinstruktore in China 1884–1890. / Elisabeth Kaske. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2002, – 293 s. 8. Брейтвейт Р. Афганці. Росіяни в Афганістані (1979–1989) / Родрік Брейтвейт. – К.: Темпора, 2013. – 480 с. 9. Малышев Е. В. Армия и военное строительство в Ираке: 1968–1988 гг. [Текст] / Е. В. Малышев // Восток. – 2013. – № 2. – С. 54–65.

Федоненко А. С.

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Розвиток людства – це безперервний процес його пізнавальної і творчої активності, перетворення ним навколишнього світу, створення й удосконалення знарядь праці, пошуку засобів і способів розширення можливостей і прояву здібностей людини, подолання обмежень в її діяльності. Цей процес ставить перед людиною все нові й нові завдання, супроводжується впливом на неї незвичних, часом екстремальних умов діяльності, а також постійним розвитком техніки і технологій, що висуває інші вимоги й відкриває нові перспективи.

Безперервність цього процесу визначає те, що очікування бажаного полегшення праці, пристосування до можливостей людини з покоління в покоління залишаються поки недостатньо реалізованими за цілим рядом соціальних, біологічних, технічних, ергономічних та інших причин.

У зв'язку із збільшенням ролі людського фактору в сучасному суспільстві в цілому й в збройних силах зокрема, розв'язання проблеми підвищення якості та ефективності трудових процесів ставить перед науковцями ряд нових завдань. Одне із них – розробка науково-обґрунтованих положень щодо оцінки професійної діяльності людини в умовах, коли від її дій та рішень залежить якість комплектування.

Правильна розстановка кадрів з урахуванням діагностики професійної придатності дозволяє суттєво знизити соціальні та економічні збитки на 50-60% (в залежності від характеру виробництва, військової служби), зменшити плінність кадрів, підвищити ефективність праці, знизити час і витрати на навчання, захворювання і травматизм. Тому, будь-яка діяльність висуває певні умови, вимоги

з погляду необхідного рівня придатності до неї, що накладає ряд обмежень на вибір тієї або іншої професії.

І.Карцев, К.Павлович професійну придатність визначають, як відповідність психофізіологічних можливостей організму вимогам, які висуваються до нього конкретно професією, а професійно придатною вважає людину, що здатна не лише успішно оволодіти конкретно професією за час навчання, але й удосконалюватись в ній у ході діяльності й працювати тривалий час без збитків для себе і оточуючих.

Вузлова проблема професійної придатності – відповідність індивідуальних особливостей людини певному виду діяльності – може бути розв’язана лише в результаті проведення спеціальних наукових досліджень, які б дозволили виявити специфіку вимог різного роду професій, що висуваються до особистості, до окремих її якостей і психофізіологічних функцій та визначити необхідний рівень їх розвитку.

Психологічна діагностика професійної придатності виникла як перша спроба наукового розв’язання проблеми "людина-виробництво-суспільство" ще в 80-х роках ХІХ століття. На цей час, досить високий рівень розвитку виробничих сил вже давно поставив задачу ефективного управління трудовими ресурсами.

Першим, хто намагався виявити ті особливості людини, якими визначалася споживча вартість її робочої сили був Ф.Тейлор, іменем якого названо цілий напрямок в науковій організації праці. Однак його спроби були психологічно необґрунтованими. Після ряду досліджень Тейлора звільняли безліч людей з числа найбільш інтелігентних, законослухняних і надійних робітників.

К.Платонов дав оцінку "тейлоризму" виключно негативну, підкреслюючи, що виникнувши як метод наукового управління трудовими ресурсами, професійний відбір перетворився в метод класової боротьби. В подальшому, родоначальник тестової теорії професійної придатності Р.Кеттел, за допомогою тестів розпочинає вимірювання м’язової сили людини, її швидкість рухів, больову чутливість, гостроту зору й слуху, розрізнення ваги, час реакції, пам’ять і таке інше.

Тенденція до посилення практичної спрямованості професійної придатності в психологічній науці чітко проявилась на рубежі ХІХ-ХХ століть. В даний період, ідея професійної придатності щодо різних видів діяльності пов’язана з роботами "психотехніків". Термін "психотехніка" був введений у науковий обіг У.Штерном для позначення будь-якої практики впливу професійної придатності на людську психіку й управління нею.

В першій чверті ХХ століття зростає кількість досліджень спрямованих на встановлення спеціальних професійних здібностей. Так, в 1910 році Г.Мюнстерберг створює першу експериментальну установку, яка моделювала найбільш відповідальні моменти професійної діяльності водіїв міського трамваю. В подальшому А.Меде і М.Піорковський запропонували систему тестів для відбору водіїв інших транспортних засобів. Подібний відбір швидко розповсюджувався й на інші професії. Е.Ліппман і Г.Штольценберг розробили систему тестів для відбору учнів-машиністів, С.Крайс і Д.Арнольд – для сталеварів та металургів.

Досить значна робота щодо професійного відбору проводилась в період Першої світової війни в США. В даній державі, в цей період психотехнічному обстеженню підлягало більше 1,5 млн. чоловік. Військові відомства відкривали психологічні лабораторії з метою відбору найбільш придатних осіб до професій льотчиків, водіїв, артилеристів тощо.

В Радянському Союзі проблемі професійної придатності також приділялася належна увага. Вже в 1922 році створюється лабораторія промислової психотехніки при Наркоматі праці та Інституті експериментальної психології, яку очолює В.Шпільрейн. В цей же час дослідження з професійного відбору стали застосовуватись в авіації. В практику військово-лікарської експертизи вводяться психологічні методи діагностики психічних станів і льотних здібностей курсантів. Особливої ваги професійний відбір набуває в армії.

В першій половині 30-х років набуває широкого застосування професійний психологічний відбір. Застосовуються бланкові тести запозичені в основному в США. Роблячи висновок про професійну придатність будь-якого службовця, до уваги приймаються лише високі показники тестів для дослідження інтелекту. При вивченні здібностей, останні розчленили на ряд простих психічних функцій й в залежності від успішності їх виконання судили про придатність досліджуваних. До того ж, подібного роду дослідження на підприємствах нерідко проводились людьми з низькою класифікацією.

Недоліки тестових досліджень викликали критику, а після опублікування в 1936 році Постанови "Про педологічні викривлення в системі Наркомосвіти" психотехнічні методики з метою оцінки професійної придатності перестали застосовуватися взагалі.

В той же час, в різних інститутах держави, проводяться дослідження, в яких розробка психодіагностичних проблем психології праці велась з наукових позицій. Так, вже на початку 30-х років Д.Узнадзе. Висуває новий цілісно-особистісний підхід щодо психологічного аналізу професій, який отримав подальший розвиток в працях К.Платонова та С.Рубінштейна. В працях Б. Теплова та В.Небиліцина було показано важливість системно-структурного аналізу, спрямованого на виявлення і оцінку вимог, що висуває професійна діяльність до психофізіологічних функцій організму людини в екстремальних режимах праці.

Б.Ананьєв і його співробітники, успішно застосовуючи системно-структурний підхід в комплексному вивченні людини як суб'єкта трудової діяльності, показали, що оцінка рівня професійної придатності повинна орієнтуватися на цілісну структуру взаємодії індивідуально-психологічних особливостей, професійно важливих здібностей, мотивів та інших якостей, що є невід'ємними компонентами структури особистості.

Системно-структурний підхід реалізується в практиці діагностики психологічної професійної придатності за допомогою ряду методологічних принципів. Одним із основних принципів побудови психодіагностичних методів є принцип діагностичної перспективності, або принцип розвитку, що передбачає виявлення в процесі досліджень потенційних можливостей особистості в плані засвоєння конкретної професійної діяльності й прогнозування подальшого розвитку професійно важливих властивостей і якостей. З цим принципом нерозривно пов'язаний другий основний методологічний принцип – навчання (научіння), який означає необхідність оцінки професійно важливих якостей не лише з точки зору їх стану в даний момент, але й по відношенню до їх подальшого розвитку.

До необхідних методологічних принципів побудови дослідження професійної придатності відноситься також принцип схематичного моделювання умов і вимог професійної діяльності. Серед принципів, що пред'являються до діагностичних методів професійної придатності також відносяться принципи наукової

обґрунтованості, об'єктивності психодіагностичних досліджень, практичної надійності.

В останній час, використання поняття професійної придатності для характеристики людини (з погляду її відповідності тим чи іншим вимогам професійної діяльності), виходить на новий виток у своєму розвитку.

М.Макаренко, професійну придатність розглядає як проблему взаємної адаптації людини до діяльності (її засобів, змісту, умов, організації), тобто забезпечення придатності самої діяльності для людини ("антропометричний" підхід), а також оцінки і формування придатності людини до конкретної діяльності або групи діяльностей ("професіоцентричний" підхід). Перший підхід передбачає ергономічні рішення оптимізації діяльності, другий – психологічне, фізіологічне, медичне та інше забезпечення процесу формування професіонала.

За М.Корольчуком, професійна придатність визначається також рівнем задоволеності людини процесом і результатами своєї праці. Виходячи з цієї позиції, задоволеність людини своєю професією залежить не лише від самого процесу праці, але й від зовнішніх стосовно неї, істотних факторів. До них відносяться: умови діяльності, соціально-психологічні особливості колективу, рівень матеріального забезпечення, престиж професії та інші. Важливе значення для формування почуття задоволеності працею мають і можливості самоствердження, самооцінки і самовдосконалення людини.

Отже, будь-яка діяльність висуває певні умови, вимоги з погляду необхідного рівня придатності до неї, що накладає ряд обмежень на вибір тієї чи іншої професії.

Філіпов В. К.

ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І СУЧАСНА ОСВІТА.

Процеси глобалізації істотно впливають на зміст і темпи формування нових типів відносин у сучасному суспільстві і фахівців нового покоління. Від людини ХХІ століття потрібні особлива мобільність і здатність адаптуватися до жорстких умов життя, змін структури і змісту професій, культурного середовища.

Показником глобальної мобільності людини, імовірно, буде універсальне утворення і здатність мобілізуватися й учитися протягом усього життя.

Вперше термін "глобалізація" був введений американським економістом Т. Левіттом у статті, яку він опублікував у 1983 р., для означення феномену злиття ринків окремої продукції. Свій подальший розвиток поняття глобалізації дістало завдяки книзі консультанта Гарвардської школи бізнесу японця К. Оме "Мир без границь" (1990 р.).

В епоху глобалізації найвпливовішими факторами соціальної динаміки стають інформація, наука і освіта. Конкурентоспроможною в майбутньому буде людина, яка опанувала основи наук, володіє новітніми способами сприйняття й передачі інформації, освічена і практично підготовлена, насамперед у професійному, мовному та світоглядному контексті. Саме в такому ключі розгортаються світові трансформаційні процеси в системі освіти, науки й інформаційних технологій.

Сьогодні у міру наростання глобалізаційних процесів та пов'язаного з ним переходу до нових інформаційних технологій відбувається зміна самої парадигми

людського прогресу. Його сутністю, основним виміром і водночас основним важелем стає розвиток особистості, власне людський розвиток.

Глобалізацію часто розглядають з точки зору осмислення специфіки розвитку як міжнародного, так і локального (регіонального) масштабу. Особливий інтерес представляють такі взаємопов'язані аспекти вияву глобалізації: економічний, політичний і культурний. Всі вони так чи інакше впливають на розвиток і реструктуризацію одного з найважливіших соціальних інститутів суспільства – системи освіти, роль і значення якої зростає в період входження суспільства у постіндустріальний етап свого розвитку. Освіта є важливим вектором глобалізації. Вона не тільки не лишилася осторонь процесів глобалізації, а й активно залучається до них.

Навколо освіти групується низка ключових питань глобалізації: стратегія інтернаціоналізації; транснаціональна освіта; забезпечення міжнародної якості; підприємницькі підходи до функціонування освіти; регіональна і міжрегіональна співпраця; інформаційна і комунікаційна технології та віртуальні навчальні заклади; поява нових освітніх посередників – провайдерів освіти, проблеми рівноправності і доступності освіти тощо. При цьому зазначимо, що освіта здатна впливати на глобалізацію, формуючи лінію майбутньої політики держави і регіону.

Тому для розуміння особливостей взаємовпливу процесів глобалізації та освіти слід розглянути специфіку глобальних процесів у межах нової моделі управління, реформування, реструктуризації та облаштування системи освіти з точки зору нових вимог.

Загалом нові вимоги до системи освіти зумовлені наступними факторами: По-перше, зростання науково-технічного потенціалу, що призводить до збільшення значення якісних характеристик фахівця – вміння генерувати принципово нові ідеї, оцінювати, реалізовувати них. По-друге, виникнення нових знань і технологій обумовлює появу нових професій і фахів. По-третє, значна частина нових напрямків у науці і техніці носить міждисциплінарний характер, отже для ефективної роботи потрібна багатодисциплінарна підготовка фахівців. По-четверте, багато людей змушені перекваліфіковуватися або змінювати професію, чи модернізувати її та поповнювати новими знаннями, а це в свою чергу вимагає адекватної перебудови освітньої системи. По п'яте, прискорення соціальних процесів призводить до зростання географічної мобільності, розриву соціальних зв'язків, що загострює проблеми соціалізації. У цих умовах актуального теоретичного і практичного значення набувають питання про роль освіти у соціалізаційному контексті.

Процес глобалізації стимулює об'єднання освітніх систем у єдиний простір. Науково-технічний прогрес, поява нових технологій та інформатизація формують новий образ освітнього простору завдяки тому, що глобальне суспільство повинно бути глобально-інформаційним.

Головним завданням національних освітніх систем, зокрема вищої освіти, є більший доступ громадян до освіти, підвищення її якості з метою кращої підготовки громадян до вимог сучасного суспільства і подолання ризику безробіття. Глобалізація в освіті, як і в інших галузях є об'єктивним, але далеко не однозначним процесом.

Особливо гостро сьогодні постають проблеми розвитку вищої освіти. До найважливіших процесів, що будуть справляти тривалий вплив на зміст і структуру вищої освіти, належать такі:

— Перехід від елітарної до масової вищої освіти, сьогодні її часто отримують для того, щоб бути не гіршими за інших.

— Глобалізація системи освіти, яка веде до необхідності перегляду принципів існування та уявлень про роль конкретних університетів і регіональних систем вищої освіти.

— Розвиток та поширення нових технологій, що істотно змінюють як вимоги до фахівців, так і методи навчання.

Головним показником ефективності навчання мають стати не просто сума знань, які студент засвоїв у процесі перебування у вузі, а здатність до їх самостійного здобуття, до самонавчання, вміння користуватися джерелами і засобами інформації, постійно підвищувати рівень своєї освіти.

Водночас національні системи освіти, не втрачаючи своєї національної специфіки, мають перебудуватись у контексті загальних світових тенденцій, принципів, стандартів її розвитку. Освіта має навчитись формувати людину, конкурентоспроможну не лише у вітчизняному, а й у світовому виробничому та соціокультурному середовищі.

Освіта в сучасному світі є найважливішою сферою соціального життя. Саме від неї залежить інтелектуальний потенціал нації, її самостійність, міць та життєздатність. Освіта стає одним із найважливіших факторів глобалізації, що є не лише похідною глобалізаційних процесів, а й одним із найпотужніших факторів світової інтеграції.

Література: 1. *Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи* : монографія / [М. Б. Євтух та ін.] ; Нац. Акад. пед. наук України [та ін.]. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 418 с. 2. *Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології*: Кол. моногр. – К.: МАУП, 2005. – 320 с. 3. *Кремень В.Г.* Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с. 4. *Красовська О.* Роль освіти в сучасних глобальних умовах / О. Красовська // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1 (4). – С. 182-188. 5. *Терентьєва Н. О.* Розвиток університетської освіти в Україні: історія, сучасність, тенденції : монографія / Наталія Терентьєва ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 427 с. 6. *Яблонський В. А.* Проблеми розвитку вищої освіти XXI століття: стан і перспективи / В. А. Яблонський, О. В. Яблонська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Педагогіка, психологія, філософія. – К., 2015. – Вип. 208, ч. 2. – С. 402–412

Фомич М. В.

АНАЛІЗ СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Проблема психічного здоров'я особистості як предметна сфера наукового дослідження має відносно не тривалу історію, проте положення на які вона опирається беруть свій початок ще в давньосхідних практиках індо-тібетської медицини, таких як йога та аюрведа.

Йога та аюрведчна наука як приклади духовних і фізичних практик є одними із самих давніх психологічних систем, методичні прийоми яких і сьогодні активно використовуються у різноманітних методах психічної релаксації та саморегуляції, детермінуючих здоров'я та підтримку психічної й соматичної рівноваги особистості [6].

Найбільш глибоко вплив східної традиції на проблематику психічного здоров'я відчувається у науковій діяльності К. Юнга. Науковець вважав, що

здоровою може бути лише та людина, яка асимілювала зміст свого несвідомого і вільна від захоплення яким-небудь архетипом. Шлях до здоров'я і зростання, від его до самості, Юнг назвав індивідуацією [7].

Незважаючи на те, що одними з перших, хто звернув увагу науки на проблематику психічного здоров'я особистості були представники психоаналітичного напрямку, зокрема З. Фрейд та К. Юнг, проте історична ініціатива з постановки та розробки психічного здоров'я як наукової проблеми належить вченим гуманістичної психології.

Зосередив свою увагу на специфічних людських проявах і цінностях, представники гуманістичної течії (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм) вводять у професійну лексику низку термінів, що визначають якість індивідуального життя людини, зокрема вели мову і про психічне здоров'я.

К. Роджерс, один із перших зробив спробу створити психологічний портрет здорової особистості. У його працях психічне здоров'я особистості відображається через поняття «повноцінно функціонуюча особистість». На думку вченого така особистість виражає відкритість до переживання, екзистенційний образ життя, організмичну довіру, емпіричну свободу та креативність [13]. Роджерс наголошував, що людина наділена вродженим, природнім стремлінням до здоров'я.

А. Маслоу на основі теорії мотивації особистості створив образ самоактуалізованої, психічного здорової людини. На думку вченого, психічне здоров'я характеризує індивіда як суб'єкта життєдіяльності, розпорядника своїх власних сил і здібностей [10].

Г. Олпорт увівши в науку уявлення про пропріативність людської природи, склав портрет психологічно зрілої особистості. За Г. Олпортом психологічно зріла особистість здатна брати на себе всю відповідальність за своє життя, за його якість, успіхи та поразки. Риси, що характеризують особистісну зрілість, за типологією Г. Олпорта, є центральними рисами пропріуму особистості, які охоплює ті її сторони, що є важливими для почуття самоідентичності та самоповаги [17].

У свою чергу Е. Фромм пропагуючи цінність позитивної свободи запропонував образ «людини з продуктивним характером». На думку Е. Фромма така людина вільна і незалежна від зовнішнього контролю, керується розумом і тому здатна досягнути суті явищ; сприймає себе як втілення власних сил і як «творця», здатна бачити людей такими, якими вони є, здатна любити; здатна творити силою уяви [18].

Деякий інший підхід до проблеми психічного здоров'я запропонував австрійський психіатр В. Франкл, у своїй праці «Людина у пошуках сенсу», автор розмірковував про людину, яка прагне до сенсу, наголошуючи на тому, що людське життя ні при яких обставинах не може позбутися сенсу. Сенс життя має бути знайденим. У його пошуку людину спрямовує совість, яка для Франкла тотожна «внутрішньому голосу», що направляє людину по шляху до досягнення здоров'я [16]. Щоб сповнити життя сенсом, людині потрібно виявляти відповідальність, творчість у роботі, уміння переживати.

У межах гуманітарно-антропологічного підходу, який активно розвивається у Росії, значний внесок в розробку ідей психічного здоров'я був зроблений В.М. Бехтеревим, який продемонстрував принципове значення виховання і освіти для формування психічного здоров'я дітей [6].

Формування психічного здоров'я виходячи із онтології способу життя людини припускає антропологічний підхід (А.В. Шувалов, В.І. Слободчиков). Параметри психічного здоров'я тут виступають як надбання зрілості [20].

Г.С. Нікіфоров, говорить про психічне здоров'я як характеристику людини, яка визначає її здатність долати складні обставини свого життя, зберігаючи оптимальний емоційний фон та адекватність поведінки [6].

О.С. Васильєва, наголошує на тому, що психічне здоров'я визначається як одна із інтегральних характеристик особистості, пов'язана із її внутрішнім світом та з усім різноманіттям навколишнього світу [3].

Аналіз літературних джерел свідчить, що у російській психології проблема психічного здоров'я особистості має достатньо розроблені теоретичні основи, що ґрунтуються на ідеї досягнення людиною повноти власної реальності та духовного зростання.

У вітчизняній науці психічне здоров'я не раз ставало предметом наукового дослідження. Науковці намагалися розкрити сутність понять «психічне здоров'я» і «психічно здорова особистість», вивчити наслідки негативних впливів на психічне здоров'я та розробити відповідні заходи з його розвитку, збереження і охорони.

Досліджуючи проблему прогнозування розвитку психічного здоров'я особистості С.Д. Максименко визначає психічно здорову особистість як цілісну особистість, що перебуває в постійному русі-становленні. На думку дослідника, психічне здоров'я – аспект здоров'я взагалі, який підкреслює стан душевного комфорту, відсутність патологічних психічних проявів та здатності до ефективної діяльності і саморегуляції у відповідності до власних (відрефлексованих) цілей і інтересів людини [11].

І.В. Шаронова, розглядаючи стан проблеми психічного здоров'я в сучасних умовах життєдіяльності, говорить про психічне здоров'я як відносно стійкий стан особистості, який дає можливість людині усвідомлено, враховуючи свої фізичні й психічні можливості, а також навколишні природні та соціальні умови, задовольняти індивідуальні, біологічні та соціальні потреби на основі нормального функціонування психофізичних систем, що забезпечують досягнення емоційного благополуччя [19].

Авторський колектив у складі І.Я. Коцана, Г.В. Ложкіна, М.І. Мушкевича, у праці «Психологія здоров'я людини» [9], трактує психічне здоров'я як повноцінний розвиток і злагоджена робота всіх психічних функцій. Вважаючи, що це – внутрішній стан людини, який забезпечує адекватну дійсності регуляцію поведінки.

Психічне здоров'я було предметом роздумів М.Є. Андрос під яким, на думку науковця, слід розуміти таке функціонування психіки індивіда, яке забезпечує йому гармонійну взаємодію з навколишнім світом [1].

Контент-аналіз літератури свідчить, що часто у дослідженнях проблема психічного здоров'я постає у контексті пошуку шляхів його збереження.

Так, вивчаючи психологічні чинники збереження психічного здоров'я провізорів-інтернів, Н.В. Гончаренко тлумачить психічне здоров'я як здатність до функціонування на високому рівні поведінкового й емоційного регулювання, що забезпечує індивіду внутрішню і зовнішню гармонію [5].

Досліджуючи збереження психічного здоров'я вихователів С.А. Тітаренко, зазначає, що психічне здоров'я є важливою умовою ефективності професійної діяльності педагога і безпосередньо пов'язане із стійкістю до стресу та деструкцій у поведінці [15].

Варто зазначити, що проблематика збереження психічного здоров'я є одним із найактуальніших питань для фахівців ризиконебезпечних галузей, професійна діяльність яких пов'язана із значними фізичними та психоемоційними навантаженнями, а отже можливістю порушення чи втрати психічного здоров'я.

Аналізуючи теоретико-методологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців Є.М. Потапчук прийшов до висновку, що під поняттям «психічне здоров'я військовослужбовця» слід розуміти таке функціонування психіки військовослужбовця, яке забезпечує його гармонійну взаємодію з навколишнім світом, адекватність поведінки, ефективність навчальної і службової діяльності та здійснення особистісного розвитку [12].

Про психічне здоров'я як основоположний психологічний феномен професійної поведінки працівників МНС, говорить Н.О. Світлична [14].

В.І. Барко, окреслюючи концептуальні засади професійно-психологічного тренінгу збереження психічного здоров'я поліцейських Національної поліції України, вказує, що психічне здоров'я працівника поліції полягає в тому, щоби прийти до узгодження із самим собою й реальними фактами життя та службової діяльності [2].

Особливості суспільно-політичної обстановки в державі, військові дії на сході країни обумовили розгляд проблеми психічного здоров'я у розрізі національної безпеки. Автори звертають увагу, що психічне здоров'я є важливою складовою національної безпеки, а його збереження має бути пріоритетним напрямком науки та державної політики.

У пошуках засад продуктивної праці, суспільної єдності та економічного розвитку І.І. Галецька дійшла до висновку, що психічне здоров'я визначає наявність сукупного потенціалу суспільного розвитку, здатності до формування та розвитку громадянського суспільства як основи стабільного суспільно-економічного розвитку [4].

Розмірковуючи про сучасні умови життєдіяльності в Україні існуючі загрози та ризики, ускладнені веденням Атитеротистичної операції О.Л. Корольчук говорить, що психічне здоров'я це стан благополуччя та умова для реалізації людиною власного потенціалу, здолати виклики, стреси, продуктивно та плідно працювати, бути активним та творчим членом українського суспільства [8].

Отже, аналіз літературних джерел та виявлені сутнісні варіанти до розуміння психічного здоров'я дають підстави для формулювання власного уточненого поняття психічного здоров'я – це основа повноцінного розвитку особистості, що підкреслює відсутність у суб'єкта психічних захворювань та вбирає у себе основні прояви якостей людини як організатора і розпорядника власного життя.

Аналіз наукових підходів дає змогу виділити характеристики психічного здоров'я особистості, до яких належать: активність, регуляція поведінки та діяльності, цілеспрямованість, креативність, критичність мислення, здатність брати на себе всю повноту відповідальності за подолання життєвих обставин і труднощів, особистісне зростання та гармонійний розвиток з навколишнім світом.

Література: 1. Андрос М.Є. Психічне здоров'я особистості: психологічне консультування керівників шкіл / М.Є Андрос // Освіта і управління. – Том 2. – 1998. – № 2. – С. 64. 2. Барко В. І. Концептуальні засади професійно-психологічного тренінгу «збереження психологічного здоров'я поліцейських національної поліції України» / В. І. Барко, В. П. Остапович, В. В. Барко // Право і Безпека. – 2016. – № 4. – С. 104–109. 3. Васильєва О.С. Психология здоровья человека: эталоны, представления, установки / О.С. Васильєва, Ф.Р. Филатов. – М. : «Академия», 2001. – 352 с. 4. Галецька І.І. Психологічне здоров'я як проблема національної безпеки / І. І. Галецька // Науковий вісник Львівського державного університету

внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 2(1). – С. 49–58. 5. Гончаренко Н.В. Психологічні чинники збереження психічного здоров'я провізорів-інтернів / Н.В. Гончаренко // *Modern Methodology of Science and Education*. – Vol. 3. – 2017. – Р. 3–8. 6. Здоровая личность / [Г.С. Никифоров, Л.Г. Татарникова, Н.Ф. Голованова, В.М. Снетков и др.] ; под ред. Г.С. Никифорова. – СПб. : Речь, 2013. – 400 с. 7. Келвин Х. Теории личности / Х. Келвин, Л. Гарднер ; пер. с англ. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с. 8. Корольчук О.Л. Охорона психічного здоров'я в умовах ведення АТО / О.Л. Корольчук // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2016. – № 18. – С. 96–102. 9. Коцан І.Я. Психологія здоров'я людини / І.Я. Коцан, Г.В. Ложкін, М.І. Мушкевич ; за ред. І. Я. Коцана. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. – 430 с. 10. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с. 11. Медична психологія : [підручник] / [С.Д. Максименко, І.А. Коваль, К.С. Максименко, М.В. Папуча] ; за ред. академіка С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова Книга, 2008 – 520 с. 12. Потапчук Є.М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців: монографія / Є.М. Потапчук. – Хмельницький, 2004. – 322 с. 13. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. Е.И. Исениной. – М. : Изд. группа «Прогресс», Университет, 1994. – 478 с. 14. Світлична Н.О. Соціально-психологічні чинники збереження психологічного здоров'я працівників МНС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.09 / Н.О. Світлична. – Національний університет цивільного захисту України. – Х., 2013. – 18 с. 15. Титаренко С.А. Збереження психічного здоров'я вихователя дошкільного навчального закладу як умова ефективності професійної діяльності / С.А. Титаренко // *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. – 2016. – Вип. 30. – С. 175–182. 16. Франкл В. Воля к смыслу / В. Франкл ; пер. с англ. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с. 17. Фрейджер Ф. Личность: теории, эксперименты, упражнения / Ф.Фрейджер, Д. Фэйдимен. – СПб. : прайм-ЕВРОзнак, 2001. – 864 с. 18. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм ; пер. с англ. – Минск: Коллегиум, 1992. – 253 с. 19 Шаронова І.В. Психічне здоров'я особистості як предмет психологічного дослідження / І.В. Шаронова // *Проблеми сучасної психології*. – Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2013. – Вип. 20. – С. 738–747. 20. Шувалов А.В. Гуманитарно-антропологические основы теории психологического здоровья / А.В. Шувалов // *Вопросы психологи*. – 2004. – №6. – С. 18–33.

Хайрулін О.

ІГРОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ОФЦЕРА

Українська національна історія переживає складні часи, що обумовлено наявним перебігом світових процесів, що кваліфікуються сучасними дослідниками як життєдіяльність в умовах невизначеності [1-4].

Підсумком ХХ сторіччя став не лише розпад Радянського Союзу, але і поступові суттєві зміни геополітичного облаштування сучасного світоустрою, феномен яких узагальнюється поняттям «світ VUCA» (VUCA-world) або простір існування з домінуючими ознаками Неврівноваженості (Volatility), Невизначеності (Uncertainty), Складності (Complexity) та Неоднозначності (Ambiguity) [1-4].

Наукові розвідки стосовно особливостей та способів існування у «світі невизначеності» розпочалися американськими військовими дослідженнями, які у часі співпали із завершенням Другої світової війни, початком «холодної війни» та інтенсифікувалися наприкінці ХХ століття у зв'язку із суспільним та економічним загостренням у низці регіонів [1-4]. Ситуації невизначеності здебільшого викликані неготовністю суб'єктів до продуктивних дій в умовах дефіциту готових варіантів рішення та перевагою шаблонних альтернатив поведінки [1-4].

Військовими науковцями невизначеності сприймається як «неможливість знати все про ситуацію та ускладнення прогнозування характеру та впливу змін (у взаємозв'язку невизначеності та мінливості). Невизначеність часто стримує, гальмує процеси прийняття рішень та підвищує вірогідність суттєвої помилковості висновків про майбутнє. Це обумовлює необхідність розумного управління ризиками, вироблення та застосування стратегій, котрі попереджують негативні наслідки таких ризиків та страхують від них» [1-4].

Наведені обставини вимагають від сучасної наукової психології обґрунтованих пропозицій для удосконалення підготовки національних офіцерських кадрів до діяльності в умовах сучасного бойового протистояння, розвитку у них професійних компетентностей подолання ризиків, що створює невизначеність.

Аналіз актуальних здобутків виконання вказаного завдання свідчить, що переважні дискурси та проведені дослідження поступово зосереджуються в контурі з центром-платформомою, що постає у вигляді поняття та феномену «гра» і дотичного ігровій тематиці «рефлексивного управління» (В.О. Лефевр, Г.П. Щедровицький, В.Є. Лепський, Г. Зікermann, Дж. Ліндер, С.А. Кравченко та інші) [1-4].

Феномен гри головним чином займає науково-дослідницький простір як загально-філософський предмет. Дослідження Ф. Шиллера, Г. Спенсера, К. Гроса, В. Вундта, Й. Хейзинги, Л. Витгенштейна, Х.-Г. Гадамера, О. Фінка, Р. Кайюа, Г.П. Щедровицького, А.В. Фурмана та ін. заклали змістовні філософсько-теоретичні підвалини для сучасних прикладних розробок проблематики гри [1-4]. Дослідження онтофеноменальних аспектів невизначеності та гри у їх поєднанні становлять для вітчизняної науки окремих міждисциплінарний сегмент, що унаслідок собою напрям біхевіористської економіки (Behavioral economics) та підрозділ «теорії ігор» (Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн, Т. Шелінг, Д. Канеман, А. Тверські та інші) [1-4].

У психологічній науці з різних теоретичних позицій досліджено гру як особливий та один із основних видів діяльності індивіда (Г. Спенсер, В. Вундт, С.Л. Рубінштейн, Л.С.Виготський, Б. Г.Ананьєв, А.Н. Леонтьєв, О.В. Запорожець, Д.Б. Эльконін, В.П. Зінченко, О.С. Газман, К.Е. Фабрі, А.В. Фурман, С.Ф. Занько, Ю.С. Тюнніков та інші) [1-4].

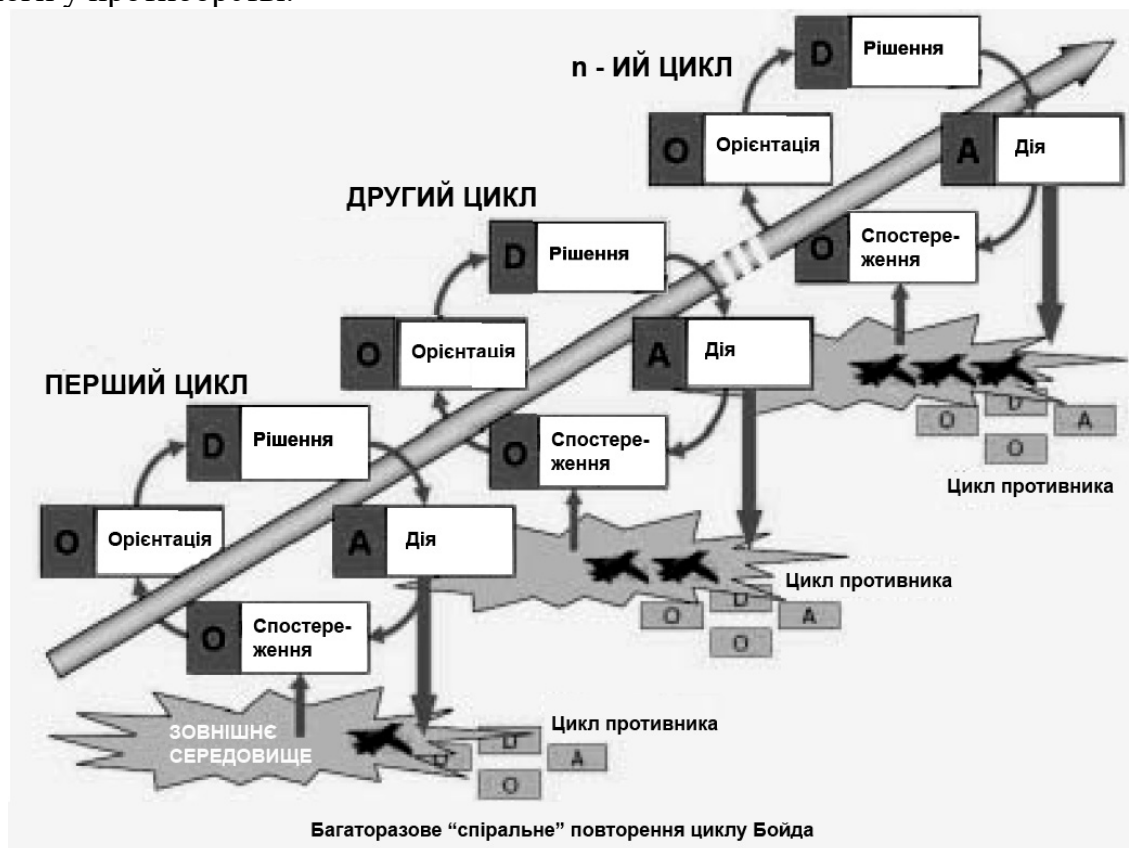
Гра, як онтофеноменальна форма буття людини і суспільства в умовах протистояння історично виступала *культурно-атрибутивною еманациєю збройної боротьби*, і часом замінювала собою саме збройне протистояння, локалізувала та суттєво зменшувала обсяги та ступінь втрат, що були неминучими за умов відкритої, тотальної війни [5; 6; 7]. Така особливість гри в умовах агресивного середовища і конкурентної боротьби, за висновками відомого автора класичного дослідження гри Й. Хейзинги, робить гру нічим іншим, як *«культурною ... функцією війни»* [5, с. 134].

Особливе місце у дослідженнях феномену гри як форми та інтегрального засобу життєдіяльності людини у сучасному світі займає науковий здобуток Г. П. Щедровицького – автора системомислєдїяльнїсної методологїї та розробника складного методу інтелектуально-комунїкативного трактування, що отримав назву *«органїзаційно-дїяльнїсна гра»* [1; 2; 4; 8, 9]. Вченим була запропонована та науково верифїкована форма мислєдїяльнїснї та метод розв'язання складних комплексних проблем – *органїзаційно-дїяльнїсна гра*, що охоплювала п'ять складових: а) комплексної проблемної ситуації у певній сфері людської діяльності;

б) комунікативно-діяльнісної імітації даної сфери; в) конкретної проблемної ситуації в міжпрофесійному колективі, що безпосередньо пов'язана із розв'язанням цієї проблеми; г) активної проблематизації предметно-професійних способів і засобів мислєдїяльності; д) проєктивного програмування колективної мислєдїяльності за нормами і рамковими умовами її загальної методологічної схеми [8; 9].

Суттєво удосконалює арсенал сучасних наукових засобів військового управління концепція «петлі» OODA Дж. Бойда, американського воєнного теоретика другої половини XX сторіччя. Ним створено оригінальну концепцію втручання в активність, контролю та управління діями супротивника та удосконалив загальний підхід до моделювання процесу вироблення та підтримки реалізації рішень у конкурентному середовищі будь-якої природи та характеру [10; 11].

Ключовою ідеєю концепції Дж. Бойда (див. *рис.*) є сприймання будь-якої події в умовах агресивного середовища, протиборства, як багаторазового, циклічного повторення чотирьох послідовних взаємодіючих процесів (етапів події, ситуації): 1) Спостереження (англ. Observe); 2) Орієнтації (Orient); 3) Прийняття рішення (Decide); 4) Акту безпосередньої фізичної дії (Act). Концепція відома під метафоричною назвою «петля Бойда». Також існує назва петлі або циклу OODA (абревіатури перших літер назв чотирьох процесів, російською НОРД). Згідно із гіпотезою Бойда більш висока швидкість циклу дій суб'єкта і більш висока точність його оцінок і реакцій щодо етапів власного циклу і циклу супротивника (за умов контакту із супротивником, знаходження у контурі циклу супротивника) забезпечує перевагу суб'єкта діяльності над супротивником і веде до подальшої перемоги у протиборстві.

Петля або цикл Дж. Бойда (OODA) [11].

Аналіз змісту концепту OODA засвідчує свою консолідованість моделі розв'язання складних комплексних проблем Г.П. Щедровицького і моделі вчинку видатного українського вченого В.А. Роменця. Модель OODA незалежно підтверджує висновок цього науковця про те, що «... кожна психологічна система може бути вичерпно проаналізована й усебічно сутнісно оцінена як перспективна залежно від того, наскільки вона вибудовує себе, орієнтуючись на вчинкову логіку людської активності» [4]. В.А. Роменцем уперше в науковій думці запропонована субстанційна, базова структура будь-якого акту життєдіяльності суб'єкта як *універсальна вчинкова структура діяльності* [1-4; 9].

За В. А. Роменцем: «Психологічна картина звернення вчинку починається з надання значення феноменам матеріального світу. Це – ситуація. Значення, надане феноменам, але протиставлене їм як невідповідним, є мотивацією вчинку. Акт перетворення феномена з тим, щоб він відповідав ідеальному моменту мотивації, становить сам вчинковий акт» [4]. Четвертий компонент у структурі вчинку – післядія, головний зміст якої – «усвідомлення людиною свого вчинку і його наслідків для себе та інших. Дію завершено, але вчинок ще не завершується, зауважує В.А. Роменець» [4]; на етапі післядії «підсумок зробленого стає основою нових кроків уперед» [4]. Фактично такий підхід еволюційно розвиває, органічно імплементує у реальну людську екзистенцію, наповнює програмним психологічним змістом концепти прагматизму, про які йшлося вище, закладає надійний методологічний фундамент для розвідок гри як форми учинкової діяльності, буття особистості.

Четвертий компонент у структурі вчинку за В. А. Роменцем – післядія, функцією та призначенням якої є «усвідомлення людиною свого вчинку і його наслідків для себе та інших» предметно співпадає з феноменом рефлексії – явища яке стало центральним осердям рефлексивно-інтенціональної теорії моделі суб'єкта В. О. Лефевра. Зазначена теорія не є суто психологічною у питаннях своєї наукової інституціоналізації [12]. Разом із тим ми маємо переконання в доцільності її залучення до розвідок обраної проблематики [1-4].

Проблематиці життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності було присвячено низку досліджень В.О. Лефевра, який у 60-ті роки ХХ сторіччя увів у науковий ужиток поняття «рефлексивної системи» та «рефлексивного управління», що у подальшому вирішально вплинули на парадигму вивчення складних соціально-культурних об'єктів. За концепцією цього відомого філософа, рефлексивні процеси входять до всіх механізмів регуляції функціонування будь-яких систем, зумовлюючи оптимізацію їхньої активності, що нами вважається важливим та необхідним для обґрунтування технології життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності. В. О. Лефевр вважає, що рефлексія – це, передусім, здатність зайняти позицію дослідника стосовно як самого себе, так й іншої людини, її дій та думок [12].

Вітчизняною дослідницею феномену рефлексії О. В. Савченко виокремлюються «мінімум три аспекти аналізу рефлексії: у статусі загального механізму функціонування свідомості, психічного процесу та властивості особистості. Поєднує ці три аспекти аналізу той факт, що психіка людини як цілісна система має такий високий рівень організації, який передбачає реалізацію найвищого принципу самоорганізації та саморозвитку, згідно з яким у самій системі закладений та сформований механізм, який дозволяє «долати їй власну системну обмеженість» [3]. О. В. Савченко обґрунтовано поняття «рефлексивної компетентності» як феномену, що формується та розвивається у системі

рефлексивного досвіду людини, забезпечуючи реалізацію рефлексивності як загальної здатності особистості та обумовлюючи рівень її компетентності в різних видах діяльності через усвідомлення та реорганізацію особистісного досвіду [3].

Констатувальний експеримент, що проводився у 2017 році за участю слухачів Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського з метою встановлення рівня розвитку у них рефлексивної компетентності засвідчив невисокі показники. Розбіжність в індивідуальній успішності виконання тестового завдання та потенціалах рефлексивної компетентності офіцерів під час виконання ними вправи показала свій широкий діапазон: на фоні невисокої успішності (23% виконання) найкращий час в індивідуальному заліку вправи склав до двох хвилин роздумів над її вірним рішенням [3], що є винятковим.

Гра, з античних часів включно, є основою військової підготовки, як індивідуального, так і колективного рівнів [7; 13]. Науці відомі давньоримські Троянські ігри (*Lusus Troiae*) – форма перевірки військової підготовки юнаків та дорослих чоловіків у вигляді змагань військового профілю, що проводилися систематично [13].

Важливого значення гри, як формі військової підготовки, надавав класик воєнного мистецтва другої половини XIX сторіччя, українець за походженням, генерал М.І. Драгомиров. Його висновки щодо доцільності використання ігрового моделювання у практиці підготовки військ стосуються розвитку когнітивної, рефлексивної компетентності, вправності збереження емоційної рівноваги офіцерів та молодших командирів, здатності офіцерів до нестандартного мислення, розвиток у них сміливості приймати оптимальні рішення, здатності до пошуку нових прийомів виконання службово-бойових завдань [14]. За висновками М.І. Драгомирова ігрові засоби військової підготовки «збуджують розумову діяльність та спрямовують її на розвиток військових міркувань, привчають вникати у глибинну сутність бойового доручення, надають навичок аналізу труднощів воєнної справи, уміння своєчасно вживати заходи обережності, швидко та вірно мислити за різних умов обстановки ... Вправи у воєнній грі готують ... бути керівником» [14, с. 93].

Провідними країнами світу активно використовуються ігрові форми та методи навчання та підготовки військових кадрів. Так, в Академії сухопутних військ США (USMA, West Point) здійснюється викладання дисципліни «Теорія ігор», яка призначена формувати у кадетів поведінкових стереотипів прийняття рішень та ефективної реалізації кризових ситуацій, якими обумовлюється військова діяльність. Особливе значення при цьому надається розвитку практичного мислення з метою, передусім, здійснення оптимальних розрахунків порядку дій та мінімізації втрат особового складу, озброєння і техніки. Дисципліна передбачає дві компоненти навчання: першою є введення кадетів в основи теорії ігор, другою – використання відповідних знань на практичних навчальних ситуаціях [15, р. 445].

У збройних силах Російської Федерації використовуються професійно-зорієнтовані ігри, які мають визначену предметно-функціональну спрямованість та відповідно розподілені на групи та види: дослідницькі ігри, дидактичні ігри, рефлексивно-оціночні, діагностичні, мотиваційно-збуджуючі, психотехнічні тощо. Всі види ігор знаходяться у загальній взаємопов'язаній своїми елементами системі. За сподіваннями російських фахівців лише інтегроване застосування усіх видів ігор у поєднанні із традиційними методами навчання дозволить досягати належного рівня підготовки військових спеціалістів [16].

На сучасному етапі розвитку системи національної військової підготовки застосовуються власні наукові напрацювання, спадщина радянської військової науки і сучасні розробки країни НАТО. Це відбувається з поступовим посиленням аспектів останньої складової та мінімізації використання радянської спадщини. У практиці сектору безпеки і оборони України застосовуються «... дослідницькі навчання та дослідницькі воєнні ігри ... прийоми математичного опису бойових дій, методики воєнно-технічних та оперативно-тактичних розрахунків» [17]; «... моделювання бойових дій на електронно-обчислювальних пристроях» [17]; здійснюються заходи впровадження стандартів управління військами, прийнятих у державах-членах НАТО [18].

Результати здійсненого аналізу приводять до висновку про необхідність застосування засобів ігрового моделювання у підготовці офіцерів і цивільних посадових осіб сектору оборони і безпеки України. Відповідні програми доцільно будувати на основі озброєння слухачів знаннями з теорії ігор, розвитку у них навичок ігрового моделювання через застосування ігрових форм та методів навчання і тренування.

Література: 1. Хайрулін О.М. Значеннєво-смысловий горизонт невизначеності як психологічної категорії / Олег Хайрулін // Психологія і суспільство. – 2017. – №4. – С. 56-81. 2. Хайрулін О.М. Світ невизначеності та ігрове моделювання суб'єкта (контури дослідницької програми) / Олег Хайрулін // Вітакультурний млин. – 2018. – Модуль 20. – С. 67-75. 3. Хайрулін О.М. Теорія «фокальної точки» (Т. Шеллінг) та теорія «перспектив» (Д. Канеман) як основа розвитку рефлексивної компетентності українського офіцера / Олег Хайрулін // Збірник наукових праць НАОУ. – 2016. – №1. – С. 133-139. 4. Хайрулін О.М. Теоретико-психологічний аналіз змісту категорійного поняття «гра» / Олег Хайрулін // Психологія і суспільство. – 2017. – №3. – С. 32-50. 5. Хейзинга Йохан. Homo ludens. Человек играющий / Сост., предисл. и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестрова; Комментар., указатель Д. Э. Харитоновича. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. — 416 с. 6. Чорний В.С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку : [монографія] / Віталій Сергійович Чорний. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. – 368 с. 7. Сунь-цзы. Искусство войны / под редакцией Томаса Клири. перев. с англ. — М.: Издательство «София», 2013 . — 224 с., илл. 8. Щедровицкий Г.П. Организационно-деятельностная игра. Сборник текстов (2) / Из архива Г.П. Щедровицкого. Т. 9 (2) М.: Наследие ММК. 2005. – 320 с. 9. Фурман А. В., Шандрук С. К. Сутність гри як учинення: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман, Сергій Костянтинів Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 120 с. 10. Ивлев А.А. Основы теории Бойда. Направления развития, применения и реализации.// Монография / Москва – 2008 – 64 с. 11. Савин Л.В. Сетевая война. Введение в концепцию: [монографія] / Л. В. Савин. М.: Евразийское движение, 2011. – 130 С. 12. Хайрулін О.М. Ігрове моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності: теоретико-методологічний обрис / Олег Хайрулін // Вітакультурний млин. – 2017. – Модуль 19. – С. 16-36. 13. Арриан. Тактическое искусство / Арриан; пер., коммент., вступ. статьи А. К. Нефёдкина. — СПб. : Факультет филологии и искусств СПбГУ; Нестор-История, 2010. — 286 с. — (Fontes scripti antiqui). 14. Драгомиров М.И. Избранные труды. Вопросы воспитания и обучения войск: монографія / Под. ред. Л.Г.Бескровного. Военное издательство МО СССР. – 1956 г. – 686 с. 15. USMA Academic Program (Redbook) Academic program class of 2015 Curriculum and Course Descriptions office of the dean West Point, New York, 2012. - 493p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.usma.edu/curriculum/RedBook/AY13_RedBook.pdf. 16. Хрипко В.В. Феномен игры в военном обучении / М.: ВАФ, 1998. – 140 с. 17. Культура военного мышления / Под ред. Ф. Ф. Гайворонского и М. И. Галкина. — М.: Воениздат, 1991. — 287 с. 18. ВПЗ.0. Військовий Посібник 3.0 Операції. — К.: Генеральний Штаб Збройних Сил України, 2016.

ПСИХОЛОГІЯ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В РІЗНИХ ЗОНАХ БОЙОВОГО СТРЕСУ

В більшості армій країн НАТО загальну відповідальність за охорону психічного здоров'я військовослужбовців, що діють у бойових порядках несе командир підрозділу. Лише командир, перебуваючи на передовій, поруч зі своїми підлеглими, в змозі збалансувати їхні дії та вчинки в ситуації смертельної небезпеки, й тим самим регулювати протікання стресових реакцій. Починаючи з 2007 року, в армії США, зусиллями командирів, капеланів, медичних фахівців та офіцерів з охорони психічного здоров'я була розроблена модель простору бойового та оперативного стресу (табл. 1).

Таблиця 1

Модель простору бойового та оперативного стресу

ГОТОВНІСТЬ (зелена зона)	РЕАГУВАННЯ (жовта зона)	ТРАВМА (оранжева зона)	ЗАХВОРЮВАННЯ (червона зона)
Ознаки 1) Психологічна адаптація; 2) Ефективне функціонування; 3) Добробут	Ознаки 1) Незначний та транзиторний дистрес або втрата функції	Ознаки Більш тяжкий та стійкий дистрес або втрата функції	Ознаки 1) Клінічні психічні розлади; 2) Непов'язані стресові травми
Характеристика 1) Контроль емоційної сфери; 2) Спокій та стабільність протікання психічних станів; 3) Виконання поставлених завдань; 4) Гра; 5) Почуття гумору; 6) Достатній сон; 7) Поведінка з дотриманням етичних та моральних норм	Характеристика 1) Тривожність; 2) Злість, дратівливість; 3) Занепокоєність; 4) Недобросовісне виконання завдань; 4) Недостатній сон; 5) Недостатня розумова концентрація; 6) Соціальна ізоляція; 7) Крикливість, гіперактивність	Типи 1) Травма; 2) Втома; 3) Сум; 4) Моральна травма; Характеристика 1) Втрата контролю; 2) Паніка, лють; 3) Апатія; 4) Сором, відчуття провини	Типи 1) ПТСР; 2) Депресія; 3) Тривога; 4) Зловживання алко-голем (наркотиками) Характеристика 1) Симптоми тривають більше 60 днів після повернення із зони бойових дій

Модель простору є своєрідною парадигмою, що визнає весь спектр стресових реакцій і наслідків: від психологічної адаптації та повної готовності (зелена зона) до незначного дистресу чи втрати функції (жовта зона реагування), більш стійкого дистресу (оранжева зона) та клінічних психічних порушень викликаних стресом та недолікованих стресових травм (червона зона) [1]. Знання командиром особливостей функціонування психіки військовослужбовця у кожній із зон є запорукою реалізації чотирьох принципів управління стресовими реакціями: наближеності, негайності, очікуванні та простоти. Розглянемо особливості поведінкової регуляції в кожній із зон відображених в таблиці 1.

Зелена зона «готовності» відображає не відсутність стресу, а перш за все ефективно його подолання без значного дистресу чи ураження. Одним із важливих завдань усіх процесів відбору, тренування та командування є стимулювання зеленої зони «готовності» або ж повернення окремих осіб і підрозділів до зеленої

зони, після того, як вони зазнали дистресу чи втрати функції внаслідок стресу. Здатність залишатися у зеленій зоні в умовах стресу та швидко повертатися до неї після стресового ураження чи травмування – це два ключові аспекти здатності швидко відновлювати фізичні та душевні сили.

Жовта зона «реагування» може бути визначена як загальний, незначний і тимчасовий дистрес або втрата функції внаслідок стресу. За визначенням, реагування в жовтій зоні завжди тимчасове та оборотне. Хоча коли виникає стресова ситуація, важко спрогнозувати наскільки вона буде тимчасовою. Результати більшості досліджень свідчать, що найбільшим ризиком для стресових реакцій жовтої зони є безпосередній стан військовослужбовця перед або після виконання нового завдання, а також у самому кінці чи безпосередньо після завершення бойового завдання.

Жовтогаряча зона «травми» може бути визначена загалом як більш тяжка й стійка форма дистресу, яка не зникає з плином часу. Реакції, зокрема, жовтої зони, за визначенням, можна порівняти з гілками, що згинаються під дією вітру, проте завжди повертаються у початкове положення після того, як вітер вщухає. Натомість травми жовтогарячої зони можна порівняти в чомусь зі зламаною гілкою, яка не витримала напору вітру. Тривалий характер стресових травм у жовтогарячій зоні не піддається швидкому лікуванню на ранніх стадіях. Проте стресові травми можуть бути виявлені на ранніх стадіях як за ступенем тяжкості, так і за характером стійкості симптомів.

Бойові та оперативні стресові травми у жовтогарячій зоні характеризуються чотирма можливими причинами, серед яких: небезпека для життя; перевтома; втрата; внутрішньоособистісний конфлікт.

Червона зона «захворювання» містить усі психічні розлади, спричинені дією на особистість військовослужбовця бойових чи інших службових стресових чинників. Оскільки захворювання червоної зони є клінічними психічними порушеннями, їх можуть діагностувати лише фахівці. Найпоширенішим стресовим захворюванням червоної зони є ПТСР [1].

Шістдесятиденний поріг тривалості, запропонований вище для діагностування стресового захворювання, взятий дещо довільно. Однак вважається, що він відображає оптимальний компроміс між конкуруючими пріоритетами для швидкої ідентифікації проблеми, яку важко вирішити без клінічної допомоги та сумнівами при постановці клінічного діагнозу проблем стресу, що можуть зникнути самі собою [2]. Командири підрозділів мають непокоїтися не про те, чи страждають окремі військовослужбовці від психічних розладів, що піддаються діагностуванню, а лише про те, чи звертаються вони до фахівця з психічного здоров'я для оцінки придатності такого військовослужбовця для виконання завдань чи вимог до лікування.

Література: 1. Охорона психічного здоров'я в умовах війни : у 2 т. К. : Наш формат, 2017. Т. 1. С. 183–189. 2. Nash WP, Baker DG. Competing and complementary models of combat stress injury. In : Figley CR, Nash WP, eds. Combat Stress Injury : Theory, Research, and Management. New York, NY : Routledge. 2007.

LACKS AND PROBLEMS ENCOUNTERED IN A MILITARY ENGLISH COURSE

(Недоліки та проблеми, що виникають під час викладання курсу іноземної військової термінології)

Teaching English communicative competence to officers requires high professionalism as a teacher and mastery of language content, thus a teacher of a military English communicative course is dual-hated. He or she should be open-minded to new ways of teaching, he should set clear and achievable goals in his course, he should consider himself a co-learner and part of the class, and finally he or she should develop a specific communicative curriculum according to students' needs and time-constraints. Since the focus of the English communication course is on the process of military English acquisition, achievement and success in the major goals are measured in terms of the purposes for which people are learning language and the kinds of language performance that are necessary to meet those purposes. Teaching communicative competence to adult learners, especially to military students, is not easy. First of all, the teacher who is responsible for teaching English communication should have a clear idea of what communicative competence is. According to Richards (2006), communicative competence includes the following aspects of language knowledge:

- Knowing how to use language for a range of different purposes and functions;
- Knowing how to vary our use of language according to the setting and the participants (e.g., knowing when to use formal and informal speech or when to use language appropriately for written as opposed to spoken communication);
- Knowing how to produce and understand different types of texts (e.g., narratives, reports, interviews, conversations);
- Knowing how to maintain communication despite having limitations in one's language knowledge (e.g., through using different kinds of communication strategies).

The above aspects of communicative competence are applied in military communication as well. The first aspect requires our students to be aware of military English language use according to specific purposes and functions. For instance, they are asked to be involved in real-life situations in which they inquire logistic support in a civilian emergency. In this case, they practice the right terminology in order to fulfil their purpose. The second aspect deals with use of military language in accordance with the communicative situation and the participants i.e. they will speak friendly to a colleague when they meet in a mess hall, and formally to the same person when they meet in an office. The third one deals with understanding different types of text and military language offers quite a large range of texts starting with memos, different kinds of reports, orders, directives, presentations, briefings etc. The last aspect consists of exchanging and maintaining communication despite the deficiencies they have in English language knowledge. In such a situation conveying the message is the most important issue, which means being able to give and get the message from the sender, despite all the grammatical and structural mistakes. Thus the communication is meaningful, interacting and engaging. In this kind of communication the students use gestures and non-verbal language for the unknown words. To sum up, all these components comprise what is known as communicative competence in general English and the same components are part of the communicative competence in the military English as well. Furthermore, after identification of communicative competence components, the teacher should develop a communicative syllabus and an effective curriculum. Designing a

military English communicative curriculum is quite a challenge due to the scope of subject content and work-related goals to be met during the course. In the Foreign Language Centre of the Academy of the Armed Forces military English language curricula are designed, but not specifically communicative ones. This is considered a major problem faced by communicative course teachers. So, it relies on the teacher to find the right materials and to plan their use properly. These curricula should be tailored to military student needs, such as those who are deployed in peacekeeping missions, or those who are assigned to represent Ukraine in NATO organization. Therefore, we should design a communicative curriculum with speaking tasks that meet learners' needs. A military communication course should provide practice in effective speaking skills in a military environment. Thus, the content is categorized and organized according to the deadline of the course. Finally, the teacher should reflect on the specification of terminology, functions, grammatical items, military topics, notions etc. The teacher should have a checklist for predicting communicative needs. The mentioned checklist helps the teacher to answer certain questions about the situations that a learner might encounter, language activities in which he is going to be engaged, the most useful functions of language and the most essential topics and notions. Additionally, finding the right materials from all available English resources is undoubtedly essential when it comes to curricula design. They can make use of general English methods, authentic materials taken from English books, newspapers, magazines, academic journals, internet etc. All these speaking materials should be relevant to the military environment, i.e. army manuals, real-life situations from the battlefield or exercise, military expression and acronyms from NATO documents etc. These materials, authentic or tailored by the teacher, will provide the students the proper language content. All too often, teachers of a communicative course have to evaluate, design and develop the military English communicative tasks themselves due to the lack of military language materials. The teacher should be very selective with the wide range of teaching materials that he or she practices in the classroom. Consequently, he or she should carefully take into account the communicative tasks consistent with the language knowledge of the students, involving role-plays, dialogues, debates, puzzles, jigsaw etc. He or she evaluates if the task is appropriate for his or her class and if it works properly for his teaching goals.

Teaching English speaking to military students, cadets and officers is quite challenging to military English teachers. The teachers of military speaking courses deal with many problems and difficulties and it is their responsibility to overcome these obstacles in order to reach their major goal i.e. to enhance students' speaking skills. Communicative competence remains one of the most prominent skills of our students nowadays. Therefore, communicative tasks are really effective and indispensable in improving speaking skills of military students. Such communicative tasks are practiced in current English speaking courses in the Foreign Languages Centre, but their frequency of use is not at the required level. Most of the teachers sometimes use the communicative tasks in their classes, whereas from the students' point of view they state that they rarely practice them. According to the research results, the military students are very interested in using speaking tasks, which means they are highly motivated and willing to improve their speaking skills. Regarding the difficulty encountered by teachers and students in using military English speaking tasks there are different views. Teachers prefer practicing such communicative activities but they often find it difficult to organize them properly. Preparing them is time consuming; managing teaching time and students in the class is quite a challenge; whereas for a part of the students these tasks are ineffective. However, all the teachers agree that the use of military speaking tasks in their courses improves

English speaking among our military students. Based on the facts of this study, it results that the military English teachers encounter lots of problems when it comes to speaking materials. So, it is suggested that a syllabus board be responsible for finding, evaluating and finally designing a curriculum on military English speaking course. Different courses are organized according to the officers' needs, so specific curricula should be compiled in accordance with the purpose of the course and time restrictions. Regarding speaking materials, the curricula design teachers should take into considerations certain resources and aspects:

- Most of the speaking materials should be authentic;
- They should make use of several resources, such as military academic books, military journals, newspapers, magazines, army manuals, military websites on internet etc.;
- A part of the materials need to be tailored according to the students' needs and language knowledge;
- Piloting is suggested before implementing out the new curricula. The design team can pilot the new curricula in different groups in order to find out in this way if the communicative tasks are effective or not, to see students interests in these tasks and teachers opinions as well;
- The speaking curricula should be flexible to the teachers, allowing them to arrange it in accordance with the specific language knowledge of their students;
- It should be possible for the teacher to up-date the speaking curriculum with any kind of speaking tasks they find useful and effective.

In conclusion, teaching speaking through communicative tasks is not unknown to our teachers; it is not a teaching technique that they are unaware of. In fact it is a matter of teaching perception, learning environment and nonconventional way of teaching. In addition, one of the most fundamental purposes of a military speaking course is to produce competent English communicators in the military field. If a military student is able to communicate in English fluently, accurately and in a comprehensive way in his working environment, then you as a teacher, have met the major objective of your speaking course. So, the teachers should have clear, realistic and achievable goals ahead of starting teaching speaking. Once these objectives are set, the teacher is able to design a productive and useful curriculum on the speaking course.

Черевичний С. В.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ЯК ВИД ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНФЛІКТУ ОСОБИСТОСТІ

Будь-яке руйнування порядку чи усталеного способу життя людини супроводжується пристосуванням до нових умов. Людина немовби потрапляє в коло суперечливих стосунків і відносин як до самої себе, так і відносно оточуючих. Переживання зазначеного несприятливого для людини способу життя відображається у формуванні стану амбівалентності. Пізнати сутнісну основу амбівалентності особистості, це перш за все пізнати її внутрішню інтенційну дію, яка визначає її регулятивні поведінкові сегменти.

Питанню амбівалентності присвячена значна кількість течій та напрямків сучасної психологічної науки. Феномен амбівалентності – важливе поняття в психоаналітичних теоріях особистості, де зосереджується увага на конфліктних емоціях, прийнятті рішень у випадку неспроможності й імпульсивності намірів і

дій особистості, програмуванні суперечливої поведінки, а також в гуманістичних теоріях, в яких її аналізують побіжно як диспозицію в контексті взаємозв'язку з психічним здоров'ям, особистісним зростанням і самоактуалізацією.

Психологічні дослідження амбівалентності можна умовно поділити на три напрями: 1) перший акцентує увагу на психодинамічних аспектах амбівалентності (Е.Блейлер, М.Кляйн, З.Фрейд), тому зрозуміло, що проблематика, яка аналізується, посідає помітне місце в психоаналітичних теоріях розвитку (К.Абрахам, Г.Блум, Ф.Ріман); 2) другий базується на дослідженні амбівалентної поведінки як «неспроможності» прийняти рішення (Р.Баркер, Д.Роттер); 3) третій напрям представлений дослідженнями амбівалентності як різновиду психологічного конфлікту (К.Левін, Н.Міллер), і когнітивною концепцією (Р.Браун, Ч.Осгуд, Л.Фестінгер), що вивчає незадоволення потреби людського розуму в наступності, яка є основною передумовою амбівалентності.

На думку К.Левіна, конфлікт трапляється в психологічних ситуаціях, де протилежно спрямовані одночасно діючі і приблизно рівні сили впливають на особистість. Зазначені протилежності конфлікту мають змістові ознаки амбівалентності. Автор виділив три типи внутрішніх конфліктів, які пов'язані з досягненням мети та ведуть до фрустрації. Конфлікт позитивних рівнозначних можливостей виникає тоді, коли у людини є дві привабливі мети, але їх неможливо досягти одночасно. Тому люди іноді вчиняють за принципом “собаки на сні”, тобто не вирішують конфлікт. Конфлікт другого типу – конфлікт рівнозначних негативних можливостей, коли необхідно вибрати одну з двох непривабливих цілей. Це веде до найсильнішої фрустрації страху, що супроводжується втечею як засобом уникнення даної ситуації, агресією, відкладанням вирішення проблем з дня на день або брехнею, у крайніх випадках – самогубством. Третій тип конфлікту виникає через необхідність прийняття не тільки позитивних, але й негативних аспектів однієї й тієї ж мети. При вирішенні конфліктів цього типу спочатку зазвичай переважає позитивна тенденція, потім – бажання уникнути неприємної амбівалентної ситуації. І з наближенням мети негативна тенденція підсилюється.

У теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера розвивається положення про те, що особистість поводить ся таким чином, який дає змогу максимізувати внутрішню послідовність її когнітивної системи, і що групи також намагаються максимізувати внутрішню послідовність відносин. Зерно теорії сприймається просто: два когнітивних елементи (думки, спрямування, вірування), так би мовити, перебувають у дисонансному відношенні, якщо одна із сторін впливає послідовно за іншою. Оскільки дисонанс є психологічно некомфортним, його існування мотивуватиме особистість редукувати його і досягти гармонії (консонансу). Далі, якщо дисонанс існує, особистість буде активно уникати ситуацій та інформацій, які здатні породжувати дисонанс. Таким чином, основна ідея теорії полягає в тому, що людський організм прагне встановити внутрішню гармонію, послідовність, узгодженість між своїми думками, здібностями, знаннями й цінностями. Тобто живий організм має потяг, спрямований на узгодженість усередині пізнавальної діяльності

Отже, амбівалентність особистості формується як реакція на зміну різного роду умов, коли відбувається зниження інтенсивності установок, які вже систематизувалися і актуалізується дія локальних адаптивних установок, які є неусвідомленими і несформованими особистістю. В такий спосіб формуються взаємовиключні протилежності ціннісних орієнтацій особистості, що

характеризуються рівною силою та обсягом. Вибір на користь одних чи інших або їх синтез залежить від сформованості особистості, яка дає змогу чинити опір негативним впливам і знайти вихід у вирішенні внутрішніх суперечностей.

Зазначимо, що повна інтеграція суперечностей амбівалентності особистості практично не завершується. Відповідно, наступним кроком є новий етап узгодження взаємовиключних особистісних суперечностей. Інакше кажучи, особистісна амбівалентність ніколи не припиняє свого руху як, власне, життя кожної людини у ноосфері буття.

Усвідомлення особистісної амбівалентності сприяє збалансованості протиріч під час прийняття рішення та є передумовою оптимізму, психологічної суверенності, саморозкриття.

Література: 1. Блейлер Э. Аффективность, внушение, параноя / Э.Блейлер // М.: Центр психологической культуры, 2001. – 208 с. 2. Зелінська Т.М. Амбівалентність особистості: шлях до гармонії чи душевного болю / Т.М.Зелінська // навч. посібник // Черкаси: “Сан”, 2005. – 200 с. 3. Эминов М.Ш. Трансформация личности / Магомед Эминов// – М.: Психоаналитическая Ассоциация, 1998. – 496 с. 4. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. – СПб.: Ювента, 1999. – 317с. 5. Рима́н Ф. Основные формы страха. /Ф.Рима́н// Пер. с нем. М; Алетейс, 1998 – 336 с. 6. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному; Страх; Тотем и Табу. Сборник Мн. – ООО « Попури» 1998 – 496 с. 7. Хьелл Л. Теории личности / Л.Хьелл, Д.Зиглер// 3-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 607 с. 8. Хміляр О.Ф., Черевичний С.В. Психологія прийняття рішення командиром: від амбівалентності до символічної регуляції поведінки.// Актуальні проблеми психології. Зб.наук.пр. – К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка, 2015. – Вип.15. – С.224-232.

Чорна І. В.

НОВІ СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ТА СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ

Глобальні зміни політичної та соціокультурної реальності останніх років істотно впливають не лише на розвиток економічних, правових, світоглядних відносин, а й на політичну ситуацію у світі, суспільствах, державах. Серед багатьох проблем, породжених динамізмом політичного життя, особливе місце посідає російська експансіоністська політика, яка кардинально змінила військово-політичну обстановку у світі, вперше після Другої світової війни поставила під сумнів усталеність кордонів між державами, здійснивши анексію Криму та окупацію східних теренів України. Зазначене вимагає нових підходів до сучасних суспільно-політичних процесів, до проблеми гарантування військової безпеки і, зрештою, до захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу [1, с. 6]. Важливу роль при цьому відіграють нові соціальні медіа та соціальні мережі.

Починаючи з другої половини ХХ ст. нові інформаційні технології спричинили революційні зміни у всіх сферах людського існування. Уже сьогодні всесвітня мережа є інтегральною складовою більшості аспектів життя людини, у тому числі й політичної сфери.

Інтернет та пов'язані з ним нові види медіа-сервісів на сьогодні є найбільш перспективною технологічною платформою для взаємодії політиків із населенням – як на глобальному, так і на локальному рівнях. Фактично, контент, який використовується під час масової комунікації (у тому числі, політичної) формує у пересічних користувачів нову віртуальну реальність, нав'язуючи певні стереотипи

поведінки. Цю особливість використовують військові для негативного інформаційно-психологічного впливу як особовий склад збройних сил противника, так і на населення країни загалом.

Важливість влади медіа та впливовості засобів масової інформації на політичну і зокрема військову сферу суспільства може бути повністю оцінена лише через розуміння того, що ж таке нові медіа. Сьогодні цим терміном називають будь-яку медіа-продукцію, що є інтерактивною та поширюється цифровими методами [2]. Тобто, нові медіа – це один з видів цифрових медіа, що ґрунтується на Інтернет-технологіях, контент яких у більшості випадків генерується безпосередньо користувачем. Від традиційних медіа їх відрізняє інтерактивність – можливість реагувати на дії користувача, тим самим формуючи двосторонню комунікацію. Нові медіа не лише забезпечують збір, обробку та поширення інформації, але й пов'язують людей одне з одним, даючи їм можливість обмінюватися величезним обсягом даних (завдяки соціальним мережам, інтернет-блогам, мікроблогам, мобільним додаткам тощо).

Такі технології нових медіа, як інтерактивність, індивідуалізація, мультимедійність та відсутність посередників вплинули на традиційні способи політичної комунікації, що призвело до формування нових видів соціальної, політичної та військової взаємодії.

Із останніх масштабних подій, яка переконливо показала могутність нових медіа, стала окупація частини території України Російською Федерацією. Одним із найбільш ефективних інструментів, які формують необхідні стереотипи у потенціальних жертв експансіоністської політики, стало застосування соціальних мереж з безпосереднім впливом на інформаційне поле користувачів. Одну з ключових ролей у блискавичному захопленні РФ українських територій відіграли саме “ВКонтакте” і менш популярні “Однокласники”. Зважаючи на це, можна з впевненістю говорити про те, що нові медіа та соціальні мережі здатні посідати ключову позицію під час військово-політичної комунікації. І, зважаючи на стрімкий розвиток Інтернет-технологій, ця роль зростатиме з кожним роком.

Впродовж останніх кількох десятиліть політичний ландшафт зазнав значних змін і саме Інтернет, будучи середовищем з надзвичайно високою чутливістю до подій навколишнього світу, відіграв велику роль у цій трансформації. Зокрема, соціальні медіа зараз є важливим чинником під час інформаційно-психологічного впливу, який формує погляд людей на ті чи ті проблеми або явища дійсності. Соціальні медіа змінили політику в передусім завдяки небаченій раніше швидкості поширення новин, опитувань, чуток, фейків.

У “доінтернетну” добу люди були змушені чекати наступного випуску газети або ж новин на телебаченні, аби дізнатися свіжу інформацію, зараз же це можна робити 24/7, варто лише увімкнути свій гаджет. Соціальні медіа пішли ще далі: хоча дізнаватися новини і можна постійно на різних веб-сайтах, проте більшість людей проводить більше часу у соцмережах – у Facebook, Twitter тощо – аніж на новинних чи політичних сайтах. Зазвичай людина дізнається останні новини і думки із соцмереж – рекомендації друзів, їхнього поширення. Це дає широкі можливості для маніпуляції, адже саме цим і користуються спеціальні військові структури, подаючи викривлену інформацію, або ж тільки ту її частину, яка є вигідною для країни-агресора.

Таким чином соціальні мережі можуть виконувати кілька важливих функцій в інформаційній війні: бути платформою для розкриття інформації, майданчиком для обміну думками і джерелом інформації для подальшого виокремлення цільової

аудиторії (це, зокрема, проведення опитувань за допомогою і через соціальні мережі).

Більше того, сьогодні офіційні сторінки державних установ, відомств, перших осіб держав і є джерелом новин для засобів масової інформації. Все частіше дані з відкритих джерел нового покоління – соціальних мереж – використовуються журналістами як підтвержене і надійне джерело інформації. Якщо ще недавно такі засоби комунікації та інформації, як Facebook і Twitter сприймалися ЗМІ зовсім несерйозно, і замість визначення “соціальний” до них застосовувався, передусім, прикметник “новий”, то сьогодні ігнорувати зростання їхнього значення в комунікаціях ділового світу вже неможливо.

Розглянемо, яким чином соціальні медіа сьогодні впливають на політику та населення країни на яку здійснюють негативний інформаційно-психологічний вплив.

По-перше, це можливість прямого контакту з політиками. Одним із позитивних ефектів, які соціальні медіа чинять на політичну сферу, є можливість для виборців легше взаємодіяти з кандидатами та обраними посадовими особами. Традиційно, якщо людина хоче зустрітися з політиком або кандидатом, вона має взяти участь у прямому ефірі, а це доступно далеко не кожному. Соціальні засоби масової інформації, включаючи Facebook, Twitter та Youtube, дозволяють політикам спілкуватися безпосередньо з виборцями. У свою чергу за допомогою сучасних технологій виборець може відвідувати віртуальні події, брати участь у прямих трансляціях та спілкуватися з політиками та кандидатами. Використання нових медіа дозволяє політикам обходити традиційний метод залучення виборців через платну рекламу або фінансування медіа.

По-друге, це використання демографічних показників і таргетингу. Таргетинг використовується у рекламній сфері, аби впевнитися, що реклама/повідомлення досягають цільової аудиторії. Політики також використовують цей метод. В епоху соціальних медіа політики та політтехнологи можуть спрямовувати свої кампанії на ту чи ту аудиторію, тим самим персоналізуючи повідомлення і залучаючи нових прихильників. Використовуючи аналітику, політик може адаптувати свої повідомлення під конкретну аудиторію, тим самим обіцяючи їм те, чого вони дійсно бажають. Наприклад, переваги панування “Російського світу”, повернення до стандартів життя та цінностей колишнього СРСР тощо.

По-третє, використання чуток, фейкових новин та теорій змови. На населення країна, яка зазнає інформаційної агресії має вплив кожна історія – справжня вона чи ні – яка поширюється в соціальних мережах. Сьогодні в Інтернеті все важче відокремити реальні новини від фальшивих. Соціальні медіа роблять цю різницю особливо заплутаною. Постійний потік мемів, посилянь та чуток про політичних лідерів та кандидатів – це суміш правди, брехні, сатири та спекуляцій.

Існує чимало фейкових або сатиричних “новинних” сайтів, які часто публікують історії, що на перший погляд виглядають справжніми. Деякі з них існують лише для того, щоб отримати відвідуваність за допомогою “шокуючих” новин, або розраховані на споживачів контенту, які не аналізують прочитане.

По-четверте, це таке явище, як підтверджувальне упередження (англ. confirmation bias) – вид когнітивного упередження, яке полягає у тенденції шукати або інтерпретувати інформацію таким чином, щоб вона підтверджувала власні переконання або гіпотези.

Підтверджувальне упередження діє особливо потужно в соціальних мережах, коли мова йде про суперечливі теми, до яких належить й політика. Природно, що

люди оточують себе людьми з подібними поглядами – як у реальному житті, так і в Інтернеті. Це означає, що переважна більшість публікацій “ВКонтакте”, “Однокласниках” або іншого контенту, який читає людина, схильна висловлювати ту самий погляд, який вона вже має. Тож у користувача може виникнути ілюзія, що “усі” думають однаково.

Саме тому соціальні медіа можуть посилити наші уявлення та ускладнити сприйняття альтернативних поглядів. У політиці це явище робить людей більш впевненими у власній думці та менш терпимими до інших, що успішно використовується спеціальними військовими структурами під час проведення негативного інформаційно-психологічного впливу.

Як бачимо, слідом за розвитком сучасних інформаційних технологій змінюються й технології негативного інформаційно-психологічного впливу, освоюючи нові можливості. Інтернет з його стрімким розвитком є новою сферою для застосування зазначених технологій. Перенесення до інтернет-простору уже існуючих технологій може принести як значні результати, так і великі розчарування. Втім, застосування технологій, відразу розроблених для роботи з інтернет-аудиторією, також не завжди веде до очікуваного результату. На сьогодні найбільш перспективним виглядає застосування як традиційних, так і нових технологій негативного інформаційно-психологічного впливу з їхньою адаптацією під мінливі умови інтернет-комунікації. Так, ефективні ще якихось десять років тому масові поштові розсилки електронною поштою зараз викликають скоріше роздратування. Отже, можна зробити висновок, що чисті інтернет-технології можуть бути вкрай недовговічними. Проте більшість інтернет-технологій все-таки не є чимось кардинально новим і має зв’язок з традиційними технологіями.

Таким чином, універсальність нових соціальних медіа, їхня тематична різноманітність інформації, глобальність та багатофункціональність є новим рівнем розвитку засобів масової комунікації сучасного суспільства.

Нині людство вступило до третьої епохи соціальних мереж. Після ейфорії “участі заради участі” сучасні мережі стають необхідним робочим інструментом для практичної діяльності, чи то військова справа, політика чи творчість. Як зазначалося вище, останнім часом соціальні мережі перетворилися на інструмент інформаційного впливу та маніпулювання масовою свідомістю, просування вигідних ідей, вкидання необхідної інформації та ініціювання масштабних соціально-політичних потрясінь у тих країнах, які є об’єктом інформаційного впливу.

Події останніх десятиліть засвідчили активне використання нових засобів комунікації в інформаційних війнах та військових конфліктах, у яких пропаганда стає головним інструментом ведення бойових дій. Українська держава зіткнулася з цим явищем безпосередньо. Спецслужби Російської Федерації вже давно використовують такі соціальні мережі, як “ВКонтакте” і менш популярні “Однокласники” як агрегатори інформаційної агресії проти України та проведення інформаційно-пропагандистських атак.

Багато процесів “Російської весни” координувалися саме через ці соціальні мережі. Зокрема, в Україні понад 10 млн користувачів “ВКонтакте” стали потенційними об’єктами, на які впливали російські спецслужби. Вони діють таким чином, що розрізнити де правда, а де вигадка зазвичай неможливо. Наприклад, одним із методів роботи в соціальних мережах є створення великої кількості псевдопатріотичних організацій та груп, які в подальшому “дискутують” між собою, втягуючи до своїх “чвар” справжні українські патріотичні організації.

Виникає та “вирує” штучний процес, який моніториться, прораховується, спрямовується у необхідне річище. При цьому ніхто й не здогадується, хто і яким чином все це “закручує”.

Водночас спецслужби країни-агресора активно використовують соціальні мережі для збору повноцінних досьє на українських військовослужбовців, які публікують світлини з фронту і спілкуються з рідними та друзями через псевдобезпечні ресурси “ВКонтакте” і “Однокласники”. Крім того, за допомогою ресурсу “ВКонтакте” відслідковується переміщеннями користувачів на інших сайтах, а також геолокація та багато інших даних. Відтак, соціальні мережі не варто сприймати як безтурботний майданчик для постів, присвячених вузькому колу родичів та друзів. За сучасних реалій російські соціальні мережі – це дієвий спосіб власноручно позбавити себе права на приватне життя та зануритися до тенет всеосяжної пропаганди, спрямованої проти України.

Зважаючи на це та з метою захисту інформаційного простору, український уряд був змушений заборонити діяльність соціальних мереж “Однокласники” і “ВКонтакте”, пошукового сервісу “Яндекс”, поштового сервісу “Mail.ru” та низки інших російських комунікативних компаній на теренах України [3].

Таким чином, Інтернет аж ніяк не реалізує “стару добру ідею інформаційного суспільства”. Віртуальні особистості, соціальні групи, спільноти – це щось інше, ніж звичний, “реальний” соціум. Замість очікуваної “суспільної користі” віртуальних технологій, вони віртуалізують саме суспільство, перетворюючи його з елементів структури в потоки образів, а інформацію – зі знання на суцільний комунікативний процес “про все” або “ні про що” чи в засіб агресивної пропаганди про що мовилося вище [1, с. 306–307].

Література: 1. Суспільно-комунікативні процеси у Збройних Силах України: підручник / [В. І. Алешенко, Т. В. Андрущенко, В. В. Стасюк та ін.]; за заг. ред. В. С. Чорного. – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 372 с. 2. New Media Glossary / Canadian Radio-television and Telecommunications Commission. – 2011. – Режим доступу: <https://crtc.gc.ca/eng/dcs/glossaryN.htm> 3. Указ Президента України № 133/2017 від 15.05.2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.04.2017 “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”. 4. Чорна І. В. Дигіталізація як одна з тенденцій розвитку медіа галузі / Чорна І. В. // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – № 1. – 2014. – С. 76–81. 5. Чорний В.С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія / Чорний В.С. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2009. – 368 с.

Чорний В. С.,

СУЧАСНЕ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ: МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

*Нам не можуть імпонувати малі армії,
малі концепції і малі люди. Творити
мусимо велике і всеохоплююче, відповідно
до нашого історичного призначення.*

*Михайло Колодзінський,
Українська воєнна доктрина*

Глобальні зміни політичної та соціокультурної реальності останніх років істотно впливають не лише на розвиток економічних, правових, світоглядних відносин, а й на політичну ситуацію у світі, суспільствах, державах. Серед багатьох проблем, породжених динамізмом політичного життя, особливе місце

посідає російська експансіоністська політика, яка кардинально змінила військово-політичну обстановку у світі, вперше після Другої світової війни поставила під сумнів усталеність кордонів між державами, здійснивши анексію Криму та окупацію східних теренів України. Як тут не згадати великого Сунь Цзи, який зазначав, що “той, хто до кінця не розуміє усієї шкоди від війни, не зможе до кінця зрозуміти й усієї вигоди від неї” [1, с. 17]. Зазначене вимагає нових підходів до сучасних суспільно-політичних процесів, до проблеми гарантування військової безпеки і, зрештою, до морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) [2, с. 6].

Російсько-українське протистояння, яке триває понад чотири роки, переконливо засвідчило, що боєздатність військ (сил) значною мірою залежить від людського чинника. Це ще раз підтвердило думку К. Клаузевіца, про те, що у кожній війні моральні сили “наскрізь пронизують усю військову стихію”, здійснюючи вплив на хід збройної боротьби. До головних моральних сил він відносив талант полководця, військову доблесть армії та дух народу, який її комплектує [3, с. 707–714].

Видатний український мислитель Г. Сковорода вважав, що сила духу є гарантом боєздатності армії, оскільки не “однострої і зброя воїна, а безстрашність, мужество, хоробрість його, ... дух воїна”, свідчать про могутність армії [4, с. 140]. У свою чергу М. Колодзінський, творець першої Української воєнної доктрини, зазначав, що “без великого духа не буде йти перемога за нашими прапорами” [5, с. 31].

Відтак, сила духу, або духовний чинник, поряд з озброєнням та військовою технікою, є надзвичайно важливою складовою боєздатності армії, її спроможності виконувати завдання за призначенням.

Досвід бойових дій під час проведення Антитерористичної операції, а, на сьогодні, Операції об’єднаних сил висвітлив низку позитивних аспектів в діяльності структур морально-психологічного забезпечення, про що свідчить масовий героїзм українських військовослужбовців. Разом з тим під час виконання бойових завдань виявлено низку проблемних питань щодо морально-психологічного забезпечення, які потребують негайного розв’язання. Серед них зокрема відзначимо:

- недостатній рівень професійної підготовленості офіцерів ланки рота-батальйон з питань організації морально-психологічного забезпечення, внутрішньо-комунікаційної роботи з особовим складом в районі проведення Операції об’єднаних сил;

- організація системи психологічного забезпечення залишається малоефективною, а в окремих випадках не діє взагалі;

- відсутність необхідної кількості фахівців-психологів для надання першої психологічної допомоги (самодопомоги), а в подальшому і психологічної реабілітації;

- відсутність системи психологічної та соціальної підтримки сімей військовослужбовців у місцях їхнього проживання;

- система інформаційно-пропагандистського забезпечення працює із значним запізненням;

- використання технічних засобів пропаганди у польових умовах продемонструвало їхню моральну і технічну відсталість та недостатню укомплектованість;

- недостатній рівень організації друкування інформаційних (агітаційних) матеріалів, листівок;

– організація та керівництво силами і засобами морально-психологічного забезпечення залишається поки що малоефективним.

Отже, як бачимо, нерозв'язаних проблем достатньо багато, а за ними стоять людські долі і загалом перемога Збройних Сил України. Зважаючи на це необхідно негайно розпочати оновлення системи морально-психологічного впливу на особовий склад, спираючись на Настанову з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України, затверджену Наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 173, від 27.04.2018 [6]. Серед головних заходів цього процесу відзначимо такі:

– створити єдину систему морально-психологічного забезпечення в секторі безпеки і оборони України і, відповідно, єдиний орган керівництва нею, це значно підвищить оперативність та ефективність вирішення усіх поставлених завдань, керованість морально-психологічним забезпеченням, зніме усі бюрократичні перепони;

– посилити психологічне забезпечення і зокрема психологічну підготовку особового складу Збройних Сил України;

– включити до складу морально-психологічного забезпечення, як елемент – релігійне забезпечення, запровадити підготовку військового духовенства (капеланів) на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського спочатку на курсах, а згодом на оперативно-тактичному рівні;

– виходячи з попередньої тези пропонується внести зміни до Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України, затвердженої Наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 173, від 27.04.2018 і Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, затвердженого Наказом Міністерства оборони України № 685, від 14.12.2017 [7] у частині, що стосується системи комплектування Служби військовослужбовцями;

– посилити у Збройних Силах України систему національно-патріотичної підготовки усіх категорій військовослужбовців; переосмислити стратегію реалізації її величезних потенціальних можливостей, маєтєся на увазі передусім розробку оптимальної програми, куди необхідно закласти релігієзнавчу тематику, розділи Біблії та життєві віхи Господа нашого Ісуса Христа; заняття дадуть ефект, якщо будуть організовані на високому науковому та методичному рівні, з активним залученням до їхнього проведення військового духовенства (капеланів) [8];

– оптимізувати та конструктивно легалізувати участь структур морально-психологічного забезпечення у заходах щодо захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

– комплектування структур морально-психологічного забезпечення здійснювати виключно фахівцями за складовими МПЗ та їхніми напрямками відповідно до Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України, затвердженої Наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 173, від 27.04.2018: психологами, соціологами, істориками, правниками, українознавцями, народознавцями, культурологами тощо.

Виходячи з вищенаведеного та зважаючи на досвід країн НАТО, пропонується підготовку зазначених фахівців здійснювати виключно на фондах Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського за системою бакалавр-магістр з подальшим навчанням на курсах перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Крім того, у секторі безпеки і оборони України необхідно відновити діяльність військових судів та запровадити військову адвокатуру. Фактично створити заново систему підготовки молодших командирів, які цементують солдатську масу, сприяють ефективній діяльності військ (сил).

І, найголовніше, оновлення морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України повинно відбуватися в річищі реформування сектору безпеки і оборони загалом. Без цього чинника будь-які зміни в системі морально-психологічного забезпечення не призведуть до бажаного результату. Це значить повністю відмовитися від абсолютно неефективної системи комплектування Збройних Сил України особовим складом, яка їх фактично руйнує; трансформувати існуючу систему підготовки усіх категорій військовослужбовців, яка не сприяє підвищенню спроможностей військ (сил); реорганізувати систему проходження службо в резерві та запасі, оскільки те що є не відповідає жодним раціональним поясненням і є алогічним та контрпродуктивним.

Чисельність Збройних Сил України пропонується встановити на рівні 400–500 тис. осіб (0,7–0,8% від населення країни). Для цього переглянути усю нормативно-правову базу щодо військової безпеки зокрема і національної безпеки загалом [9].

Таким чином, розглянувши головні тенденції та перспективи удосконалення морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), мусимо констатувати, що сучасний етап військового будівництва в Україні характеризується особливою напруженістю та складністю, які зумовлені комплексним впливом цілої низки чинників на характер, зміст і динаміку цього процесу. Реалії часу вимагають від українського суспільства та військово-політичного керівництва надзвичайно великих зусиль з розбудови Збройних Сил, здатних відновити суверенітет над анексованими територіями і, в подальшому, реалізувати споконвічну мрію українського народу про побудову Великої України.

Література: 1. Сунь-дзи. Мистецтво війни. Переклад з китайського та коментар С. Лесняк. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. – 109. 2. Суспільно-комунікативні процеси у Збройних Силах України: під-ручник / [В. І. Алещенко, Т. В. Андрущенко, В. В. Стасюк та ін.]; за заг. ред. В. С. Чорного. – К.: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2017. – 372 с. 3. Клаузевиц К. О войне / Карл фон Клаузевиц. – М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Изд-во Terra Fantastika, 2003. – 864 с. 4. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. Вид. 2-ге. – Дрогобич: Видавництво “Відродження”, 1991. – 341 с. 5. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина / Михайло Колодзінський. Частина I. – Львів, 1936. – 62 с. 6. Настанова з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України, затверджена Наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 173, від 27.04.2018 ДСК. 7. Наказ Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України” № 685, від 14.12.2017. 8. Чорний В.С. Роль релігії у формуванні патріотизму захисників Української держави/ Чорний В.С. // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Випуск 6. – К., 2006. – С. 218–226. 9. Чорний В.С. Методологічні засади концепції реформування Збройних Сил України / Чорний В.С. – К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1998. – 42 с. 10. Чорний В.С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія / Чорний В.С. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2009. – 368 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Значення позитивного іміджу армії для держави полягає в тому, що він впливає на стан воєнно-політичної безпеки держави; відіграє важливу роль у створенні якісної контрактної армії; оптимізує взаємовідносини між армією та цивільним населенням; впливає на масову свідомість, формуючи позитивну думку відносно своєї армії та її підтримку широких верств населення; коригує настрої суспільства, зокрема насаджуючи почуття захищеності і стабільності; впливає на створення зовнішнього іміджу держави під час виконання міжнародних миротворчих місій.

Імідж збройних сил, сформований у масовій свідомості, неминуче набуває політичного аспекту. Насамперед тому, що армія, будучи державним інститутом, у всі часи постійно перебувала в зоні політичних інтересів та цілей різноманітних політичних гравців. Сучасна історія війн та військових конфліктів красномовно доводить, що без ретельно спланованої та чітко організованої роботи щодо формування позитивного іміджу збройних сил неможливий успіх у будь якій військовій операції [1, с.56].

Створення позитивного іміджу передбачає визначення основних іміджевих напрямків та основних цільових аудиторій (груп).

Основними цільовими аудиторіями (групами), є:

- населення країни в цілому;
- військовослужбовці;
- члени сімей військовослужбовців;
- молодь і її різні групи;
- ЗМІ;
- представники наукової та творчої громадськості;
- ветерани Збройних Сил;
- громадські та неурядові організації.

При цьому виділяються наступні основні іміджеві напрямки:

Перше. Служба в Збройних Силах - не тільки конституційний обов'язок кожного громадянина країни, але і висока, відповідальна і патріотична місія. Збройні Сили - це важливий інститут держави і суспільства.

Друге. Збройні Сили - оплот національної безпеки. В армії служать справжні професіонали, які, незважаючи на труднощі, вважають службу своїм священним обов'язком.

Третє. Служба в Збройних Силах пов'язана з реальною небезпекою, але військові, ризикуючи своїм здоров'ям і життям, служать на благо країни і її громадян.

Четверте. Збройні Сили були і залишаються школою мужності і героїзму, громадянського подвигу.

П'яте. Служба в Збройних Силах дозволяє отримати додаткові знання та навички, опанувати додаткову професію.

Шосте. Збройні Сили - це бойове братство, школа дружби і випробувань на стійкість.

Сьоме. Служба в Збройних Силах - це дуже гідна справа, професія, почесна місія.

Восьме. Військовослужбовці та Армія - це частина нашого суспільства, наші батьки, брати, сини, всі українці.

Дев'яте. Нинішні військовослужбовці - продовжувачі славетних традицій Збройних Сил.

Формування позитивного іміджу Збройних Сил України передбачає проведення певного кола організаційних та практичних заходів, основними з яких є наступні:

I. Створення та зміцнення служб із зв'язків з громадськістю. В даний час практично в кожному міністерстві і відомстві існують служби по зв'язках з громадськістю (прес-служби), а в окремих бригадах прес-офіцери. Необхідно розвивати цю систему по всій вертикалі, створивши подібні служби в регіональних та структурних підрозділах. Їх завданнями є: інформування ЗМІ про стан роботи відомства, постійний моніторинг виступів ЗМІ, підготовка прес-конференцій, виступів керівництва, координація інформаційної роботи в цілому.

II. Робота з ветеранськими організаціями і окремими ветеранами. Існуючі в даний час ветеранські організації активно беруть участь в інформаційно-пропагандистській та виховній роботі, що проводиться у Збройних Силах. Необхідно продовжувати активізувати цю роботу.

III. Створення музеїв частин, організацій. Важливим напрямком роботи щодо зміцнення позитивного іміджу Збройних Сил повинна стати меморіальна робота. Вона сприяє створенню духу корпоративності, наступності і має важливе виховне значення. У кожній частині, відісил мають легендарні люди, що домоглися великих успіхів в житті, досягнення і важливі результати, навіть у локальних масштабах. Тому необхідно підтримувати й активізувати створення музеїв, кімнат історії та бойової слави, загальнодоступних Книг пам'яті, стендів та інші подібні заходи.

IV. Проведення урочистих заходів, пов'язаних з професійними святами. Практично у кожному виді сил є професійні святкові дати, які необхідно активно використовувати в інформаційно-пропагандистській роботі. Дані заходи сприяють зміцненню духу корпоративності, наступності, формуванню позитивного іміджу, а також налагодженню тісних контактів з місцевим населенням, ЗМІ. Це можуть бути Дні видів сил, Дні частин і служб, Дні відкритих дверей і багато інших свят. Військові паради та огляди також є важливою складовою даної роботи.

V. Атрибутика.

Важливою складовою військової професії є відповідна атрибутика (прапор частини, знаки відмінності і інше). У цьому зв'язку необхідно створення єдиної державної геральдичної служби, яка буде враховувати при розробці відзнак історичні основи, вимоги сучасного дизайну і інші фактори. Відзнаки також сприяють престижності військової професії, зміцненню корпоративності, гордості за військову службу. Необхідно сприяти створенню подібної атрибутики для кожної з частин, створенню атмосфери поваги до неї, гордості за неї.

VI. Спортивно-масові заходи. Збройні Сили завжди були сильні своїми спортивними традиціями, які необхідно всіляко підтримувати і розвивати. Необхідно сприяти проведенню різних спортивних змагань, змагань із запрошенням великої кількості людей, передусім молоді, та ЗМІ. Спорт краще за інших заходів сприяє популярності і створенню позитивного іміджу.

VII. Робота з громадськими та недержавними організаціями. У сучасних умовах демократизації існує безліч громадських об'єднань, сфера діяльності яких зачіпає і інтереси Збройних Сил. Іноді ці інтереси можуть не збігатися і навіть

увійти в суперечність, наприклад, у сфері екології та інших. Як правило, в подібних конфліктах, Збройні Сили програють з причини закритості, невміння працювати з громадською думкою. У цих умовах необхідно активно співпрацювати з цими організаціями, забезпечувати їх можливо доступною інформацією, працювати в режимі постійного діалогу.

Крім того, існують організації, які в силу своєї спрямованості активно співпрацюють зі Збройними Силами. Це - ветеранські, спортивні, військово-патріотичні та інші громадські об'єднання, яким необхідно надавати всіляку підтримку.

Крім вище перелічених, необхідно проводити інформаційно-пропагандистські заходи, які включають в себе комплекс заходів, розрахованих на широку аудиторію і висвітлення в ЗМІ, а також заходи щодо створення інформаційного простору.

Створення та підтримка власних ЗМІ. Професійні засоби масової інформації є не тільки важливим атрибутом організації, а й сприяють широкому інформуванню передплатників, створенню духу корпоративності.

Створення веб-сайтів. У сучасних умовах одним з важливих інструментів інформування громадськості є створення веб-сайтів. На веб-сайтах можна розміщувати поточні, аналітичні та інформаційні, пізнавальні матеріали з високим ступенем графічної та візуальної якості (наприклад, історія роду військ, геральдика та інші теми).

Соціальні відео-та аудіо ролики. Важливою складовою інформаційно-пропагандистської роботи є розміщення на телебаченні і радіо соціальних відео-та аудіороликів, спрямованих на зміцнення позитивного іміджу Збройних Сил, формування патріотизму.

Наочна масова пропаганда. Важливе увага повинна бути приділена використанню в інформаційній роботі сучасних і традиційних засобів наочної агітації та пропаганди, якими є плакати, календарі, білборди та інша подібна продукція.

Видання спеціалізованої літератури. Важливою частиною інформаційно-пропагандистської роботи має стати видання спеціалізованої літератури, розрахованої на масового користувача. Це можуть бути військово-патріотичні, науково-популярні видання про історію Збройних Сил, Видів Сил, видатних особистостей, відзнаки та військової геральдики та багато іншого.

Отже, імідж є важливою політико-психологічною категорією в системі комунікацій Збройних сил України. Створення позитивного політичного іміджу Армії вимагає глибокого розуміння сутності, психологічної природи, властивостей цього багатофакторного феномена, специфіки та механізмів впливу його на масову свідомість. Глибоке теоретичне осмислення основних аспектів іміджу Збройних сил є актуальною, на сьогодні, потребою.

Література: 1. Алещенко В.І. Імідж Збройних Сил України: теорія і практика формування : монографія. – К. : НУОУ, 2010. – 256 с 2. Данилов В. Особливості формування іміджу Збройних Сил України /В. Данилов. –К. : Либідь, С. 88–95. 3. Ільницька У.В. Проблема формування позитивного політичного іміджу Збройних сил України в процесі переходу до демократичного суспільства: Зб. наук. праць. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2003. – Вип. 14. 4. Калениченко Р.А. Особливості індивідуального іміджу // Труды академії : Зб. наук. праць Національної академії оборони України. – Вип. 7. – К., 2005. – С. 98–104. 5. Кубицький С.О. До проблеми формування позитивного іміджу військово-службовця Збройних Сил України // Вісник НАОУ. – 2007. – № 2 (4). – С. 80–88.

РЕЛЕВАНТНІ ЗНАННЯ ПРО ВІЙНУ ЯК СИСТЕМНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Сучасні технології «мирної війни» і завоювання одних країн іншими невоєнними засобами ґрунтуються на застосуванні стратегії непрямих дій, що передбачає маніпулювання цінностями та переконаннями супротивника з метою зменшення потенціалу конфліктності суспільства й агресивності його членів. Тобто, у війні, головна мета стратегічного нападу – це послабити опір ворога наперед, ніж робити спробу долати його, що краще всього досягається шляхом підміною у супротивника «образу війни» (ототожнення війни лише з веденням збройної боротьби) та «образу перемоги» (спотворення ідеї перемоги у війні); підміною «образу Батьківщини» та «образу ворога» (розмиття цілей оборонної політики – «кого або що» від «кого» захищати).

Вищезазначене потребує визначення концептуальних та методологічних засад формування воєнно-політичної свідомості військових фахівців, що надасть можливість адекватного реагування на виклики та загрози воєнній безпеці України.

Саме тому метою виступу є визначення концептуальних засад формування воєнно-політичної свідомості військових фахівців, а також обґрунтування тези: що релевантні знання про війну є методолого-теоретичним фоном вирішення проблем оборонної політики, яке потребує відповідного наукового військово-гуманітарного забезпечення.

Варто зазначити, що «образ ворога» поряд з «образом війни», «образом Батьківщини», «образом захисника Вітчизни», «образом перемоги» є змістом воєнно-політичної свідомості, яка є складовою суспільної свідомості і яка несе в собі всі характерні особливості останньої. Одночасно, воєнно-політична свідомість має й свої власні особливості. Предметом, на якому виникає воєнно-політична свідомість, є воєнно-політична реальність, воєнно-політичний процес, події, явища, традиції. Воєнно-політична свідомість є освоєння цієї реальності, її усвідомлення.

Отже, першою складовою воєнно-політичної свідомості є знання про війну. В процесі осмислення воєнно-політичної реальності формується ставлення людини до неї й до воєнно-історичного минулого, до воєнної теорії та практики. Ставлення включає в себе й оцінку «образу ворога», «образу війни», «образу перемоги». Воно розглядається як елемент воєнно-політичної свідомості й як підґрунтя до вироблення практичної мотивації військової діяльності військовослужбовців, й зокрема збройного захисту Вітчизни.

Таким чином, знання – ставлення – мотивація є тією формулою, яка в загальних рисах відображає структуру воєнно-політичної свідомості.

Сутність воєнно-політичної свідомості полягає у взаємозв'язку та взаємодії політики та збройного насильства. Кожна з цих сторін воєнно-політичної свідомості генетично схильна до відносно самостійного розвитку на противагу іншій. А це, в свою чергу, може за певних умов призвести до абсолютизації однієї зі сторін.

Видами воєнно-політичної свідомості є мілітаристська, пацифістська та оборонна свідомості. Ми акцентуємо увагу на оборонній свідомості, яка визначає необхідність реагувати на воєнну небезпеку і готовність до справедливої збройної боротьби по відбиттю агресії. Предметом оборонної свідомості є така міра воєнно-

політичної практики держави, в рамках якої вона здатна відбити чужу агресію, а за межами її стати агресором. Тобто, оборонна свідомість формується наявністю воєнної загрози та знаннями з воєнної науки та історії, й покликана адекватно відображати зв'язок політики та збройного насильства в конкретно-історичному контексті, забезпечити належний рівень мотиваційної готовності суспільства та збройних сил до збройного захисту Вітчизни, активізувати спонукальний чинник до ведення оборонної війни.

Акцентуємо увагу на трансформації наших звичних уявлень про війну, що детерміновані: глобалізацією та регіоналізацією воєнно-політичних відносин та подальшим в цих умовах військово-технічним прогресом; перенесенням конфліктної логіки взаємодії суб'єктів міжнародних відносин з військової сфери в екологічну, економічну, соціальну, політичну та духовну сфери суспільства.

Аналіз причин та змістовних вимірів сучасних війн, формально-логічних моделей війн та збройних конфліктів, сучасних тенденцій збройної боротьби [1-3] дозволяє констатувати:

1. Збройні конфлікти сучасності відрізняються крайньою жорстокістю та непримиренністю сторін. Вони ведуться довго та безрезультативно, втягуючи в свою орбіту багатьох учасників, не лише збройні сили, а й сили з підтримання порядку та цивільне населення. Як правило, корені цих конфліктів глибоко скриті в історії та культурі воюючих сторін, що часто робить неможливим вирішення цих конфліктів традиційним шляхом.

2. На початку XXI століття збройні конфлікти та війни починаються за іншими сценаріями, ніж в минулому. Сьогодні у якості основних потенціальних дестабілізуючих факторів в сценаріях розв'язування війн можуть бути використані: кризові явища суспільно-політичного життя в столиці або регіональних центрах держави; етнотериторіальні люфти в геополітичній структурі регіонів світу; масові порушення прав людини; терористичні акти з масовими жертвами; надання підтримки «державам-терористам»; порушення міжнародних режимів, що регулюють воєнно-політичні питання міжнародної безпеки.

3. Домінування інформаційної складової в структурі сучасної цивілізації якісно змінило воєнну стратегію, оперативне мистецтво й тактику: зникають чіткі межі між різними рівнями воєнних дій; зникає географічно заданий традиційний театр воєнних дій в наслідок розширення простору військового впливу й скорочення його часу; оперативні й тактичні дії в інформаційному просторі випереджають події у фізичному просторі. При цьому «інформаційна агресія» може у деяких випадках запобігати початку воєнних дій; образ сучасної війни визначається таким явищем, як створення єдиного інформаційного простору для всієї армії з підключенням до нього командного складу всіх рівнів, починаючи від командирів військових підрозділів.

4. Відбулися зміни у практиці підготовки та ведення «гарячих» війн – посилення ролі «асиметричних відповідей» на вражаючу військово-технологічну перевагу могутніх держав, а також зміна парадигми ведення бойових дій. Водночас в сучасних війнах ставка робиться на безконтактне ведення бою за допомогою використання можливостей високоточної зброї та зброї глобального ураження.

5. Значно зросла мобільність військ, які ведуть бойові дії. Зростання транспортних можливостей збройних сил та прискорення транспортних перевезень забезпечує передислокацію великих контингентів військ (бригад та дивізій) в будь-який регіон на протязі кількох днів.

6. Імперська та ідеологічна форми міждержавних війн все більше трансформуються у терористичну та «гібридні» війни, що вимагає перегляду усталених підходів воєнної теорії та практики.

7. Розширилися функції збройних сил. Поряд із найважливішою функцією збройних сил держави і на нинішній стадії глобалізації залишається захист територіальної цілісності країни, не дивлячись на тенденцію поступового розмивання звичних уявлень про державний суверенітет. В умовах глобалізації економічні інтереси розвинених країн все більше виходять за межі національної території, що обумовлює необхідність в їхньому захисті, в тому числі, при необхідності, і з використанням збройних сил за кордоном. Ці завдання по захисту зарубіжних економічних інтересів набувають статусу життєво важливих для національної безпеки сучасної держави. При цьому «зарубіжна функція» сучасних збройних сил полягає: у нанесенні превентивних ударів по базам етнічних та релігійних екстремістів, котрі використовують методи збройної боротьби та терористичної діяльності; проведення операцій миротворчого характеру; виконання адміністративно-господарської функції в умовах післявоєнного відновлення системи забезпечення життєдіяльності «туземного суспільства», що опинилося в кризі.

Для виконання «зарубіжних функцій» сучасні збройні угруповання, як правило, побудовані на професійній основі.

8. Зростання кількості та зміна якісних характеристик суб'єктів політики на міжнародному, регіональному та національному рівнях спричинило зміну правил «гри» в глобалізованому світі. Так, наприклад в зонах збройних конфліктів послугами приватних військових компаній користуються уряди держав, ТНК, міжнародні та неурядові організації. Це є свідченням втрати монополії держави на збройне насильство та розширення кола суб'єктів нормування останнього.

9. Відбулася зміна форми перемоги – якщо попередні світові війни закінчувались перемогою однієї коаліції над іншою, яка юридично оформлялась актами про беззаперечну капітуляцію, то внаслідок транснаціональних воєнних дій нині така форма перемоги стає неможливою.

Отже, формування воєнно-політичної свідомості військових фахівців – це тривалий і складний процес. Основні (перші) кроки цього процесу мають бути: усвідомлення проблематики трансформації війни як крайньої форми збройного насильства; вироблення та представлення релевантних знань про війну. І вже виходячи з релевантних знань та базових цінностей військової діяльності, розробляється методологія воєнної практики.

Література: 1. Філософія і концептуальні засади наукового вивчення війни : монографія / [В.І. Абрамов, Л.М. Будагьянц, С.О. Гудков та ін.]. – К.: НАОУ, 2007. – 236 с. 2. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під заг. ред. проф. Р.О. Додонова. – Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. – 412 с. 3. Шевченко М.М. Парадигми війни / М.М. Шевченко // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. Т.1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В.М. Князев (співголова), І.В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – С. 426-427.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЙ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ВІЙСЬК ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АТО

Найчисленніші армії - далеко не найсильніші.

Сила слова безмежна. Вдалого слова часто достатньо було, щоб зупинити втікаюче військо, перетворити поразку на перемогу і врятувати країну.

Еміль де Жирарден

Однією з основних тенденцій розвитку війн та збройних конфліктів наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. є зростаюче значення інформаційно-психологічного впливу на противника в ході ведення збройної боротьби. Одним з головних засобів ураження противника в сучасній війні стає інформація.

Інформаційні методи боротьби стали вирішальними і в анексії Автономної Республіки Крим у лютому-березні 2014 року. Військові частини Збройних Сил України, дислоковані в Криму, стали першими, хто зіткнувся з нищівними факторами війни нового типу. Російсько-український конфлікт змушує нас повному оцінити роль інформаційно-пропагандистського забезпечення в ході ведення так званої комбінованої війни, в першу чергу як *дієвий засіб нейтралізації негативного інформаційно-психологічного впливу противника.*

Інформаційно-пропагандистська війна - це широкомасштабна боротьба в інформаційному просторі із застосуванням методів, прийомів, способів, каналів і засобів маніпуляції психікою людей, у першу чергу їх індивідуальною і суспільною свідомістю та колективним несвідомим, з метою досягнення цілей і вирішення завдань суб'єкта впливу.

Головна мета інформаційних війн - управління свідомістю мас і колективним несвідомим з метою забезпечення вирішальної переваги.

До цілей інформаційної війни можна віднести:

- ✓ нав'язування можливого військового конфлікту або запобігання йому;
- ✓ ослаблення морального духу особового складу збройних сил і цивільного населення;
- ✓ внесення в суспільну і індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей і поглядів;
- ✓ дезорієнтація та дезорганізація, внесення безладу в інформаційну мережу супротивника;
- ✓ ослаблення патріотичних переконань і національних традицій;
- ✓ провокація і спонукання до відмови від участі у бойових діях (в тому числі через солдатських матерів);
- ✓ залякування супротивника своєю могутністю;
- ✓ створення передумов для досягнення намічених цілей з мінімальними людськими втратами та матеріальними витратами.

Деякі вважають, що простір інформаційно-пропагандистської війни є єдиним, а всі технології працюють однаково незалежно від того, впливають вони на внутрішній чи зовнішній світ військовослужбовця. Хоча це не так. Простір інформаційно-пропагандистської війни має п'ять рівнів і ми повинні розуміти на який рівень спрямована атака. Як приклад, під час відбиття танкової атаки використовують не такі типи зброї, як при відбитті, скажімо, повітряної. На

кожному з рівнів мають бути використані свої технології нападу і захисту. Безумовно, існують і універсальні прийоми та методи, але вони менш ефективні.

Щоб систематизувати простір інформаційно-пропагандистської війни розглянемо п'ять рівнів.

1. *Внутрішньоособистісний простір* інформаційно-пропагандистської війни передбачає відтворення в психіці військовослужбовця множинних внутрішніх ідеологічних конфліктів (когнітивного дисонансу).

В результаті такий військовослужбовець не впевнений у правоті жодної зі сторін інформаційної війни. Його установка: "Всі брешуть!", тому довіряти не можна нікому, відповідно, підтримувати не можна нікого – все одно усюди брехня, зрада і розбрат. Такий військовослужбовець жодне інформаційне джерело не вважає надійним, він все піддає сумніву, зневажливо та скептично відноситься до всього, в тому числі і до власних внутрішніх цінностей і переконань. На будь-яку інформацію намагається знайти альтернативну точку зору, заплутуючи себе та оточуючих, він не здатний виконувати свої обов'язки, стає явним чи прихованим дезертиром і, навіть, зрадником.

2. *Міжособистісний простір* інформаційно-пропагандистської війни - як велика кількість конфліктів з різних питань, передусім серед людей, що досі вважали себе близьким, рідними.

Головне завдання противника в цьому просторі – пересварити всіх, знищити будь-які продуктивні стосунки, зробити так, щоб колеги, соратники, друзі, родичі ставали запеклими ідеологічними ворогами та не могли злагоджено відбивати інформаційно-пропагандистські атаки. Ще одним завданням у даному просторі є підживлення міжособистісних сварок, сутичок, що вже існують. Для цього часто застосовуються метафоричний переопис конфлікту, наприклад, у родинну сварку. Такий переопис створює побутові асоціації з подіями, які військовослужбовці в побуті звикли інтерпретувати певним чином: кожна сторона буде вважати себе правою відповідно до родинних звичаїв. Урешті-решт більшість військовослужбовців не мають навичок аналізу подій і зазвичай потребують авторитетних точок зору, до яких прагнуть приєднатися. Якщо командир вчасно не завоював довіри (не має авторитету) його місце займуть відомі люди - публічні особи, громадські діячі, спортсмени, а також "улюблені" ЗМІ, які не завжди налаштовані позитивно.

3. *Міжгруповий простір* інформаційно-пропагандистської війни розгортається в соціальних, міжетнічних, міжконфесійних, професійних сутичках, які набувають політичного забарвлення.

Ворог намагається роздмухати соціальну клановість, деякі народності й етноси починають вважати себе "вищими" за інших, тож позиціонують себе як носіїв справедливих претензій на ту чи іншу територію або природні ресурси. Дехто вважає себе "старшим братом", завдання якого полягає у тому, щоб м'яко (чи не дуже) вести інші етноси і малі народи до світла цивілізації та "позитивних" соціальних перетворень. За таким принципом росіяни вважають, що вони мають більше прав на використання ресурсів Сибіру, ніж народності, які там споконвіку мешкали: якути, буряти, чукчі, ненці та інші. Яскравою сучасною спробою закласти підвалини вічного конфлікту на релігійній основі є недопущення (намагання протистояти) створенню в Україні Єдиної помісної церкви.

Професійні досягнення (наукові, культурні, спортивні) представників однієї нації можуть трактуватися як підстави для більш-менш зневажливого ставлення до

інших етносів, у яких подібних досягнень бракує. Це породжує певні напівсвідомі штампи (витончена *англійська* культура – витончена *циганська* культура).

У свою чергу, це створює хибні підстави для спроб подальшої анексії території і винищення чужої (як вважається, примітивної) культури. Відомий пропагандист Йозеф Геббельс казав: "Війна проти іншого народу починається з приниження його історії, культури, честі та гідності. Треба перетворити його у суспільній свідомості на дикунів. Тоді анексія буде схожа на звільнення – акт просвітництва варварів". Саме так уже багато десятиліть позиціонується відношення до індіанців у США.

Для захисту потрібно не тільки перманентно відстежувати актуальні атаки на імідж, честь, гідність навіть з середини країни (псевдодрузі, які начебто борються за справедливість), а й чітко знати "болючі точки", в які зазвичай б'є супротивник, намагаючись створити принизливий комплекс меншовартості.

4. *Міжнаціональний простір* інформаційно-пропагандистської війни – найбільш явний і відомий двобій, який може відбуватися у форматі громадянської (внутрішньої) чи міждержавної (зовнішньої) ворожнечі, здатної набувати (так було раніше) або не набувати (в сучасних умовах) ознак відвертого збройного зіткнення.

Підстав вважати ХХ століття початком ери "холодної війни" більше ніж достатньо. Якщо до цього інформаційно – пропагандистське забезпечення було важливою, але супровідною складовою будь-якого збройного конфлікту, то ХХ століття стало часом, коли для перемоги вже не обов'язково застосовувати зброю, крім того не вигідно. Можна сказати, що вслід за винаходом ядерної зброї, яка в результаті гонки озброєнь зробила безглуздою ядерну війну, інформаційно-пропагандистська зброя дедалі більше стає справжньою зброєю масового ураження, засобом перемоги, здатною загарбати чужу територію шляхом перепрограмування суспільної свідомості.

Знищення нації шляхом чи то громадянської війни, чи то повної та незаперечної анексії – "приєднання", "звільнення", "довгоочікуваної злуки" тощо – неможливе без тривалої масованої підготовки на рівні внутрішньоособистісного, міжособистісного, міжгрупового просторів.

Коли країна, її збройні сили, не в змозі чинити спротив у цих трьох означених просторах, вона приречена на розвал і анексію, а нація буде животіти в ролі "наймолодшого брата" чи "вічно лояльної колонії".

Контрпропаганда у цьому просторі повинна здійснюватися на рівні питань національної безпеки, будь-які кроки ворога мають сприйматися як сигнал до жорсткої (не жорстокої) асиметричної відповіді – високопрофесійної інформаційної спецоперації всіх силових структур. Навіть усі політичні сили країни повинні виступити єдиним фронтом, забувши суперечки, а будь-який формат роботи на ворога слід прирівнювати до зради інтересів держави і нації. На перший план виходять стратегічні комунікації. Ворог користуватиметься кожною можливістю посіяти смуту та розбрат, провокуючи зіткнення різних соціальних груп, політичних сил, регіональних еліт тощо.

5. *Глобальний простір* інформаційно-пропагандистської війни нині перебуває на етапі бурхливого формування. Ідеологічні концепти, державні іміджі, культурні цінності, світові релігії – це ті області де жорстка конкуренція поєднується з безмежною толерантністю поглядів.

Слід розуміти, що в кожного суб'єкта, який задіяний в глобальному просторі інформаційно-пропагандистської війни, є ті вмикачі, що майже гарантовано дадуть певну реакцію масової свідомості. Для масової свідомості США образ Адольфа

Гітлера є менш страхітливим, ніж образ Усама бен Ладена. Шукаючи союзників в інформаційній війні, варто керуватися принципом: "Ворог мого ворога – мій друг, друг мого друга – мій друг".

Підсумовуючи, зазначимо, що інформаційна війна триває.

І, на жаль, вона почалася набагато раніше, ніж вважають деякі військові, та буде тривати ще довго після того, як Україна остаточно переможе в прихованому (а потім вже не прихованому) військовому та явному інформаційному конфлікті з Російською Федерацією. Важка для країни ситуація, яка склалася в інформаційному просторі в результаті ворожої пропаганди, має стати повчанням, страшним, болючим, але корисним досвідом, що назавжди закарбує необхідність приділяти велику увагу інформаційно-пропагандистському забезпеченню.

Це дасть можливість перемагати сьогодні та перемагати в майбутньому.

Юрова Т. М.

ПРОБЛЕМИ СУЇЦИДАЛЬНОГО СТАНУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ І ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ В РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Проблема суїциду в армійському середовищі, в тому числі серед учасників бойових дій виключно серйозна і актуальна, причому вона існує в усіх арміях. Так, наприклад, станом на 2010 р. число військовослужбовців США, що покінчили життя самогубством, переважило число загиблих в Іраку або Афганістані [1, с.6]. Складні обставини у цьому питанні й в ЗСУ: військовий прокурор Анатолій Матіос заявив, що «... за час проведення АТО щонайменше 554 особи вчинили самогубство (офіційна статистика ЄРДР станом на 01.04.2018)» [2]. Ще раніше він повідомив, що більшість самогубців в Збройних Силах України зовсім молоді люди: 1995–1998 років народження [3]. Гострота й актуальність проблеми суїциду в ЗС України на сьогоднішній день також обумовлена тим, що подібна картина спостерігається в частинах та підрозділах і після повернення учасників бойових дій з району Донеччини. Так, Голова Комітету Верховної Ради України у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю Олександр Третьяков на міжнародній конференції в Києві навесні 2018 р. «VETS: світові практики інтеграції ветеранів до мирного життя» повідомив, що в українській армії понад тисячу учасників АТО закінчили життя самогубством. За його даними, щотижня суїцид скоюють 2-3 людини в погонах [4]. Особливе занепокоєння викликає тенденція зростання випадків самогубств в ЗС України: в січні 2018 р. у порівнянні з січнем 2017 р. воно склало 47% (не враховане ще те, що 6 спроб суїцидів військових у цьому році було попереджено) [5]. Насторожує те, що в загальній структурі безповоротних санітарних втрат військовослужбовців в зоні «Визволення окупованих Росією територій» (зоні АТО) факти суїциду займають вагоме місце. За даними МО України з березня 2014 р. по січень 2016 р. в Збройних Силах було зафіксовано 212 випадків самогубств (понад 7% в загальній структурі безповоротних втрат) [1, с.6].

Основною причиною суїцидів в українській армії вважається пияцтво. Але Міністерство оборони вимушено констатувати, що однією з основних причин самогубств є формалізм та низька ефективність роботи командирів, офіцерів з виховної роботи та військових психологів. Є факти, що окремі «... військовослужбовці перед смертю подавали досить однозначні «тривожні сигнали», які «свідчили про наміри вчинити суїцид». Але «Дані комунікативні

сигнали командуванням військових частин і підрозділів не були взяті до уваги, а військовослужбовці залишилися наодинці зі своїми проблемами» [5].

І це при тому, що на сьогоднішній день є чималі напрацювання та практичні рекомендації з профілактики суїцидів в ЗС України [1, 6-10]. Дані рекомендації підкреслюють, що ретельне вивчення обстановки у військових колективах, налагоджена інформація, продумана і добре організована системна індивідуальна робота, а також ефективне реагування на усі тривожні маркери суїцидального стану з боку командирів, вихователів, психологів, медиків і товаришів по службі могли б застерегти вояків від фатального кроку. Тим більше, що переважно суїцидальна поведінка – це, як правило, «крик про допомогу», який волає до оточуючих.

Як відомо, до 80% суїцидів відбувається під впливом посттравматичного стресу, чи прояву насильства і агресії. Ще 2014 року наводилися факти, що майже 80% бійців АТО поверталися до своїх родин з посттравматичним стресовим розладом, який охрестили «донбаським синдромом» [11]. Він викликаний складною мотивацією, яка включає в себе такі фактори суїцидального ризику, як яскраво виражені депресивні стани, втрати інтересу до життя, розповсюдженням алкоголізму серед ветеранів, нічними жахіттями. У подібних випадках особливо важливу увагу слід звертати на такі характеристичні особливості особистості, як імпульсивність, агресивність, негативна афектність, депресивність, схильність до нав'язливості.

Необхідність розв'язання проблем реабілітації учасників АТО нині є одним з найбільш значущих питань. Це продиктовано масштабами проблеми, яка вийшла на державний рівень: за даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників АТО, на початок 2018 р. статус учасників бойових дій вже отримали майже 320 тис. осіб [2]. Через багатогранність завдань реабілітації постраждалих в бойових діях на Сході України необхідне створення цілісної, комплексної та ефективної державної системи, як самостійного соціального напрямку, який включає в себе функціонування не тільки клінічної та соціальної медицини, служби психологічної підтримки, а й використання усіх ефективних форм та методів культурологічної роботи. Розробкою програм реабілітації учасників бойових дій займається безпосередньо український уряд. Так, з метою удосконалення роботи щодо зняття у ветеранів бойових стресів КМУ (Кабінет Міністрів України) 27 грудня 2017 р. затвердив «Порядок проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції». Він передбачає надання низки послуг, зокрема проведення психологічної діагностики, психологічної просвіти та інформування, психологічної підтримки, психотерапії тощо. Він також визначає механізм організації проведення психологічної реабілітації учасників АТО структурними підрозділами з питань соціального захисту населення обласних, міських і районних рад. Психологічна реабілітація здійснюється за рахунок коштів державного бюджету відповідно до постанови КМУ від 12.07.2017 № 497. У Держбюджеті на 2018 р. на ці заходи (включно із заходами соціальної та професійної адаптації та забезпечення санаторно-курортним лікуванням) передбачено 109 млн. грн. Але, за словами Головного військового прокурора України генерал-лейтенанта юстиції Анатолія Матіоса, ці гроші не використовуються, оскільки Мінсоцполітики досі не ухвалило необхідних нормативних документів, без яких неможливо розпочати реалізацію програм з реабілітації учасників АТО [12].

Особливе місце в реабілітаційному процесі повинна би зайняти «Державна цільова програма з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та

професійної реабілітації учасників антитерористичної операції», яка розрахована на період до 2022 р., але на сьогодні Розпорядженням КМУ від 12.07.2017 р. № 475-р затверджена лише її концепція. Закон, спрямований на реабілітацію інвалідів – учасників АТО, народні депутати України лише змогли у грудні 2017 р. ухвалити в першому читанні.

Складається враження, що дана проблема переважно вирішується на регіональному рівні і, як раніше, ініціативою самих учасників АТО та волонтерів. Тут практичних прикладів розв'язання проблеми реабілітації та попередження самогубства серед ветеранів бойових дій набагато більше.

У Києві, де проживає найбільша кількість (понад 24 тис. учасників АТО) для їхньої реабілітації діє декілька програм. Одна з них – «Турбота. Назустріч киянам» передбачає виплату ветеранам бойових дій щорічної матеріальної допомоги в розмірі 5 тис., а членам сімей загиблих учасників АТО – 25 тис. гривень. На Рівненщині працює унікальний проєкт, який назвали «соціальним рентгеном для захисників України». Суть його полягає в тім, що з родинами бійців працюють самі учасники АТО, які «просвічують» проблеми колишніх бійців і надають їм допомогу. Так, у Рівненському районі області, де проживають 840 учасників війни на Сході України, один з колишніх бійців АТО, Володимир Баранович, взяв під свою соціальну опіку майже 50 родин бойових побратимів [13]. На Харківщині керівники та установи діють за принципом «Виконання соціальних зобов'язань перед учасниками АТО – понад усе». До цієї роботи залучено всі центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Їхні фахівці обстежили понад 6600 учасників бойових дій. За результатами перевірки, картками для отримання соціальних послуг уже скористалися 2236 родин пільговиків. Окрім того, на Харківщині започатковано «День шани воїнів і волонтерів АТО». Вперше його провели 14 жовтня 2017 р., коли відбулася презентація Прапора єдності, зшитого зі знамен усіх підрозділів, під якими воювали учасники АТО з Харківщини [14]. Найактивнішу участь в реабілітаційному процесі беруть самі учасники бойових дій. У Черкасах військовослужбовці, які постраждали у зоні проведення АТО, у реабілітаційному центрі братів Олега (легендарний кіборг, був командиром підрозділу захисників Донецького аеропорту) та Сергія Кузьмініх можуть безкоштовно пройти фізичну та психологічну реабілітацію [15]. Волонтери «Команди небайдужих» у Полтаві задля допомоги у поверненні до соціуму учасників бойових дій та їх подальшої адаптації, підтримки їхніх родин створили структурний підрозділ – «Центр соціально-психологічної адаптації учасників АТО» [16].

Висновки: минуло 4 роки, а проблема ліквідування суїцидів серед учасників АТО не тільки не вирішена, а й поглибилася. Робота по організації моніторингових і превентивних психофізіологічних заходів щодо попередження розвитку пресуїцидальних форм поведінки у військовослужбовців в умовах воєнного конфлікту і в реабілітаційний період є досі актуальним завданням держави і вимагає спільних скоординованих дій командирів, вихователів, психологів та медиків.

Література: 1. Психофізіологічні заходи з попередження розвитку дизадаптації у військовослужбовців (невротичних та психічних розладів, пресуїцидальних форм поведінки) в умовах воєнного конфлікту та після його завершення: Метод. реком. / Швець А. В., Єщенко В. І., Коваль О. В., Лук'яничук І. А., Іванцова Г. В., Чайковский АР. – К: УВМА, 2016.– 84с. 2. Військовий прокурор озвучив офіційну статистику самогубств серед військових АТО / [Електронний ресурс] / 26.04.2018 / Режим доступу: URL: <https://ukr.media/ukrain/355421/> 3. Понад тисяча учасників АТО покінчили життя самогубством / [Електронний ресурс] / УНІАН / 24.04.2018 / Режим доступу: URL: <https://www.unian.ua/war/10092815-ponad-tisyacha-uchasnikiv->

ato-pokinchili-zhittya-samogubstvom.html 4. Самогубства ветеранів. Держава не допомагає? / [Електронний ресурс] / 26.04.2018 / Режим доступу: URL: <https://korrespondent.net/ukraine/3965479-samoubystva-veteranov-hosudarstvo-ne-pomohaet> 5. Суїцид в армії: У січні 11 військовослужбовців укоротили собі віку / [Електронний ресурс] / 08.02.2018 / Режим доступу: URL: <https://ua.112.ua/mnenie/suitsyd-v-armii-nabyraie-obertiv-u-sichni-11-viiskovoslužbovtiv-pokinchyly-zhyttia-samohubstvom-432304.html> 6. Вказівки щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців в зоні застосування військ (сил) та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) / Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, Військово-медичний департамент Міністерства оборони України, Центральне військово-медичне управління – медична служба Збройних Сил України. – К.: УВМА, 2017. – 76с. 7. Я повернувся: психологічний poradnik / Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, О.В. Еверт. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. – 20 с. 8. Методичні рекомендації щодо організації реабілітації військовослужбовців з ампутованими кінцівками / А.В. Верба, А.П. Казмірчук, І.П. Хоменко, А.М. Галушка, А.Ю. Кіх, О.М. Волянський, А.А. Беспаленко, В.В. Корченко. – К., 2017. – 60 с. 9. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. – 147 с. 10. Блінов О. А., Степаненко А. А. Основні напрямки психологічної реабілітації поранених військовослужбовців / Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 14-15 травня 2015 року). – Львів: АСВ, 2015. – С. 234–235. 11. Серед бійців АТО шириться «донбаський синдром», який може призвести до епідемії самогубств / [Електронний ресурс] / 17.11.2014 / Режим доступу: URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sered-biyziv-ato-shiritsya-donbaskiy-sindromom-yakiy-mozhe-prizvesti-do-epidemiyi-samogubstv-392067.html> 12. Самогубства бійців АТО. Чому не працює психологічна реабілітація українських військових / [Електронний ресурс] / 24.05.2018 / Режим доступу: URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/samohubstva-bijtsiv-ato-chomu-ne-pratsjuje-psikholohichna-reabilitatsiya-ukrajinskikh-vijskovikh-2466724.html> 13. Чікалін В. Реабілітація учасників АТО: Як працюють урядові та регіональні програми / [Електронний ресурс] / Володимир Чікалін / Народна Армія / 11.02.2018 / Режим доступу: URL: <http://na.mil.gov.ua/60073-reabilitatsiya-uchasnykiv-ato-yak-pratsyuyut-uryadovi-ta-regionalni-programy> 14. До Дня шани воїнів та волонтерів АТО в Харкові розгорнули гігантський прапор єдності / [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CoMKTzh2QE> 15. Кіборг відкрив реабілітаційний центр для воїнів АТО у Черкасах / [Електронний ресурс] / 25.09.2017 / Режим доступу: URL: <https://uain.press/regions/cherkasy/u-cherkaskomu-reabilitatsijnomu-tsentri-likuyut-ne-lyshe-tilo-j-dushu-445831> 16. Ветеранський центр соціально-психологічної реабілітації учасників АТО / [Електронний ресурс] / Команда небайдужих / Режим доступу: URL: <https://pbn.org.ua/2016/11/veteranskyj-tsentri-sotsialno-psyhologichnoyi-reabilitatsiyi-uchasnykiv-ato/>

Яблонська Т. М.

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА СІМ'Ї ЯК СКЛАДОВА РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПОВЕРНУЛИСЯ ІЗ ЗОНИ АТО

Проблема психологічної допомоги військовослужбовцям, які зазнали впливу травматичних подій, та їхнім сім'ям має значну **актуальність** з огляду на необхідність розробки програм психологічної реабілітації учасників АТО в Україні. За даними психологів, найбільш ефективно така реабілітація може відбуватися саме за участі сім'ї як важливого ресурсу їх підтримки [1]. У свою чергу, сім'я теж потребує психологічної підтримки, навчання, оскільки з

поверненням бійця додому стикається зі значною кількістю проблем, насамперед – наслідками бойової травми, що можуть виявлятися у проявах посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресивних і тривожних станах, зростанні рівня агресивності. Так, за різними даними, представленість ПТСР в осіб, які перенесли надзвичайні ситуації, коливається від 10% (у свідків подій) до 95% (серед тяжко постраждалих осіб) [2]; він виявляється у комплексі симптомів – поганий сон, відчуття провини, флешбеки, погіршення пам'яті, уваги, депресивний настрій, розчарування; схильність до суїциду [3; 4; 5].

Психологічними дослідженнями підтверджено, що участь людини у бойових діях, бойовий травматичний досвід мають значний вплив на всю її подальшу життєдіяльність. Цій проблемі присвячено чимало досліджень у світі та в Україні, зокрема проблема реадaptaції комбатантів до мирного життя вивчається у працях А.Караяні [6]; О. Тополя [3] психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій вивчається Кісарчук, Я. Омельченко, Г. Лазос, Л. Литвиненко [1] та іншими науковцями. Водночас, значно меншою мірою у психологічних дослідженнях представлений сімейний ракурс цієї проблеми.

Можна стверджувати, що сім'ї учасників бойових дій переживають специфічну кризу, яка має значну тривалість, вимагає структурно-функціональної перебудови і супроводжується високим рівнем емоційного напруження. Крім того, повернення бійця додому, хоч і є довгоочікуваною подією, також, по суті, переживається як сімейна криза: змінюється функціонування сім'ї, актуалізуються адаптаційні процеси. Потужним чинником сімейної кризи на цьому етапі є психоемоційний стан учасника бойових дій, його особистісні зміни. Зрозуміло, що у випадку таких порушень сім'ї бійців також страждають і потребують фахової допомоги.

Навіть у тих випадках, коли не діагностовано ПТСР, багато бійців мають труднощі адаптації до мирного життя, пов'язані з тим, що в результаті екстремального досвіду значною мірою змінилися їхні уявлення, цінності, ставлення до навколишньої дійсності. Часто це виявляється як виражений радикалізм, протест щодо звичних «мирних» порядків, загострене почуття справедливості, відчуття, що оточуючі їх не розуміють, прагнення спілкуватися виключно з побратимами. Також наслідком цих процесів, на соціальному рівні, можуть бути соціальна ізоляція, протестна або навіть антисоціальна позиція, на рівні мікросоціуму – сім'ї – відчуження, сімейні конфлікти та агресія.

Тож сімейне оточення є вкрай важливим – воно може як стати ресурсом для успішної реадaptaції учасника бойових дій до мирного життя на основі інтеграції його досвіду і сімейної підтримки, так і загострити негативні стани і внутрішні конфлікти, наявні в учасників бойових дій.

Метою дослідження було вивчення особливостей сімей учасників бойових дій як ресурсу їх психологічної реабілітації.

Емпіричне дослідження проводилося за допомогою опитування і тестування дружин бійців (авторський опитувальник [7], методика Faces-3 (Д.Олсон [8]), опитувальник сімейної тривоги (Е.Г.Ейдемільер [9]).

В результаті опитування виявлено, що для більшості дружин бійців звістка про мобілізацію чоловіка в зону АТО стала сильним стресом: як найвищий рівень стресу за 10-бальною шкалою цю подію оцінили 44,4% опитаних, 9 балів – 11,3%, 8 балів – 11,3%, 5 балів – 11,3%, 4 бали – 16,7%, 3 бали – 5,6% опитаних жінок.

Відповіді жінок щодо динаміки сімейних стосунків підтверджують, що після повернення бійців із зони АТО настає новий етап сімейної кризи. Так, на

запитання, чи повернулася сім'я до звичайного життя після повернення бійця додому, 72,2% опитаних дружин бійців дали заперечну відповідь. Суттєві зміни відзначаються жінками у функціонуванні сім'ї, якості подружніх стосунків і пов'язуються ними насамперед з наслідками участі чоловіків у бойових діях.

Навіть ті жінки, які зазначили, що стосунки вдалося певною мірою стабілізувати, підкреслили, що після повернення із зони АТО в чоловіків відбулися суттєві зміни характеру, ставлень до навколишніх, що відображається і на динаміці сімейних стосунків. Серед актуальних сімейних проблем дружини бійців відзначають постійні сварки, «нерви», є «недовіра, мене не чує», «він став волонтером, все виносить з дому побратимам, думає тільки про них», «став більш замкнутим», «не про все можемо говорити, мало спілкуємося з друзями». Про посилення закритості й знервованість чоловіків повідомляє більше третини опитаних жінок.

Серед позитивних наслідків участі чоловіка у бойових діях жінки називають вищу цінність сім'ї для чоловіка, появу нових друзів, гордість за чоловіка, повагу до нього як до захисника з боку сім'ї і громади. Однак більшість жінок зазначають, що участь чоловіків у бойових діях мала переважно негативні наслідки, що на рівні сім'ї виявляються у розчаруванні, постійних сварках, віддаленні подружжя один від одного. За допомогою кореляційного аналізу підтверджено зв'язок сімейних проблем з емоційним напруженням ($r=0,64$, $p\leq 0,05$), фіксуванням дружинами особистісних змін чоловіків після повернення із зони бойових дій ($r=0,57$, $p\leq 0,05$).

Дослідження за методикою Faces-3 показало, що значна кількість сімей опитаних характеризуються низьким рівнем згуртованості (66,7% сімей належать до роз'єданого типу) та хаотичним типом адаптації (55,6% сімей). Це свідчить про значну дистанційованість членів сім'ї, недостатню емоційну близькість, почуття сімейної єдності, а також здебільшого надмірну гнучкість, що може виявлятися у незрозумілості сімейних ролей і правил, хаотичному реагуванні сім'ї на складні життєві ситуації. За співвідношенням показників згуртованості і адаптації третину сімей можна віднести до незбалансованих, які характеризуються низькими рівнями емоційної згуртованості, а також хаотичною структурою і реагуванням на складні ситуації. Решта обстежених сімей учасників бойових дій за співвідношенням показників сімейної згуртованості та адаптації належать до середньозбалансованих типів. Це означає, що такі сім'ї можуть відносно ефективно функціонувати у звичних умовах, проте мають обмежені ресурси для подолання стресу. Серед досліджених сімей учасників АТО не виявлено збалансованих.

За методикою «Аналіз сімейної тривоги» виявлено, що досить значна частина дружин бійців мають високі показники за параметрами провини (22,2%), тривоги (38,9%), напруження (55,6%), що виявляється у сумнівах, невпевненості у собі чи у почуттях партнера, своїй безпорадності щодо змін на краще і свідчить, згідно системної концепції, про порушення сімейного функціонування.

В результаті кореляційного аналізу виявлено сильний негативний зв'язок між показниками сімейної згуртованості та тривоги ($r=-0,66$, $p\leq 0,05$), провини ($r=-0,45$, $p\leq 0,05$), напруження у стосунках ($r=-0,50$, $p\leq 0,05$) і проблем, що виникли після повернення бійця ($r=-0,44$, $p\leq 0,05$). Тобто сім'ї, які відзначаються більшою емоційною згуртованістю (а в даній вибірці найвищі показники досягали середнього, оптимального рівня), переживають менше напруження і швидше долають проблеми. Параметр сімейної адаптації, як показник гнучкості сім'ї, її здатності пристосовуватися до змін, дещо менше впливає на переживання і

подолання сім'єю стресу: він виявився пов'язаним із показниками провини ($r=-0,48$, $p\leq 0,05$) і тривоги ($r=-0,53$, $p\leq 0,05$). Тож при зростанні рівня сімейної адаптації зменшуються переживання провини і тривоги. Тож зростання сімейної гнучкості можна вважати позитивною копінг-стратегією для сімей, схильних до стереотипних, ригідних способів функціонування, оскільки сприяє адаптації до нових умов життя. Але оскільки в більшості обстежених сімей показник сімейної адаптації досягає хаотичного рівня, що зумовлює непродуктивне функціонування і дезорієнтацію, така сім'я, по суті, стає занадто хиткою опорою як для бійця, який потребує насамперед стабільності й підтримки, так і для інших своїх членів.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що психологічної допомоги потребують не лише учасники бойових дій, а і їхні сім'ї, які переживають кризовий період. Зокрема, складним є цей період для дружин бійців, які стикаються з невмотивованою агресією чоловіка, зловживанням алкоголем, не знають, як правильно діяти у випадку, коли бійці переживають флеш-беки. Як показує практика психологічної допомоги, саме дружини часто стають «агентами» змін, ініціюючи звернення за фаховою допомогою.

Психологічна допомога сім'ям учасників бойових дій може здійснюватися за різними напрямками. В ході сімейного консультування насамперед здійснюється перевірка того, якою мірою сім'я адаптується до змін, наскільки вона гнучка в пристосуванні. Відповідно до системного сімейного підходу, відкрита і гнучка сім'я більш благополучна і функціональна порівняно із закритим і ригідним, а також із хаотичним типом сім'ї. Оскільки у нашому дослідженні було виявлено, що більшість сімей належать до дисфункційних типів, які характеризуються високою роз'єднаністю і хаотичним типом адаптації, що зумовлює і порушення комунікації, тому основні стратегії психологічної допомоги мають бути спрямовані на розвиток сімейної згуртованості, перегляд наявних або вироблення нових правил сімейного функціонування, навчання продуктивним копінг-стратегіям, конструктивній комунікації.

Психологічну допомогу сім'ям бійців АТО доцільно проводити за такими основними напрямками:

1. Психоедукація: інформування членів сімей бійців про наслідки екстремального досвіду війни (емоційні порушення та синдром посттравматичного стресового розладу) та навчання їх реагуванню на ті чи інші прояви учасників АТО, а також поведінці у складних ситуаціях взаємодії.

2. Профілактика та розв'язання проблем подружніх стосунків та сімейних дисгармоній шляхом досягнення більшої емоційної згуртованості, а також вироблення узгоджених сімейних правил.

Отже, в результаті психологічного дослідження виявлено, що сім'ї учасників бойових дій переживають кризу, особливостями якої є її тривалість, значне емоційне напруження, відтерміновані наслідки, пов'язані з травматичним впливом і особистісними змінами бійців. Виявлено, що сім'ї з міцними емоційними зв'язками, більш ефективною комунікацією мають нижчий рівень напруження, провини, тривоги, і, відповідно, більше ресурсів для подолання кризи. Підтверджено, що вивчення особливостей сімей учасників бойових дій, специфіки їх проблем і ресурсів є перспективним напрямком наукових досліджень, що сприятиме розробці ефективних програм допомоги бійцям, які повернулися із зони бойових дій. Опора на сімейні ресурси дозволить суттєво підвищити ефективність психореабілітаційних заходів для учасників бойових дій, сприяти їх успішній ресоціалізації, покращити функціонування сімей, попередити значну кількість

випадків аутоагресії учасників бойових дій та сімейного насильства.

Література: 1. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : метод. посіб. / З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, Г.П. Лазос, Л.І. Литвиненко, Царенко Л.Г.; за ред. З.Г. Кісарчук. – К. : ТОВ “Вид-во “Логос”, 2015. – 207 с. 2. Матяш М.М., Худенко Л.І. Український синдром: особливості посттравматичного стресового розладу в учасників антитерористичної операції // М.М.Матяш, Л.І. Худенко. Український медичний часопис. – 2014. – №6 (104). Електронний ресурс. <https://www.umj.com.ua/article/81802/ukrainskij-sindrom-osoblivosti-posttravmatichnogo-stresovogo-rozladu-v-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operacii> 3. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. Вісник Черкаського державного пед. ун-ту. Черкаси, 2015. – С. 230-233. 4. Паронянц Т.П. Виникнення і прояв післятравматичних стресових розладів у працівників органів внутрішніх справ в умовах виконання миротворчої місії ООН (на прикладі колишньої Югославії) : дис. канд. психол. наук. Харків, 2004. – 21 с. 5. Буряк О.О., Гіневський М.И., Катеруша Г.Л.: Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні // Зб. наук. пр. Харківського ун-ту Повітряних Сил. Харків, 2015. – №2(43). – С. 176-181. 6. Караяни А.Г. Психологическая реабилитация участников боевых действий [под ред. А.Г. Караяни, М.С. Полянского] // Военная психология : [в 3х кн.; кн. 3]. М.: ВУ, 2004. – 100 с. 7. Tetiana Yablonska, Tetiana Melnychuk. Psychological Support For Families During Crises (as exemplified by families members of Ukrainian war veterans) Current Problems of Psychiatry, January 2017, De Gruyter. 8. Olson D.:Circumplex Model of Maritaland Family Systems. Assessing Family Functioning. InWalsh, Froma, Normal Family Processes. The Guilford Press: NY–London, 1993. 9. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи. 4-е изд., перераб. и доп. СПб: Питер, 2008. – 668 с.

Ягунов В. В.

ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ЯК ПРОВІДНИЙ ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПЕДАГОГІВ

Здатність науково-педагогічних працівників (далі – педагогів) проектувати свою педагогічну діяльність і навчальну діяльність курсантів (слухачів) у системі військової освіти має свою специфіку, зумовлену особливостями їхньої діяльності у ВВНЗ та професійної підготовки офіцерів. Сучасна система військової освіти перебуває у стані постійного модернізації, тому й професійна підготовка офіцерів має свої особливі характеристики та потребує наукового проектування. Істотну допомогу педагогам на цьому етапі може надати їхня проектувальна культура як сукупність проектувальних знань, навичок, умінь, здатностей, а також індивідуальний досвід проектувальної діяльності як військового педагога.

Основоположником проектування в педагогіці по праву вважається А. Макаренко, а методологічні засади проектування як виду діяльності досліджувалися М. Азимовим, В. Гаспарським, Ю. Громико, С. Кримським, Г. Щедровицьким та ін.; загальнотеоретичні аспекти проектування в освітній галузі обґрунтовували В. Безрукова, В. Беспалько, В. Гінецинський, В. Доучаєва, О. Заїр-Бек, В. Монахов О. Новиков, Н. Яковлева та ін.; технології проектування різних аспектів організації навчально-виховного процесу у ВНЗ відображені в наукових роботах Н. Барінова, Н. Суртаєва, В. Стрельникова та ін. Різноманітні аспекти педагогічного проектування досліджували В. Беспалько, Б. Бітінас, В. Слободчиков, В. Шадриков та ін. Проблему формування проектувальних умінь у майбутніх педагогів представлено в науковому доробку О. Абдуллої, Н. Брюханової, Ф. Гоноболіна, І. Коновальчука, Н. Кузьміної, Є. Литвиновського.

Аналіз і систематизація наукових праць вищезазначених та інших авторів показали, що з розвитком суспільства, модернізацією військової освіти так само потребує уточнення зміст і провідні положення теорії педагогічного проектування. Одним з таких питань, яке ще недостатньо досліджене і не має однозначного розуміння, є суть і зміст педагогічного проектування педагогів.

Значне місце проектувальним умінням педагогів відведено в наукових дослідженнях останніх років. Наприклад, Н. Брюханова системно досліджує різні аспекти проектування в діяльності майбутніх інженерів-педагогів [1].

У педагогіці проект – це прообраз навчально-виховного процесу, де суб'єктом виступає педагог як проектувальник і, безумовно, має бути об'єкт, наприклад, педагогічна діяльність самого педагога і навчальна діяльність курсантів (слухачів). Діапазон педагогічного проектування достатньо широкий. Наприклад, евентуально його предметами можуть бути:

проектування траєкторії особистісного і професійного розвитку та становлення офіцера: «Добре в людині завжди доводиться проектувати, і педагог зобов'язаний це робити» (А. Макаренко) [6, с. 134];

проектування основних суб'єктних характеристик майбутнього офіцера та створення умов для його різноманітного вияву і розвитку: «...цілі нашої роботи мають бути виражені в реальних якостях людей, які вийдуть із наших педагогічних рук... Проектування особистості як продукту виховання має вироблятися на підрунті замовлення суспільства» [8, с. 204];

проектування педагогами своєї професійної суб'єктності та створення оптимальних умов для творчої самоактуалізації у педагогічній діяльності: «цінність особистості вихователя... в його унікальності, несхожості, здатності додати нову якість у процес виховання...» [5, с. 11];

конструювання педагогами власної діяльності та проектування діяльності тих, хто вчиться, на думку *О. Дубасенюк*, «...виконує роль провідного регулятора всієї системи дій педагога впродовж усього періоду його діяльності. ...діяльність педагога має випереджальний характер і виступає у двох формах – передбачення (прогнозування, антиципації) і цілепокладання» [3, с. 79];

розроблення проектів проведення дидактичних та інших заходів: «Подальший процес цілеутворення, розгортання його в систему виховних завдань відбувається під час конкретизації плану – конструювання діяльності, відбору раціонального змісту і засобів досягнення поставленої мети» [3, с. 79];

визначення педагогами оптимальних форм, методів, напрямів і відповідних засобів подолання життєвих і професійних криз: «багаторічне виконання однієї і тієї ж професійної діяльності призводить до появи професійної втомленості, збідніння репертуару способів виконання діяльності, втрати професійних умінь і навичок, зниження працездатності» [4, с. 149].

Усе це свідчить про те, що педагогічне проектування є одним з найважливіших видів педагогічної діяльності військових педагогів. *С. Гончаренко* слушно зазначав, що «провідним видом діяльності, згідно з природою людини, виступає перетворююча (проектувальна і практична) діяльність» [2, с. 87].

Ми вважаємо, що педагогічне проектування є таким видом діяльності військових педагогів, який має дуже сильні зв'язки з іншими видами їх діяльності та визначає ефективність усієї педагогічної діяльності. Її необхідність зумовлена низкою причин: 1) актуальністю проблеми підняття ефективності всього військово-педагогічного процесу; 2) необхідністю поступового переходу на гуманістичні парадигми навчання і виховання офіцерів; 3) ствердженням нового

продукту навчально-виховного процесу – особистості офіцера як суб'єкта цього процесу, здатного до самовизначення, самоорганізації, самоактуалізації в мінливих умовах сучасності; 4) гуманізацією, гуманітаризацією і демократизацією навчально-виховного середовища в ВВНЗ; 5) професіоналізацією та наданням підготовки офіцерів контекстного характеру, що безпосередньо пов'язано з агресивними діями Росії щодо нашої держави.

Отже, проектування – це важливий компонент педагогічної діяльності військових педагогів, що включає педагогічні дії, обґрунтовані на усвідомленні мети діяльності, способів, прийомів, методів і форм її здійснення. Такі дії дають змогу зводити в єдину систему всі нюанси цього процесу, чітко визначивши їх причинно-наслідкову залежність. Це такий вид діяльності педагогів, від якого залежить продуктивність їх педагогічної діяльності, професійна та особистісна спрямованість, суб'єктність як самого викладача, так і курсантів (слухачів). Відповідно, необхідно визначити суть і зміст феномену педагогічного проектування та конкретизувати його принципи; виокремити педагогічні об'єкти, що можуть бути продуктами проектувальної діяльності, та обґрунтувати логічну послідовність їх проектування; сформулювати умови введення педагогічних об'єктів у сферу професійної діяльності педагогів.

Про достатню складність поняття «педагогічне проектування» свідчать різні підходи до його визначення (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення поняття «педагогічне проектування»

Автори	Зміст поняття «педагогічне проектування»
Н. Кузьміна	Проектування – це формулювання стратегічних завдань, що забезпечується конкретизацією мети і визначенням системи завдань, плануванням діяльності учнів на довгостроковий період, плануванням особистої діяльності педагогом.
О. Коберник	Психолого-педагогічне проектування виховного процесу – це цілеспрямоване, творче попереднє визначення і конструювання програми спільної діяльності суб'єктів педагогічного процесу, спрямованих на забезпечення особистісно-розвивального підходу у вихованні.
І. Коновальчук	Проектування – це перероблення інформації, визначення цілей, створення моделі діяльності та планування послідовності дій і операцій.
О. Безпалько	Проектування організаційної форми виховної діяльності – це процес її змістовно-структурної побудови у педагогічному, психологічному і методичному аспектах, який може здійснюватися одноосібно педагогом чи в тісній взаємодії з вихованцями.

Аналіз визначень, представлених в табл. 1, показує, що зміст проектування характеризується двома аспектами: ідеальним характером дій; спрямованістю проектування на утворення чого-небудь у майбутньому. Проектування – це динамічний процес, що відбувається в часовій і предметній площині, сполучною ланкою між ними є мета проекту, реально доступні ресурси та організаційні заходи. Так, Н. Яковлева [8, с. 11] включає в педагогічне проектування такі елементи, як мета, об'єкт, суб'єкт, засоби, методи і результат.

Об'єктом проектування є, на нашу думку, певна педагогічна конструкція. Це може бути технологія, метод, зміст військово-професійної освіти, навчальна програма, навчальний матеріал і методика його вивчення тощо. Метою педагогічного проектування може бути розроблення комплексу документів, які детально висвітлюють зміст, способи взаємодії педагогів і курсантів (слухачів) у навчально-виховному процесі ВВНЗ, а також конструювання організації,

функціонування і розвитку певних педагогічних систем, підсистем, процесів і ситуацій, що виникають у педагогічній системі військової освіти.

Таким чином, проектування – це інтелектуальна за своїм характером діяльність педагогів, основне призначення якої полягає в передбаченні, прогнозуванні, оцінюванні результатів реалізації тих чи інших педагогічних задумів, шлях створення спеціальних інтелектуальних засобів розв’язання певних педагогічних проблем і завдань шляхом застосування проектів нових технологій, засобів, систем людської діяльності. Головною характерною особливістю проектування є не вивчення того, що вже існує, а створення нових продуктів і водночас пізнання того, що може виникнути в перспективі.

Отже, педагогічне проектування – це створення конкретних образів майбутнього, конкретних деталей програм реалізації певних педагогічних функцій педагогів у навчально-виховному процесі ВВНЗ. Його зміст передбачає: попередню мисленнєву діяльність педагогів щодо організації своєї педагогічної діяльності та навчальної діяльності курсантів (слухачів); ідеальний характер дій і його спрямованість на утворення чого-небудь у майбутньому в навчально-виховному процесі; організацію теоретичного та практичного мислення педагогів і курсантів (слухачів), а також їхньою діяльністю; творче використання різних моделей (табл. 2).

Таблиця 2

Основні моделі педагогічного проектування

Автори	Основні складові моделі
В. Серіков	1) розробка замислу; 2) діагностичне завдання цілі; 3) визначення складу та умов, що ведуть до новоутворення; 4) узагальнена характеристика педагогічних ситуацій; 5) динамічне структурування процесу; 6) знаходження педагогічних засобів; 7) обмірковування варіантів поведінки викладача; 8) діагностика результатів;
Є. Заір-Бек	1) визначення замислу; 2) ескіз проекту; 3) розробка моделей дій; 4) планування реальних стратегій на рівні організаційних завдань та виконання умов їх реалізації; 5) організація зворотного зв’язку, оцінка процесу освіти; 6) оцінювання результатів та їх аналіз; 7) оформлення документації; 8) захист, доповідь, повідомлення, публікація;
В. Монахов	1) професійне розуміння розробки педагогічного замислу і моделювання розподілу та включення ресурсів; 2) аналіз труднощів у проекті як дидактична проблема у зв’язку з отриманням кінцевого результату; аналіз труднощів і формування відповідного робочого поля (арена дії нового інструментарію педагога) та його професійної компетентності; 3) оформлення продуктивної програми проектувальної діяльності; 4) проектування системи контролю діяльності;
О. Коберник	1) психолого-педагогічна діагностика вихідного стану об’єкта педагогічної діяльності; 2) соціально-психологічна діагностика психолого-педагогічної ситуації функціонування об’єкта; 3) визначення та обґрунтування педагогічних способів впливу на процес досягнення бажаного стану об’єкта з конкретизацією виховних завдань; 4) прогнозування динаміки активності об’єкта педагогічного управління та динаміки його змін, визначення етапів контрольної діагностики; 5) моделювання, планування й організація виховної діяльності об’єкта; 6) моніторинг динаміки активності об’єкта педагогічного управління; 7) поточне регулювання та корекція шляхів управління виховним процесом; 8) підсумкова діагностика рівня розвиненості об’єкта, співставлення його з прогнозованим, розробка проекту для нового етапу розвитку об’єкта.

Отже, аналіз змісту таблиці 2 показує, що серед дослідників існують певні розбіжності. Ми вважаємо, що проектувальна діяльність педагогів ВВНЗ вміщує, як правило, такі стадії: 1) концептуальну, яка вміщує вияв, формулювання педагогічної проблеми, визначення цілей своєї проектувальної діяльності та вибір основних складових педагогічного проектування; 2) стадію моделювання, до якої входить побудова моделі проекту, її оптимізація та прийняття рішення щодо конкретного педагогічного проекту; 3) конструювання системи – декомпозиція, агрегування, дослідження умов, побудова проектувальної програми; 4) стадію технологічної підготовки.

Завданнями проектувальної діяльності педагогів ВВНЗ є: розроблення впорядкованої структури збирання даних для оптимізації процесу прийняття педагогічного рішення на основі аналізу альтернативних варіантів, визначення черговості виконання навчальних і виховних заходів і вибору оптимальних для конкретного проекту технологій, методик, засобів; чітке визначення організаційних, фінансових, матеріально-технічних, технологічних, морально-психологічних, соціальних і екологічних проблем, що виникають на різних стадіях реалізації педагогічного проекту; сприяння компетентному ухваленню рішення щодо доцільності використання ресурсів для реалізації конкретного педагогічного проекту.

Висновки. 1. Педагогічне проектування є провідним видом професійної діяльності педагогів ВВНЗ, має інтелектуальний характер, основне призначення якого полягає в дослідженні, передбаченні, прогнозуванні та оцінюванні ймовірних результатів, а також і наслідків реалізації тих чи інших дидактичних, виховних та інших задумів, створенні спеціальних інтелектуальних засобів трансформації задумів через проекти нових педагогічних технологій, методик, систем діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу ВВНЗ.

2. Вона є специфічним видом діяльності педагогів і окремим мисленнєвим інтелектуальним процесом у структурі педагогічної діяльності педагогів ВВНЗ, оскільки має власну методологічну основу, внутрішню структуру, логіку та методику реалізації.

Література: 1. Брюханова Н. О. Методика навчання майбутніх викладачів технічних дисциплін проектуванню дидактичного матеріалу / Наталія Олександрівна Брюханова : автореф. ... канд. пед. наук. : 13.00.02 / Українська інженерно-педагогічна академія. – Харків, 2002. – 20 с. 2. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація / С.У. Гончаренко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За заг. ред. Зязюна І.А. – К., 2000. – С. 81-107. 3. Дубасенюк О. А. Основи теорії і практики професійної виховної діяльності / О.А. Дубасенюк. – Житомир: Житом. держ. пед. університет ім. І. Франка, 1995. – 187 с. 4. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1977. – 325 с. 5. Колесникова И. А. Теоретико-методологическая подготовка учителя к воспитательной работе в цикле педагогических дисциплин: Автореф... д-ра пед. наук / И.А. Колесникова. – Л., 1999. – 39 с. 6. Макаренко А.С. Твори в 7 т. / А.С. Макаренко. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 5. – 484 с. 7. Яковлева Н. О. Проектирование как педагогический феномен / Н.О. Яковлева // Педагогика. – 2002. – №6. – С.8-14. 8. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. – М., 2001. – 366 с.

Наукове видання

**ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ
ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ
ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ
В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ**

Матеріали науково-практичної конференції
07 червня 2018 року

Матеріали подано в авторській редакції.
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших
даних несуть автори.

Комп'ютерна верстка: Богайчук В. Ж.

Підписано до друку 01.06.2018р.
Формат 60x84/16
Тираж: 100 прим.